

İVAN ALEKSEYEVİÇ BUNİN

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

M.İ. Bunin adına
Azərbaycan Milli
Nəşriyyatı

“AVRASIYA PRESS”
BAKI-2006

*Bu kitab "İvan Alekseyeviç Bunin. Hekayələr, povestlər"
(Bakı, Yazıçı, 1988) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edəni:

Hüseyn Şərif

891.711-dc22

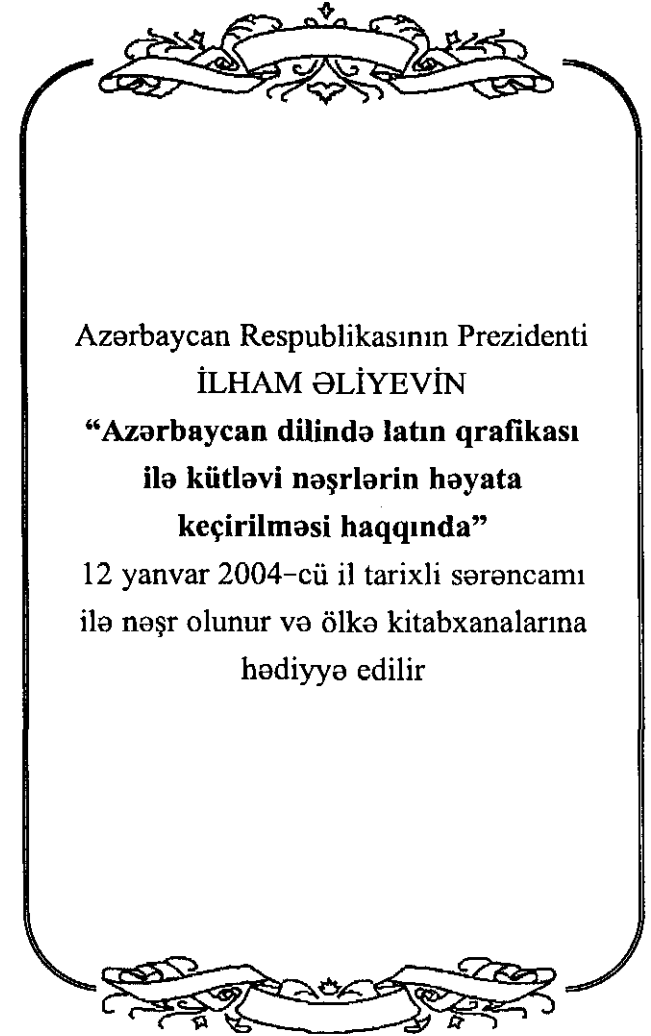
AZE

İvan Alekseyeviç Bunin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya press", 2006,
320 səh.

İ.A.Buninin hekayə və povestləri öz orijinallığı, rəngarəngliyi və yığ-
camlılığı ilə seçilir. Rus xalq dilinin incəliklərinə bələd olan yazıçı kənd həya-
tından, nakam məhəbbətdən, qəddar mülkədarların amansızlığından, azad
fikirlilərin xeyrixah əməyindən bəhs edir.

ISBN10 9952-421-83-2
ISBN13 978-9952-421-83-5

© "AVRASİYA PRESS", 2006

ÖN SÖZ

İvan Alekseyeviç Bunin rus tənqidi realizminin istedadlı davamçılarından, nadir və orijinal nümayəndələrindən biridir. Onun ilk əsərlərinin 1887-ci ildə nəşr olunduğunu və özünün 1953-cü ildə öldüyünü nəzərə alsaq, rus ədəbiyyatı tarixində onun qədər çoxillik yaradıcılıq yolu keçmiş ikinci yazıçı tapmaq çətindir. Bunun zəngin, maraqlı və orijinal irs qoyub getmişdir.

O ədəbiyyata şeirlə gəlmişdir. Sonra isə qələmini müxtəlif janrlarda sınamış, lakin bədii nəsrdə daha böyük müvəffəqiyyət qazanmış, rus və dünya ədəbiyyatında da ən çox nasir kimi tanınmışdır. Bunin beynəlxalq Nobel mükafatına layiq görülən ilk rus yazıçısıdır (1933).

İ.A.Bunin 1870-ci il oktyabrın 22-də Voronejdə qədim zadəgan nəslinə mənsub olan bir ailədə doğulmuşdur. Bu nəsiləndən çoxlu dövlət xadimi, hərbi, şair və yazıçı çıxmışdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, XIX əsrin əvvəllərində yazıb yaradan Anna Bunina, Vasili Jukovski də bu nəslin nümayəndələri idilər. Puşkinin müəllimi, Lermontov, Nekrasov və başqa istedadların hamisi və mənəvi dayağı, gözəl və nəcib insan olan Jukovski Buninin ulu babasının əsir türk qızı Səlimədən olan qeyri-qanuni oğlu idi. Bunin bu sənətkarların yaxşı cəhətlərini mənəvi miras kimi mənimsəmiş, son dövr rus ədəbiyyatının zənginləşməsində müəyyən rol oynamışdır.

Gələcəyin böyük yazıçısının payına Buninlər nəslinin maddi zənginliyi düşməmişdir. Çünki keçən əsrin axırına zadəgan nəslinin parlaq dəbdəbəsi, nizam-intizamı, varı-dövləti yox, onların xoş xatirəsi, sönük parıltısı, son şöhləri gəlib çıxmışdır. Yazıçının babası ağıldan bir qədər kəm olduğuna görə oğullarına kara gələcək bir miras qoymamışdır. Yazıçının qeyd etdiyinə görə atası Aleksey içki düşkünü, qumarbaz, yüngül xasiyyətli bir adam olduğundan zadəgan nəslinin az qala axırına çıxmışdır. Buninin 1915-ci ildə yazdığı "Tərcümeyi-hal qeydləri"ndə oxuyuruq: "Mən Voronejdə anadan oldum. Həyatımın ilk üç ili orada keçdi. Üç il yarımdan sonra atamın kluba, içkiyə, qumara olan ehtirası onu çəkib Yelets əyalətinə gətirdi və o burada özünün Butirki xutorunda qərar tutdu. Mənim poeziya ilə, qəm-kədərlə, qeyri-adi şeylərlə dolu uşaqlığım da burada keçdi".

Buninin ilk müəllimi Moskvadakı Lazerev adına Şərqi dilləri İnstitutunun məzunlarından Nikolay Romaşkov olmuşdur. O, çoxlu dil bilən savadlı bir adam olduğundan gənc Bunində özünə və sənətə rəğbət oyada bilmiş, xüsusən onu poeziyaya, rəssamlığa həvəsləndirmişdir. Bəlkə də şərqsünas müəlliminin oyatdığı hisslərin nəticəsi idi ki, yazıçı bir az sonra bütün Şərqi dolaşmış, Türkiyə, Misir, Hindistan və Şərqi bir çox başqa ölkələrinə səfər etmiş, bu ölkələrin əsrarəngiz gözəlliyini, təzadlarını gözləri ilə görmüş, tarixinə,

fəlsəfəsinə bələd olmuşdur. Onun bu ölkələrə həsr etdiyi şeirlər, mövzusu buradan alınmış əsərlər, xüsusən haqq-ədalət axtararkən Hürmüzə müraciət etməsi, "Hürmüz" adlı şeir yazması bunu sübut edir.

Bunin mükəmməl təhsil görməmişdir. Təbiətə, insanlara vurğunluğu ilk dəfə anasından əxz etmişdir. Bu cəhətdən onun da taleyi az qala sələfi N.Nekrasovunku kimi idi, hər ikisinin atası biganə olsa da, anaları ədəbiyyatı, sənəti, poeziyanı sevirdilər. Onların hər ikisi uşaqlarına da erkən yaşlarından poetik zövq aşılamışdır. Bunin anası Lyudmila Aleksandrovna Çubarovnanın bu işdəki nəcib xidmətlərini bütün həyatı boyu xatırlayırdı.

Bunin 1881-ci ildə gimnaziyaya daxil olsa da, orada cəmi dörd il oxumuşdur. O, gimnaziyanı yarımçıq buraxıb uşaqlıqdan hafizəsinə əbədi həkk olunmuş doğma kəndə qayıtmışdır. O, gününü təbiətin qoynunda keçirir, onunla əylənirdi. Elə bu vaxt universitet qurtarmış böyük qardaşı Yuliya inqilabi iş üstündə sürgün edilir. Gələcək yazıçının ikinci müəllimi Yuliya olur. O, böyük qardaşının ədəbiyyatdan, fəlsəfədən söhbətlərinə böyük həvəs və məmnuniyyətlə qulaq asır və bir azdan Bunin onun vasitəçiliyi ilə Poltavada kitabxanaçı vəzifəsinə düzəlir. Lakin o, bədii yaradıcılıqdan ayrıla bilmirdi. Özü etiraf edirdi: "Yazmağa da tez başladım, çap olunmağa da".

1887-ci ilin aprel ayında Bunin ilk şeirini Peterburqda çıxan "Rodina" jurnalına göndərir və həmin şeir jurnalın may nömrəsində dərc olunur. Bunin yaradıcılığa daha ciddi girir. 90-cı illərdə həm poetik tərcümələri, həm də orijinal şeirləri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. 1900-cü ildə onun ilk şeirlər kitabı çap olunur və böyük rəğbətlə qarşılanır. M.Qorki 1901-ci ildə V.Bryusova göndərdiyi məktublardan birində deyirdi: "Böyük məmnuniyyətlə sənə məlum edirəm ki, Buninin gözəl şeirlərindən ibarət kitabını almışam. Onu mən bu günlərin birinci şairi hesab edirəm".

Əsrin axırlarında Bunin Amerika şairi Henri Lonqfellowun "Qayavate haqqında nəğmə" poemasını böyük ustalıqla rus dilinə çevirmiş və Rusiya Elmlər Akademiyası onu bu tərcüməyə görə Puşkin adına mükafata layiq görmüşdür. 1909-cu ildə isə Elmlər Akademiyasının on iki nəfər fəxri üzvlərindən biri də Bunin idi.

Bunin şeirlə yanaşı bədii nəsr nümunələri də yazırdı. O, 1910-cu ildən sonra, demək olar ki, bütünlükdə bədii nəsrə keçir və bir-birinin ardınca onlarca kiçik hekayələr və məşhur "Kənd", "Qurudəro", "San Fransiskolu cənab" kimi povestlər yaradır. Bu əsərlər ona daha çox şöhrət gətirir. Yazıçı qeyd edirdi: "Kənd" povesti mənim rus mənəviyyatımı, onun özünəməxsus rüşeymlərini işıqlı və kölgəli, lakin demək olar ki, həmişə faciəli əsaslarını ciddi təsvir edən bir çox əsərim üçün başlanğıc oldu".

Yazıçı ədəbi mübahisələrdə çox az iştirak edir, həyatını demək olar ki, kənddə və səyahətlərdə keçirirdi. Özü yazırdı: "Mən heç bir ədəbi məktəbə daxil deyildim, özümü nə dekadent, nə simvolist, nə romantik, nə də realist hesab edirdim. Məni ən çox psixoloji, dini və tarixi məsələlər maraqlandırır". Bununla belə onun çox dərin müşahidə qabiliyyəti, güclü hafizəsi, incə liriz-

mi vardı. O, nəsr yox, nəsrin poeziyasını yaradırdı. Buna görə də onun “Quru-dərə” povestini bəzən lirik poema da adlandırırlar.

Bunun uzun müddət kənddə yaşadığına görə rus xalq dilinin bütün incəliklərinə bələd idi və rus yazıçılarında heç birində canlı rus dili onda olduğu kimi özünün zəngin formasını, deyim və ifadə tərzini, həzinliyini və melodikliyinə tapa bilməmişdir. Çünki, o, bilavasitə xalq içərisində dolaşdığına görə danışq dilinin sinədəstəri olmuş, yaradıcılıq prosesində heç vaxt bu sahədə çətinlik çəkməmişdir. Xalq dilindən istifadə məsələsində Bunun çoxlarına nümunə olmuşdur.

Bunun nə birinci rus inqilabından, nə də sonrakı hadisələrdən düzgün nəticə çıxara bilmədi, o, 1905-ci ildə Moskvada dekabr üsyanının bilavasitə şahidi olmuşdur. Tez-tez M.Qorki ilə görüşür, məsləhətləşir, ona böyük etibar edirdi. Buna baxmayaraq onda rus inqilabına, proletar hakimiyyətinə bilavasitə açıq sinfi münasibət yaranmadı, şeir və hekayələrindəki əhval-ruhiyyə proletar məfkurəsinə çevrilə bilmədi. Nəticədə o, Oktyabr sosialist inqilabını da düşmən kimi qarşıladı, bir müddət Kırım, Odessada yaşadı. O vaxt burada ağqvardiyaçılar ağalığ edirdilər. Ağqvardiyaçılar ölkədən qovulanda Bunun da 1920-ci ilin fevralında Rusiyadan mühacirətə gedib ömrünün axırına qədər Sovet Rusiyasına rəğbət göstərmədi. Yazıçı mühacirətə gedəndən sonra yazdığı ən böyük əsəri “Mityanın məhəbbəti” (1924), “Arseneyevin həyatı” (1927-1938) və başqalarıdır.

1937-ci ildə Bunun “Qafqaz” adlı lirik bir novella yazmışdır. Bu əsər sonra 40-a qədər hekayəni birləşdirən “Kölgəli xiyabanlar” adlı məhəbbət dastanının yaranmasına səbəb oldu. O da maraqlıdır ki, yazıçı bu əsərlərin üzərində yaradıcılıq işini davam etdirdiyi bir zamanda Parisdə əslən azərbaycanlı olan fransız yazıçısı Banin (Ümmülbanu Mirzə qızı) ilə səmimi dostluq əlaqəsində olmuş və öz dostuna dərin məhəbbətlə dolu 33 məktub göndərmişdir.¹ Məktublarnın birində xəstəliyindən və zəifliyindən şikayət edərək deyirdi: “Daha yaza bilmirəm, əlim keyiyib, bu gün ara vermədən düz beş saat yazmışam”.

“Kölgəli xiyabanlar” Bununın son nəğməsi, sonbeşiyi idi. Bu hekayələr içərisində kövrək hisslər, vətən həsrəti, qürbət acısı ilə yazılanlar da çoxdur. Yazıçı onları çox sevirdi və “məhəbbət dastanı” adlandırırdı. Bunların hamısı ümumilikdə böyük sənətkarın bədii yaradıcılığının davamı və yekunu olub rus torpağına, rus varlığına, meyl kimi səslənir. Lakin yazıçı Rusiyadan gedəndən sonra milli varlığa bir daha qoşula bilmədi. 1953-cü ildə Parisdə vəfat etdi və orada da dəfn olundu.

Şamil Qurbanov

¹ Həmin məktublarnın əslini Ümmülbanu 1987-ci ildə Sovet Mədəniyyəti fondunun Azərbaycan şöbəsinə hədiyyə vermişdir (bax: “Kommunist” qəzeti, 19 sentyabr 1987-ci il). Bu tarixi məktublarnın əsasında Ümmülbanu “Bununın son həcəti” adlı sənədli povest də yazmışdır (bax: “Azərbaycan” jurnalı, 1987, № 12).

MİTYANIN MƏHƏBBƏTİ

I

Moskvada Mityanın axırıncı sevincli günü martın doqquzu idi. Hər halda, ona belə gəlirdi.

Onlar Katya ilə birlikdə səhər saat on ikiyə işləyəndə Tverskoy bulvarla yuxarı qalxırdılar. Qışı birdən-birə bahar əvəz etmişdi, günəş yeri demək olar qızdırırdı. Elə bil ki, doğrudan da torağaylar uçub gəlmiş, özləri ilə isti hava, sevinc gətirmişdilər. Hər şey islanmışdı, hər şey əriyirdi, evlərdən su damırdı, dalandarlar səkilərin buzunu sındırıb qazıyır, yumşalmış qarı damlardan yerə atırdılar; hər yer adamla dolu, qələbəlik idi. Yüksəkdəki buludlar seyrək ağ tüstü kimi dağlaraq mavimtraq səmaya qarışırdı. Uzaqda fikrə dalmış xoşsimalı Puşkin ucalırdı; Strastnoy monastır parlayırdı. Lakin hər şeydən yaxşı bu idi ki, həmin gün, xüsusilə məlahətli olan Katya bütünlüklə sadəqəlblik və səmimiyyət mücəssəməsi idi, tez-tez uşağcasına sadələvhlüklə Mityanın qoluna girir, aşağıdan onun üzünə, xoşbəxt, hətta elə bil azca təkəbbür ifadə edən çöhrəsinə baxırdı. Mitya elə iri addımlarla yeriyirdi ki, Katya onunla zorla ayaqlaşa bilirdi.

Puşkinin yanında Katya birdən dedi:

– Sən necə də məzəlisən, güləndə yekə ağzın nəşə bir növ uşağcasına bacarıqsız, məlahətlə açılır. Sən incimə, mən səni elə bu təbəssümünə görə sevirəm. Bir də sənin Bizans gözlərinə görə...

Həm mübhəm məmnuniyyətini, həm də yüngülvari narazılığını zorla gizlədərək, gülümsəməməyə səy edən Mitya, indi artıq qarşısında yüksələn abidəyə baxa-baxa dostcasına cavab verdi:

– Uşaqlığa qalanda, bu cəhətdən biz, deyəsən, bir-birimizdən o qədər də uzaqlaşmamışıq. O ki, qaldı bənzəməyə, sən Çin imperatriçasına bənzəyən kimi, mən də bizanslıya bənzəyirəm. Bu bizanslar, intibahlar sizin hamınızın aqlını çaşdırıb... Mən sənən ananın hərəkətlərini başa düşə bilmirəm!

Katya soruşdu:

– Yaxşı, bəs sən onun yerində olsaydın, məni balaxanaya salıb qapısını kilidləyərdin?

Mitya özünü sakit və dostcasına laqeyd saxlamaq cəhdini davam etdirərək cavab verdi:

– Balaxanaya salmazdım, amma bütün o, guya ki, artistlər bohemasını, studiyalardan və konservatoriyalardan, teatr məktəblərindən peyda olan bütün bu gələcək şöhrət sahiblərini evin astanasına da yaxın buraxmazdım. Axı sən özün mənə deyirdin ki, Bukovetski səni Strel'naya şama dəvət edirdi, Yeçorov sənin, nəse ölməkdə olan dəniz dalğası şəklinə lüt bədəninin, gildən heykəlini yapmaq istəyirdi, sən də ki, bu cür şərəfə nail olmaqdan məmnun qalmışdın.

Katya dedi:

– Mən, fərqi yoxdur, hətta sənin xatirinə də incəsənətdən imtina etməyəm. Ola bilsin, sənin tez-tez dediyin kimi, mən murdarın biriyəm, – deyərək əlavə etdi. Halbuki Mitya ona heç vaxt belə söz deməmişdi. Ola bilsin, mən pozğun adamam, lakin sən məni necə varam, elə qəbul et. Gəl savaşıma, heç olmazsa indi, bu cür gözəl gündə sən məni qışqırmaqdan əl çək! – Katya onun gözünün içinə bu dəfə süni işvəkarlıqla baxaraq, yavaşdan və israrla: – Axı sən necə başa düşürsən ki, mənim üçün sən, hər halda, hamıdan yaxşı, yeganə insansan? – deyərək, dalğın halda, aram-aram ifadəli tərzdə oxudu:

*Bizim aramızda mürgülü bir sirr
Ürək ürəyinə üzük veribdir.*

Bu son sözlər, bu şeir Mityaya artıq çox bərk toxundu. Ümumiyyətlə, hətta elə həmin gün də bir çox şey iyrenc və iztirablı idi. Uşaqqasına bacarıqsızlıq haqqındakı zarafat onu dilxor etmişdi: bu cür zarafatları Katyadan o birinci dəfə eşitmirdi, həm də bunlar təsadüfi deyildi. – Katyanın gah bu, gah da digər bir məsələdə özünü ondan yaxşı hesab etməsi nadir hal deyildi, dəfələrlə həm də qeyri-iradi (yəni tamamilə təbii olaraq), özünün ondan üstün olmasını nümayiş etdirirdi; Mitya da bunu, Katyanın nəse əsrarəngiz ceyibli təcrübəliliyinin əlaməti kimi iztirabla qəbul edirdi. “Hər halda” ifadəsi xoşuna gəlmirdi (“sən hər halda mənim üçün hamıdan yaxşı-

san”), bir də xoşuna gəlməyən o idi ki, bu sözləri deyəndə səsinə nə üçün qəflətən yavaşmışdı, xüsusilə xoşuna gəlməyən isə şeirin ifadə ilə oxunması idi. Buna baxmayaraq, hətta şeirə və onun oxunmasına, yəni Katyanı Mityanın əlindən alan mühiti ona hər şeydən artıq xatırladan, onun nifrətini və qışqıncılığını kəskin şəkildə coşduran əlamətlərə bu sevincli doqquz mart günü o, nisbətən asanlıqla dözdü, sonralar Mityaya çox zaman elə gəlirdi ki, Moskvada keçirdiyi həmin gün onun sonuncu sevincli günüdür.

Həmin gün Kuznetsk körpüsündən geri qayıdanda Katya Simmermanın mağazasından Skryabinin bir neçə əsərini aldı; Katya, sözarası, onun, Mityanın anası haqqında danışmağa başladı, özü də gülə-gülə dedi:

– Mənim irəlicədən ondan necə qorxduğumu sən təsəvvür edə bilməzsən!

Sevişdikləri bütün müddət ərzində nə üçünse bir dəfə də olsun, onlar gələcək məsələsinə, sevgilərinin nəylə qurtaracağı məsələsinə toxunmamışdılar. İndi birdən Katya onun anası haqqında danışmağa başladı, özü də elə başladı ki, sanki Mityanın anasının onun gələcək qayınanası olması onsuz da aydın idi.

II

Sonra hər şey sanki əvvəlki kimi davam edirdi. Mitya Katyanı Bədaye Teatrının studiyasına, konsertlərə, ədəbi axşamlara müşayiət edir, yaxud onun Kislovkadakı otağında əyləşir və Katyanın anasının qızına verdiyi əcaib azadlıqdan istifadə edərək, gecə saat ikiyə qədər otururdu; Katyanın anası, həmişə ənik-kirşanlı olan, həmişə papiros çəkən, tünd-qırmızı saçları olan məlahətli, mehriban bir qadın (o, çoxdan idi ki, ərindən ayrı yaşayırdı, ərinin ikinci ailəsi var) idi. Katya da Mityanın yanına, onun Molçanovkadakı tələbə nömrələrinə gəlirdi; həm də onlar, əvvəlki kimi, bütün görüş vaxtını öpüşlərlə keçirir, demək olar daim, məst olunca, taqətdən düşüncə öpüşürdülər. Lakin Mityaya elə gəlirdi ki, qəflətən nəse dəhşətli bir şey başlanmışdır, nəse dəyişmişdir; Katyanın hərəkətlərində dəyişiklik əmələ gəlmişdir.

O unudulmaz könülaçan günlər; onların təzəcə görüşdükləri, yenicə tanış olaraq birdən, ancaq bir-biri ilə (lap səhərdən axşama qədər də) söhbət etməyin hər şeydən maraqlı olmasını duyduqları xoş günlər tez keçib getdi, – o vaxtlar idi ki, Mitya heç gözləmədən, uşaqlıqdan, yeniyetmə yaşlarından gizlincə intizarını çəkdiyi əfsanəvi məhəbbət aləminə qədəm basmışdı. Belə bir vaxt dekabr ayı idi, – şaxtalı, açıq havalı, gündən-günə Moskvanı qalın qırovla bəzəyən və alçaqda dayanan tutqun-qırmızı günəşin zینətləndirdiyi dekabr. Yanvar, fevral Mityanın fasiləsiz səadət bəxş edən məhəbbətini sanki qasırgalı bir təlatümə salmışdı, onun məhəbbəti sanki kamına çatırdı, yaxud da, hər halda, elə indicə kama çatmağa hazır idi. Lakin, məhz elə bu vaxt onun bu səadətini nəsə (getdikcə də daha tez-tez) təşvişə salmağa, zəhərləməyə başlamışdı. Elə o zaman çox vaxt ona elə gəlirdi ki, sanki iki Katya mövcuddur: biri o Katya idi ki, Mitya onunla tanışlığının ilk dəqiqəsindən inadkarlıqla arzu etməyə, tələbkar olmağa başlamışdı, – digəri isə – birinci ilə iztirab dərəcəsində uyğun gəlməyən həqiqi, adi Katya idi. Buna baxmaya-raq, Mitya o zaman indiki duyğusuna bənzəyən bir şey hiss etmirdi.

Hər şeyi izah etmək olardı. Bahar fəslində qarşıya çıxan qadın qayğıları, şey-şüy almaq, sifariş vermək, gah bu, gah da başqa bir şeyi fasiləsiz olaraq düzəltmək, dəyişdirmək əhvalatı başlanmışdı; ona görə də Katya doğrudan da çox vaxt anası ilə birlikdə dərzilərin yanına getməli olurdu; bundan başqa, Katya təhsil aldığı xüsusi teatr məktəbində imtahana hazırlaşmalı idi. Buna görə də, onun təşvişi, dalğınlığı tamamilə təbii ola bilərdi. Beləliklə də, Mitya dəqiqəbaşı özünə təsəlli verirdi. Lakin təsəllilər kömək etmirdi – onlara rəğmən vəsvəsəli qəlbin dediyi daha güclü idi və daha aydın təsdiq olunurdu. Katyanın ona qarşı daxili diqqətsizliyi getdikcə artırdı, bununla birlikdə Mityanın bədgümanlığı, qısqançlığı da artırdı. Teatr məktəbinin direktoru öz tərifləri ilə Katyanın başını gicəlləndirirdi, ona görə də Katya özünü saxlaya bilmir, bu tərifləri Mityaya söyləyirdi. Direktor ona demişdi: “Sən mənim məktəbimin iftixarısan” – o özünün bütün şagirdlərinə sən deyər müraciət edirdi, – həm də, ümumi məşğələlərlə yanaşı, Katyanın imtahanlarda, xüsusilə güclü təsir bağışlaması üçün, bir də dərslərdən sonra ayrıca məşğul olurdu. Axı məlum idi ki, o, qız şagirdlərinin əxlaqını pozur, hər yay mövsümündə onlardan birini özü ilə Qafqaza,

Finlandiyaya, xarici ölkəyə aparırdı. Ona görə Mityanın ağına belə fikir gəlirdi ki, indi direktor Katyanı nəzərdə tutur; bu işdə Katya təqsirkar olmasa da, amma hər halda, yəqin bunu hiss edir, başa düşür, ona görə də onunla birlikdə bir növ murdar, cinayətkar əlaqədədir. Bu fikir Mityaya daha artıq ona görə əzab verirdi ki, Katyanın ona qarşı diqqətinin azalması həddən artıq aşkar idi.

Ona elə gəlirdi ki, ümumiyyətlə Katyanı ondan nəsə yayındırmağa başlamışdır. Mitya direktor haqqında sakit düşünə bilmirdi. Lakin direktor hələ bir tərəfə! Ona elə gəlirdi ki, ümumiyyətlə Katyanın məhəbbətinə nəsə başqa maraqlar üstün gəlməkdədir. Kimə, nəyə? Mitya bunu bilmirdi; o, Katyanı hər şeyə, hamıya, başlıca olaraq, onun təsəvvür etdiyi haman ümumi şeyə, guya ki, ondan gizli olaraq Katyanın artıq yaşamağa başladığı şəxsə qısqanırdı. Ona elə gəlirdi ki, nəsə Katyanı ondan böyük bir qüvvətlə çəkib uzaqlaşdırır, həm də, ola bilsin, elə bir şeyə tərəf çəkir ki, onun barəsində düşünmək də adamı dəhşətə gətirir.

Bir dəfə Katya anasının yanında yarızarafat ona dedi:

– Mitya, siz qadınlar haqqında Domostroy¹ təriqi mühakimə yürüdürsünüz. Sizdən kamil bir Otello çıxardı. Onda mən sizə heç vaxt vurulmaz və sizə ərə getməzdim!

Anası etiraz etdi:

– Mən isə qısqançlıqsız məhəbbəti təsvir edə bilmirəm. Kim qısqanmırsa, mənə o, sevmir.

Başqalarının sözlərini təkrar etməyə daim meyl və həvəs göstərən Katya dedi:

– Yox, ana, qısqançlıq, sevdiyi adama qarşı hörmətsizlikdir. – O qəsdən Mityaya baxmadan dedi: – bir halda ki mənə inanmırlar, demək, mənə sevmirlər.

Anası etiraz etdi:

– Mənə, qısqançlıq əslində sevgi deməkdir. Mən bunu həтта haradasa oxumuşam. Orada bu çox yaxşı sübut edilib, həтта Allahın özünün qısqanc və intiqamçı adlandırıldığı Tövrətdən gətirilən misallarla isbat edilirdi...

O ki qaldı Mityanın məhəbbətinə, o indi demək olar bütünlüklə ancaq qısqançlıqdan ibarət idi. Həm də bu qısqançlıq sadə deyildi, ona elə gəlirdi ki, nəsə xüsusi bir qısqançlıq idi. Katya ilə Mitya

¹ XVI əsrə aid rus yazılı abidəsinin adı

tək qaldıqları saatlarda həddən artıq şeylərə yol vermələrinə baxmayaraq, son yaxınlıq xəttini hələ ki, addamamışdılar. İndi, həmin saatlar, Katya əvvəlkindən daha ehtiraslı olurdu. Lakin indi bu da ona şübhəli görünürdü, bəzən nəşə dəhşətli duyğular oyadırdı. Onun qısqançlığını təşkil edən bütün duyğular dəhşətli idi; lakin onların arasında hamısından daha dəhşətli olan bir duyğu ki, Mitya onu nə müəyyən edə bilirdi, nə də hətta başa düşə bilirdi, bunu heç cür bacarmırdı. Bu ondan ibarət idi ki, son dərəcə ləzzətli və şirin olan, onlar üçün, Mitya ilə Katya üçün dünyada hər şeydən yüksək və gözəl olan həmin ehtiraslar təzahürü, – Mitya Katya ilə başqa bir kişi haqqında düşünəndə, – misilsiz dərəcədə iyrenc şəkil alır və hətta nəşə qeyri-təbii görünürdü. Belə halda Katya onun qəlbində kəskin nifrət duyğusu yaradırdı. Katya ilə üz-üzə özü nə edirdisə, hamısı Mitya üçün tam məftunedici, məlahətli və məsum idi. Lakin öz yerinə başqa birisini təsəvvürünə gətirən kimi, ani olaraq hər şey dəyişirdi, – hər şey nəşə abırsızlığa çevrilir, Katyanı boğub öldürmək və hər şeydən əvvəl, xəyalına gətirdiyi rəqibi deyil, məhz onu boğub öldürmək arzusu oyadırdı.

III

Nəhayət, Katyanın imtahan günü (pəhrizin altıncı həftəsi) çantada, Mityanın iztirablarının bütünlüklə haqlı olması sanki qəsdən düz çıxdı.

Bu aralıq Katya onu heç görmürdü, heç nə vecinə almırdı, tamam yadlaşmışdı, bütünlüklə camaata məxsus idi.

Böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. Gəlin kimi, başdan-ayağa ağ geyinmişdi, həm də keçirdiyi həyəcandan daha da məlahətli olmuş, gözəlləşmişdi. Onu yekdilliklə və coşqun alqışlayırdılar, həm də birinci cərgədə oturmuş direktor, baxışları laqeyd, gözləri kədərli olan özündən bədgüman aktyor yalnız daha artıq təkəbbür xatirinə Katyaya bəzən rəyini bildirir, yavaşdan danışır, lakin mülahizəsini elə deyirdi ki, sözləri bütün zalda eşidilir və dözülməz səslənirdi.

Direktor qəti şəkildə, sakit halda:

– Qıraət az olmalıdır, – deyirdi, özü də bu sözləri elə hökm ilə deyirdi ki, elə bil Katyanın tam sahibkarı idi. Sözləri fasilələrlə, aydın şəkildə: – oynama, həyəcan keçir, – deyirdi.

Bu da dözülməz idi. Alqışlara səbəb olan qıraətin özü də dözülməz idi. Katyanın yanaqları qıpqırmızı olmuşdu, utanırdı, səsi bəzən tutulurdu, nəfəsi çatmırdı, həm də bu həyəcanlandırıcı, füsunkarane idi. Lakin Katya elə bir bayağı lətafətlə, qəlpliklə və hər bir səsdə sarsaqcasına nidalarla oxuyurdu ki, bu əlamətlərin hamısı Mitya üçün mənfur bir mühitdə yüksək qıraət sənətkarlığı, məharəti hesab edilirdi; Katya artıq bütün varlığı ilə bu mühit içərisində yaşayırdı: o danışmırdı, amma daim nəşə bezikdirici və üzüntülü ehtirasla, öz inadkarlığı ilə həddi-hüdudu olmayan, heç bir şeylə əsaslandırılmayan yalvarışla nümayiş etdirir, daim qışqırırdı, buna görə də Mitya onun əvəzinə, xəcalətdən bilmirdi hara baxsın. Hər şeydən dəhşətli isə, ondakı mələkcəsinə təmizliklə pozğunluğun qatışığı idi, bu onun pörtmüş çöhrəsindəki ifadədə, estradada qısa görünən ağ donunda, – ona görə ki, zalda əyləşənlərin hamısı Katyaya aşağıdan yuxarıya baxırdılar, – onun ağ tuflilərində və ağ ipək corabların tarım çəkildiyi qıçlarında təzahür edirdi. – Katya guya ki, nəşə mələkcəsinə məsum bir qız haqqında hədsiz süni sadələvhliklə oxuyurdu: “Qız kilsə xorunda oxuyurdu”. Mitya da Katyaya qarşı həm kəskin yaxınlıq duyurdu, – sevdiyini bir adama izdiham içərisində həmişə duyduğunuz bir yaxınlıq kimi, – həm də kinli ədavət, ona görə həm qürur hiss edirdi, – dərk edirdi ki, axı Katya hər halda onundur, – eyni zamanda, qəlbi parçalayan ağrı duyurdu: yox, indi daha onun deyildi!

İmtahandan sonra yenə səadətli günlər başlandı. Lakin Mitya daha bu günlərə əvvəlki kimi asanlıqla inanmırdı. Katya imtahanı xatırlayaraq deyirdi:

– Sən necə də sarsaqsan! Məgər sən hiss etmirdinmi ki, mən ancaq, tək sənin üçün elə yaxşı oxuyurdum!

Lakin Mitya imtahanda nə hiss etdiyini unuda bilmirdi, etiraf edə bilmirdi ki, bu hisslər onu indi də tərk etməmişdir. Onun mübhəm hisslərini Katya da duyurdu, bir dəfə gileylənəndə dedi:

– Bir halda ki, sənin fikrincə, mən hər cəhətdən pisəm, onda başa düşə bilmirəm, sən mənə nəyə görə sevirsen!

Lakin Katyanı nəyə görə sevdiyini o özü də başa düşmürdü, amma hiss edirdi ki, sevgisi nəinki azalmır, əksinə, Katyaya görə, bu sevgiyə görə, onun gərginləşən qüvvəsinə görə, getdikcə artan tələbkarlığına görə kiminləsə, nə iləsə apardığı qısqanccasına mübarizə ilə birlikdə daim artırdı.

Katya bir dəfə kədərle dedi:

– Sən mənim qəlbimi, ruhumu deyil, ancaq bədənimi sevirsen!

Bu yenə də kiminsə yad, süni sözləri idi, lakin bu sözlər nə qədər mənasız və çeynənmiş olsa da, onlar da nəşə həll edilməyən – iztirablı şeyə aid idi. Mitya nə üçün sevdiyini bilmirdi... Ümmiyyətlə, sevmək nə deməkdir? Buna cavab vermək xüsusən ona görə mümkün deyildi ki, Mityanın nə sevgi haqqında eşitdiklərində, nə sevgi haqqında oxuduğu şeylərdə onu dəqiq müəyyən edən bir kəlmə də yox idi. Kitablarda və həyatda elə bil ki, hamı birdəfəlik və həmişəlik olaraq, nəşə ancaq qeyri-maddi sevgi haqqında yaxud da ancaq ehtiras, şəhvət adlandırılan şey haqqında bəhs etməyi şərtləşdiriblər. Onun sevgisi isə bunlardan heç birinə bənzəmirdi. O, Katyaya qarşı nə hiss edirdi? Sevgi adlanan şeyimi, yaxud ehtiras deyilən şeyi? Mitya onun koftasının düymələrini açıb, bir növ, qəlbi sarsıdan itaətkarlıqla, ən saf və məsumanə tər döşlərini öpəndə onu az qala bayılmaq dərəcəsinə, nəşə ölümqabağı nəşə dərəcəsinə çatdıran Katyanın ruhu idimi, yoxsa bədəni?

IV

Katya getdikcə daha çox dəyişirdi.

İmtahandakı müvəffəqiyyətin əhəmiyyəti böyük idi. Amma hər halda, buna nəşə başqa səbəblər də var idi.

Bahar gələndə Katya nəşə dərhal, geyinib-kecinməyə başlamışdı, yaraşığı və daim harasa tələsən bir növ gənc kübar xanımı olmuşdu. İndi Katya Mitya ilə görüşə gələndə oğlan öz qaranlıq dəhlizi üçün xəcalət çəkirdi, – indi Katya piyada yox, həmişə miniklə gəlirdi, – Katya toru üzünə çəkib ipək donunu xışıldada-xışıldada həmin dəhlizdən tez-tələsik keçirdi. İndi Katya onunla daim nəvazişlə rəftar edir, həmişə də gecikərək, görüş müddətini ixtisar edirdi, deyirdi ki, o yenə anası ilə birlikdə dərzinin yanına getməlidir.

Gözləri heyrətlə parlayan Katya şən halda:

– Başa düşürsənmi, ağına-bozuna baxmadan moda ilə geyinirik! – deyir, özü də çox gözəl başa düşürdü ki, Mitya ona inanmır, buna baxmayaraq, hər halda deyirdi, ona görə ki, indi daha danışmalı heç bir şey yox idi.

İndi o daha şlyapasını da, demək olar, çıxartmırdı, çətirini də əlindən yerə qoymurdu; Mityanın çarpayısında getməyə hazır halda əyləşərək, ipək corablarını tarım tutduğu baldırları ilə Mityanı dəli edirdi. Yola düşməzdən və bu gün axşam da evdə olmayacağını deməkdən qabaq, – yenə anası ilə kiminsə yanına getmək lazımdır! – Katya həmişə eyni bir hərəkəti təkrar edirdi. Bu hərəkəti, Mityanı açıqdan-açığa ələ salmaq, özünün dediyi kimi, onun verdiyi bütün “sarsaq” əzabların əvəzini çıxmaq məqsədi ilə edirdi: riyakarlıqla oğrun-oğrun qapıya baxır, çarpayından sürüşüb qalxır, yanaqlarını onun qıçlarına toxunduraraq, tələsik pıçıldayırdı:

– Di öpsənə məni!

V

Aprelin axırında Mitya, nəhayət, istirahət etmək üçün, kəndə getmək qərarına gəldi.

O özünə də əzab verib, lap əldən düşmüşdü, Katyaya da. Həm də bu əzab ona görə daha artıq dözülməz idi ki, onun baş verməsi üçün sanki heç bir səbəb yox idi: doğrudan da, axı nə olmuşdu, Katyanın təqsiri nədir? Həm də bir dəfə Katya qəti bir ümitsizliklə ona demişdi;

– Hə, yollan, yollan, daha mənim dözməyə təqətim qalmayıb! Biz müvəqqəti olaraq ayrılmalıyıq, münasibətlərimizi aydınlaşdırmalıyıq. Sən elə xarab olubsan ki, anam əmindir ki, sən vərəm xəstəliyinə mübtəlasan. Mən daha dözə bilmirəm!

Mityanın kəndə yollanmaq məsələsi həll edildi. Lakin Mitya qəm-qüssədən özünü tamam itirmiş olsa da, yola düşmək ərəfəsində hər halda özünü az qala xoşbəxt hiss edirdi, bu onu lap heyrətə salmışdı. Yollanmaq məsələsi həll edilən kimi, bütün əvvəlki duyğular qəflətən qayıtdı. Axı hər halda, nə gündüz, nə də gecə ona rahatlıq verməyən o dəhşətli fikirlərdən heç birinə, qətiyyətinə inanmaq istəmirdi. Ona görə də Katyanın hərəkətlərində cüzi təbəddülat əmələ gələn kimi, onun nəzərində hər şey yenə dəyişdi. Katya isə artıq heç bir riyakarlıq etmədən yenə mehriban, nəvazişli və coşqun idi, – Mitya bunu özünün qısqanc təbiətinin səhvə yol verməyən həssaslığı ilə duyurdu – o yenə də Katyagildə gecə saat ikiyə

qədr qalmağa başlamışdı, söhbət etməyə yenə mövzu tapılırdı, yola düşmək yaxınlaşdıqca ayrılıq münasibətləri aydınlaşdırmaq daha artıq mənasız görünürdü. Hətta bir dəfə Katya ağladı da, – halbuki o, heç vaxt ağlamırdı, – həm də bu göz yaşları qızı ona birdən misilsiz dərəcədə doğmalaşdırdı, kəskin şofqət duyğusu qəlbini sızıldatdı, sanki Mitya nədən isə Katyanın qarşısında günahkar idi.

Katyanın anası iyunun əvvəlində bütün yay mövsümü müddətinə Krıma yollanırdı. Katyanı da özü ilə aparırdı. Mixorda görüşmək qərarına gəldilər. Mitya da Mixora gəlməli idi.

Mitya yığışdı, yola düşməyə hazırlıq görürdü, Moskvada əcaib məstlik vəziyyətində gəzib dolaşdı, belə vəziyyət o zaman əmələ gəlir ki, adam hələ ayaq üstə gümrah dayansa da, lakin artıq nəşə ağır bir naxoşluğa mübtəla olduğunu hiss edir. Mitya iztiraba düşər olmuş, məst olmuş adam kimi bədbəxt idi, eyni zamanda özünü elə bu iztirabla xoşbəxt hesab edirdi; Katyanın bərpa olunan yaxınlığı, ona göstərdiyi qayğıkeşlik, – Katya hətta onunla yol qayıqları almağa getmişdi, sanki onun nişanlısı yaxud arvadı idi, – ümumiyyətə, onların sevgisinin ilk vaxtlarını xatırladan, demək olar, hər şeyin bərpa olunması Mityanı mütəəssir etmişdi. Mityanın ətrafında nə var idisə, hamısı – evlər, küçələr, küçələrdə piyada və miniklə gedən adamlar, daim bahar fəslə kimi tutqunlaşan hava, toz və yağışın qoxusu, döngələrdəki hasarın arxasında çiçək açan qovaqların müqəddəs qoxusu ona elə bu cür təsir bağışlayırdı. Hər şey ayrılıq kədrini, yay mövsümündə ümidlə yaşamaq, Krımda görüş nəşəsini xatırladırdı, orada artıq heç nə mane olmayacaq və hər şey həll ediləcəkdir (baxmayaraq ki, hər şeyin nədən ibarət olduğunu o bilmirdi).

Yola düşən gün Protasov xudahafizləşməyə gəldi. Gimnaziyanın yuxarı sinif şagirdləri arasında, tələbələr arasında, özünü sadəlövhçəsinə – qaşqabaqlı masqaraçı göstərmək, dünyada hamıdan təcürbəli, yaşca böyük görkəm almaq ədasını mənimsəyən gənclərə az təsadüf olunmur. Mityanın ən yaxın dostlarından biri olan Protasov da belələrindən idi, onun yeganə həqiqi dostu Protasov Mityanın sirt verməyən lal-dinməz olmasına baxmayaraq, onun sevgisinin bütün sirlərindən xəbərdar idi. O, Mityanın çamadanı bağlamasına baxır, əllərinin əsməsini gördü, sonra qəmli bir müdrikliklə gülümsəyib dedi:

– Siz saf uşaqsınız, bağışla məni, Allah! Bütün bunlarla birlikdə, mənim tambovlu əziz Verterim, hər halda bunu başa düşməyin vaxtıdır ki, Katya hər şeydən əvvəl təbiətin ən tipik bir qadınıdır, odur ki, polismeyster özü də bu cəhətdən heç nə edə bilməz. Sən mahiyyət etibarı ilə kişi olduğun üçün divara dırmaşırsan, onun qarşısında nəslə davam etdirmək kimi yüksək instinkt tələbi irəli sürürsən, həm də, əlbəttə, bütün bunlar tamamilə qanunidir, müəyyən mənada hətta müqəddəsdir. Sənin bədəninin, Herr Nitsşenin ədalətli olaraq buyurduğu kimi, yüksək idrakdır. Lakin o da qanunauyğundur ki, bu müqəddəs yolda sən özün boynunu sındıra bilərsən. Axı heyvanlar aləmində elələri var ki, onlar özlərinin ilk və sonuncu məhəbbət aktı üçün canlarından keçməli, özlərini qurban verməlidirlər, bu hətta onların alınına yazılıb. Lakin bu alınayazılma, yəqin ki, sənin üçün lap da məcburi olmadığına görə, ayıq ol, özünü qoru. Ümumiyyətlə, tələsmə. “Yunker Şmit, sədaqət haqqı, yay qayıdacaqdır! Dünya yaxşılardan xali deyil, var-yox təkəcə Katya deyil, sənin çamadanı boğmaq səyindən görürəm ki, sən bununla qətiyyənlə razı deyilsən, bu var-yox sənin üçün olduqca əzizdir. Onda, istəmədiyin məsləhət üçün məni bağışla, – qoy müqəddəs Nikola öz əshabələri ilə birlikdə səni hifz etsin!”

Protasov Mityanın əlini sıxaraq gedəndən sonra, Mitya yastıqla adyalını qayıqlarla sıxıb bağlayanda, həyəətə tərəf açıq olan pəncərəsindən, üzbəüzdə yaşayan, nəgmə oxumaq öyrənən və səhərdən axşamədək meşq edən tələbə səsini yoxlayaraq, hayqırmağa “Arzu”nu oxumağa başladı. Elə bu demə Mitya qayıqları necə gəldi, tez-tələsik bağladı, papağını qapıb Katyanın anası ilə xudahafizləşmək üçün Kislovkaya yollandı. Tələbənin oxumağa başladığı nəgmənin motivi ilə sözləri, onun daxilində elə ısrarla səslənib təkrar olunurdu ki, Mitya nə küçələri görürdü, nə də qarşıdan gələn adamları, bütün son günlərə nisbətən daha artıq dalğın vəziyyətdə yeriyirdi. Doğrudan da belə çıxırdı ki, dünyada varsa da, yoxsa da – elə odur, yunker Şmit tapança ilə özünü öldürmək istəyir? Daha nə etməli, bir halda ki, dünyada təkəcə odur, qoy olsun – deyə Mitya fikirləşib, sonra yenə nəgmə barədə düşündü. Nəgmədə deyilirdi ki, sultanın bağda gəzinən və “öz gözəlliyi ilə işıq saçan” qızı bağda qara köləni qarşılayırdı, “ölü kimi solğunsifət” kölə fəvvarənin yanında dayanmışdı; sultanın qızı bir dəfə kölədən soruşdu:

sən kimsən, haradan gəlibsən, kölə məşum tərzdə, lakin itaətkarlıqla cavab verməyə başlayaraq, məhzun sadəliklə dedi:

Məhəmməd deyərler mənə... --

Sonra da sözünü tənənəli-faciənə fəryadla bitirdi:

Mən Azrovlar nəslindənəm,
Biz sevən kimi ölürük!

Katya Mityanı yola salmaq üçün vəğzala getməyə hazırlaşır, geyinirdi, öz otağından mehribanlıqla ona qışqırdı, – onun nə qədər unudulmaz saatlar keçirdiyi otaqdan, – dedi ki, birinci zəng çalınana qədər gələcəkdir. Tünd-qırmızı saçlı məlahətli, mehriban qadın tək oturub papiros çəkirdi, özü də Mityaya çox qəmli-qəmli baxdı, – görünür, o, hər şeyi çoxdan başa düşmüşdü, hər şeydən xəbərdar idi. Al-qırmızı rəng almış, qəlbi titrəyən Mitya oğul kimi başını əyib, qadının zərif və bürüşük əlini öpdü, qadın da onun gicgahından ana nəvazişi ilə bir neçə dəfə öpərək, üzünə xaç vurdu.

Cəsətsiz təbəssümlə ona baxıb, Qriboyedovun sözləri ilə dedi:

– Eh, mənim əzizim, gülə-gülə yaşayın! İsa sizə kömək olsun, gedin, yollanın...

VI

Mitya nömrələrdə nə etmək lazım idisə, axırıncı işlərin hamısını icra edərək, öz şeylərini, mehmanxana xidmətçisinin köməyi ilə təkətli əyri faytona yığdı, nəhayət, onların yanında narahət əyləşdi, yola düşüb dərhal da səfərə yollananda adamın fikrinə hakim kəsilən xüsusi təsiri duydu – müəyyən həyat müddəti qurtardı (özü də həmişəlik!) – Eyni zamanda qəflətən yüngüllük hiss etdi, nəsə yeni bir şeyin başlanmasına ümid yarandı. Mitya bir az sakitləşdi, ətrafa bir növ yeni nəzərlə, gümrəhliklə baxmağa başladı. Qurtardı, əlvida Moskva, əlvida burada keçirmiş olduğum həyəcan və duyğular! Çiskinləyirdi, hava tutulurdu, döngələr bomboş idi, tutqun çaylaq

daşı dəmir kimi parlayırdı, evlər cansıxıcı, çirkli idi. Sürücü faytonu iztirablı dərəcədə yavaş sürür, Mityanı üzünü tez-tez yana çevirməyə və nəfəsini saxlamağa vadar edirdi. Kremlin yanından sonra da Pokrovkadan ötdülər, sonra yenə döngələrə buruldular, bağlarda yağış yağacağını və axşamın yaxınlaşdığını xəbər verən qarğa boğuş səslə qırıldayırdı, amma hər halda bahar idi, havada bahar qorxusu duyulurdu. Nəhayət, gəlib çatdılar; Mitya qələbəlik olan vəğzalda yükü çağırmaq üçün perrona yüyürdü, sonra artıq uzun və ağır Kursk qatarının hazır dayandığı üçüncü yola qaçdı. Elə bu dem qatara tərəf cuman bütün nəhəng və eybəcər izdihamın içərisindən, şey-şüy yüklənmiş əl arabalarını gurultu və xəbərdar edici qışqırıqlarla çəkib aparən bütün yükçülərin arxasından Mitya “öz gözəlliyi ilə parlayan” məxluqu ani olaraq seçə bildi, gördü sevgilisi uzaqda təkə dayanmışdı, özü də elə bil ki, nəinki yalnız bu izdiham içərisində, hətta bütün dünyada tamamilə xüsusi bir məxluq idi. Birinci zəng çalındı, bu dəfə Katya deyil, o gecikmişdi. Katya şəfqət göstərmiş, ondan qabaq gəlmişdi, onu gözləyirdi, özü də Mityanın arvadı, yaxud da nişanlısı kimi, yenə qayğıkeşliklə cəld ona yanaşdı.

– Mənim əzizim, cəld özünə yer tut! Bu saat ikinci zəng çalınacaq!

İkinci zəngdən sonra isə Katya platformada daha artıq şəfqətlə dayanmışdı, aşağıdan, artıq ağzına kimi dolmuş və üfunət saçan üçüncü dərəcəli vaqonun qapısında dayanmış Mityaya baxırdı. Onun hər şeyi yaraşığı idi, – məlahətli, gözəl çöhrəsi, kiçik fiqurası, təravətli görkəmi, gəncliyi, qadın incəliyinin hələ uşaqlıqla qarışdığı gəncliyi, yuxarı qaldırdığı işıqlı gözləri, büküklərində müəyyən zərif qürurluluq duyulan mavi rəngli sadə şlyapası, hətta onun tünd-boz rəngli kostyumu olduqca gözəl idi; Mitya onun kostyumunun hətta parçasını və ipək astarını da məftunluqla hiss edirdi. Qapıda dayanmış, arıq, pərişan Mitya yola uzunboğazlı kobud çəkmələr və köhnə gödəkçə geymişdi, gödəkcənin düymələri sürtülmüşdü, misi parlayırdı. Buna baxmayaraq, Katya ona səmimi olaraq sevən və qəmgin nəzərlərlə baxırdı. Üçüncü zəng Mityanın qəlbinə elə gözlənilməz və kəskin zərbə endirdi ki, o, vaqonun meydançasından dəli kimi yerə atıldı. Katya da elə bu cür cılızlıqla, dəhşətlə onun qarşısına yüyürdü. Mitya dodaqlarını

onun əlcəyinə dayadı, geri çəkilərək vaqona atıldı, gözləri yaşarmış halda papağını coşqunluqla, məftuncasına yellətməyə başladı; Katya isə yubkasını əli ilə tutub platforma ilə birlikdə geri hərəkət edə-edə hələ də gözünü ondan çəkmirdi. Katya getdikcə daha sürətlə uzaqlaşdı, külək pəncərədən boylanan Mityanın saçlarını getdikcə daha çox pırtlaşırdı, parovoz isə sürətini artırıdınca artırır, amansızcasına irəli şütüyürdü, həyasızcasına, təhdidlə hayqıra-hayqıra yol tələb edirdi, – qəflətən elə bil Katya da yox oldu, platformanın qurtaracağı da...

VII

Qara buludların qatılaşan uzun bahar toranlılığı çoxdan çökmüşdü, ağır vaqonun gurultusu boş və sərin çölə yayılmışdı, – tarlalarda hələ erkən bahar idi – vaqonun koridorunda konduktorlar gəzişir, biletləri yoxlayır və fənərlərə şam qoyurdular. Mitya isə hələ də cingildəyən pəncərənin yanında dayanmışdı, hələ də dodaqlarında Katyanın əlcəyinin ətirini duyurdu, hələ də son ayrılıq ləhzəsinin kəskin alovunda alışıb yanırdı. Həm də Moskvanın uzun sürən, xoşbəxt və iztirablı qış mövsümü, onun bütün həyatını dəyişdirmiş bu mövsüm, indi Mityanın qarşısında bütünlüklə və artıq nəşə tamam yeni tərzdə təcəssüm edirdi. İndi Katya da onun gözləri qarşısında yeni biçimdə, yeni baxımdan canlanırdı... Hə, hə, o kimdir, nəkarədir? Bəs sevgi, ehtiras, ruh, qəlb nədir? Bu nə deməkdir? Heç belə bir şey yoxdur, – nəşə başqa bir şey, tamam başqa şey mövcuddur! Bax, elə bu əlcək ətiri – məgər budamı Katya deyil, sevgi, ruh, can deyil? Vaqondakı mujiklər də, fəhlələr də, öz eybəcər uşağını ayaqyoluna aparın arvad, cingildəyən fənərlərdəki zəif işıqlı şamlar, boş bahar zəmilərindəki toranlıq – hamısı sevgidir, hamısı ruh və hamısı işgəncədir, hamısı da misilsiz bir sevincdir.

Səhər Oryola çatdı, qatarı dəyişmək lazım idi, əyalət qatarı uzaq platformanın yanında dayanmışdı. Mitya düşündü: artıq harasa, dünyanın o başında qalmış Moskva mühitinə, mərkəzinə, indi sanki tək-tənha qalmış, zavallı, lakin mehribanlıqla sevilən Katyanın təşkil etdiyi mühitə nisbətən bu necə də sadə, sakit və doğma mühitdir! Hətta bəzi yerini yağışlı buludların seyrek maviliyi bürü-

yən səma da, külək də burada sadə və sakitdir... Oryoldan qatar yavaş gedirdi, demək olar baş vaqonda əyləşmiş Mitya aram-aram, Tulada hazırlanan naxışlı pryanikdən yeyirdi. Sonra qatar sürətini artırdı, onu mürgüləyib yatırdı.

Mitya ancaq Verxovyedə oyandı. Qatar dayanmışdı, camaat çox idi, qələbəlik idi, lakin bura da bir növ ucqarlıq kimi idi. Stansiya mətbəxinin xoş qoxusu yayılmışdı. Mitya məmnuniyyətlə bir nimbə kələm şorbası yeyib, bir butulka pivə içdi, sonra yenə mürgüləməyə başladı. Yenə oyananda gördü ki, qatar sürətlə, bahar libası geymiş tozağacı meşəsi ilə gedir, son stansiya qarşısındakı bu yerlər ona artıq tanış idi. Yenə də bahar əslinin toranlılığı qatılaşdı, açıq pəncərədən yağışın və sakini göbələklərin qoxusu gəlirdi. Meşə hələ tamam çılpaq idi, buna baxmayaraq, qatarın gurultusu orada tarlaya nisbətən daha aydın əks olunurdu, uzaqda isə stansiyanın bahar fəslinə xas olan hüzn doğuran işıqları sayırırdı. Bu dəm semaforun yaşıl uca işığı göründü, – belə toranlıqda çılpaq tozağacı meşəsində semaforun işığı xüsusilə gözəl olur, – qatar taq-qataqla başqa yola keçdi... Aman Allah, platformada ağzadəni gözləyən işçi necə də kəndlisayağı zavallı və mehribandır!

Stansiyadan böyük kəndin içi ilə getdikləri vaxt toranlıqla qara buludlar daha da qatılaşdı, kənd də baharsayağı hələ zığ-palçıqlı idi. Hər şey bu qeyri-adi mülayim toranlıqda, torpağın, aşağı çökmüş qeyri-müəyyən, yağışlı qara buludlarla birləşmiş isti gecənin dərin sükutuna qərş olurdu; Mitya yenə heyrət edir və sevinirdi: kənd, çoxdan yuxuya getmiş bu iyli, bacasız daxmalar necə də sakit, sadə, yoxsuldurlar, – mehriban insanlar Blaqoveşşenyedən¹ bəri işıq yandırmırlar, – bu qaranlıq və isti bozqır mühiti necə də könülaçandır! Minik arabası çala-çuxura düşür, palçığa batırdı, varlı mujikin höyəti arxasında hələ də tamam çılpaq olan, nəzərlər oxşamayan palıd ağacları ucalırdı, ağaclarda zağca yuvaları qaralırdı. Sanki qədim əyyamlardan qalma əcaib bir mujik daxmanın yanında dayanıb diqqətlə qaranlığa baxırdı. Mujik ayaq yalın idi, cırıq armyak geymiş, uzunsaçlı başına papaq qoymuşdu... Bu dəm isti, ləzzətli, ətirli yağış yağmağa başladı. Mitya bu daxmalarda yatan qızlar haqqında, cavan gəlinlər haqqında, qış mövsümündə

¹ Xristian bayramlarından biri

Katya ilə münasibətlərində yaxınlaşmış olduğu bütün qadın məziyyətləri haqqında düşünməyə başladı, hər şey – Katya, qızlar, gecə, bahar, yağışın ətri, bar verməyə hazır olan şumlanmış torpağın qoxusu, at tərini qoxusu və layka əlcəyinin ətri haqqındakı xatirə – hamısı bir-birinə qarışıdı...

VIII

Kənddə həyat heyranedicisi, dinc günlərlə başladı.

Gecə stansiyadan gedəndə yolda Katyanın surəti sanki sönmüşdü, bütün ətrafdakı şeylər içərisində əriyib yox olmuşdu. Lakin yox, bu ancaq belə görünmüşdü və bir neçə gün də belə görünürdü, o vaxta qədər ki, Mitya yatıb yuxusunu alır, özünə gəlir, doğma yurdun, kənd baharının, baharın üryanlığının və təmiz, tərəvətli tərzdə yenidən çiçəklənməyə hazır olan aləmin boşluğuna, uşaqlıqdan tanış olan təəssüratın təzəliyinə alışır.

Malikanə kiçik idi, ev köhnə və sadə idi, təsərrüfat mürəkkəb deyildi, çox xidmətçi tələb etmirdi, – Mitya üçün dinc, sakit həyat başlanmışdı. Gimnaziyanın ikinci sinfində oxuyan bacısı Anya, yeniyətmə kadet qardaşı Kostya hələ Oryolda idilər; ən tezi iyunun əvvəllərində gəlməli idilər. Anası Olqa Petrovna həmişəki kimi təsərrüfatla məşğul idi, təsərrüfat işində ona ancaq prikazçik kömək edirdi, – xidmətçilər onu kovxa adlandırırdılar, – Olqa Petrovna tez-tez zəmidə olurdu, hava qaralan kimi yaturdu.

Mitya gələn günün ertəsi, on iki saat yatandan sonra yuyunub, təmiz geyinmiş halda, özünün gün işığına qərq olan otağından – otağının pəncərələri bağa, şərqə tərəf idi, – çıxıb bütün o biri otaqlardan keçəndən sonra onların qohumluğunu və qəlbi də, canı da dincəldən sadəliyini dərin həyəcanla hiss etdi. Hər yerdə hər şey bir çox il bundan əvvəlki kimi öz adı yerlərində dayanmışdı, elə o cür də tanış və xoş qoxusu gəlirdi; onun gəlməsi münasibəti ilə hər şey yığışdırılıb səliqəyə salınmışdı, bütün otaqların döşəmələri yuyulmuşdu. Təkcə dəhlizə, nökr otağına, – onu hələ indiyə qədər də nökr otağı adlandırırdılar, – bitişən zalı yuyub qurtarmaqda idilər. Kənddən gəlmiş, günümüzə işləyən üz çilli qız eyvana açılan qapının yanındakı pəncərədə dayanıb əlini üst şüşəyə tərəf uzadaraq şüşəni silirdi; aşağı

şüşələrdə isə şanki göy rəngə çalan uzaq inikasla əks olunurdu. Ağ ayaqları yalın qulluqçu Paraşa böyük cındırı içi qaynar su ilə dolu olan vedrədən çıxarıb su tökülmüş döşəmədə xırda dabanları üstündə yeriyirdi, özü də pörtmüş sifətinin tərini çırmanmış qolu ilə silərək dostcasına təklif etmədən dedi:

– Gedin çay için, ananız hələ ala qararıqdan kovxa ilə birlikdə stansiya gedib, siz, yəqin, heç eşitməyibsiz...

Elə dərhal gözünün qarşısında hökmlə Katya canlandı: Mitya hiss etdi ki, bu çırmanmış qadın qoluna və pəncərədə əlini yuxarı uzadan qızın zərif dirsəyinə, altında möhkəm çıpaq baldırları görünən yubkasına ehtiras və həvəslə baxır; özü də Katyanın dərin təsirini, özünün ona mənsub olmasını sevinclə duydu; bu səhərin bütün təəssüratlarında Katyanın gizlin mövcud olmasını hiss edirdi.

Həm də mövcudluq hər yeni gündən yeni günə daha canlı və daha qabarıq hiss olunurdu. Mitya özünə gəlib sakitləşdikcə, Moskvada çox tez-tez və onun arzusu ilə yaranan Katya ilə iztirablı dərəcədə birləşməyən həməni adı Katyanı unutduqca daha gözəl şəkil alırdı.

IX

İndi Mitya ilk dəfə idi ki, evdə böyük kimi yaşayırdı, hətta anası da onunla əvvəlkinə nisbətən ayrı cür rəftar edirdi, başlıcası isə, qəlbində ilk həqiqi məhəbbət duyğusu ilə yaşayırdı; yeniyətməlikdən bütün varlığı ilə gizlincə gözlədiyi şeyi həyata keçirirdi.

Hələ körpə vaxtı onun qəlbində, bəşər dilində nəsə ifadə edilə bilməyən bir şey heyretamiz və mübhəm şəkildə baş qaldırılmışdı. Nə vaxtsa, haradasa, gərək ki, bu da baharda, bağda, yasəmən kollarının yanında olmuşdu – qabar böcəklərinin tünd qoxusu yadında qalmışdı – o, hələ lap balaca ikən, bir nəfər gənc qadınla, – yəqin, öz dayəsi ilə, – yanaşı dayanmışdı, – qəflətən onun qarşısında səmavi şəfqət nəyisə nura qərq etdi, – bilmədən onun çöhrəsini, yoxsa dolğun döşlərindəki sarafanımı işıqlandırdı, həm də nəsə həqiqətən ana bətinədəki uşaq kimi, onun daxilində qızgın dalğatək keçib cərəyanla gəldi... Lakin o, yuxu kimi idi. Sonralar – uşaqlıq, yeniyətməlik illərində, gimnaziya təhsil aldığı illər ərzində nə baş vermişdisə,

hamısı yuxu kimi idi. Onun uşaq şənliklərinə öz anaları ilə gələn qızlardan gah birinə, gah da başqasına nəse heç bir şeyə bənzəməyən xüsusi bir duyğu ilə valeh olurdu; donları, başmaqları balaca, başına ipək bant bağlamış – yenə də heç bir şeyə bənzəməyən bu kiçik, füsunkar məxluqun hər bir hərəkətinə gizləncə böyük bir maraqla tamaşa edirdi. Gimnaziya tələbəsi olan bir qıza (bu artıq sonralar, quberniya şəhərində baş vermişdi) məftun olmuşdu; bu məftunluq demək olar bütün payız fəslində və artıq daha şüurlu surətdə davam etmişdi; bu qız tez-tez axşamlar, qonşu bağın hasarı arxasındakı ağacda peyda olurdu: onun şuxluğu, masqaraçılığı, qəhvəyi donu, saçlarındakı girdə darağı, çirkli, balaca əlləri, gülüşü, şaqraq qışqırığı – hamısı elə idi ki, Mitya səhərdən-axşamədək onun haqqında düşünür, qüssələnir, hətta bəzən ağlayır, qızdan sönmək bilməyən bir təmənna, istək ona rahatlıq vermirdi. Sonra bu da nəse öz-özünə qurtardı, yadından çıxdı, yeni, az-çox uzun sürən, – yenə də mübhəm şəkildə, – məftunluq yarandı; gimnaziyanın rəqs gecələrində gözlənilməz sevgidən yaranan kəskin sevinc və kədər duyğuları oyadırdı... Canında nəse üzüntülər əmələ gəlir, qəlbində isə dumanlı hisslər, nəyinsə intizarı baş qaldırırdı...

Mitya kənddə anadan olmuş və kənddə böyümüşdü, lakin gimnaziya tələbəsi olanda, bahar fəslini istər-istəntəz şəhərdə keçirirdi, tək bircə il, inişil, pəhriz bayramında kəndə gələndə naxoşlanmışdı. Sağaldığı müddətdə, mart ayında və aprelin yarısı ərzində evdə qaldı. Bu, unudulmaz vaxt idi. İki həftə yatağında uzanıb yalnız pəncərədən hər gün, dünyada isti və işıqın artması ilə birlikdə dəyişən səmanı, qarı, bağı, onun ağaclarının gövdələrini və budaqlarını görürdü. Görürdü ki, səhərdir, gün işığına qərq olan otaq istidir, cana gələn milçəklər şüşələrdə sürünür... Ertəsi gün nahardan sonra günəş evin arxasında, o biri tərəfdən peyda olub, pəncərədə isə baharın mavi rəngə boyanan ağ qarı solğunlaşır, göydə, ağacların zirvələrində iri ağ buludlar dayanıb... Bir gün də keçəndən sonra, görürdü ki, buludlu səmada elə parlaq açıqlıq var, ağacların islanmış gövdələri elə parlayır, pəncərə üzərindəki damdan damcılar elə tökülür ki, adam bunlara baxmaqdan doymur, sevindikcə sevinir... Sonra isti dumanlar əmələ gəldi, yağışlar yağdı, bir neçə gün də qar əriməyə başladı, çayın donu açıldı, bağda da, həyətdə də, torpaq sevinc və tərəvətlə canlanıb qaralmağa başladı... Martın axırındakı

bir gün uzun müddət Mityanın yadından çıxmıdı, həmin gün ilk dəfə at belində tarlaya getmişdi. Səma parlaq deyildi, lakin bağın solğun ağacları arasında misilsiz dərəcədə gur və tərəvətli işıq saçırdı. Tarlada hələ sərin külək əsirdi, kövşənlik şumlanmamışdı, sarı idi, şumlanan yerlər isə, – yulaf əkmək üçün şumlayırdılar, – parıldayırdı, birinci şum edilmiş qara torpaq öz əzəli qüdrətini kəsb etmişdi. Mitya bütünlüklə bu kövşənli və şumlanmış yerlərlə meşəyə tərəf gedir, bir başından o biri başına qədər görünən çılpaq, kiçik, təmiz havalı meşəyə tamaşa edirdi, sonra meşənin çuxurluqlarına endi, keçənlik qalın xəzəl atın ayaqları altında xışıldayırdı, bəzi yerdə xəzəl qupquru, açıq-sarı rəngdə idi, bəzi yerdə isə yaş, qəhvəyi rəngdə idi, xəzəl səpələnmiş yarpaqlardan keçdi, buralarda hələ daşqın suyu axırdı, kolların dibindən, atın lap ayaqları altından isə qaramtıl-qızıl meşə cüllütləri pırıltı ilə havaya qalxırdı... Bütün bu bahar fəslə və xüsusilə çöldə olduqca tərəvətli küləyin ona tərəf əsdiyi bol su hopmuş kövşənlikdən və qara zəmilərdən ötüb-keçən atın isə enli burun pərlərindən səs-küylə nəfs alaraq, valehedici qüvvətlə finxırıb xırıldadığını həmin gün Mitya üçün nə idi? O zaman Mityaya elə gəlirdi ki, onun ilk həqiqi məhəbbəti məhz bu bahar fəslə idi; kiməsə, nəyəsə bütün varlığı ilə vurulduğu, gimnaziya tələbələri olan bütün qızları, dünyanın bütün qızlarını sevdiyi günlər idi. Lakin həmin günlər indi ona necə də uzaq görünürdü! O zaman hələ lap balaca oğlan idi, məsum, sadədil, öz sadə kədərləri, sevincləri və xəyalları ilə yaşayan bir olan! O zaman onun mənasız, səmərəsiz məhəbbəti rəya yaxud da, daha doğrusu, nəse gözəl bir rəya haqqındakı xatirə idi. İndi isə dünyada Katya var idi, bu dünyanı özündə təcəssüm etdirən və onun bütün varlığı üzərində qələbə çalan canan var idi.

X

Bu ilk vaxtlar Mitya Katyanı məşum bir duyğu ilə ancaq bircə dəfə xatırlamışdı.

Bir dəfə, axşamdan xeyli keçmiş, Mitya arxadakı artırmaya çıxmışdı. Çox qaralıq, sakit axşam idi, rütubət çökmüş tarla qoxusu yayılmışdı. Gecə buludların arxasında, bağın tutqun çevrələri üzərində

xırda ulduzlar sayrışırdı. Birdən haradasa uzaqda, nəse çılğınliqla, dəhşətlə uğuldayaraq, hürməyə, zingildəməyə başladı. Mitya diksindi, quruyub qaldı, sonra artırmadan ehtiyatla endi. Elə bil ki, hər tərəfdən onu ədavətlə güdən qaranlıq xiyabana girdi, yenə ayaq saxlayıb gözləməyə, qulaq asmağa başladı: bu nədir, səs-küyü belə gözlənilmədən və dəhşətli surətdə bağı bürüyən şey haradadır? Kor yapalaq, öz məhəbbətini bəyan edən meşə bayquşudur, vəssalam, – deyə Mitya düşünürdü, amma bu zülmət içərisində gözə görünməyə iblisin özünün mövcud olmasından ehtiyat edərək quruyub qalmışdı. Mityanın bütün varlığını sarsıdan uğultu qəflətən yenə haradasa yaxında, xiyabanın başında eşidildi, nəse çaqqıldadı, səs-küy saldı, iblis səssizcə harasa bağı başqa bir yerinə keçdi. Orada əvvəlcə uladı, sonra da həzin-həzin, uşaq kimi yalvarışla inildəməyə, ağlamağa, qanadlarını çalmağa və iztirablı bir nəse ilə qarıldamağa başladı, zingildədi, elə öcəşgənliklə qəhqəhə çəkməyə başladı ki, elə bil onu qıdıqlayır və işgəncə verirdilər. Mitya bütün bədənini əsə-əsə gözünü zilləyib zülmət qaranlığa baxır, və diqqətlə qulaq asırdı. Lakin iblis birdən boğuldu, səsi tutuldu. Sonra da ölüm ayağındakı üzücü fəryadı ilə qaranlıq bağı sükutunu pozaraq, elə bil yoxa çıxdı. Mitya bu sevgi dəhşətinin yenidən başlanmasını əbəs yerə bir neçə dəqiqə də gözləyərək, sakitcə evə qayıtdı – özü də, yuxulaya-yuxulaya bütün gecə, mart ayında Moskvada sevgisinin bütün iztirablı, iyrenc fikir və duyğularla çevrilməsini xatırlayaraq əzab çəkirdi.

Lakin səhər, gün doğanda, gecəki əzablarını çox tez unuttu. Onun Moskvadan müvəqqəti olaraq getməli olmasını qəti qərara alanda Katyanın necə ağladığını xatırladı, iyunun əvvəllərində onun da Krıma gələcəyi fikrindən Katyanın necə sevinclə yapışdığını, səfərə hazırlaşarkən Katyanın ona necə şəfqətlə kömək etməsini, onu vağzalda necə yola salmasını xatırladı... Mitya Katyanın fotosəkilini çıxartdı, qızın balaca, yaraşlıq başına bir xeyli tamaşa edə-ədə, onun səmimi, safqəlblı baxışının təmizliyini, aydınlığına heyran oldu... Sonra Katyaya, xüsusilə uzun və xüsusilə səmimi sevgilərinə dərin inam ifadə olunan məktub yazdı, yenə də bütün yaşayış və sevinclərində daim Katyanı seven və işıqlı surətini duyurdu, bu surət fasiləsiz olaraq onun gözləri qarşısında canlanırdı.

Doqquz il bundan əvvəla taşı ölən də necə həyəcan keçirdiyi Mityanın yadında idi. Bu da baharda baş vermişdi. Bu ölümdən bir

gün sonra Mitya çəkinə-çəkinə, heyrət və dəhşətlə zaldan keçəndə atasının meyidini görmüşdü; atasını masa üzərinə uzatmışdılar; solğun iri əlləri hündürə qalxmış sinəsi üzərində çarpazlanmışdı; saqqalı qaralırdı, burnu ağappaq idi, ona zadəgan mundir geyindirmişdilər; Mitya artırmaya çıxdı, qapının yanına qoyulmuş böyük tabut qapağına baxdı, qapağa qızılı zərxdən üz çəkilməmişdi, – birdən his etdi ki, dünyada ölüm vardır! Bu ölüm hər şeydə mövcud idi: gün işığında, həyətdəki bahar otlarında, səmada, bağda... O, bağa, işıqdan ala-bula rəngə boyanmış cökə xiyabanına, sonra daha gur gün işığı düşən yandakı xiyabanlara girdi, ağaclara və ilk ağ rəngli kəpənəklərə tamaşa etdi, şirin-şirin cəh-cəh vuran ilk quşların səsinə dinlədi – heç nəyi də tanıya bilmirdi: hər şeydə ölüm əlaməti, zaldakı dəhşətli masa və artırmada zərxdən uzun qapaq mövcud idi! Günəş əvvəlki kimi deyildi, nəse ayrı cür işıq saçırdı, otun yaşıl rəngi əvvəlki kimi deyildi, hələ ancaq yuxarısı qızan bahar otlarına kəpənəklər əvvəlki kimi qonub dayanmırdılar, – heç nə əvvəlki kimi, bir gün əvvəl olduğu kimi deyildi, sanki dünyanın axırı yaxınlaşdığı üçün hər şey dəyişmişdi, baharın gözəlliyi, onun əbədi gəncliyi puç olmuşdu, acınacaqlı vəziyyət almış, qəmlənmişdi! Həm də bu, uzun çəkdi, sonra dəhşətli, mənfur, şirintəhər qoxu, yuyulmuş və bir çox dəfə havaya verilmiş evdə hələ uzun müddət hiss olunduğu kimi, – yaxud güman edildi kimi, – bütün bahar fəslə ərzində davam etdi...

Mitya indi də elə bu cür, – lakin tamam başqa bir şəkildə – vəs-vəsə duyurdu: bu bahar, onun ilk məhəbbət baharı da, bütün əvvəlki baharlara nisbətən tamam ayrı cür idi. Dünya yenə dəyişmişdi, yenə sanki nəyləsə, kənar bir şey dolmuşdu, lakin bu, ədavətli, dəhşətli şey deyildi, əksinə, baharın sevinci və gəncliyi ilə gözəl surətdə qovuşan varlıq, gerçəklik idi. Bu kənar şey Katya idi, yaxud da, daha doğrusu, Mityanın ondan istədiyi, tələb etdiyi dünyada ən gözəl şey idi. İndi, bahar günləri ötüb keçdikcə, Mitya ondan getdikcə daha çox, daha artıq tələb edirdi. İndi, Katyanın mövcud olmadığı, yalnız onun surəti, mövcud olan deyil, yalnız arzu edilən surəti mövcud ikən, o, sanki özündən tələb edilən həmişə təmiz və gözəl xüsusiyyəti heç bir şeylə pozmurdu, həm də Mitya nəyə baxırdısa, hamısında onun varlığını, getdikcə, gündən-günə daha canlı, daha qabarıq hiss edirdi.

XI

Mitya buna evdə qaldığı elə ilk həftədən sevinə-sevinə inanmışdı. Onda hələ bir növ baharın ərəfəsi idi. O, əlində kitab qonaq otağının açıq pəncərəsi yanında oturmuşdu, kiçik bağçadakı ağ şamların və şam ağaclarının gövdələri arasında biçənəklərdəki çirkli kiçik çaya, çaydan o tərəfdə yamaclardakı kəndə tamaşa edirdi: qonşuluqdakı mülkədar bağının qocaman çılpaq tozağaclarının arasında zağcılar qışqırırdılar, onlar hələ səhərdən-axşama qədər, yorulmadan, nəşəli qayğı və zəhmətdən yorğun düşmüş halda qışqırırdılar; bu zağcılar ancaq ilk bahar çağında belə bağırırdılar; yamaclardakı kəndin görkəmi hələ boz idi, adam görünmürdü; orada hələ tək-cə söyüd çubuqlarını sarımtıl yarpaqlar bürümüşdü... Mitya bağa gedirdi: bağ da hələ alçaq, çılpaq, alçaq idi, – tək-cə, başdan-başa firuzə rəngli xırda çiçəklərlə bəzənmiş talalar yaşıllıq içində idi, bir də xiyabanlar boyunca akatnik yarpaqlamışdı; bağın aşağı, cənub hissəsindəki dərədə bir albalı bağı azca çiçəklənmişdi... Mitya tarlaya çıxırdı: tarla hələ boş, bomboz idi, zəmi hələ cadar-cadar idi, qurumuş tarla yolları hələ kələ-kötür və bənövşəyi idi... Həm də bütün bunlar gəncliyə mənsub çılpaq idi, intizar dövrü idi, bütün bunlar Katya idi. Ona ancaq elə gəlirdi ki, guya günəməzd işləyən gah bu, gah da digər bir iş görə qızlar, nöker otağındakı işçilər, müaliə, gəzintilər, kəndə, tanış muşiklərin yanına getməsi, anası ilə söhbətləri, kovxa ilə (istefada olan ucaboyle, kobud soldatla) minik arabasında tarlaya yollanmalar onu yayındırır...

Sonra bir həftə keçdi. Bir dəfə gecə sıldırğı yağış yağdı, sonra da qızmar günəş nəşə dərhal yeri isitdi, bahar özünü həlimlik və solğunluğunu itirdi, ətrafdakı göz qabağındakı hər şey gündəngünə deyil, saatdan-saatə dəyişməyə başladı. Zəmiləri şumlamağa, qara məxmərə çevirməyə başladılar, tarla məzrləri yaşıllaşdı, həyətdəki göy otlar tərəvətləndi, səma tünd və parlaq göy rəngə boyandı, bağ çox cəld tərəvətli görkəmindən hətta yumşaq olan yaşıllığa bürünməyə başladı; boz yasəmən salxımları bənövşəyi rəng alıb ətir saçmağa başladı; onun tünd yaşıl rəngli parlaq yarpaqlarında və cığırıldakı hərərətli işıq ləkələrində bir çox göyümtül metal parıltısı rənginə çalan iri qara milçəklər əmələ gəlmişdi. Alma, armud ağaclarında çılpaq budaqlar hələ görünürdü; bu ağac-

larda xırda, bozuntul və xüsusilə yumşaq yarpaqlar hələ indi-indi açılmağa başlayırdı; lakin öz əyri budaqlarının şəkəklərini başqa ağacların altında hər yerə uzatmış olan bu alma və armud ağaclarının hamısı artıq süd kimi ağ çiçəklə bəzənmişdi; həm də bu rəng getdikcə daha da artır, daha da qatılacaq və daha xoş ətir saçdı. Mitya bu gözəl günlərdə ətrafında baş verən bütün bahar dəyişikliklərini sevinc və diqqətlə müşahidə edirdi. Lakin onların arasında Katya nəinki geri çəkilmir, nəinki itmirdi, əksinə bunların hamısında iştirak edirdi, hamısında özünü, öz gözəlliyini, baharın çiçəklənməsi ilə birlikdə, getdikcə daha gözəl, zəngin ağ rəngə boyanan və getdikcə daha tünd mavilik kəsb edən səma ilə birlikdə çiçəklənən gözəlliyini bəxş edirdi.

XII

Beləliklə də, Mitya bir dəfə çay içmək üçün ikindiçağının günəş işığına qərç olan zala daxil olanda samovarin yanında qəflətən, bütün səhər çağı əbəs yerə gözlədiyi məktubu gördü. Cəld masaya yanaşdı, – axı Katya onun göndərdiyi məktublardan heç olmazsa birinə çoxdan cavab verməli idi, – üzərində tanış xətlə ad və ünvan yazılmış qəşəng kiçik zərfe nəzər salanda sanki zərfin parlaq və müdhiş işığı onun gözlərini qamaşdırdı. Zərfi qapıb, evdən bayıra çıxdı, sonra bağa, böyük xiyabana ayaq aldı. Bağın lap o başına, dərənin bağdan keçdiyini yerə getdi, ayaq saxladı, dönüb dala baxaraq, cəld zərfi cırdı. Məktub qısa, bir neçə xətdən ibarət idi, lakin qəlbi elə çırpınırdı ki, nəhayət başa düşmək üçün, Mitya bu xətləri beş dəfə oxumalı oldu. “Mənim sevgilim, mənim yeganəm!” – sözlərini dönə-dönə oxudu, – bu nidalardan yer onun ayaqları altında titrəyirdi. Mitya gözlərini qaldırdı: səma bağın üzərində təntənə və sevinclə parıldaırdı, onun ətrafında qar kimi ağappaq bağ işıq saçdı, ikindiçağının səriniyini artıq duymuş olan bülbül nəşə ilə, vəcdə gələrək aydın və güclü səslə uzaqdakı kolların tərəvətli yaşıllığında cəh-cəh vururdu, – Mityanın pörtmüş sifəti ağardı, tükləri ürpeşdi.

O evə yavaş-yavaş gedirdi, – onun sevgi kasası aşib-daşdı. Sonrakı günlər də sakitcə, səadət hissi ilə yeni məktubu gözləyə-gözləyə bu duyğunu qəlbində elə o cür cəhtiyatla gəzdirdi.

Bağ müxtəlif qiyafəyə düşürdü.

Bağın bütün cənub hissəsi üzərində ucalan, hər yerdən görünən nəhəng qocaman ağcaqayın daha da böyümüş və qol-budaq atmışdı, – tərəvətli, sıx yaşıl yarpaqlarla örtülmüşdü.

Mityanın öz pəncərələrindən daim tamaşa etdiyi böyük xiyaban da hündür və görkəmli olmuşdu: onun qocaman cökələrinin zirvələri hələlik seyrək də olsa, tər yarpaqlarla naxış-naxış bəzənmişdi, baş qaldıraraq, bağın üzərində açıq yaşıl cərgə ilə uzanmışdı.

Ağcaqayından aşağıda, xiyabanın alt tərəfində isə nəşə başdan-baş ağ rəngli, xoş ətirli qıvrım bitki sahəsi idi.

Həm də bütün bunlar: ağcaqayının qalın yarpaqlarla örtülmüş nəhəng zirvəsi, xiyabanın açıq yaşıl cərgəsi, duvaq kimi ağ alma, armud ağacları, meşə gilası, günəş, səmanın göylüyü və bağın aşağı tərəfində, dərədə, yandakı xiyabanlar və cığırklar boyunca, evin cənub divarlarının dibində – nə göyərirdisə, – yasəmən kolları, akasiyalar və qarağat kolları, pıtırğan, gicitkən, cır ərək, – bunların hamısı öz qalınlığı, tərəvəti və təmizliyi ilə insanı valeh edirdi.

Təmiz və yaşıllığa qərq olmuş həyət hər tərəfdən uzanan bitkilərdən elə bil darısqallaşmışdı, ev sanki kiçilmiş və gözəlləşmişdi. O sanki qonaqlar gözləyirdi – bütün otaqların: ağ zəlm, köhnə modalı göy qonaq otağının, kiçik istirahət otağının, – bu otaq da göy idi, divarlardan oval miniatürlər asılmışdı, gün işığı düşən kitabxananın, qabaq bucağında köhnə müqəddəs surətlər olan və divarlar boyunca görüşdən alçaq kitab dolabları düzülmiş böyük və boş künc otağın pəncərə və qapıları bütün gün açıq idi. Hər yerdə də, evə yaxınlaşan, müxtəlif yaşıl, gah açıq rəngli, gah da budaqlarının arasını parlaq mavilik bürüyən tutqun, tərəvətli ağaclar otaqlara boylanırdılar.

Lakin məktub gəlmirdi. Katyanın məktub yazmağa həvəsi olmadığını Mitya bilirdi, onu da bilirdi ki, yazı masası arxasında əyləşməyə hazırlaşmaq, qələm, kağız, zərf tapmaq, marka almaq Katya üçün çox çətin idi... Lakin ağıllı fikirlər yenə pis kömək edirdi. Onun ikinci məktubu gözlədiyi bir neçə gün ərzindəki xoşbəxt, hətta qürurlu inamı yox olmuşdu, o, getdikcə daha çox, daha artıq əzab çəkir və təşvişə düşürdü. Axı birinci kimi kağızdan sonra dərhal nəşə daha gözəl və sevindirici bir şey gəlməli idi. Lakin Katya susmuşdu.

Mitya daha kəndə seyrək gedir, tarlaya az-az yollanırdı. Kitabxanada əyləşir, on illər ərzində saralan və dolablarda quruyan məcmuələri vərəqləyirdi. Jurnallarda qədim şairlərin bir çox gözəl şeirləri, ecazkar xətlər var idi, onlar demək olar həmişə eyni şeydən bəhs edirdilər, – ondan bəhs edirdilər ki, dünya yaranandan bəri bütün şeir və nəğmələrin dolğun məzmunu nədən ibarətdir, indi onun özünün də ruhu nə ilə yaşayır və hər halda nəyi daim özünə, öz sevgisinə, Katyaya aid edə bilər. Beləliklə də, açıq dolabın yanındakı kresloda saatlarla hərəkətsiz oturub özünə əzab verə-verə bu xətləri dönə-dönə oxuyurdu:

Adamlar yatır, dostum, gedək kölgəli bağa,
Hamı yatır, ulduzlar başlayıb göz qoymağa...

Bütün bu məftunedici sözlər, bütün bu çağırışlar, sanki onun özününkü idi, indi onlar elə bil ancaq bir adama, onun Mityanın daim hər şeydə və hər yerdə gördüyü cananına edilən müraciət idi, həm də bəzən az qala müdhiş səslənirdi:

Ayna suların üstüylə
Qu quşları qanad çalır.
Çayda ürək kimi çırpır,
Gəl çıx! Ulduzlar parlaşır,
Yarpaqlar da pıçıldaşır
Mavi göy üzünü tapır.

Mitya gözlərini yumaraq, dəhşətə gəlib, bu çağırışı, öz tənənəsinin, fərəhli həllini səbirsizliklə gözləyən sevgi qüvvəsi ilə dolu qəlbinin çağırışını dalbadaq bir neçə dəfə təkrar edirdi. Sonra xeyli vaxt qarşısına baxır, evi əhatə edən dərin kənd sükutunu dinləyir – qəmli-qəmli başını bulayırdı Yox, Katya cavab vermirdi, o haradasa orada, yad və uzaq Moskva mühitində dinməz fərqlənir, şəfəq saçır! Yenə qəlbi zərif duyğudan məhrum olurdu. Bu müdhiş, məşum ovsunlayıcı çağırış yenə artırdı:

Gəl çıx! Ulduzlar parlaşır,
Yarpaqlar da pıçıldaşır
Mavi göy üzünü tapır.

Bir dəfə, nahar edib mürgüləyəndən sonra, – günorta nahar edirdilər, – Mitya evdən çıxaraq, aram-aram bağa getdi. Bağda tez-tez qızlar işləyirdilər, alma ağaclarının dibini belləyirdilər, onlar bu gün də işləyirdilər. Mitya qızların yanında əyləşib, onlarla gap eləmək istəyirdi, – bu, artıq vərdiş şəkli alırdı.

İsti, sakit bir gün idi. Mitya iki tərəfi açıq xiyabanın kölgə tərəfi ilə gedir, öz ətrafındakı qar kimi ağ, bəzəkli budaqları uzaqdan görürdü. Armud ağaclarının rəngi daha qəliz, daha tünd idi, ona görə də bu ağıqla səmanın parlaq maviliyinin qatışığı bənövşəyi çalarlıq əmələ gətirirdi. Armud ağacları da, alma ağacları da çiçəklənir və çiçəkləri tökülürdü, onların altında qazılıb çevrilmiş torpağa bütünlüklə solmuş çiçək yarpaqları səpələnmişdi. İsti havada onların xoş zərif qoxusu ilə birlikdə, ağılda qızıb buğlanan peyinin qoxusu duyulurdu. Bəzən kiçik bir bulud peyda olurdu, göy səma maviləşirdi, isti hava da, çürüntü qoxuları da daha zərif və xoş təsir bağışlayırdı. Bu bahar cənnətinin bütün ətirli istisinə, qar kimi ağ çiçəklərə qonan bal arıları ilə eşşək arılarının vızıltısı qarışmışdı, havaya qəribə bir uğultu yayılırdı. Həm fərəhlənən, həm də darıxan gah bu, gah da başqa bir bülbül hərdənbir yerdə ara vermədən səslənirdi.

Uzaqda, xırmana açılan darvazanın yanında xiyaban qurtarırdı. Sol tərəfdə, lap uzaqda bağ bədəninin bucağında küknarlıq qaralırdı. Küknarlığın yanındakı alma ağaclarının arasında iki qız görünürdü, Mitya həmişəki kimi, xiyabanın ortasına çatanda onlara tərəf döndü, – əyilib, zərifliklə üzünə toxunan və həm bal, həm də sanki limon qoxusu verən alçaq qol-budaqların arası ilə getdi. Həmişə olduğu kimi qızlardan biri, ariq, kürən Sonka onu görəndə kimi, şaq-qıltı ilə qəhqəhə çəkib qışqırdı.

Yalandan özünü qorxmuş göstərərək qışqıra-qışqıra:

– Vay, ağa gəlir! – dedi, oturub dincəldiyi yoğun armud budağından yerə atılıb belə sarı cumdu.

O biri qız, Qlaşka, əksinə, özünü elə göstərirdi ki, guya, Mityanı heç görmür, özü də tələsmədən, içinə ağ çiçək yarpaqları dolmuş, qara keçədən yumşaq çarıq geydiyi ayağını belə möhkəm qoyub, səylə torpağa basdı, çıxardığı torpaq parçasını çevirə-çevirə gur və

xoş səslə oxumağa başladı: “Sən ey bağ, ey mənim bağım, bəs kimin üçün çiçəklənirsən sən?!” Bu, boylu-buxunlu, mərd və həmişə ciddi bir qız idi.

Mitya yanaşdı, Sonkanın yerində, ağac xışdakı köhnə armud budağının üstündə əyləşdi. Sonka ona coşqun nəzərlə baxıb, süni tərzdə gülürüzlə soruşdu:

– Elə indicə oyanıbsınız? Ehtiyatlı olun, yatıb yuxuya qalarsınız, işi bada verərsiniz!

Mitya onun xoşuna gəlirdi, ona görə Sonka bunu hər vasitə ilə gizlətməyə çalışırdı, lakin bacarmırdı, onun yanında özünü itirirdi, ağına nə gəldi deyirdi, amma həmişə də nəyəsə işarə edirdi, dumanlı şəkildə başa düşürdü ki, Mityanın daim dalğın halda gəlib-gətməsi səbəbsiz deyildi. Şübhələnirdi ki, Mitya Paraşa ilə yaşayır, yaxud da, hər halda, buna nail olmağa çalışır; Sonka qısqanır və Mitya ilə gah mehribanlıqla, gah da sərt danışdı, öz hissələrini anlatmağa səy edərək, ona gah süzgün-süzgün, gah da laqeyd və ədavətlə baxırdı. Bütün bunlar Mityaya qəribə bir zövq verirdi. Məktub gəlmirdi ki, gəlmirdi, o indi yaşamır, ancaq gündən-günə daim intizarla güzəran keçirirdi, bu intizar, öz sevgisinin sirrini və əzablarını bir adamla bölüşdürüb dərdləşməyin, Katya haqqında, Krıma bəslədiyi ümidləri haqqında danışmaq imkanının olmaması onu getdikcə daha çox usandırırırdı; ona görə də onun hansı sevgisi barədə isə Sonkanın işarələri ürəyinə yatırdı: axı bu söhbətlər hər halda, onun qəlbini itziraba düçar edən ən əziz duyğuya, hissələrə toxunurdu. Sonkanın ona vurulması da Mityanı həyəcanlandırırdı, deməli ki, qismən ona yaxın idi, qızı onun qəlbinin sevgi macərəsinin gizli iştirakçısı edirdi, hətta bəzən qəribə bir ümid verirdi ki, Sonkanın simasında ya öz hissələrinin sirdaşını tapa bilər, yaxud da Sonka müəyyən dərəcə Katyanı əvəz edə bilər.

İndi Sonka özü də şübhələnmədən yenə onun sirrinə toxunmuşdu. “Ayıq olun, işləri bada verməyəsini!” Mitya ətrafa nəzər saldı. Onun qarşısındakı küknarlıq, başdan-başa tünd yaşıl rəngdə idi, gün işığında az qala qara görünürdü, səma da onun zirvələrində, xüsusilə gözəl lacivərd rəngə boyanmışdı. Cökə, ağcaqayın ağaclarının, zəncirlərin tər yarpaqları hər tərəfə yayılan gün işığına qərq olmuşdu; bu yaşıllıq bütün bağda ürəkaçan, qəşəng bir talvar əmələ gətirmişdi; otlara, cığrılara, talalara əlvan kölgəliklər və

parlaq ləkələr yaymışdı; bu talvar altında ağaran isti və ətirli rəng, elə bil çini idi; günəşin onu da yarıb keçdiyi yerdə parlayır, işıq saçırdı. Mitya qeyri-iradi gülümsəyib Sonkadan soruşdu:

– Mən hansı işi bada verə bilərəm? Bədbəxtlik də elə orasıdır ki, mənim heç bir işim yoxdur.

Ona şən və qaba cavab verən Sonka qışqıra-qışqıra:

– Heç olmazsa, danışmayın, and içməyin, onsuz da inanaram! – dedi. Mityanın sevgi əhvalatı olmamasına Sonkanın yenə inanmaması, ona ləzzət verirdi; qız birdən yenə bağıraraq, sarı rəngli qaşqa dananı yanından qovmağa çalışdı; dana küknarlıqdan astaca çıxıb, daldan Sonkaya yanaşmış və onun çit donunun büzməsini çeynəməyə başlamışdı.

– Ay səni zəhrimara qalasan! Bu da Allahın bizə göndərdiyi oğul!

Nə demək lazım olduğunu bilməyən, amma söhbəti davam etdirmək istəyən Mitya dedi:

– Doğrudurmu ki, sənə elçi göndəribləmiş? Deyirlər, oğlan gözəldir, varlıdırlar, amma sən istəməyibsən, atanın sözüne baxmırsan...

Bu sözdən bir az xoşlanan Sonka cəsarətlə cavab verdi:

– Varlıdır, amma sarsaqdır, başı tez dumanlanır. Bəlkə, mənim ayrı gözəltim var...

İşinə ara verməyən ciddi və dinməz Qlaşka başını yırgaladı, yavaşdan dedi:

– Yamanca çərənləyirsən, ay qız, dağdan-dərədən dəm vurursan! Sən burada ağına gələn yalanı danışırısan, amma kəndə söz yayılır:

Sonka qışqırdı:

– Kəs səsini, qaqqıldama! – dedi. – Bəlkə mən qarğa deyiləm, darğayam!

Mitya soruşdu:

– Bəs sənün başqa gözəltim, fikrindən keçən kimdir?

Sonka dedi:

– Gözləyin ki, gözəltimi sizə deyəcəyəm! Odur ey, sizin çoban babanıza vurulmuşam. Onu görəndə bütün bədənəm od tutub yanır! – O yəqin, iyirmi yaşlı Paraşaya işarə edərək, – Paraşanı kənddə artıq qarımış qız hesab edirdilər, – öcəşkənliklə dedi: – Mən daim

qoca atları sizinkindən pis sürmürəm. – Sonra da beli qəflətən atıb, sanki ağzadəyə gizlincə vurulduğu üçün müəyyən dərəcə ixtiyarı olduğuna görə cəsarətlə yerdə oturdu. Köhnə, qısaboğaz qaba çəkmələr və ala yun corablar geydiyi ayaqlarını uzadaraq azca aralayıb, əllərini aciz halda yanına saldı.

Sonka gülə-gülə qışqırdı:

– Of, heç nə eləməmişəm, amma yorulmuşam! Çəkmələrim yırtıqdır, – deyib çox uca səsle oxumağa başladı.

Çəkmələrim yamaqlı,

Corablarım yağlıdı.

Sonra yenə gülərək qışqırdı:

– Gedək mənimlə daxmaya dincələk, mən hər şeyə razıyam! Bu gülüş Mityaya sirayət etdi. O çəkinə-çəkinə gülümsəyərək, budaqdan yerə atıldı, Sonkaya yanaşaraq, uzanıb başını onun dizləri üstünə qoydu. Sonka onun başını itələdi, – Mitya yenə qoydu, o yenə, son günlər xeyli oxuduğu şeirlə xatırladı:

Qızılgül, sevgi gülü

Geyib qızıl donunu

Səhər şəhinə batıb,

Dürlü sevgi aləmi,

Sirli sevgi aləmi

Qarşımda ocaq çatıb.

Mityanın başını qaldırıb kənara çəkmək istəyən Sonka artıq səmimi olaraq qorxub qışqırdı:

– Mənə toxunmayın! Yoxsa elə qışqıraram ki, meşənin bütün canavarları ulamağa başlayar! Məndə sizin üçün heç nə yoxdur, alışdısa da, söndü.

Mitya gözlərini yumub dinmirdi. Yarpaqların, budaqların və armud ağacı çiçəklərinin arasından keçən günəş şüaları onun sifətində qızgın ləkələr əmələ gətirir, üzünü qıcıqlandırır. Sonka onun qara cod saçlarını mehribanlıqla və acıqlı-acıqlı pirtlaşdırıb: “Lap at saçıdır!” – deyərək qışqıraraq papağı ilə Mityanın gözlərini örtüdü. Mitya peysərinin altında Sonkanın qıçlarını hiss edirdi, – dünyada ən

dəhşətli olan qadın qıçlarını! – Peysəri ilə onun qarnına toxunurdu, qızın çit yubkası ilə donunun qoxusunu duyurdu, bütün bunlar çiçəklənən bağla və Katya ilə qarışırdı; uzaqlarda və yaxında büll-büllərin cəh-cəhi, saysız-hesabsız arıların ara vermədən mürğülü xoş vızıltısı, ürəkəcan isti hava və hətta küreyinin altında torpağı sadəcə olaraq duymaq ona əzab verir, nəşə fövqəlbəşəri bir səadət arzusu yaratmaqla qəlbini sızıldadırdı. Birdən küknarlıqda nəşə xışıldadı, kim isə şaqraq və kinli-kinli qəhqəhə çəkdi, sonra da boğuş səs eşidildi: “Ku-ku! Ku-ku!” – Həm də bu elə dəhşətli, elə qabarıq, elə yaxında və o qədər aydın idi ki, nə olur-olsun, təxirsiz olaraq məhz bu fövqəlbəşəri səadətə onun tərəfindən təmin edilməsi arzu və tələbi Mityanın bütün varlığına elə hakim kəsildi ki, o, coşqunluqla dik qalxıb iri addımlarla uzaqlaşdı, onun bu hərəkəti Sonkanı heyrətə saldı.

Bu coşqun səadət, arzu və tələbi, küknarlıqda onun lap başı üzərində qəflətən bu dərəcədə dəhşətli aydınlıqla və sanki bütün bu bahar aləminin sinəsini yarmış olan bu boğuş səs altında birdən dərk etdi ki, məktub gəlməyəcək və gələ də bilməz, yəqin Moskvada, nəşə baş verib yaxud da indilərdə baş verəcəkdir, o məhv olmuşdur, işi bitmişdir!

XV

Evdə Mitya zaldakı aynanın qabağında bir dəqiqə dayandı. “Qız haqlıdır, – deyə düşündü, – mənim gözlərim bizans gözü olmasa da, amma hər halda, çılğın gözlərdir. Bəs bu arıqlıq, qaba və iri sümüklü yöndəmsizlik, kömür kimi qaşlarımın kədərlə çatılması, qara saçlarımın codluğu, doğrudan da, Sonka deyən kimi, az qala at tüküdür?”

Lakin arxasında yeyin-yeyin addımlayan yalın ayaq tappılısı eşitdi. Utanaraq dönüb geri baxdı.

Eyvana əlində qaynar samovar aparan Paraşa onun yanından iti addımlarla keçəndə mehribancasına zarafatla dedi:

– Elə hey aynaya baxırsınız, yəqin vurulubsunuz.

Paraşa samovarı cəld hərəkətlə qaldırıb çay içmək üçün yığışdırılmış masanın üstünə qoyaraq:

– Sizi ananız axtarırdı, – deyə əlavə etdi, sonra da dönüb cəld və iti nəzərlə Mityaya baxdı.

Mitya “hamı bilir, hamı şübhələnir!” – deyə düşünərək, özünü zorlayıb soruşdu:

– Bəs anam haradadır?

– Öz otağındadır.

Evin yanından ötərək artıq səmanın qərb tərəfinə keçən günəş, öz iyneyarpaqlı budaqları ilə eyvana kölgə salan ağacları ilə ağ şamların diblərinə parlaq işıq saçdı. Onların altındakı gərməşov kolları da lap yaysayağı şüşə kimi parıldayırdı. Masanın üstünə salınmış ağappaq süfrəyə zəif kölgə, bəzi yerlərinə isə hərarətli işıq ləkələri düşmüşdü. Zənbilə qoyulmuş ağ çörəyin içində mürəbbə olan tilli vazın və fincanların üzərində arılar vızıldaşırdı. Bütün bu mənərə gözəl kənd yayını nümayiş etdirir və necə də xoşbəxt, qayğısız yaşamaq mümkün olduğunu göstərirdi. Onun vəziyyətini, əlbəttə ki, başqalarından az başa düşməyən anasını qabaqlamaq və qəlbində qətiyyətlə heç bir ağır sirt olmadığını göstərmək üçün Mitya zaldan dəhlizə getdi, onun öz otağının, anasının otağının və Anya ilə Kostyanın yayda yaşadıkları iki başqa otağın qapıları dəhlizə açılırdı. Dəhliz qaranlıq idi, Olqa Petrovnanın otağı göyümtül idi. Bütün otağa evdə mövcud olan qədim mebel: şifonələr, komodlar, böyük çarpayı ilə ikona üçün şüşəli dolab ağzına qədər sıx və səliqə ilə doldurulmuşdu; Olqa Petrovna heç vaxt bir o qədər dindarlıq göstərməsə də, ikonka dolabının qarşısında adətən şamdan yanırdı. Açıq pəncərələrin qabağında baş xiyabanın girəcəyi qarşısında baxımsız qalmış çiçəkliyə kölgə düşürdü, kölgəlikdən o tərəfdə, nura qerq olmuş bağ təmtəraqla yaşıl və ağ rəngə boyanırdı. Cüssəli və arıq, qara və ciddi qadın olan qırx yaşlı Olqa Petrovna, çoxdan öyrəncəli olduğu bütün bu mənərəyə fikir vermədən pəncərənin yanındakı kresloda əyləşmişdi; çeşmək taxdığı gözləri aşağı dikib toxumasına baxır, milləri iti işlədirdi.

Mitya otağa girib, qapının ağzında dayanaraq dedi:

– Sən məni soruşurdun, ana?

Olqa Petrovna işini dayandırmadan, nəşə xüsusilə, çox sakit halda cavab verdi:

– Əşi, yox, mən eləcə səni görmək istəyirdim. Axı mən indi səni, nahar vaxtından başqa, demək olar heç vaxt görmürəm.

Martin doqquzunda Katyanın dediyi sözlər Mityanın yadına düşdü; onda Katya demişdi ki, nədənsə onun anasından qorxur; Katyanın sözlərində, şübhəsiz, mövcud olan mübhəm füsunkar mənəni xatırladı... Mitya çəkinə-çəkinə burnunun altında dedi:

– Bəlkə, sən mənə bir şey demək istəyirdin?

Olqa Petrovna dedi:

– Heç nə, təkcə onu demək istəyirdim ki, mənə belə gəlir, son günlər sən nəşə qüssələnməyə başlayıbsan. Bəlkə bir yerə səfər edəydin... Məsələn, Meşşerskilərgilə... Evləri ərğən qızlarla doludur, – Olqa Petrovna gülümsəyərək əlavə etdi, – bir də, ümumiyyətlə, mənə qalırsa, çox mehriban və səmimi ailədir.

Mitya çətinliklə cavab verərək:

– Bu günlərdə birtəhər fürsət tapıb, məmnuniyyətlə gedərəm. Lakin gedək çay içməyə, ora, eyvan çox yaxşıdır... Elə oradaca söhbət edərik, – dedi, lakin Mitya çox gözəl bilirdi ki, fərasətli, dərrakəli, təbiətən olduqca təmkinli anası, bu səmərəsiz söhbətə bir daha qayıtmayacaqdır.

Eyvanda onlar, demək olar, gün batanaq oturdular. Anası çaydan sonra toxumanı davam etdirərək, qonşular haqqında, təsərrüfat haqqında, Anya ilə Kostya barədə danışdı, – avqust ayında Anyanın yenə təkrar imtahanı olmalıdır! Mitya qulaq asır, bəzən cavab verirdisə də, lakin daim, Moskvadan yola düşməmişdən qabaq nə hiss edirdisə, indi də nəşə ona bənzər bir şey hiss edirdi, – elə bil ki, o yenə hansı ağır xəstəlikdən səmərə almışdı.

Axşam isə Mitya iki saat ara vermədən evdə dala, qabağa var-gəl edir, zaldan, qonaq otağından, istirahət otağından və kitabxanadan keçib, onun bağa tərəf açıq olan cənub pəncərəsinə qədər addımlayırdı. Şam ağaclarının və ağ şamların budaqları arasından zalın və qonaq otağının pəncərələrinə qürubun mülayim qırmızı şəfəqi yayılırdı, nöqər otağının yanında şam yeməyə toplaşan işçilərin səsləri və gülüşləri çşidilirdi. Otaqların arasına, kitabxananın pəncərələrinə, üzərində hərəkətsiz çəhrayı ulduz dayanan axşam səmasının mülayim sönük maviliyi çökürdü; ağcaqayının yaşıl zirvəsi ilə bağda çiçəklənən nə var idisə, hamının qar kimi ağ rəngi bu mavilikdə gözəl bir mənşərə yaradırdı. O isə addımladıqca addımlayır, var-gəl edir, evdə onun bu hərəkətini nə cür izah edəcəkləri barədə qətiyyəni fikirləşmirdi də. Dişlərini elə qıcamışdı ki, zərbindən başı ağrıyırdı.

Bu gündən etibarən Mitya başlamaqda olan yay fəslinin onun ətrafında yaratdığı dəyişiklikləri daha müşahidə etmirdi. Bunları, həmin dəyişiklikləri o görür, hətta hiss edirdi, lakin onlar Mityanın nəzərində öz müstəqil əhəmiyyətini itirmişdi. Mitya onlardan ancaq ləzzət alırdı. Lakin iztirab çəkə-çəkə nə qədər yaxınlaşırdısa, ona bir o qədər artıq əzab verirdi. Katya artıq həqiqi bir xəyala çevrilmişdi; Katya artıq hər şeydə, hər məsələdə mənasız dərəcədə təcəssüm etməyə başlamışdı. Katyanın onun üçün, Mitya üçün artıq mövcud olmadığını, onun artıq kiminsə, başqa yad bir adamın hakimiyyəti altında olmasını, özünü və bütünlüklə ona, Mityaya mənsub edilməli olan məhəbbətini kiməsə, başqa bir adama verdiyini hər bir yeni gün daha şiddətlə, daha dəhşətlə sübut etdiyi üçün dünyada hər şey ona lüzumsuz, iztirablı görünürdü.

Nə qədər gözəl şəkil alırdısa, bir o qədər lüzumsuz və iztirablı təsir bağışlayırdı.

Gecələr demək olar o yatmırdı. Bu aylı gecələrin gözəlliyi misilsiz idi. Süd kimi ağaran bağ dərin sükuta qərğ olmuşdu. Nəğmələrin şirinlik və zərifliyinə, onların saflığına, dəqiqliyinə, ahəngdarlığına görə bir-birilə yarışan gecə bülbülləri nəşədən hal-sızlaşaraq chtiyyətə oxuyurdular. Sakit, zərif, tamam solğun ay isə bağın üzərində alçaqda dayanmışdı, həm də mavimtraq buludların xəfif, misilsiz füsunkar titrəyişi onu daim müşayiət edirdi. Mityanın yatdığı otaqda pəncərələrə pərdə salınmamışdı, bağ da, ay da, bütün gecə pəncərələrdən görünürdü. Hər dəfə gözünü açaraq aya tamaşa edəndə elə o saat, divanə kimi, fikrən: “Katya!” – deyər səslənirdi. Həm də bu adı elə vəcdlə, elə bir iztirabla çəkirdi ki, özü də dəhşətli heyretə gəlirdi. Doğrudan da, ay ona Katyanı nəylə xatırlada bilirdi, amma ki, xatırlatdı, nəyləsə xatırlatdı, hər şeydən təəccüb-lüsü isə bu idi ki, nəşə əyani surətdə xatırlatmışdı! Bəzən isə, o, sadəcə heç nə görmürdü: Katyanı arzulaması, Moskvada aralarında baş verən əhvalat onun varlığına elə qüvvətlə hakim kəsilirdi ki, bütün bədəni qızdırmalı kimi tir-tir əsir, özü də Allaha yalvarırdı ki, – heyhat, həmişə də əbəs yerə! – Katyanı özü ilə yanaşı, bax bu yataqda, heç olmazsa yuxuda görsün. Bir dəfə qışda Mitya Katya ilə birlikdə, Sobinovla Şalyapinin iştirak etdikləri “Faust”a tamaşa etmək üçün Böyük Teatra getmişdi. Həmin axşam hər şey ayaqlarının

altında açılmış – adam çox olduğu üçün artıq бүrkülü və ətir saçan işıqlı dərin uçurum da, geyinib-kecinmiş, bəzək-düzəkli adamlarla dolu olan lojaların qırmızı məxmərli, zərli mərtəbələri də, bu uçurum üzərindəki nəhəng çilçirağın mirvari kimi parıltısı da, uzaqda, aşağıda, kapelmeysterin yellənən qolları altında süzülən uvertüranın gah dəhşətlə gurlayan, gah da son dərəcə zərif və kədərli sədaları da: “biri var idi, biri yox idi, Fulada rəhmdil bir kral var idi...” – nə üçünsə ona valehedici görünürdü. Bu tamaşadan sonra Mitya ayılı gecənin bərk şaxtasında Katyanı Kislovkaya ötürərək, Katyagildə xüsusilə çox qaldı, öpüşlərdən xüsusilə yorulmuş, məst olmuşdu; Katyanın gecələr hörüyünə bağladığı ipək lentini özü ilə apardı. İndi, həmin iztirablı may gecələrində Mitya elə bir vəziyyətə düşmüşdü ki, öz yazı masasının siyirtməsində saxladığı bu lent haqqında da sarsılmadan düşünə bilmirdi.

Gündüz isə yatırdı, sonra da atlanıb dəmiryol stansiyası ilə poçt olan kəndə yollanırdı. Havalar xoş keçirdi. Yağışlar yağır, tufanlar baş verir və leysan olurdusa da, sonra yenə də, bağlarda, zəmilərdə və meşələrdə öz təcili işini fasiləsiz surətdə icra edən qızmar günəş parlayırdı. Bağda ağacların çiçəkləri soluxub tökülürdüsə də, lakin yaşıllıq olduqca sıxlaşır və qalınlaşırdı. Meşələri artıq saysız-hesabsız çiçəklər, hündür ot бүrüyürdü; meşənin yaşıl don geymiş dərinliklərində bülbüllərlə ququ quşları ara vermədən oxuyurdular. Tarlalar daha çılpaq deyildi – onları taxılların müxtəlif zəngin cücərtilləri örtmüşdü. Mitya bütün gün vaxtını bu meşələrdə və tarlalarda keçirirdi.

Hər səhər eyvanda yaxud da həyətin ortasında bikar dayanıb kovxanın, ya da işçinin poçtdan qayıtmasını əbəs yerə gözləməkdən həddən artıq xəcalət çəkməyə başlamışdı. Bir də ki, kovxanın və işçinin boş şey üçün səkkiz verst yol getməyə həmişə vaxtı olmurdu. Ona görə də poçtda özü getməyə başlamışdı. Lakin o özü də evə daim, Orlovda nəşr edilən bir qəzet nömrəsi yaxud da Anyadan, Katyadan gələn məktubla qayıdırdı. Onun iztirabları artıq son həddə çatmağa başlamışdı. Mitya yollandığı tarlalarla meşələrin gözəlliyi, səadət bəxş edən mənzərəsi onu elə sarsıdırdı ki, sinəsinin harasındasa hətta cismani ağrı duymağa başlamışdı.

Bir dəfə ikindiçağı, poçtdan qayıdanda qonşunun köhnə parkdakı boş malikanəsindən keçirdi; park onu əhatə edən tozağa-

cı meşəsi ilə birləşirdi. Mujiklər bu malikanənin əsas xiyabanına bayram prospekti deyirdilər. Mitya həmin xiyabanla gedirdi. Xiyaban iki cərgə nəhəng qara küknarlardan əmələ gəlmişdi. Başdan-baş qalın, sarı, sürüşkən iynəyarpaqla örtülmüş olan çox gözəl, qaranlıq enli xiyaban, onun koridorunun lap qurtaracağındakı köhnə evə qədər uzanırdı. Sol tərəfdə parkın və meşənin arxasına enən günəşin qırmızı, quru və sakit şüaları bu koridorun alt tərəfinə gövdələrin arasından çəpəki işıq saçır, onun qızıla çalan iynəyarpaq döşənəyinə parlaq ziya səpələyirdi. Həm də ətrafda valehedici dərin sükut hökm sürürdü, – parkın bir başından o biri başınadək yalnız bülbüllər cəh-cəh vururdu, – hər tərəfdən evi dövrələyən küknar və jasmın kollarının qoxusu yayılmışdı, həm də Mitya bütün bunlarda, – kiminsə elə böyük, çoxdankı yad səadətini hiss etdi, qəflətən, çox böyük, köhnəlmiş eyvanda, jasmın kollarının arasındakı Katyanı öz gənc arvadı surətində elə dəhşətli, aydın şəkildə təsəvvürünə gətirdi ki, bütün sifətinin kağız kimi ağarmasını özü də duyaraq, qətiyyətlə, bütün xiyabanı ağızına alan uca səslə dedi:

– Bir həftədən sonra məktub gəlməsə – özümü güllə ilə vura-cağam!

XVII

Ertəsi gün yuxudan çox gec oyandı. Nahardan sonra eyvanda oturmuşdu, dizlərinin üstündə kitab var idi, səhifələrə baxa-baxa, aciz halda fikirləşirdi:

– Poçta yollanım, yoxsa yox?

Qızmar gün idi, ağ kəpənəklər isti otların üzərində, şüşə kimi parlayan gərməşov üzərində bir-birinin arxasınca cüt-cüt uçurdular. Mitya kəpənəkləri müşahidə edə-edə yenə öz-özündən soruşurdu:

– Yollanım, yoxsa bu biabırçı səfərlərin arasını birdəfəlik kəsim?

Dağın ətəyi ilə atlı kovxa darvazanın ağızında göründü. Aygır belində əyləşən kovxa eyvana baxıb, atı düz oraya sürdü. Yaxınlaşaraq, atın başını çəkib dedi:

– Sabahınız xeyir! Hey kitab oxuyursunuz?

Gülümsəyib ətrafına nəzər saldı. Yavaşdan soruşdu:

– Ananız yatır?

Mitya cavab verdi:

– Mən bilən yatır. Necə məgər?

Kovxa bir az susub, birdən ciddiləşərək dedi:

– Nə demək olar, ağzadə, kitab yaxşı şeydir, amma hər şeyin vaxtını bilmək lazımdır. Siz niyə rahib kimi yaşayırsınız? Məgər arvad, qızlar azdırmı?

Mitya cavab verməyib, gözlərini kitaba dikdi. Kovxaya baxmayıb, ondan soruşdu:

– Sən hara getmişdin?

Kovxa dedi:

– Poçta getmişdim. Orada, əlbəttə, bir dənə qəzetdən savayı heç bir məktub-filan yoxdur.

– Bəs nə üçün, “əlbəttə?”

Onun söhbətinə Mityanın şerik olmamasından inciyan kovxa qaba tərzdə və kinayə ilə cavab verdi:

– Ona görə ki, deməli, hələ yazırlar, yazıb qurtarmayıblar. Buyurun alın, – deyər qəzeti Mityaya sarı uzatdı, atı dəhmərləyib uzaqlaşdı.

Kitaba baxaraq heç bir şey görməyən Mitya qətiyyətlə düşündü:

– Özümü vuracağam!

XVIII

Mitya özü də başa düşməyə bilməzdi ki, bundan da vəhşicəsinə bir şeyi təsəvvürə gətirmək mümkün deyildir: özünü vurmaq, kəlləsini parçalamaq, möhkəm, gənc qəlbin döyüntüsünü birdən dayandırmaq, fikri və duyğunu susdurmaq, kar olmaq, kor olmaq, onun qarşısında ancaq indi ilk dəfə bütün əzəməti açılmış olan misilsiz gözəl dünyadan yox olmaq və başlamaqda olan yay fəslinin mövcud olduğu, səmanın buludların, günəşin, isti küləyin, zəmilərdəki taxılın, kəndin, obanın, qızların, ananın, malikanənin, Anyanın, Kostyanın, köhnə jurnallardakı şeirlərin mövcud olduğu, haradasa başqa bir yerdə – Sevastopolun, Baydar alaqaqısının, şam və fıstıq meşələrindəki qızmar yasəmənli dağların, gözqamaşdırıcı

ağ, bürkülü şosenin, Livadiya və Alupka bağlarının, parıldayan dəniz sahilindəki qızgın qumun, gündən qaralmış uşaqların, qaralmış çimən qadınların – yenə də Katyanın, öz parıltısı ilə göz qamaşdıran, səbəbsiz səadətə görə, qeyri-iradi təbəssümə səbəb olan dalğaların lap yanındakı xırda daşların üstündə əyləşmiş ağ çətir altındakı ağ paltarlı Katyanın mövcud olduğu belə bir həyatda hər cür iştirakdan ani və əbədi olaraq özünü məhrum etmək ancaq vəhşilikdir...

Mitya bunu başa düşürdü, lakin nə etmək olardı? Yaxşı olduğu qədər də, yaxşılaşdıqca da iztirablı olan, dözülməz şəkil alan çıxılmaz vəziyyətdən canını necə qurtaraydı, başına nə çarə qılaydı? Məhz elə bunun özü dözülməz idi – dünyanın onu əzdiiyi və ən vacib bir şeyin çatışmadığı həmin səadət dözülməz idi.

O, səhərlər yuxudan oyananda gözünə ilk olaraq sataşan fərəhli günəş idi, ilk olaraq eşitdiyi, orada, kölgəlikdə, işıqda, quşlar və çiçəklərlə dolu olan şehli bağdan o tərəfdəki kənd kilsəsinin, uşaqlıqdan ona tanış olan sevindirici zəng səsləri idi; divarlara çəkilmiş sarı divarkağızları da, onun hələ uşaqlıq yaşlarında da saralan həmin kağızlar da sevindirici, ürəkaçan idi. Lakin dərhal, bütün varlığını vəcdə və dəhşətlə bir fikir sarsıdırdı. Katya! Səhər günəşi onun gəncliyi ilə parlayırdı, bağın tərəvəti onun tərəvəti idi, zənglərin sədaları mövcud olan şən, şux nə var idisə, onların da hamısı onun gözəlliyi ilə onun surətinin yaraşığı ilə bağlı idi; dədə-babadan qalma divar kağızları tələb edirdi ki, Katya, bütün o doğma kənd keçmişini, burada, onun, ataları ilə babalarının yaşadığı və öldüyü bu malikanədə, bu evdə mövcud olan həyatı Mitya ilə bölüşdürsün. Bu fikrə qapılan caydaq, arıq, lakin hər halda möhkəm gənc, yuxudan təzəcə ayılmışdı, bədəni hələ soyunamış Mitya adyalı üstündən atır, yaxası açıq yalxı köynəkdə yatağından dik qalxır, yazı masasının siyirtməsini cəld çəkərək, qəlbi üçün əziz olan fotosəklini çıxarıb, şəkə təşnə ilə, sualedici nəzərlərlə bax-baxa yerində quruyub qalırdı. Qız, qadın surətində mövcud olan bütün lətafət, cazibə, bütün zəriflik, bütün o izahedilə bilməyən, şəfqət saçan, cəlb edən şeylərin hamısı bir az hiyləgər olan məlahətli başda, onun saçlarında, onun azca lovğa, öcəşkən, eyni zamanda məsum baxışlarında mövcud idi! Lakin bu baxışlar müəmmalı və sarsılmaz şən bir sükutla parlayırdı – bu cür yaxın və

bu cür uzaq, indi isə, ola bilsin, hətta əbədi yad olan, belə misilsiz yaşamaq səadəti yaratmış, həm də bu dərəcədə abırsızlıqla və dəhşətli surətdə aldatmış olan bu baxışlara dözmək, davam gətirmək üçün qüvvəni haradan ala bilərdi?

Həmin axşam Mitya poçtdan qayıdarkən Şaxovskoyedən, qara küknar xiyabanı olan qədim boş malikanədən keçəndə, son həddə çatmış olan tavansızlığını hətta özü üçün də gözlənilməz tərzdə çox dəqiq ifadə etmişdi. Poçtun pəncərəsi altında dayanaraq, yəhərdən poçtalyonun bir yığın qəzet və məktubları əbəs yerə araşdırmasına tamaşa edəndə, arxadan stansiyaya yanaşan qatarın səs-küyünü eşitdi; bu səs-küylə parovoz tüstüsünün qoxusu ona Kursk vağzalını və ümumiyyətlə Moskvadakı xoşbəxt günlərini xatırladı, bu xatirə onu sarsıtdı. Poçtdan evə sarı kəndin içi ilə gedə-gedə qabaqda addımlayan hər bir bəstəboy qızda, onun yançaqlarının hərəkətlərində nəsə qorxa-qorxa Katyanın bir əlamətini tapırdı. Çöldə kiminsə üçatlı minik arabasına təsadüf etdi, – iti sürətlə gedən arabada iki zərif şlyapa gördü, biri qız şlyapası idi. Mitya az qala: “Katya!” – deyə qışqıracaqdı. Mərzdəki ağ çiçəklər ani olaraq, Katyanın ağ əlcəklərini, göy rəngli ayı qulağı onun üz torunun rəngini yada salırdı... Günəş qüruba enən anlarda Mitya Şaxovskoyeyə çatmışdı, küknarların quru, xoş ətri və yaraşlıq ağ jasmının qoxusu yay fəslini və bu zəngin, gözəl malikanədə kiminsə qədim yay həyatını ona elə kəskin hiss etdirdi ki, Mitya xiyabandakı qızıl rəngli qırmızı axşam şəfqinə, onun daxilində axşama qovuşan kölgəlikdəki evə nəzər salanda birdən, təsəvvüründə, cyvandan bağa enən, qadın cazibədarlığının tam mücəssəməsi olan Katya canlandı, sanki evlə jasmını necə aydın görürdüsə, Katyanı da o cür aydın şəkildə görürdü. Mitya Katya haqqındakı canlı təsəvvürü çoxdan itirmişdi, qız onun təsəvvüründə gündən-günə, getdikcə daha qeyri-adi tərzdə, dəyişmiş şəkildə canlanırdı, – həmin axşam onun başqa şəkllə düşməsi elə bir dərəcəyə çatmışdı, elə təntənəli bir zəfər qüvvəsi kəsb etmişdi ki, Mitya başı üzərində ququ quşunun qəflətən quqquldadığı həməən günortaçağında olduğundan daha artıq dəhşətə gəldi.

Beləliklə də, Mitya poçta getməkdən əl çəkdi, son dərəcə gərgin iradə qüvvəsi ilə, bu səfərlərin arasını kəsməyə özünü vadar etdi. Daha özü də məktub yazmırdı. Axı hər şey sınaqdan keçirilmişdi, hər şey yazılmışdı: öz məhəbbətinə, dünyada misli-bərabəri olmayan məhəbbətə coşqun inamı saxlamaq cəhdi, onun sevgisi haqqında yaxud da, heç olmazsa “dostluq” haqqında təhqiredici yalvarışlar və özünə qarşı heç olmazsa şəfqət duyğusu, heç olmazsa bir diqqət, maraq hissi oyatmaq məqsədi ilə, xəstə olması, yataqda uzanıb məktub yazması barədə vicdansızcasına uydurmalar, hətta, deyəsən, onun üçün bircə çıxış yolu: Katyanı və özünün “daha xoşbəxt rəqiblərinin” yer üzündə mövcud olmasından xilas etmək vasitəsi qalacağı barədə təhdidedici işarələr də qeyd edilmişdi. Məktub yazmaqdan və təkidlə cavab gözləməkdən əl çəkərək özünü var qüvvəsi ilə heç bir şey gözləməməyə vadar edərək (amma hər halda gizlində ümid edirdi ki, məktub məhz, ya özünü bacarıqla yalandan göstərüb, taleyi aldadanda gələcək, yaxud da doğrudan da laqeyd olmağa nail olanda), hər vasitə ilə Katya haqqında düşünməyə, ondan hər vasitə ilə xilas yolu axtarmağa cəhd edərək. Mitya yenə əlinə nə gəldi oxumağa, kovxa ilə təsərrüfat işlərinə baş çəkmək üçün qonşu kəndlərə getməyə başladı, həm də daxilən daimi surətdə özünü inandırmağa səy edirdi: fərqi yoxdur, qoy nə olacaq olsun!

Beləliklə də, bir dəfə onlar kovxa ilə birlikdə yüngül arabada xutordan qayıdırdılar, arabanı, həmişəki kimi iti sürürdülər. İkisi də elə bil ki, at belində oturmuşdular, kovxa qabaqda, – arabanı o sürürdü, Mitya isə dalda oturmuşdu; təkənlərdən ikisi də atılıb-düşürdü, xüsusilə Mitya; o, oturacaqdan möhkəm yapışıb, gah Kovxanın qırmızı peysərinə baxırdı, gah da gözünün qarşısında titrəşən zəmilərə. Evə yaxınlaşanda kovxa cilovları salıb, atları asta-asta, sürə-sürə maxorka bükməyə başladı, özü də açıq tənəki kisəsinə baxıb gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

– Bax siz onda, ağazadə məndən incidiniz, amma əbəs yerə. Məgər mən sizə doğru söz deməmişdim? Kitab yaxşı şeydir, onu nə üçün gəzintilərdə oxumayasınız, axı kitab qaçmır ha, hər şeyin vaxtını bilmək lazımdır.

Mitya qızardı, heç özü də gözləmədən süni sadəlik və sıxıntılı təbəssümlə cavab verdi:

– Nəşə nəzərdə tutduğum bir adam yoxdur...

Kovxa dedi:

– O necə olur? Nə qədər desən arvad var, qız var!

Kovxanın danışığı ahənginə uyğunlaşmağa səy edən Mitya cavab verdi:

– Qızlar adamı ancaq başdan çıxarırlar. Qızlara ümid etmək olmaz.

Kovxa artıq nəsihət tərifi ilə dedi:

– Başdan çıxartmırlar, siz onlarla rəftar etməyi bacarmırsınız.

Bir də ki, simiclik edirsiniz. Quru qaşığı isə ağzı göynədir.

Mitya birdən abırsız-abırsız cavab verdi:

– Kara gələn və etibarlı bir şey olsaydı, simiclik-filan etməzdim.

Kovxa maxorkasını yandırır:

– Simiclik etməzsiniz, onda hər şey yaxşı olar, – dedi, sonra da bir az incimiş halda sözüne davam etdi: – Mənə nə sizin manatlığınız lazımdır, nə də bəxşisiniz, mən sizin üçün elə şey düzəltmək istəyirəm ki, siz ondan zövq alasınız. Baxıram, fikir verirəm, görürəm ki, ağzadə darıxır, fikir çəkir! Düşündüm ki, yox, bu məsələni belə qoymaq olmaz. Mən öz ağalarımı həmişə nəzərdə saxlayıram. Mən sizin malikanədə ikinci ildir yaşayıram, amma ki, nə sizdən pis söz eşitmişəm, nə də şükür Allaha, xanımdan. Məsəl üçün ağaların mal-qarası başqalarının heç vecinə də deyil! Qarnı toxdurmu, yaxşı, tox deyilmi, cəhənnəmə ki. Amma məndə belə xasiyyət yoxdur. Mənim üçün mal-qara hər şeydən qiymətlidir. Mən uşaqlara da deyirəm: nə istəyirsiniz edin, amma mal-qaranın qarnı tox olmalıdır!

Mitya belə fikirləşməyə başlamışdı ki, kovxa içibdir, lakin kovxa birdən incik – səmimi danışığı ahəngini dəyişib. Çiyininin üzərindən Mityaya sualedici nəzərlə baxaraq dedi:

– Alyonkadan yaxşı arvadımı olar? Coşqun, cavan arvaddır, əri saxtadadır... Ancaq ona da, əlbəttə ki, cüzi bir şey vermək lazımdır. Deyək ki, bütün bu əhvalata tamam-kamal bir beşlik xərcləyirsiniz, vəssalam. Məsələn, bir manat onun qonaqlığına, iki manat da əlinə. O ki, qaldı mənə, bir az tənəki pulu verərsiniz...

Mitya yenə də qeyri-iradi cavab verdi:

– Bunda elə bir çətinlik yoxdur, ancaq sən hansı Alyonkadan danışırısan?

Kovxa dedi:

– Aydın şeydir, meşə gözetçisinin Alyonkası. Məgər siz onu tanırmırsınız? Təzə meşə gözetçisinin gəlini. Güman edirəm ki, siz onu keçən bazar günü kilsədə görmüşdünüz... Mən onda elə dərhal fikirləşdim: bu lap bizim ağzadənin malıdır! Cəmi iki ildir ərdədir, təmiz dolanır...

Mitya gülümseyib cavab verdi:

– Onda nə deyirəm, indi ki belədir, düzəlt.

Kovxa cilovlardan yapışib dedi:

– Yaxşı, deməli ki, mən işə girişəcəyəm. Demək, mən bu günlərdə onu sınaıram. Siz özünüz də hələ ayıq olun. Sabah o, qızlarla birlikdə bizim bağda bəndi bərkidəcəkdir, siz özünüz də gəlin bağa... Kitab isə heç vaxt qaçmaz, Moskvada nə qədər istəsəniz, oxuyarsınız...

Kovxa atı tərپətdi, araba yenə silkələndi, atılıb-düşməyə başladı. Mitya oturacaqdan möhkəm yapışmışdı, özü də kovxanın otlı qırmızı peysərinə baxmağa çalışaraq, öz bağının ağacları arasından, çaya tərəf enişdə yerləşən kəndin söyüd budaqları üzərindən uzaqlara tamaşa edirdi. Nəşə heyrətamiz dərəcədə gözlənilməz, mənəsisiz və eyni zamanda, təsirindən bütün bədəni tir-tir əsdirən üzücü bir şeyin yarısı edilmişdi. İndi artıq, uşaqlıqdan tanış olan zəng küləsi, bağdakı ağacların başları arxasından əvvəlkinə nisbətən nəşə ayrı cür ucalırdı, ikindiçağı günəşin şüalarında onun xaçı başqa cür parlayırdı.

XX

Mitya arıq olduğu üçün qızlar ona “caydaq” deyirdilər; o, bir növ daimi surətdə halqalanan qara gözlərə malik adamlar qəbilindən idi ki, belələrinin hətta yetkinlik illərində də nə bıığı çıxır, nə də saqqalı, – üzlərində ancaq ki, nəşə seyrek və cod qıvrım tükləri peyda olur. Amma Mitya kovxa ilə söhbətinin ertəsi günü səhər üzünü qırxaraq sarı rəngli ipək köynək geydi; bu köynək onun üzgün və bir növ ilhamlanmış sifətini təəccüblü və qəşəng tərzdə işıqlandırır.

Saat on birə işləyəndə Mitya özünə bir az darıxan, bekarçılıqdan gəzinən adam görkəmi verməyə çalışaraq aram-aram bağa getdi.

O, şimal tərəfdəki əsas artırmadan çıxdı. Şimalda, karetxananın və ağıl damlarının altını, bağın, arxasından həmişə zəng qülləsi görünən hissəsinin üzərini aspid rəngli tutqunluq bürümüşdü. Əslində hər şey tutqun idi, nökrə otağının bacasından havaya buğ qalxır, qoxu yayılırdı. Mitya evin arxasına burulub, bağın ağaclarının başlarına və səməyə tamaşa edə-ədə cökə xiyabanına tərəf ayaq aldı. Bağın arxasından, cənub-şərqdən qalxan qeyri-müəyyən buludların altından xəfif isti külək əsirdi. Quşlar oxumurdu, hətta bülbüllər də susmuşdu. Təkcə, bal götürümündən qalxan bir xeyli arı səssizcə bağdan uçurdular.

Bəndi düzəldən qızlar yenə küknarlığın yanında işləyirdilər, mal-qaranın ayağı altında tapdanmış izlərlə bəndi hörüb bərkidir, üstünə torpaq və xoş qoxuyan təzə peyin tökürdülər; peyini işçilər vaxtaşırı ağıldan xiyabanla daşıyıb gətirirdilər, – bütün xiyabana nəm və parlayan peyin səpələnmişdi. Qızlar altı nəfər idi. Sonka daha yox idi. Onu hər halda adaxlamışdılar, indi o, evdə oturub, toya bir para şey-şüy hazırlayırdı. Bir neçə nəfər hələ tamamilə zəif qızlar var idi, kök məlahətli Anyutka, sanki daha ciddiləşmiş və daha da cəsarətli olmuş Qlaşka bir də Alyonka burada idilər. Mitya onu ağacların arasında dərhal görmüşdü, dərhal da başa düşmüşdü ki, bu Alyonkadır, baxmayaraq ki, əvvəllər onu heç vaxt görməmişdi, həm də gözlənilmədən və kəskin tərzdə onun gözlərini ıldırım kimi qamaşdıran bir cəhət Mityanı heyrətə saldı. O, Alyonka ilə Katya arasında nəşə ümumi bir bənzəriş tapmışdı, yaxud da bu, Mityanın ancaq gözüne belə görünmüşdü; bu o dərəcədə heyrətamiz idi ki, Mitya hətta ayaq saxlayıb, bir an çaşdı. Sonra gözüni Alyonkadan çəkmədən cəsarətlə düz ona sarı yeridi.

Alyonka da bəstəboy, zirək idi. Çirkli bir işə gəlməyinə baxmayaraq qəşəng (qırmızı xallı ağ) çit kofta geymiş, belinə qara lak kəmərlə bağlamışdı; elə bu cür parçadan da yubka geymiş, başına çəhrayı ipək yaylıq bağlamışdı, ayaqlarında qırmızı yun corablar və ipdən toxunmuş yumşaq qara çarıq var idi; bunlarda da (yaxud da, daha doğrusu, onun bütün xırdaca yüngül ayağında) yenə nəşə Katyaya bir bənzərlik, yəni, nəşə uşaqlıqla qarışıq bir qadın zərifiyi mövcud idi. Baş da balaca idi, qara gözləri də, demək olar,

Katyanın gözləri kimi parlayırdı. Mitya yanaşanda, başqalarının arasında sanki özünün nəşə bir xüsusiyyətini hiss etdiyi üçün, təkcə o işləmirdi; sağ ayağını belə qoyub bənddə dayanaraq kovxa ilə danışdı. Kovxa alma ağacının altında, astarı cırıq pencəyinin üstündə dirsəklənib maxorka çəkirdi; Mitya onlara yanaşdı – kovxa nəzakətlə otun üstünə çəkilib, pencəyində ona yer verdi.

Kovxa dostcasına və laqeydliklə dedi:

– Əyləşin, Mitri Palıç, papiros çəkin.

Mitya cəld, oğrun-oğrun Alyonkaya nəzər saldı. Qadının çəhrayı yaylığı çəhrəsini çox yaxşı işıqlandırır. Oturub, gözüni yerə dikərək, papiros yandımağa başladı (Mitya qış və bahar fəsilləri ərzində papiros çəkməyi tərgitmişdi, indi yenə çəkməyə başladı). Alyonka Mityanı görmürmüş kimi, onunla heç salamlamışdı da. Kovxa Alyonkaya nəyisə deməyə davam edirdi. Söhbətin əvvəlindən xəbəri olmayan Mitya onun dediyini başa düşmürdü. Alyonka gülürdü, lakin nəşə elə gülürdü ki, sanki bu gülüşdə onun nə zəkası iştirak edirdi, nə də qəlbi. Kovxa özünün hər bir ifadəsinə etinasızlıqla ədəbsiz işarələr əlavə edirdi. Alyonka da ona asanlıqla və kinayə ilə cavab verərək, qandırır ki, o, kimin bərəsində, hansı bir niyyətlə, özünü sarsaqcasına, həddən artıq həyasızlıqla, eyni zamanda arvadından çəkinə-çəkinə qorxaqcasına aparırdı.

Kovxa mübahisəni guya ki, bezikdirici səmərəsizliyinə görə kəsib dedi:

– Əşi, sənə dil çatdırmaq olmaz. Yaxşısı budur gəl bizimlə əyləş. Ağanın sənə sözü var.

Alyonka gözüni gəzdərək harasa kənara baxdı, gicgahlarına salanan qara saçını yaylığının altına yığaraq yerindən tərpenmədi.

Kovxa dedi:

– Sənə deyirəm gəl, sarsaq!

Alyonka bir ləhzə fikirləşib birdən bənddən yüngüllüklə atıraq, yüyürüb pencəyin üstündə uzanmış Mityadan iki addım aralı çömbəldi, alacalanmış qara gözlərini zilləyib onun üzünə şən nəzərlərlə, maraqla baxdı. sonra da gülüb dedi:

– Ağazadə, doğrudurmu ki, siz arvadlarla əlaqədə olmursunuz? Lap keşiş kimisiniz?

Kovxa soruşdu:

– Sən haradan bilirsən ki, olmur?

Alyonka dedi:

– Lap yaxşı bilirəm. Eşitmişəm. Yox, o bacarmır. – Alyonka birdən gözlərini oynadıb dedi: – Onun Moskvada adamı var.

Kovxa cavab verdi:

– Onun üçün yararlısı yoxdur, ona görə də əlaqədə olmur. Onun işindən sən heç baş çıxarda bilməzsən!

Alyonka gülə-gülə dedi:

– Necə yeni yoxdur? Nə qədər desən arvad, qız var! Odur ey, Anyutka, harası pisdir? – Alyonka qışqırdı: – Anyutka, bura gəl, iş var!

Qolları qısa, kürəyi enli və ətli Anyutka dönüb baxdı, – onun çöhrəsi məlahətli, təbəssümü mehriban və xoş idi, – ahəngdar səs-lə, qışqıra-qışqıra cavab verərək nəsə dedi, daha səylə işləməyə başladı.

Alyonka bir az da ucadan təkrar etdi:

– Sənə deyirlər bəri gəl!

Anyutka sevინə-sevინə:

– Gəlməyimə ehtiyac yoxdur, mən bu cür işlərə adət eləmişəm, – dedi.

Kovxa öyüdvericiliklə dedi:

– Bizə Anyutka lazım deyil, bizə daha təmizi, daha təmizi lazımdır. Bizə kimin lazım olduğunu özümüz bilirik.

Sonra da çox mənalı nəzərlərlə Alyonkaya baxdı. Xəfifcə utanan Alyonka azacıq qızardı.

Öz utancaqlığını təbəssümlə gizlədərək cavab verdi:

– Yox, yox, yox, Anyutkadan yaxşısını tapa bilməzsınız. Anyutkanı istəmirsiniz. Nastkanı götürün, o da təmiz gözib-dolanır, şəhərdə yaşayıb...

Kovxa gözənilmədən qaba tərzdə dedi:

– Di yaxşı, kəs səsini. Nə qədər çərənledin kifayətdir, öz işinlə məşğul ol. Məni xanım onsuz da danlayır, deyir, sən işçi arvadların ancaq sırtıqlıq eləyirlər.

Alyonka yerindən dik qalxdı, yenə də qeyri-adi bir zirəkliklə yabanı götürdü. Lakin buralıq, axırncı peyin arabasını boşaldan işçi qışqırdı: “səhər yeməyinə!” – sonra da cilovları dartıb, boş araba qutusunu taqqıldada-taqqıldada arabanı xiyabanla üzəsağı bərk sürdü.

Qızlar da bellərlə yabaları atıb, müxtəlif səs-lərlə:

– Səhər yeməyinə, səhər yeməyinə! – deyə qışqıra-qışqıra bəndin üstündən atıldılar, çılpaq qıçları və müxtəlif rəngli corabları gözə çarpan qızlar yüyürə-yüyürə küknarlığın altına, öz bağlamalarının yanına toplışırdılar.

Kovxa Mityaya çəpəki nəzər saldı, göz vurdu, bununla demək istəyirdi ki, iş gedir, özü də ayağa qalxaraq rəis ədası ilə razılaşdı:

– Yaxşı, səhər yeməyidir, olsun səhər yeməyi...

Rəngbərəng geyimli qızlar, şam ağaclarının sıx cərgələri arasında, onun üstündə gülə-gülə, necə gəldi əyləşərək bağlamalarını açmağa, qoğallarını çıxararaq, qabağa uzatdıqları qıçlarının arasında ətəklərinə düzməyə, yeməyə başladılar: butulkalardan kimisi süd, kimisi kvas içə-içə ucadan və qatmaqarışıq danışmağa davam edirdilər; kəlməbaşı qəhqəhə ilə gülür, maraqla və öcəşkən nəzərlərlə hər an Mityaya baxırdılar. Alyonka Anyutkaya tərəf əyilib onun qulağına nəsə pıçıldayırdı; valehedici təbəssümünü gizlədə bilməyən Anyutka Alyonkanı var gücü ilə itələdi (gülməkdən boğulan Alyonkanın başı dizlərinə dəydi), özü də saxtakarlıqla hid-dətlənərək bütün küknarlığı ağızına alan məlahətli səsi ilə qışqırdı:

– Axmaq! Səbəbsiz niyə hırıldayırsan? Nəyə şadlanırsan?

Kovxa dedi:

– Gedək bu xatakarların yanından, Mitri Palıç, gör şeytan onları necə də azdırır!

XXI

Ertəsi gün bağda işləmirdilər, bayram, bazar günü idi. Gecə şiddətli yağış yağmışdı, damda suyun şırıltısı eşidilirdi, baca daim solğun, lakin gur, əfsanəvi işıq saçılırdı. Amma səhərə yaxın hava yenə açıldı, şən-ləndi, hər şey yenə sadə və salamat şəkil aldı, günəşli, şən zəng səs-ləri Mityanı yuxudan oyatdı.

Mitya aram-aram yuyundu, paltarını geydi, bir stəkan çay içib, sübh ibadətine getdi. Paraşa onu nəvazişlə məzəmmət etdi: “Ananız getdi, amma siz lap tatar kimi tərponirsiniz...”

Kilsəyə malikanənin darvazasından çıxaraq, sağa burulub, ya örüşdən keçib getmək olardı, yaxud da bağın boş xiyabanından;

sonra da bağla xırman arasındakı yolla sola getmək lazım idi. Mitya bağdan getdi.

Artıq hər şey tamam yay libası geymişdi. Mitya xırmanda və zəmidə parlaq şəfəq saçan günün altında xiyabanla gedirdi. Bu işıqla zəng səsləri onun əhvali-ruhiyyəsinə və bütün bu kənd səhərinə, dinclik şəraitinə nəse çox yaxşı uyğun idi; həm də indicə əlüzünü yuyub islanmış, ışıldayan qara saçlarını daramış və tələbə furajkasını başına qoymuş Mityaya qəflətən hər şey elə yaxşı göründü ki, yenə bütü2n gecəni yatmamış olan və yenə də gecə ərzində ən müxtəlif fikir və hisslərlə yaşamış Mityanın bütün varlığına belə bir ümid duyğusu hakim kəsildi ki, onun əzab və iztirabları bir növ xoşbəxtliklə həll ediləcəkdir; onlardan xilas olacaq, canı qurtaracaqdır. Zənglər çalınır, çağırırdı, qabaqda qızmar xırman parlayırdı, ağacdələm dayanaraq, kəkilini qaldırıb, cökə ağacının kələ-kötür gövdəsi ilə tələsə-tələsə yuxarı, ağacın açıq yaşıl, günəşli zirvəsinə qaçırdı; qaramtıl-qırmızı eşşəkarıları qayğı-keşliklə qızmar, güney yerlərdə, tarlalardakı çiçəklərin arasına cumurdular; bağda quşlar şirin-şirin və qayğısız halda cəh-cəh vururdular... hər şey uşaqlıqda, yeniyetmə yaşlarında, dəfələrlə olduğu kimi idi; keçmişdəki gözəl, qayğısız nə var idisə hamısı elə canlı surətdə təcəssüm edirdi ki, birdən Mityanın qəlbində belə bir inam hissi baş qaldırdı ki, Allah kərimdir, bəlkə, dünyada Katyasız da yaşamaq olar.

Mitya fikirləşdi:

– Doğrudan da, gedəcəyəm Meşşerskilərgilə.

Lakin bu dəm başını qaldıranda, məhz elə bu an, özündən iyirmi addım aralı darvazanın yanından ötən Alyonkanı gördü. O yenə başına çəhrayı ipək yaylıq bağlamış, büzməli qəşəng mavi don geymişdi; altı nallı başmaqları təzə idi. Alyonka burcudə-burcudə iti gedirdi. Mityanı görmürdü. Mitya cəld kənara, ağacın dalına çəkildi.

Alyonkanın gözdən itməsinə imkan verərək, qəlbi çırpına-çırpına tələsik geri, evə tərəf getdi. Mitya birdən başa düşdü ki, kilsəyə gizli məqsədlə, onu görmək məqsədilə gedirdi, onu da başa düşdü ki, Alyonka ilə kilsədə görüşmək olmaz, lazım deyildi.

Nahar vaxtı çapar stansiyadan teleqram gətirdi, – Anya ilə Kostya xəbər verirdilər ki, sabah axşamçağı gələcəklər. Mitya bu xəbərə tamamilə laqeyd qaldı.

Nahardan sonra evvəndəki hörmə divanda, gözünü yumub, arxası üstə uzanmışdı, evvana çatan isti günəşi hiss edir, yay milçəklərinin vızılısını eşidirdi. Qəlbi titrəyirdi, başında həllənməz bir sual dolaşırdı: bəs Alyonka əhvalatının sonrası necə olacaq? Bəs nə vaxt qəti həll ediləcəkdir? Nə üçün dünən Kovxa ondan razı olub-olmadığını açıqdan-açığa soruşmadı? Bununla yanaşı ona ayrı bir sual da əzab verirdi: poçta daha yollanmaq barədəki qəti qərarını pozmaq lazımdır, yoxsa yox? Bu onun öz heysiyyətini yeni və mənasız tərzdə təhqir etmək deyildimi? Yararsız bir ümidlə özünə yeni və mənasızcasına işgəncə vermək deyildimi? Lakin bu poçta yollanmaq (əslində, sadə bir gəzinti) onun işgəncələrinə nə əlavə edə bilər? Məgər indi tamamilə aydın deyilmi ki, orada, Moskvada onun üçün hər şey həmişəlik olaraq qurtarmışdır? İndi, ümumiyyətlə o nə itirəcək?

Qəflətən evvanın yanında yavaş bir səs eşidildi:

– Ağazadə! Siz yatmırsınız ki, ağazadə?

Mitya cəld gözünü açdı. Təzə çit köynək geymiş, başına təzə, qabağı günlüklü furajka qoymuş Kovxa onun qarşısında dayanmışdı. Üzdən şən görünürdü, yeyib-ıçmış bir az da yuxulu, kefli idi.

Kovxa pıçıldadı:

– Ağazadə, cəld olun, gedək meşəyə. Mən xanıma demişəm ki, arılar barədə Trifonla görüşüb danışmalıyam. Xanım yatmışkən, cəld olun, yollanaq, yoxsa ki, oyanıb fikrini dəyişər... Trifonu qonaq eləmək üçün bir şey apararıq, o içib keflənər, siz onu söhbətə tutub başını qarışdırarsınız, mən də bir kələk qurub Alyonkanın qulağına bir söz pıçıldayaram. Cəld olun, çıxın, mən atı qoşmuşam...

Mitya yerindən dik qalxdı, nökr otağının yanından yüyürə-yüyürə ötdü, furajkasını qapıb, cəld karetxanaya sarı getdi. Cavan, qızgın qulan arabaya qoşulmuşdu.

Qulan yerindən yel kimi tərpenib arabanı darvazadan çıxartdı. Kilsenin qabağındakı dükanın yanında bir dəqiqə dayandılar. Bir girvənkə piy və bir butulka arağ alıb yollarına davam etdilər.

Yolun ağzında daxma görünürdü, geyinib-kecinmiş Anyuta daxmanın yanında dayanıb nə etmək lazım olduğunu bilmirdi. Kovxa zarafatla, lakin qaba tərzdə, qışqıra-qışqıra kef havasına, mənasız tərzdə dəliqanlıcasına kinli-kinli Anyutaya nəşə dedi, cilovları darıtdırıb qulanın sağrısına çırpdı. Qulan daha bərk götürüldü.

Atılıb düşə-düşə oturmaş Mitya oturacaqdan bərk-bərk yapışmışdı. Peysərini xoş günəş şüaları isidirdi, çölün istisi üzünə çırpılırdı, yetişən çovdarın, yolun tozunun, çarx yağının qoxusu havaya yayılırdı. Boz-gümüşü rəngə çalan çovdar zəmisini, sanki nəşə gözəl xəz kimi ləpələndirirdi, zəminin üzərində dəqiqəbaşı torağaylar qanad çalır, havaya qalxır, oxuyur, çəpəki uçur və enirdilər, uzaqda, qarşı tərəfdə göy meşə görünürdü...

On beş dəqiqədən sonra artıq meşəyə çatmışdırlarsa da, taqqıltı ilə kötüklərə və köklərə toxuna-toxuna, arabanı yenə də eyni sürətlə meşənin kölgəli yolu ilə sürürdülər; yolun kənarlarındakı sıx və hündür göy otların arasında saysız-hesabsız çiçəklər görünən yolu günəş şüaları şənləndirirdi. Mavi donlu gözətçixananın yanındakı palıd ağaclarının arasında, qısaboğaz çəkmələr geydiyi ayaqlarını düz qoyub, oturaq nəşə naxış tikirdi. Kovxa Alyonkanı qamçı ilə hədələyib, sürətlə ötərək, astananın yanında dərhal atın başını çəkib dayandırdı. Meşənin tünd və tərəvətli rayihəsi, cavan palıd yarpaqlarının ətri Mityanı heyran etdi; arabanı dövrəyə alan küçüklərin, bütün meşəni əks-səda ilə dolduran hürüşlərindən qulağı batırdı. Onlar dayanıb müxtəlif səslərlə qəzəbli-qəzəbli hürüşürdülər, qıllı sifətləri isə mehriban idi, özləri də quyruqlarını bulayırdılar.

Arabadan endilər, qulanı pəncərənin altında, ıldırımın qarşısını qırdığı ağaca bağlayaraq qaranlıq dəhlizdən içəri keçdilər.

Gözətçixana olduqca təmiz idi, olduqca səliqəli və çox darısqal idi, meşənin arxasından onun iki balaca pəncərəsinə düşən gün işığından da, qalanmış sobadan da çox isti idi, – səhər ağ çörək bişirmişdilər. Alyonkanın təmiz və xoş görkəmli bir qarı olan qayınanası Fedosya masa dalında arxası xırda milçəklərlə dolu olan

kiçik pəncərəyə tərəf oturmuşdu. Ağzadəni görəndə ayağa qalxıb ona baş əydi. Salamlaşdıb əyləşərək, papiros yandırmağa başladılar.

Kovxa soruşdu:

– Bəs Trifon haradadır?

Fedosya dedi:

– Anbarda dincəlidir, bu saat gedib onu çağıraram.

Qarı çıxan kimi kovxa Mityaya göz vurub pıçıldadı:

– İş düzəlidir!

Lakin Mitya hələlik heç iş görmürdü. Hələ ki, dözülməz, sıxıntılı vəziyyət əmələ gəlmişdi. Fedosya sanki onların nə üçün gəldiklərini artıq çox yaxşı başa düşmüşdü.

Mityanı üç gün ərzində dəhşətə salan fikir yenə baş qaldırdı: “Mən nə edirəm? Mən dəli oluram!” O özünü kiminsə kənar iradəsinə tabe olan lunatik kimi hiss edirdi; elə bil ki, nəşə məşum, lakin dəfəlməz bir qüvvə onu getdikcə daha artıq sürətlə uçuruma doğru sürükləyirdi. Lakin o, sadə və sakit görkəm almağa çalışaraq, oturub papiros çəkirdi; gözətçixanaya göz gəzdirdi. Ağılına belə bir fikir gələndə ki, deyildiyinə görə qəzəbli, ağıllı bir mujik olan Trifon bu saat içəri girib hər şeyi Fedosyadan daha yaxşı başa düşəcəkdir, Mitya, xüsusilə çox xəcalət çəkirdi. Lakin bununla birlikdə ağılına başqa bir fikir də gəlirdi: “Bəs Alyonka harada yatır? Bax bu taxtın üstündə, yaxud da anbarda?” Əlbəttə ki, anbarda, – deyərək Mitya düşündü. Meşədə yay gecəsi, anbarın çərçivəsiz kiçik pəncərələri. Bütün gecə meşənin yuxulu pıçılısı eşidilir, o isə yatır...

Trifon da içəri girəndə Mityaya təzim etdi, lakin dinmədi, gözü-mün içinə baxmadan baş əymişdi. Sonra masa qarşısındakı skamyada əyləşib, kovxa ilə çox soyuq və kinli-kinli danışmağa başladı? Nə olub, nə əcəb təsir götürüb? Kovxa tələsik dedi ki, onu xanım göndərüb, Trifondan xahiş edir gəlib pətəkliyi yoxlasın, deyir ki, onların arıcısı qocadır, kar axmaqdır, amma o, Trifon, öz ağılına və dərrakəsinə görə, bütün quberniyada, bəlkə birinci arıcıdır, – sonra da yubanmadan şalvarının bir cibindən arağ butulkasını, o biri cibindən isə, artıq bütünlüklə yağa bulaşmış, kələ-kötür boz kağıza bükülmüş piyi

çıxartdı. Trifon onlara soyuq və kinayə ilə çöpəki nəzər salsada yerindən qalxdı. Rəfdən çay fincanı gətirdi, kovxa əvvəlcə Mityaya araq verdi, sonra Trifona, sonra da Fedosyaya – Fedosyaya da fincanı məmnuniyyətlə dibinə qədər başına çəkdi, – nəhayət, özünə süzdü. Kovxa burun pərlərini şişirdə–şişirdə, çörəyi çeynəyə–çeynəyə dərhal ikinci fincanı paylamağa başladı.

Trifon çox tez kefləndi, lakin quru və kinli istehza ifadəsi sifətdən çəkilməmişdi. Kovxa elə ikinci fincandan sonra lap lülələşmişdi. Söhbət zahirən dostcasına istiqamət alsada, ikisinin də gözləri bir–birinə şübhə ilə, qəzəblə baxırdı. Fedosya dinməz oturub, nəzakətlə baxırdı, lakin narazı idi. Alyonka görünmürdü. Alyonkanın gəlməsinə bütün ümidini itirmiş Mitya aydın görürdü ki, indi Alyonka hətta gəlmiş olsa da, kovxanın ona “bir söz” pıçıldaya biləcəyinə əmin olmaq tamam axmaq bir xəyaldır, – ona görə yerindən qalxıb ciddi tərzdə dedi ki, getmək vaxtıdır.

Kovxa qaşqabaqlı və həyasızcasına cavab verdi:

– Bu saat, bu saat, tələsmək lazım deyil. Mən hələ sizə xəlvəti bir söz deməliyəm.

Mitya təmkinlə, lakin daha ciddi dedi:

– Lap yaxşı, yolda deyərsən. Gedək.

Lakin kovxa əlini masaya çırpıb, sərxoşcasına müəmma ilə təkrar etdi:

– Mən də sizə deyirəm ki, yolda belə şeyi demək olmaz! Bir dəqiqəliyə mənimlə çıxın...

Yerindən çətinliklə qalxaraq dəhlizin qapısını açdı.

Mitya onun arxasınca çıxdı.

– Yaxşı, nə var?

Kovxa Mityanın arxasınca qapını örtüb, səndirləyə–səndirləyə xəlvəti pıçıldadı:

– Danışmayın!

– Nə barədə danışmayım?

– Danışmayın!

– Mən səni başa düşmürəm.

– Danışmayın! İşimiz baş tutacaq! Doğru sözümdür! Mitya onu itələdi. Dəhlizdən çıxaraq, qapının ağzında dayanıb, nə edəcəyini bilmirdi: bir az da gözləsinmi, yoxsa təkə yollansın, ya da piyada ayaq alsın?

On addımlığında sıx ağaclı yaşıl meşə görünürdü. Axşamın kölgəsinə büründüyü üçün daha tərəvətli, təmiz və gözəl idi. Təmiz, ilıq günəş meşənin arxasına enirdi, onun qızıl şüaları ağacların arasına səpələnirdi. Birdən meşənin dərinliyində, Mityaya elə gəldi ki, o biri başın uzaq bir yerində, yarğanlardan o tərəfdə mələhətli qadın səsi ucalararaq, bütün meşəyə yayıldı; lətif, ahəngdar səs elə intizarlı, o qədər valehedici idi ki, belə sədalar ancaq meşədə, yay mövsümünü yalnız axşam şəfəqində uça bilərdi.

Yəqin meşənin əks–sədalarından həzz alıb əylənən qadın uzada–uzada qışqırdı.

– Hey! Hey!

Mitya astanadan sıçrayaraq çiçəklərin və otların arası ilə meşəyə yüyürdü. Meşə daşlı dərəyə enirdi. Alyonka yarğanda dayanıb qoğal yeyirdi. Mitya yarğanın üst tərəfinə yüyürüb dayandı. Alyonka aşağıdan ona heyrətlə baxırdı.

Mitya yavaşdan soruşdu:

– Sən burada nə edirsən?

Alyonka da yavaşdan cavab verdi:

– İnləklə bizim Maruskamızı axtarıram. Necə mægər?

– Yaxşı, gələcəksən yoxsa yox?

Alyonka cavab verdi:

– Müftə yerə niyə gəlirəm?

Mitya artıq, demək olar, pıçıltı ilə soruşdu:

– Sənə kim dedi ki, müftə yerə? Sən bu barədə nigaran olma.

Alyonka soruşdu:

– Bəs nə vaxt?

– Günü sabah... Sən nə vaxt gələ bilərsən?

Alyonka fikirləşdi:

Bir az susub, Mityanın arxa tərəfindəki təpədə meşəyə ehtiyatla göz gəzdirərək dedi:

– Mən sabah anamgile qoyun qırxmağa gedəcəyəm. Axşam hava qaralana kimi gələrəm. Hara gəlirəm? Xırmana olmaz, bir adam gələ bilər... istəyirsiniz, sizin bağdakı çuxurluqda olan komaya gəlirəm? Ancaq siz ehtiyat görün, aldatmayasınız, – mən havayı razı deyiləm... – Aşağıdan ona gözlər gülə–gülə baxan Alyonka dedi: – Bura sizin üçün Moskva deyil. Deyirlər, orada arvadlar özləri pul verirlər...

Biabırçı vəziyyətdə qayıdırdılar.

Trifon borclu qalmadı. O da öz tərəfindən süfrəyə bir butulka qoydu, kovxa elə lülləşmişdi ki, qazalağa minə bilmirdi, əvvəlcə qazalağa yığıldı, qorxmış qulan dartınıb, az qala özbaşına çapacaqdı. Lakin Mitya dinmirdi, oturacaqdan möhkəm yapışaraq, axşam səmasına, gözlərinin qarşısında sürətlə titrəşən və atılıb-düşən zəmilərə tamaşa edirdi. Zəmilərin üzərində ikindiçağı torağaylar öz son həzin nəğmələrini oxuyurdular, gecəyə yaxın artıq gömgöy olmuş şərqdə yaxşı havadan savayı heç bir şey vəd etməyən uzaq, həlim şəfəqlər parlayırdı. Mitya axşamın bütün bu gözəlliyini başa düşürdü, lakin indi bu gözəllik onun üçün lap yad idi. Fikrini, qəlbini birçə şey məşğul edirdi: sabah axşam!

Evdə onu təzə xəbər gözləyirdi, məktub gəlmişdi, məktubda məlumat verilirdi ki, Anya ilə Kostya sabah, axşam qatarı ilə gələcəklər. Mitya vahiməyə düşdü, – gələcəklər, axşam bağa yüyürəcəklər, komaya, dərəyə qaça bilirlər... Lakin dərhal da xatırladı ki, onları stansiyadan ən tezi saat ona işləyəndə gətirəcəklər, sonra yedirəcəklər, çay içirəcəklər...

Olqa Petrovna soruşdu:

– Sən qarşılamağa gedəcəksənmi?

Mitya hiss edirdi ki, rəngi qaçır.

– Yox, güman etmirəm... Nəsə getmək istəmirəm... Bir də ki, oturmağa yer yoxdur...

– Mən bilən, sən atlanıb gedə bilərdin...

– Əşi, yox, bilmirəm... Bir də ki, nə üçün? Hər halda bu saat meylim yoxdur...

Olqa Petrovna ona sınaıçı nəzərlə baxdı:

– Naxoş deyilsən?

Mitya az qala qabalıqla dedi:

– Qətiyyə. Ancaq bərk yuxum gəlir...

Dərhal öz otağına getdi, həzin musiqi sədaları eşidərək, gördü ki, zəif işıq düşən nəhəng uçurum üzərindən sallanmışdır. Uçurum getdikcə işıqlanır, işıq gurlaşırdı, daha da dərinləşir, qızıl rəngə boyanırdı, daha parlaq olur, qələbəlik artırdı, artıq tamamilə aydın

şəkildə, oradan olduqca qüssəli, məlahətli nəğmə sədaları ucalırdı: “Biri var idi, biri yox idi, Fualda rəhmdil bir kral var idi”... Mitya rıqqətdən titrədi, o biri böyrünə çevrilərək yenə yuxuya getdi.

Gün qurtarmaq bilmirdi.

Mitya çay içməyə, nahar etməyə kütləşmiş vəziyyətdə çıxır, sonra yenə öz yatağına gedərək yenə uzanır. Pisemskinin masasının üstündə çoxdan atılıb qalmış əsərini götürür, bir kəlməsini də başa düşmədən oxuyur, xeyli vaxt gözünü zilləyib tavana baxırdı; bayırda günəş işığına qər q olan bağın yay fəslinə məxsus ahəngdar, həlim xışiltarını pəncərədən dinləyirdi... Bir dəfə kitabı dəyişmək üçün qalxıb kitabxanaya getdi. Lakin öz qədimliyi, öz sükutu, bir pəncərəsindən qocaman ağcaqayımın, digərlərindən işıqlı qərb səmasının göründüyü otaq indi artıq misilsiz dərəcədə uzaq olan) bahar günlərini ona çox kəskin olaraq xatırladı; o günlər ki, Mitya həmin otaqda əyləşib köhnə jurnallardakı şeirləri oxuyurdu. Həm də bura Katyamı ona elə canlı şəkildə xatırlatdı ki, Mitya cəld dönüb geri qayıtdı. Əsəbi halda fikirləşdi: “Qoy cəhənnəm olsun! Qoy rədd olsun bütün bu poetik məhəbbət faciəsi!”

Katyadan məktub gəlməsə özünü öldürmək barədə fikrini xatırlayanda hiddətləndi, yenə-uzanaraq, yenə Pisemskinin əsərini oxumağa başladı. Lakin əvvəlki kimi yenə heç nə başa düşmürdü, oxuyur, bəzən isə kitaba baxa-baxa Alyonka haqqında düşünəndə qarnında getdikcə artmaqda olan titrəmədən bütün bədəni lərzəyə düşürdü. Axşam yaxınlaşdıqca bu lərzə daha tez-tez əmələ gəlir, bütün bədənə yayılırdı. Evdəki danışiq və addım səsləri, həyətdəki səslər, – minik arabasını stansiyaya getmək üçün qoşurdular, – hər şey xəstəlik vaxtı kimi səslənirdi: elə bir vaxt ki, tək-tənha uzanmış olursan, ətrafda isə, sənə qarşı laqeyd, ona görə də yad olan, hətta ədavət hissi doğuran adi, gündəlik həyat davam edir. Nəhayət, haradasa Paraşa qışqırdı: “Xanım, atlar hazır!” – zənglərin cingiltisi, sonra atların tappılısı, artırmaya yanaşan minik arabasının cırıltısı eşidildi. Səbirsizlikdən özündən çıxmış Mitya burnunun altında: “Ah, bütün bunlar nə vaxt qurtaracaq” – deyərək səsləndi; o

qımıldanmadan, nökr otağında axırıncı əmrlər verən Olqa Petrovnanın səsini diqqətlə dinləyirdi. Birdən zənglər cingildədi, sonra dikdən üzəşağı sürətlə gedən arabanın səsinə qarışaraq kəsilməyə başladı...

Mitya yerindən cəld qalxıb zala keçdi. Boş zala aydın sarımtıl kürub şəfəqinin işığı düşürdü. Bütün ev bomboş, hətta əcaib, dəhşətli tərzdə bomboş idi! Mitya qəribə, bir növ vida duyğusu ilə qapıları açıq, sakit otaqların aralığına – qonaq otağına, istirahət otağına, pəncərəsinə cənubdan göy rəngli axşam səmasının şəfəqi süzülən kitabxanaya, ağcaqayının mənzərəli yaşıl zirvəsinə və ağac təpəsində çəhrayı nöqtə kimi dayanan Antaresə nəzər saldı... Sonra nökr otağına baş çəkdi ki, görsün Paraşa oradadır, yoxsa yox. Oranın da boş olmasına inanandan sonra asqıdan şapkasını cəld götürdü, geriyyə, öz otağına qaçdı, pəncərəyə qalxdı, uzun qıçlarını qabağa verib çiçəkliyə atıldı. Çiçəklikdə bir anlıq duruxdu, sonra əyilərək, bağa yüyürdü, dərhal da yan tərəfdəki, sıx akasiya və yasəmən kollarının örtüyü xəlvəti xiyabana girdi.

XXVII

Şeh yox idi, ona görə də axşamçağında bağın rayihələri bir o qədər duyula bilməzdi. Lakin bu axşam Mityanın bütün hərəkətləri nə qədər qeyri-şüuri olsa da, hər halda ona elə gəldi ki, hələ bütün ömrü boyu heç vaxt – ola bilsin, ilk uşaq illərindən başqa, – indiki kimi, belə tünd və bu cür müxtəlif qoxulara təsadüf etməmişdi. Hər şey – akasiya kolları, yasəmən yarpaqları, qarağat yarpaqları, pıtraqlar, yabanı ərik, çiçəklər, ot, torpaq – hamısı ətir saçırdı...

Cəld bir neçə addım atandan sonra, ağına dəhşətli bir fikir gəl-di: “Birdən arvad məni aldatdısa, gəlməse?” indi ona elə gəlirdi ki, bütün həyatı Alyonkanın gəlib-gəlməməyindən asılıdır. – Mitya bitkilərin qoxuları arasında kəndin harasındansa gələn axşam tüstüsünün qoxusunu duyaraq, bir də ayaq saxladı, bir anlığa dönüb geri baxdı: axşam böcəyi sakitlik, rahatlıq və toran yayılmış kimi haradasa, onun yanında aram-aram uçur, vızıldayırdı, lakin hələ ilk yay şəfəqinin uzun zaman sönməyən, səmanın yarısını tutmuş ahəngdar ziyası işıq saçırdı; ağacların arxasında, bəzi yerdən görünən evin

damı üzərindəki şəffaf səmada təzəcə doğmuş hilal parlayırdı. Mitya ona baxdı, cinağının altında xaç vurub akasiya kolluğuna sarı addımladı. Xiyaban komaya deyil, yarğana gedirdi, – komaya sola tərəf, çöpəki getmək lazım idi. Mitya kolların arasından keçib, enli və alçaq şaxəli budaqların arası ilə, gah əyilə-əyilə, gah da budaqları özündən kənar edərək yüyürdü. Bir dəqiqədən sonra şərtləşdirilmiş yerə çatmışdı.

Qaranlıq komaya qorxa-qorxa girdi, çürümüş quru saman qoxusu yayılmış komanı diqqətlə gözdən keçirərək, sevinə-sevinə inandı ki, komada hələ heç kəs yoxdur. Lakin məşum anlar yaxınlaşırdı; təpədən dırnağa qədər sayıqlığa, ən gərgin diqqətə çevrilmiş Mitya komanın yanında dayandı. Qeyri-adi bir cismani ehtiras bütün gün demək olar bir dəqiqə də onu tərk etməirdi. İndi bu ehtiras yüksək bir qüvvəyə çatmışdı. Lakin təəccüblü idi – gündüz olduğu kimi, indi də bu ehtiras nəse müstəqil idi, bütün varlığına hakim kəsilmirdi, qəlbinə nüfuz etmədən, onu ancaq cismani həyəcanlandırırdı. Lakin qəlbi dəhşətlə çırpınırdı. Ətrafda isə elə heyətləndirici sükut hökm sürürdü ki, ancaq bircə şeyi – qəlbinin döyüntüsünü eşidirdi. Yumşaq, rəngsiz pərvanelər, budaqların arasında axşam səmasında müxtəlif şəkildə və naxışlı mənzərə yaradan alma ağaclarının boz yarpaqları arasında yorulmadan, səssizcə uçur, fırlanırdılar; bu pərvanelərə görə sükut daha da dərinləşirdi, elə bil ki, onlar sükutu ovsunlayır və tilsimləyirdilər. Birdən haradasa, onun arxasında nəse xırçıldadı – həm də bu səs onu ildırım kimi sarsıtdı. Mitya həyəcanla döndü, ağacların arası ilə bənd tərəfə baxanda gördü ki, alma ağaclarının budaqları altında ona tərəf nəse qara bir şey yuvarlanır. Lakin Mitya bunun nə olduğunu dərk etməyə macal tapmamış qara şey ona yanaşdı, qalxıb qollarını qaldıranda məlum odu ki, diyirlənən Alyonkadır.

Qadın evdə toxunma, qara rəngli gödək yun yubkasının ətəyini başından çəkib salanda Mitya onun gülümsəyən qorxmş çöhrəsini gördü. Alyonka ayaqyalın idi, əynində təkə yubka və yubkaya salınmış sadə cod köynək var idi. Köynəyin altında tər sinəsi qabarırdı. Xeyli açıq yaxasından boynu və çiynlərinin bir hissəsi görünürdü, qollarını dirşeyindən yuxarı çırmamışdı, totuq əlləri vardı. Onun sarı yaylıq örtüyü kiçik başından tutmuş qadın və eyni zamanda uşaq ayağı kimi yalın ayaqlarınadək hər şey elə yaxşı, elə

mələhətli, elə məftunedici idi ki, onu bu vaxta qədər ancaq geyinib-kecinmiş vəziyyətdə görə Mitya indi bu sadəliyin bütün cazibədarlığını ilk dəfə görəndə daxilən sarsıldı.

Alyonka gülə-gülə və oğrun-oğrun:

– Di yaxşı, cəld ol, – deyə pıçıldadı, dönüb geri baxaraq komaya, onun ətirli toranlığına cumdu.

Alyonka orada dayandı. Mitya isə dişini qıcağıb tələsik əlini cibinə saldı, – qıçları gərginlikdən dəmir kimi bərkimişdi, – bürüşmüş beşliyi Alyonkanın ovcuna basdı. Alyonka pulu cəld qoltuğunun altında gizlədib yerə oturdu. Mitya onun yanında əyləşərək arvadın boynunu qucaqladı, özü də bilmirdi nə etsin, – bilmirdi öpmək lazımdır, yoxsa yox. Alyonkanın yaylığının, saçlarının ətiri bütün bədəninin, daxmanın, tüstünün qoxusuna qarışmış olan – qurnaz qoxusu, – hər şey başgicəlləndirici dərəcədə xoş idi; Mitya bunu başa düşür, hiss edirdi. Amma hər halda, hər şey əvvəlki kimi idi: dəhşətli cismani arzu qüvvəsi, ürək arzusuna, nəşəyə, vəcdə, bütün varlığına hakim kəsilən təqətsizliyə çevrilmişdi. Alyonka arxası üstə uzandı. Mitya yanaşı uzanaraq ona sığındı, əlini uzatdı. Yavaşdan və əsəbi halda gülən Alyonka Mityanın əlini tutub çəkdi.

– Alyonka yarızarafat, yarıciddi dedi:

– Heç olmaz.

Mityanın əlini kənara çəkib, öz balaca əlində möhkəm saxlamışdı, gözünü zilləyib, komanın üçbucaq çərçivəsindən alma ağaclarının budaqlarına, budaqların arxasında artıq qaralmış olan göy səmaya və orada hələ də tək-tənha dayanmış Antaresə baxırdı. Onun gözlərində ifadə olunan nə idi? Boynunu, dolaqlarını öpməkmi? Alyonka qəflətən qara rəngli qısa yubkasından yapışaraq tələsik dedi:

– Yaxşı, di cəld ol...

Onlar ayağa qalxanda, Mitya məyus olmağına görə tamam hey-rət içində idi, – yaylığını bağlayıb, saçlarını düzəldən Alyonka artıq yaxın bir adam kimi, aşna kimi, həyəcanlı pıçılı ilə soruşdu:

– Deyirlər, siz şənbə bazarına getmişdiniz. Orada keşiş ucuz qiymətə çoxqalar satır. Bu doğrudur. Yoxsa yox? Siz eşitməyibsiniz?

XXVIII

Həmin həftə, şənbə günü, hələ çərşənbə günü başlayaraq səhərdən axşamədək yağan yağış elə bil vedrədən tökülürdü.

Həmin gün, xüsusilə gur yağdı, hava lap tutqun idi.

Mitya bütün gün yorulmadan bağda gəzinir və bütün gün elə dəhşətlə ağlayırdı ki, səl kimi axan göz yaşlarının qüvvəsinə bəzən özü də hey-rət edirdi.

Paraşa onu axtarır, həyətdə, cökə xiyabanında qışqıra-qışqıra nahara, sonra da çay içməyə dəvət edirdi – Mitya cavab vermirdi.

Soyuq idi, rütubət iliyə işləyirdi, buludlardan hava qaralmışdı: islanmış bağın sıx yaşıllığı onların qaranlığında, xüsusilə sıx, tərəvətli və parlaq görünürdü. Arabir əsən külək ağaclardan əlavə olaraq, başqa bir şiddətli yağış yağdırırdı – bütöv bir sıcrantı seli əmələ gətirirdi. Lakin Mitya heç nə görmürdü, heç nəyə məhəl qoymurdu. Onun ağ şapkası sallanmışdı, tünd-boz rəng almışdı, tələbə gödəkçəsi qaralmışdı, çəkmələrinin boğazı dizlərinə qədər palçığa batmışdı. Təpədən dırnağa qədər islanmış, çim su içində olan, rəngi kağız kimi ağarmış, gözləri ağlamaqdan şişib həc-bətli ifadə almış Mitya dəhşətli idi.

Papirosu papiros dalınca çəkir, xiyabanların zığ-palçığında iri addımlarla yeri-yirdi, bəzən isə, sadəcə olaraq, ayağını bütünlüklə hara gəldi basırdı; alma və armud ağaclarının arasında islanmış, hündür otların içində addımlayır, bozumtul-yaşıl şibyələrin ayrı-ayrı çubuqlarına ilişirdi. Şişmiş, qaralmış skamyalarda oturur, dəreyə gedir, komada, Alyonka ilə yanaşı uzandığı yerdə nəm küləşin üstünə uzanırdı. Soyuqdan, havanın buz kimi rütubətindən iri əlləri göyərmişdi, dodaqları bənövşəyi rəng almışdı, yanaqları çuxura düşmüş, ölü sifəti kimi solğun sifəti gömgöy olmuşdu. O, arxası üstə uzanmış, qıçını qıçının üstünə aşırırmışdı: əllərini başının altına qoyub, gözünü dəli kimi, qara küləş dama zilləmişdi; damdan iri sarı damcılar tökülürdü. Sonra almacıq sümükləri sıxılır, qaşları çatılırdı. Mitya yerindən həyəcanla sıçrayıb qalxır, dünən, axşamdan xeyli keçmiş aldığı, artıq yüz dəfə oxumuş olduğu çirkli və bürüşmüş məktubu şalvarının cibindən çıxarırdı, – bu məktubu, işlə əlaqədar olaraq bir neçə günlüyə malikanəyə gəlmiş yerölçən gətirmişdi, – məktubu yenə, yüz birinci dəfə, çılğınlıqla oxuyurdu:

“Əzizim Mitya, mənı pıslıklə yad etməyın, nə olubsa hamısını unudun, yaddan çıxarın. Mən pis qadınam. Murdarım, əxlaqsızam, sizə layıq deyiləm, lakin mən incəsənəti bütün varlığım la sevirəm! Mən qərara gəldim, qərarım qətidir, yola düşürəm, – kiminlə getdiyimi siz bilirsiniz... Siz həssassınız, siz ağıllısınız, siz mənı başa düşərsiniz, yalvarıram nə özünə əzab ver, nə də mənə! Mənə heç nə yazma, bu, faydasızdır!”

Bu yerə çatanda Mitya məktubu bürmələdi, üzünü islanmış küləşə basıb, dişlərini qəzəblə qıçayaraq, hıçqırıqlardan boğulurdu. Onların yaxınlığını belə dəhşətlə xatırladan və həтта, bu yaxınlığı yenə bərpa edən, qəlbi dözülməz mehriban duyğularla oxşayan bu qəfil sən kəlməsinə – bu nidaya heç bir bəşəri qüvvə tab gətirə bilməzdi! Bu sən kəlməsi ilə yanaşı isə – indi ona məktub yazmağın da faydasız olması haqqındakı bu qəti xəbərdarlıq! Heyhat, hə, hə, o bunu bilirdi: faydasızdır! Hər şey bitdi, həm də həmişəlik olaraq bitdi!

Axşama yaxın bağa on qat artıq şiddətlə və gözlənilməz göy gurultuları ilə yağın yağış, nəhayət, onu evə getməyə vadar etdi. Təpədən dırnağa qədər islanmış vəziyyətdə, bütün bədəni buza dönmüş halda tir–tir əsə–əsə ağacların arxasından boylanıb baxdı, onu heç kəsin görmədiyinə inanandan sonra öz pəncərəsinin altına yüyürdü, bayır tərəfdən çərçivəni azca qaldırdı, – qədim çərçivə idi, yarısı qaldırılırdı, – otağa atılaraq, qapını kilidləyib, çarpayuya sərildi.

Hava tez qaralmağa başlamışdı. Hər yerdə – damda da, evin ətrafında da, bağda da yağışın şırıltısı eşidilirdi; onun səsi müxtəlif idi, iki cür idi, – bağda bir növ, evin yanında, suyu nohurlara tökən navalçaların fasiləsiz şırıltısı başqa cür. Həm də bu, ani olaraq letargiya keyikməsinə düşər olan Mitya üçün izah edilə bilməyən təşviş yaradır və burun deşiklərinin, nəfəsinin, başının od kimi yanan istisi ilə birlikdə onu elə bil ki, huşsuzluq vəziyyətinə salırdı; sanki nəşə başqa bir aləm, elə bil ki, nəşə başqa yad bir evdə, nəyinsə baş verəcəyi dəhşətlə hiss olunan ayrı bir evdə nəşə başqa bir ikindiçağı yaradırdı.

O bilirdi, hiss edirdi ki, yağışdan və axşamın toranından artıq qaranlıqlaşmış olan otağındadır; hiss edirdi ki, orada, zalda, çay masasının arxasında anasının, Kostyanın, Anyanın və yerölçənin səsləri eşidilir, lakin eyni zamanda, onu da hiss edirdi ki, hansı bir yad evdə isə ondan uzaqlaşmaqda olan gənc dayənin arxasınca

gedir: buna görə də onu izah edilə bilməyən, getdikcə artan dəhşət bürüyürdü, lakin bu dəhşətə ehtiras duyğusu, kiminsə kiminləşə yaxınlaşma duyğusu qarışırdı, qeyri–təbii, iyrenc təsir bağışlayan yaxınlaşma; lakin bunda nəşə o özü də iştirak edirdi. Bütün bunlar iri, ağ çöhrəli bir uşaq vasitəsi ilə hiss olunurdu; bu uşağı dala tərəfə əyilmiş gənc dayə qucağında aparır, yırğalaya–yırğalaya yatırır–dı. Mitya onu haqlamağa tələsirdi, haqlayıb dayənin üzünə baxmaq – onun Alyonka olub–olmadığını yoxlamaq istəyirdi, – lakin qəflə–tən özünü, gimnaziyanın, şüşələrində tabaşır yıxılmış qaranlıq sinif otağında gördü. Sinif otağındakı komodun qabağında, aynanın qarşısında dayanan qadın, Mityanı görə bilməzdi, – o, birdən görünməz oldu. Qadının əynində kök yancaqlarını kip tutan sarı rəngli ipək alt yubkası var idi, dabanları hündür tuflı, qara rəngli zərif corablar geymişdi; corabların altından baldırları görünürdü, özü də nəşə ilə çəkinə–çəkinə, xəcalət çəkə–çəkə indicə nə baş verəcəyini bilirdi. Qadın artıq uşağı komodun siyirtməsində gizlədə bilməşdi. Hörüyünü çiyininin üzərindən aşırıb cəld hörürdü, qapıya çəpəki nəzər sala–sala aynaya baxırdı; onun pudralanmış çöhrəsi, yalın çiyinləri və çəhrayı giləli, mavi çalarlı süd kimi ağ xırda döşləri aynada əks olunurdu. Qapı açıldı – solğun sifəti qırılmış, smokin qeymiş qısa və qara qıvrımsaçlı bir cənab dəhşətlə dönüb geri baxa–baxa gümrəh addımlarla içəri girdi. Yastı, qızıl portsiqarını çıxarıb, təklifsiz–zadsız papiros yandırdı. Onun məqsədinin nədən ibarət olduğunu bilən qadın hörüyünü hörə–hörə ürkəkliklə kişiye baxırdı, sonra hörüyünü çiyinə atdı, yalın qollarını qaldırdı... Kişi iltifatla onun belini qucaqladı, – qadın onun boynuna sarılanda qol–tuğunun altındakı qara tükələri gördü, kişiye sığınıb, üzünü onun sinəsinə dayadı...

XXIX

Mitya çim tər içində oyandı, dəhşətli bir aydınlıqla dərk edirdi ki, məhv olmuşdur, dünyada elə bir müdhiş ümidsizlik və kədər hökm sürür ki, belə vəziyyət heç məşhərdə də; o dünyada da ola bilməz. Otaq çox qaranlıq idi, yağışın səs–küyü və şırıltısı pəncərədən eşidilirdi, həm də bu səs–küylə şırıltı (həm də təkçə öz səsi

ilə), qızdırmadan tir-tir əsən bədən üçün dözülməz idi. Hamısından artıq dözülməz və dəhşətli cəhət isə bəşər cinsi əlaqənin qeyri-təbiiyi idi, sanki bu cinsi əlaqəni o, üzü qırxılmış cənabla indicə bölüşdürmüşdü. Zaldan səslər və gülüş sədaları eşidilirdi. Bunlar da ona yabançı olduğu üçün, həyatın qabalığı, öz laqeydliyi, ona qarşı amansızlığı ilə dəhşətli və qeyri-təbii idi.

Mitya ayaqlarını çarpayıdan sallayıb oturaraq:

– Katya! – deyə səsləndi. Ucadan: – Katya, axı bu necə şeydir! – təkrar etdi; özü də tamamilə əmin idi ki, Katya onun səsini eşidir; o, buradadır, səsini çıxartmır, yalnız ona görə cavab vermir ki, özü acınacaqlı vəziyyətdədir, törətmiş olduğu əməlin bütün islahedilməz dəhşətini özü başa düşür. – Ah, heç fərqi yoxdur, Katya. – Mitya acı-acı və mehribanlıqla pıçıldadı; bununla demək istəyirdi ki, o hər şeyi bağışlayır, ancaq ki, Katya əvvəlki kimi ona sığmırmış olsun; onlar birlikdə xilas ola bilsinlər, – hələ bu yaxınlarda cənnət mislində olan o misilsiz gözəl bahar mühitində öz gözəl məhəbbətlərini xilas etsinlər. Lakin: “Ah, fərqi yoxdur, Katya!” – deyə pıçıldayaraq dərhal da başa düşdü ki, yox, fərqi vardır, bir zaman Şaxovskoyedə, jasmın bürümüş eyvana baxarkən gözü qarşısında təcəssüm edən həmin gözəl xəyal aləminə qayıtmaq, xilas olmaq yolu artıq yoxdur, ola bilməz. Ona görə də sinəsini parçalayan ağrı və əzabdan yanıqlı–yanıqlı ağladı.

Bu ağrı, əza belə şiddətli, elə dözülməz idi ki, nə etdiyini bilməyən, bütün bunların nə ilə nəticələncəyini dərk etməyən, yalnız birçə şeyi – bu əzabdan heç olmazsa bir dəqiqəlik xilas olmağı və bütün gün keçirmiş olduğu və bütün dünyanın, indicə mövcud olduğu rüyalarından ən dəhşətli və iyrenc röyasına, o dəhşətli aləmə düşməməyi arzulayan Mitya əli ilə axtarır, balaca gecə masasının siyirtməsini çəkdi, soyuq və ağır tapançanı götürdü, dərindən və sevinclə köksünü ötürərək ağzını açıb, var qüvvəsi ilə, nəşə ilə atəş açdı.

ZƏRİF NƏFƏS

Qəbiristanda, yenicə əmələ gəlmiş gil qalağının üstündə palıddan yonulmuş təzə xaç var idi. Möhkəm, ağır, hamar bir xaç.

Aprel, tutqun günlər idi, geniş sahəli qəza qəbiristanının abidləri çılpaq ağacların arasından

hələ lap uzaqlardan görünürdü; soyuq küləyin vıyılması eşidilirdi, xaçın dibindəki çini əklil cingildəyirdi.

Xaçın özünə isə olduqca böyük, qabarıq çini medalyon bənd edilmişdi, medalyonun içində sevinclə baxan, son dərəcə cazibədar, şux baxışlı gimnaziya tələbəsi olan bir qızın fotosəkli var idi.

Bu, Olya Meşşerskaya idi.

Balaca qız, o vaxtı qəhvəyi gimnaziya donları geymiş qızların arasında heç bir şeylə fərqlənmirdi, bu qızın haqqında ancaq bunu söyləmək olardı ki, çox qəşəng, varlı və xoşbəxt qızlardan biri idi; onu demək olardı ki, istedadlı, lakin nadinc, dəcəl qız idi, həm də nəzarətçi xanımın ona verdiyi öyüd-nəsihətlərə qarşı büsbütün laqeyd idi. Sonra qız gündən-günə deyil, saatdan-saata gözəlləşib böyüməyə başladı. On dörd yaşına çatanda o, artıq ayaqları zərif biçimli, incəbel zərif bir qız oldu; döşləri aydın və qəşəng çevrələnmişdi: bəşər dilinin heç vaxt ifadə edə bilmədiyi füsunkarlığı bütöv üzə çıxmışdı. Onun bəzi rəfiqələri saçlarını hədsiz diqqətlə darayır, özlərini çox təmiz və səliqəli saxlayır, hərəkətlərində təmkinli olmağa çalışırdılar. Olya isə heç bir şeydən qorxmurdu – nə barmaqlarındakı mürəkkəb ləkələrindən, nə qızarıb pörtmüş çöhrəsindən, nə saçlarının dağılmasından, nə də yüyürəndə yıxılarkən dizinin açılıb görünməyindən. Son iki il ərzində onu bütün gimnaziya qızlarından fərqləndirən hər şey – zəriflik, qəşənglik, gümrahlıq, gözlərdəki aydın parıltı – heç bir qayğı, heç bir şey göstərilmədən, hiss edilmədən yaranmışdı... Ballarda, – rəqs ziyafətlərində – heç kəs Olya Meşşerskaya kimi rəqs etmirdi, xizəkdə heç kəs onun kimi sürüşə bilmirdi, ballarda ona vurulan kimi heç kəsə vurulmur, heç kəsin başına elə fırlanmırdılar. Olya hiss edilmədən yetkin qız oldu, hiss edilmədən şöhrəti gimnaziyaya yayıldı, artıq onun haqqında şayiələr yayılmağa başlamışdı. Deyirdilər ki, o, yelbeyindir, pərəstişkarlıqsız yaşaya bilmir; söyləyirlər ki, gimnaziya tələbəsi Şenşin ona dəlicəsinə vurulmuşdur; guya, Olya da onu

sevirmiş, lakin onunla rəftarında elə dəyişkənmiş ki, tələbə özünü öldürmək istəyirmiş.

Gimnaziyada belə söz yayılmışdı ki, Olya Meşşerskaya özünün son qış mövsümündə şənlik və əyləncələr içində lap ağılı itirmişdi. Qış qarlı, şaxtalı idi. Qar basmış gimnaziya bağının hündür küknar ağacları arxasına erkən sallanan günəş daim mülayim, işıqlı idi; sabah üçün də şaxta və günəşli hava, Kilsə küçəsində gəzinti, şəhər bağındakı buz meydanı, xoş və gözəl axşam, musiqi, bir də içərisində Olya Meşşerskayanın ən qayğısız, ən xoşbəxt bir məxluq tək görüldüyü, buz meydanında hər tərəfə sürüşən izdihamın mənzərəsini vəd edirdi. Beləliklə, günlərin bir günü, böyük tənəffüs vaxtı, Olya Meşşerskaya toplanış salonunda onu qovub tutmaq istəyən, sevinə-sevinə qışqıran birinci sinif şagirdlərindən yaxa qurtarmaq üçün başalovlu, yel kimi yüyürdüyü məqamda onu qəflətən rəis xanımın yanına çağırıldı. Qız birdən ayaq saxladı, yalnız birçə dəfə dərinədən köksünü ötürdü, artıq incə bir qadın ədası ilə saçlarını cəld düzəltdi, önlüyünü çiyinlərinə çəkib, gözləri parlaxdı, parlaya-yuxarı qaçdı. Hələ cavan görünəndə də, saçları ağarmış olan rəis xanım, əlində toxuma, masanın arxasında padşahın şəklinin altında sakitcə oturmuşdu.

Rəis gözünü toxumadan çəkməyib fransızca dedi:

– Salaməleyküm, mademoiselle Meşşerskaya. Mən sizin hərəkət tərziniz, davranışınız haqqında danışmaq üçün, təəssüf ki, sizi buraya bir neçə dəfə çağırmağa məcbur olmuşam.

Meşşerskaya ona aydın və şən nəzərlə baxa-baxa, lakin çöhrəsində heç bir ifadə təzahür etmədən masaya yanaşaraq:

– Mən sizi dinləyirəm, madame, – deyərək cavab verib, elə yüngül, qəşəng və vüqarla əyləşdi ki, bu cür əyləşməyi ancaq o bacarırdı.

Rəis xanım:

– Siz mənə pis qulaq asacaqsınız, təəssüf ki, mən buna inanmısam, – deyərək, sapı çəkdi, pardaxlanmış döşəmədə Meşşerskayanın maraqla baxdığı yumağı fırladıb gözlərini qaldırdı, o: – mən heç şeyi təkrar etməyəcəyəm, uzun-uzadı danışmayacağam, – dedi.

Şaxtalı günlərdə, divar sobasının istisilə yazı masası üzərindəki təzə inciçəyinin ətri yayılmış bu qeyri-adi, təmiz və böyük kabinet Meşşerskayanın çox xoşuna gəlirdi. O, hansı dəbdəbəli salonsa ortasında bütün qaməti ilə çəkilmiş gənc padşahın şəklinə

baxdı, rəis xanımın ortadan səliqə ilə ayrılmış ağ saçlarına nəzər salaraq, səsini çıxarmayıb gözlədi.

Rəis xanım daxilən əsəbiləşməyə başlayaraq, mənalı-mənalı dedi:

– Siz artıq balaca qız deyilsiniz.

Meşşerskaya sadəcə, demək olar, sevincək cavab verdi:

– Bəli, madame.

Rəis xanım daha mənalı tərzdə:

– Lakin hələ qadın da deyirsiniz, – deyəndə, onun tutqun sifəti azca qızardı, – hər şeydən əvvəl, o nə sayaq saç daramadır? Ancaq qadın saçını belə darayar!

– Madame, saçlarımın gözəl olmasının günahı məndə deyil, – deyərək Meşşerskaya cavab verib, iki əli ilə başında qəşəng daranıb yığılmış saçlarına toxundu.

Rəis xanım dedi:

– Hə, belə söylə, siz günahkar deyilsiniz! Bu cür saçdarama qaydasının günahı sizdə deyil, belə bahalı daraqlar gəzdirməyin günahı sizdə deyil, iyirmi manatlıq tufillər geyib valideynlərinizi xərcə salmağın günahı sizdə deyil. Lakin mən təkrar edə bilmərəm, siz hələlik ancaq gimnaziya tələbəsiniz və bunu tamamilə nəzərdən qaçırsınız...

Meşşerskaya elə bu dəm öz sadəlik və sakitliyini itirmədən, birdən nəzakətlə onun sözünü kəsdi:

– Bağışlayın, madame, siz səhv edirsiniz, mən qadınam, özü də bunun təqsirkarı bilirsinizmi kimdir? Dədəmin dostu və qonşusu, sizin işə qardaşınız olan Aleksey Mixayloviç Malyutin. Bu əhvalat keçən yay mövsümü kənddə baş verdi...

Bu söhbətdən bir ay sonra, Olya Meşşerskayanın yaşadığı mühitlə heç bir əlaqəsi olmayan yoxsul görünüşlü, kifir bir kazak zabiti onu vağzalın platformasında, qatardan yenidən düşmüş adamların arasında güllə ilə vurdu. Özü də, Olya Meşşerskayanın gimnaziya rəisini heyrətləndirmiş, ağılasığmayan cırafı bütünlükdə təsdiq olundu: zabit məhkəmə müstəntiqinə bildirdi ki, Meşşerskaya onu tovlayıb başdan çıxarmışdı, onunla yaxınlıq edirdi, and içmişdi ki, onun arvadı olacaq: “Mən onu öldürdüyüm gün, vağzalda mənə Novoçerkasska yola salanda birdən mənə dedi ki, nikah haqqındakı bütün söhbətlər mənə lağa qoymaqdan başqa bir şey deyildir;

sonra da gündəliyində Malyutin haqqında yazılmış səhifəni mənə oxumağa verdi”.

Zabit dedi:

– Mən bu xətləri elə oradaca, platformada cəld gözəndən keçirəndə Meşçerskaya mənə oxuyub qurtarmağımı gözləyir, platformada gəzinirdi. Mən onu oradaca güllə ilə vurdum. Gündəlik budur, burada, görün keçən il, iyulun onunda orada nə yazılıbmış.

Gündəlikdə aşağıdakılar yazılmışdı:

– “Gecədir, saat ikiyə işləyib. Mən yatıb yuxuya getdimsə də, lakin dərhal oyandım... Mən bu gün qadın olmuşam! Atam, anam və Tolya, hamısı şəhərə getdilər, mən tək qaldım. Mən tək qalmağıma hədsiz dərəcədə sevinirdim, özümü xoşbəxt hesab edirdim! Şəhər çağı bağda, çöldə gəzişirdim; meşəyə getmişdim, mənə elə gəlirdi ki, bütün dünyada tək-tənhayam, həm də ömrümdə heç vaxt indiki kimi yaxşı düşünməmişdim. Mən naharı da tək yedim, sonra tam bir saat musiqi çaldım; musiqi sədaları altında mənə belə bir duyğu yaranmışdı ki, mən həmişə və daim yaşayacağam, özüm də heç kəsin nail ola bilmədiyini xoşbəxt həyat sürəcəyəm. Sonra atamın kabinetində yatdım. Saat dördə mənə Katya oyatdı; dedi ki, Aleksey Mixayloviç gəlib. Onun gəlməyinə çox sevindim. Onu qəbul və məşğul etmək mənə üçün hədsiz dərəcədə xoş idi. O, bir cüt qəşəng Vyatka atı qoşulmuş öz minik arabasında gəlmişdi. Atlar artırmanın qarşısında dayanmışdı, Aleksey Mixayloviç bizdə qaldı, ona görə ki, yağış yağdı; o istəyirdi ki, axşama yaxın yer qurusun. Atamın evdə olmasına təəssüf edirdi, çox həyəcanlı idi, özünü mənəmlə kavalər kimi aparırdı. Xeyli zarafat edib deyirdi ki, mənə vurulmuşdur. Biz çaydan qabaq bağda gəzişəndə hava yenə çox gözəl idi. Xeyli soyumuş olsa da, yağışdan islanmış bağın hər tərəfində günəş şüaları parıldayırdı; o mənəmlə qol-qola gedirdi, özü də deyirdi ki, o, Marqarita ilə gəzən Faustdur. Onun əlli altı yaşı var, lakin hələ olduqca gözəldir; həmişə də qəşəng geyinir; ancaq onun pləşa bənzəyən palto geyməsi xoşuma gəlmədi. Ondən ingilis odekolonunun qoxusu gəlirdi, qara gözləri lap gənc oğlan gözləridir, saqqalı isə zərif şəkildə iki uzun hissəyə bölünmüşdü, həm də tamamilə gümüş rəngdədir. Çay içində biz şüşəbəndli eyvanda oturmuşduq. Mən elə bil özümü yaxşı hiss etmədim, ona görə də taxtın üstündə uzandım, o isə papiros çəkirdi; sonra gəlib mənəmlə yanımda oturdu, yenə də mənə xoş sözlər deməyə

başladı. Sonra da əlimi oxşayıb öpdü, mən ipək yaylıqla üzümü örtədim, o da yaylığın üstündən bir neçə dəfə mənəmlə dodaqlarımdan öpdü... Başa düşə bilmirəm ki, bu nə təhər oldu. Mən dəli olmuşdum, heç vaxt güman etməzdim ki, beləyəm! İndi mənəmlə üçün bircə çıxış yolu var... Məndə ona qarşı elə nifrət hissi oyanıb ki, buna dözə bilməyəcəyəm!..”

Bu aprel günləri ərzində şəhər tərtemiz olmuşdu, qurumuşdu, daşları ağarmışdı; daşların üstündə yerimək rahat və xoş idi. Qara geymiş, əllərinə nazik qara əlcəklər taxmış, qara çətirli balaca bir qadın, hər bazar günü, ibadətdən sonra, şəhər kənarına gedən kilşə küçəsi ilə addımlayırdı. Qadın şose ilə gedir, his basmış dəmirçixanalardan, tərəvətli çöl havasının yayıldığı palçıq meydandan o biri tərəfə keçirdi. Bir az qabaqda kişi monastırı ilə dustaqxana arasında üfüq ağarırdı, bahar çölləri boz rəngə boyamışdı. Qara geyimli qadın monastırın divarı yanındakı gölməçələrin arasından keçib, sola burulanda bir növ böyük və alçaq bağ görünürdü; ağ hasar içərisinə alınmış bağ, bağın darvazası üzərində Məryəmin vəfatı günü yazılmışdı. Balaca qadın üzünə xaç çəkərək, adət etdiyi böyük xiyabanla irəliləyirdi. O, palıd xaçın qarşısındakı oturağa çatanda baharın soyuq və küləkli havasında bir-iki saat əyləşdi; tünük başmaq geymiş ayaqları və dar əlcəkli əlləri donana qədər burada oturdu. Qadın soyuqda da şirin-şirin cəh-cəh vuran bahar quşlarının nəğmələrini dinləyə-dinləyə çini əklili cingildədən küləyin viyılıtısına qulaq asa-asa düşünürdü ki, gözləri bu cansız əklili burada görməmək üçün ömrünün yarısını qurban verərdi. Bu əklil, bu torpaq qalağı, palıd xaç! Heç mümkündürmü ki, xaçdakı qabarıq çini medalyon içərisindən gözləri belə əbədiyyət ziyası ilə parlayan füsunkar bir məxluq bu xaçın altında yatmış olsun. Həm də bu cür məsum baxışı, indi Olya Meşçerskayanın adı ilə bağlanmış o dəhşətli əhvalatla necə birləşdirərsən? Lakin balaca qadın qəlbinin dərinliklərində özünü xoşbəxt hesab edirdi, hər hansı coşqun xəyalə uyan adamlar kimi xoşbəxt.

Bu qadın – Olya Meşçerskayanın oxuduğu sınıfdə nəzarətçi olan qarımış qız idi; özü də çoxdan bəri onun üçün heqiqi, real həyatı əvəz edən müxtəlif xülyalarda yaşayırdı. Əvvəlcə bu cür uydurma fikir onun, heç bir şeylə fərqlənməyən yoxsul praporşik qardaşı idi, – qadın qəlbinə onunla, onun gələcəyi ilə bağlanmışdı; qardaşının

gələcəyi onun təsəvvüründə nə üçünsə parlaq gələcək kimi canlandırıldı. Bu praporşiki Mukden yaxınlığında öldürdülər, bundan sonra qadın özünü inandırır ki, o, ideya uğrunda çarpışan zəhmətkeşdir. Olya Meşşerskayanın ölümü bu balaca qadını yeni xəyala məftun etmişdi. İndi Olya Meşşerskaya onun düşüncə və hisslərinə hakim kəsilmişdi. Qadın hər bayram günü onun qəbrini ziyarət edir, gözlərini zilləyib saatlarla palıd xaça baxır, Olya Meşşerskayanın tabutda, çiçəklər içərisindəki solğun çöhrəsini, həm də bir dəfə qulaq asıb eşitdiklərini xatırlayırdı; bir dəfə böyük tənəffüsdə, gimnaziyanın bağında gəzişəndə Olya Meşşerskaya özünün sevimli rəfiqəsi olan ucaboy, kök Subbotinaya yeyin-yeyin deyirdi:

– Mən atamın kitablarından birində – onda qədim, məzəli kitab çoxdur, – belə bir şey oxudum: qadının gözəlliyi necə olmalıdır... Orada, başa düşürsənmi, o qədər şey yazılıb ki, hamısını yadda saxlamaq mümkün deyil: hə, əlbəttə ki, qatran kimi qaynayan gözlər, – Allah haqqı, elə bu cür də yazılıb: qatran kimi qaynayan! – Gece kimi qara kirpiklər, zərif al yanaq, nazik bel, adi əldən uzun olan əllər, – başa düşürsənmi, adidən uzun! – Balaca ayaq, əndazəsinə iri döşlər, düzgün girdələnən sağrı, balıqqulağı rəngində dizlər, maili çiyinlər, mən bunların çoxunu, demək olar, əzbərləmişəm. Bütün bunlar tamamilə düzgündür! Lakin başlıcası bilirsənmi nədir? Yüngül nəfəs! Axı bu nəfəs məndə vardır, – sən bir qulaq as, gör, mən necə yüngül nəfəs alıram, – axı, düz demirəmmi, var, yoxsa yox?

İndi bu zərif nəfəs dünyaya yenidən yayılmışdı, buludlu səmaya, bu soyuq bahar küləklərinə!

QARANLIQ XİYABANLAR

Soyuq və yağışlı bir payız günü; yağış suyu basmış və bir çox qara təkər izləri ilə sırımlanmış Tula şəhrahlarından birində uzun bir daxmaya üstlüyü yarıya qədər qaldırılmış, zığ-palçığa batmış üçatlı bir fayton yanaşdı. Faytona çamıra batmamaq üçün quyruqları düyülmüş lap adi atlar qoşulmuşdu. Uzun daxmanın bir başında poçt yerləşirdi, o biri başında isə xüsusi bir otaq var idi; burada dincəlmək, yaxud gecələmək, nahar etmək, yaxud da samovar qaynatdırmaq

olardı. Daxmanın qarşısında dayanan faytonun sürücüsü qalın çuxa geymiş, belini qayıyla möhkəm bağlamış, qarabuğdayı və olduqca sağlam, ciddi bir mujik idi, seyrek qara saqqalı vardı; lap qədim quldura bənzəyirdi. Faytonda başına qabağı uzun günlüklü böyük furajka qoymuş qədd-qamətli bir hərbi qoca oturmuşdu. Qunduz xəzindən dik yaxalıqlı boz Nikolay şineli geymiş qocanın qaşları şövə kimi qara olsa da, bıqları tamam ağarmışdı; bığı ağ bakenbardları ilə birləşirdi; çənəsi qırılmışdı; bütün zahiri görünüşü II Aleksandra oxşayırdı; bu cür zahiri görünüş Aleksandrın padşahlıq etdiyi dövrdə hərbi xidmətçilər arasında geniş yayılmışdı; onun baxışı da sualedici, ciddi və eyni zamanda yorğun bir adamın baxışı idi.

Atlar dayananda, düz qunclu hərbi çəkmə geymiş qoca ayağını faytondan sallayıb, zamsa əlcəkli əlləri ilə şinelinin ətkələrindən yapışaraq yüyürə-yüyürə daxmanın artırımına qalxdı.

Sürücü qaba tərzdə qışqırdı:

– Sol tərəfə, zati-aliləri.

Ucaboylu qoca astanada başını bir az əyib, dəhlizə, sonra da sol tərəfdəki otağa daxil oldu.

Otaq isti və səliqəli idi; sol bucaqda təzə, zərli çərçivədə İsa peyğəmbərin şəkli asılmışdı; onun aşağısında üstünə təmiz, cod süfrə salınmış masa vardı; masanın arxasında tərtemiz skamyalar görünürdü; xeyli kənarda, sağ bucağı tutmuş mətbəx sobası tabaşirle təzəcə ağardılmışdı. Yaxında taxta bənzəyən çarpayı var idi; taxtın üstünə ala çullar salınmışdı; çulların kənarı sobanın böyrünə dirənirdi; sobanın üstündə, – kələm, mal əti və dəfnə yarpağından hazırlanmış şorbanın iştahaaçan xoş qoxusu yayılırdı.

Müsafir şinelini skamyanın üstünə atanda, mundir və çəkmələrdə daha qamətli göründü; sonra papağını çıxartdı, solğun arıq əlini yorğun halda başına çəkdi; onun gicgahlarında gözlərinin küncələrinə sarı daranmış çal saçları qıvrım idi; qaragözlü uzunsov və qəşəng sifətinin bəzi yerlərində axırda çiçək izləri qalmışdı. Otaqda heç kəs yox idi, kişi dəhlizin qapısını açıb hiddətlə qışqırdı:

– Ey, kim var orda?

Otağa dərhal qarasaçlı bir qadın daxil oldu, onun da qaşları qara idi, o da yaşına uyğun olmayan dərəcədə gözəl idi; yaşlı qaraçıya bənzəyirdi; üst dodağında və yanaqlarının kənarlarında qara narın tükler görünürdü; kök olmasına baxmayaraq gümrah yeriyirdi;

qırmızı koftasının altından iri döşləri qabarır, dişi qaz qarnı kimi üçbucaq qarnı qara ipək yubkasının altından seçilirdi.

Qadın dedi:

– Xoş gəlibsiniz, zati-aliləri. Yeməkmi yeyəcəksiniz, yoxsa buyurursunuz, samovar götürək?

Müsafir qadının ətli çiyinlərinə və qırmızı nimdaş tatar başmaqları geymiş çevik ayaqlarına öteri nəzər salaraq, kəsik-kəsik və saymazyana cavab verdi:

– Samovar. Sən burada sahibkarsan, yoxsa xidmətçi?

– Sahibkaram, zati-aliləri.

– Deməli, buranı özün idarə edirsən?

– Elədir ki, var. Özüm.

– Bəs niyə belə? Dulsan ki, işi tək özün aparırsan?

– Dul deyiləm, zati-aliləri, bir şeylə yaşamaq lazımdır, ya yox?

Bir də ki, təsərrüfatçılığı xoşlayıram.

– Belə de. Bu yaxşıdır. Necə də təmiz, səliqəli otağın var.

Gözlərini azca qıyıb, ona böyük maraqla baxan qadın cavab verdi.

– Təmizliyi də xoşlayıram. Axı mən ağaların evində boya-başa çatmışam, özümə ədəblə, tərbiyə ilə aparmaya bilərəmmi, Nikolay Alekseyeviç?

Müsafir qəddini cəld düzəltdi, gözlərini geniş açıb qızardı, tələsik dilləndi:

– Nadejda! Sənsənmi?

Qadın cavab verdi:

– Mənəm, Nikolay Alekseyeviç.

Hərbi adam taxtın üstündə əyləşərək, düz qadının gözünün içinə baxa-baxa dedi:

– Aman Allah, pərvərdigara! Kimin ağına gələ bilərdi! Biz neçə ildir görüşməmişik? Otuz beş il varmı?

– Otuzdur, Nikolay Alekseyeviç. Mənim indi qırx səkkiz yaşım var, sizin isə, zənnimcə, altmışa yaxındır?

– Təqribən elədir... Aman Allah, nə qərribə işdir, təəccüblüdür!

– Nə təəccüblüdür, cənab?

– Elə hər şey, hər şey... Sən bunu necə başa düşürsən!

Müsafirin yorğunluğu da, dalgınlığı da yox olmuşdu; o, ayağa qalxıb döşəməyə baxa-baxa otaqda qətiyyətlə var-gəl etməyə başladı. Sonra dayandı, ağsaqqallı sifəti qızarmış halda danışmağa başladı:

– O vaxtdan bəri sənin haqqında heç bir şey bilmirəm. Buraya necə gəlib çıxmısan? Nə üçün ağaların yanında qalmadın?

– Sizdən bir az sonra ağalar mənə azadlıq verdilər.

– Bəs harada yaşayırdın?

– Uzun əhvalatdır, cənab.

– Deyirsən, ərə getməyibsən?

– Yox, getməmişəm.

– Nə üçün? Sənin kimi gözəl bir qadın...

– Mən bunu edə bilməzdim.

– Nə üçün edə bilməzdin? Nə demək istəyirsən?

– Burada izah olunmalı nə var? Mənim sizi necə sevdiyimi, yəqin ki, xatırlayırsınız.

Müsafir elə qızardı ki, az qala gözləri yaşaracaqdı; qaşqabağını töküüb, yenə var-gəl etməyə başladı. Burnunun altında dedi:

– Hər şey keçib gedir, mənim əzizim. Sevgi, gənclik – hər şey, hər şey. Adi, bayağı bir əhvalatdır. İllər ötdükcə hər şey keçib gedir. İovun kitabında bu barədə necə deyilib? “Axı gedən sular kimi xatırlayacaqsan”.

– Allah kimə nə verirsə odur, Nikolay Alekseyeviç. Hamının gəncliyi keçib gedir, sevgi isə başqa şeydir.

Kişi başını qaldırdı, ayaq saxlayıb, iztirabla gülümsədi.

– Axı sən məni bütün ömrün boyu sevə bilməzdin ki!

– Deməli, bilərdim. Nə qədər vaxt keçsə də, daim bir hisslə yaşayırdım. Bilirdim ki, siz əvvəlki adam deyilsiniz, belə adam çoxdan yoxdur; onu da bilirdim ki, sizin üçün sanki heç bir şey mövcud olmamışdır, amma baxın... İndi məzəmmət etmək gecdir, ancaq bu, həqiqətdir ki, siz məni çox insafsızcasına atdınız, təkcə bu haqsızlığa görə neçə dəfə canıma qəsd etdim, özümü öldürmək istədim, hələ bundan əlavə baş verən əhvalatları demirəm. Axı vaxt var idi ki, mən sizi Nikolenko adlandırırdım, Nikolay Alekseyeviç, siz də mənə – yadımdadırmı? – Qadın acı-acı gülümsəyərək, əlavə etdi, – daim “qaranlıq xiyabanlar” haqqında cürbəcür şeirlər oxuyurdunuz.

Kişi başını bulayıb dedi:

– Ah, sən nə qədər gözəl idin! Necə coşqun, necə göyçək idin! Nə cür bədən, nə cür gözlər! Yadımdadırmı, hamı sənə necə məftunluqla tamaşa edirdi?

– Yadımdadır, cənab. Siz də çox gözəl idiniz. Axı öz gözəlliyimi, öz coşqunluğumu mən sizə verdim. Belə şeyi necə yaddan çıxarmaq olar?

– Ah, hər şey keçib gedir, hər şey yaddan çıxır.

– Hər şey keçib gedir, ancaq hər şey yaddan çıxmır.

Müsaafir üzünü kənara çevirib, pəncərəyə yanaşaraq dedi:

– Get buradan. Get, xahiş edirəm.

Sonra da dəsmalını cibindən çıxarıb, gözlərinə sıxaraq, yeyin-yeyin əlavə etdi:

– Təki Allah məni bağışlasın. Sən isə, görünür, bağışlayıbsan.

Qadın qapının ağzında ayaq saxladı:

– Yox, Nikolay Alekseyeviç, bağışlamamışam. Bir halda ki, söhbət bizim hisslərimizə aid oldu, açığını deyəcəyəm: mən sizi heç vaxt bağışlaya bilməzdim. O vaxt mənim üçün dünyada sizdən əziz bir məxluq olmadığı kimi, sonralar da olmayıb. Ona görə də mən sizi bağışlaya bilmərəm. Əşi, xatırlamağın nə mənası var? Ölümlər qəbiristandan qayıtmır.

Müsaifirin sifəti artıq ciddi ifadə almışdı; o, pəncərənin qabağından çəkilərək, cavab verdi:

– Hə, hə, mənası yoxdur, əmr elə, atları qoşsunlar. Sənə yalnız bunu deyə bilərəm ki, heç vaxt xoşbəxt olmamışam, xahiş edirəm, ayrı şey düşünmə: məni bağışla, ola bilsin ki, mən sənəin heysiyyətinə toxunmuram, lakin açıq deyirəm – mən arvadımı bütün varlığımla, dəlicəsinə sevirdim. Lakin o mənə xəyanət etdi, vəfasızlıq edib, səni atdığımdan daha betər təhqirlə məni atdı. Oğlum məftunluqla sevirdim, ona nə cür ümidlər bəsləyirdim! Halbuki əclaf, yaramaz çıxdı; bədxərc, həyasız, daşqəlbli, şərəfsiz, vicdansız bir adam oldu... Bir də elə bütün bunlar da ən adi, bayağı əhvalatdır. Salamat qal, əzizim. Güman edirəm ki, səni itirməklə həyatımda malik olduğum ən əziz məxluqu itirdim.

Qadın kişiyyə yanaşdı onun əlini öpdü.

– Əmr elə, atları...

Müsaafir yoluna davam edəndə, qaşlarını çatıb düşündü: “Bəli, necə gözəl, cazibədar idi! Füsunkarcasına cazibədar!” Özünün son sözlərini və onun əlini öpməsini xəcalət çəkə-çəkə xatırladı, elə o saat da xəcalət çəkməsindən utandı: “Onun mənə ən yaxşı həyat dəqiqələri bəxş etməsi, məgər həqiqət deyilmi?”

Solğun qürub günəşi göründü. Sürücü atları yortma sürürdü, o daim qara şırımları dəyişir, faytonu palçığı az olan izlərlə sürürdü, o da nə barədə isə fikirləşirdi. Nəhayət, ciddi və sört ifadə ilə dedi:

– Zati-aliləri, biz yola düşəndə o arvad pəncərədən elə hey bizə tamaşa edirdi. Yəqin ki, siz onu çoxdan tanıyırsınız, eləmi?

– Çoxdan, Klim.

– Çox ağıllı arvaddır. Özü də deyirlər ki, yamanca varlıdır. Faizlə pul borc verir.

– Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

– Necə yəni əhəmiyyəti yoxdur? Yaxşı yaşamağı kim istəməz? Vicdanla borc verəndə, pislik də az olar. Deyirlər ki, o arvad bu barədə ədalətlidir. Ancaq tərsxasiyyətdir! Vaxtında qaytarmadın – vay halına – özündən küs!

– Hə, hə, özündən küs... Yeyin sür, xahiş edirəm, qatara gecikməmək yaxşıdır...

Üfüqə sallanan günəş boş çöllərə sarı işıq saçdı, atların ayaqları müntəzəm olaraq gölməçələrdə şappıldayırdı. Qara qaşlarını çatmış müsaafir tez-tez görünən nallara baxa-baxa düşündü:

“Hə, özündən küs. Hə, əlbəttə, ən yaxşı dəqiqələr özü də ən yaxşı, həqiqətən məftunedici dəqiqələr! Çiçək açmışdı hər tərəfdə al-qırmızı giləmeyvələr. Cökələr, qaranlıq xiyabanlar, xəlvət guşələr... Lakin pərvərdigara, bəs sonra nə olardı? Mən onu atmasaydım, nə olardı? Həmin Nadejda – müsaafir otağı saxlayan sahibkar qadın – mənim arvadım, mənim Peterburqdakı evimin sahibəsi, mənim uşaqlarımın anası?” Nə mənasız cəfəngiyat?!

O, gözlərini yumub başını bulayırdı.

RUSYA

Moskva-Sevastopol sürət qatarı Podolski keçəndən sonra, axşam saat on birə işləyəndə balaca stansiyada dayandı, qatar burada dayanmamalı idi, amma nədənsə ikinci xətdə dayanıb nəyisə gözləyirdi. Birinci dərəcəli vaqonun aşağı salınmış pəncərəsinə bir nəfər cənabla bir xanım yanaşdı. Əlində qırmızı fənər sallanan konduktor relslərdən keçirdi, xanım ondan soruşdu:

– Bəri baxın, biz nə üçün dayanmışıq?

Konduktor cavab verdi ki, qarşından gələn sürət qatarı gecikir.

Stansiya qaranlıq, ürəksiz idi, adamda qəm-qüssə oyadırdı. Qaranlıq çoxdan çökmüşdü, lakin qərbdə, stansiyadan o tərəflərdə, qaralan meşəli çöllərin arxasında, uzun sürən yay şəfəqi, Moskva şəfəqi hələ də parlayırdı. Pəncərədən vaqona rütubətli bataqlıq qoxusu dolurdu. Ətrafı bürüyən sükut içərisində çəkçəkin quşunun müntəzəm cikkiltisi eşidilirdi, clə bil ki, quşun da səsinə rütubət çökmüşdü.

Kişi pəncərəyə, qadın isə onun çiyinə söykəndi.

Kişi dedi:

– Mən bir dəfə tətillə vaxtı buralarda yaşamışam. Buradan beş verst aralı olan bir yaylaq malikanəsində repetitor, müəllim idim. Cansızıcı, kədər doğuran yerdir. Xırda meşəlik, pöhrəlik, sığırcınlar, ağcaqanad, bir də cırcırama. Heç yerdə heç bir ürəkəçən mənərə yoxdur. Malikanədə üfüqə ancaq mezonindən tamaşa edib nəşələn-mək olardı. Ev, əlbəttə ki, rus elinə məxsus yaylaq üslubunda tikilmişdi; ancaq çox baxımsız vəziyyətdə idi, – evin dalında bağa bənzəyən bir şey var idi, bağdan o tərəfdə isə nə olduğu məlum deyildi, – bilmək olmurdu göldür, yoxsa bataqlıq; hər tərəfini göl qamışı ilə ağ su zanbağı basmışdı; bataqlıq sahilə də mütləq dibi yastı qayıq olardı.

– Bir də, əlbəttə ki, canı sıxılıb, qüssələnən, sənə qayığa min-dirib bataqlıqda gəzdirdiyin yaylaq qızı.

– Hə, hər şey lazımı qaydasında idi. Amma ki, qız heç də darıxan, canı sıxılan məxluq deyildi. Mən onu qayıqda çox vaxt gecələr gəzdirdim; həm də ki, bu, şairanə olurdu. Qərbdə səma bütün gecə yaşıl çalır, işıq saçır; özü də orada, üfüqdə, bax lap indiki kimi nə isə işarır, daim işarır... Tək bircə dənə avar tapmışdım, o da bel kimi idi; mən bu avarı işə salırdım, lap vəhşisayağı avar çəkirdim, – gah sağa, gah da sola. Qabaq sahil pöhrəlik olduğu üçün qaranlıq idi, lakin pöhrəlikdən o tərəfə bütün gecə bu əcaib işartı görünürdü; hər tərəfi təsəvvürə gəlməz sükut bürüyürdü – yalnız ağcaqanadlar vızıl-daşır, cırcıramalar uçuşurdu. Heç güman etməzdim ki, onlar gecələr uçurlar, – sən demə, nə üçün uçuşurlar. Lap dəhşət idi.

Nəhayət, qarşından gələn qatarın şaqqıltısı eşidildi, gurultu ilə, küləkləyə-küləkləyə yanaşdı, işıq düşən pəncərələrin qızıl kimi parıldayan zolağına qovuşaraq, yel kimi ötüb keçdi. Vaqon dərhal

hərəkət etdi. Bələdçi kupeyə daxil olub yataqları hazırlamağa başladı.

– Yaxşı, bir de görüm, sizin o qızla əhvalatınızın axırı nə oldu? Həqiqi bir sevgi macərəsi idi mi? Sən o qız haqqında nə üçün sənə mənə heç nə söyləməyibsən. O nə cür qız idi?

– Arıq, ucaboy. Sarı çit sarafan, yalın ayağına isə, əlvan yundan toxunmuş çarıqlar geyirdi.

– Demək ki, bu da rus üslubunda idi?

– Güman edirəm ki, daha çox yoxsulluq üslubunda idi. Geyinməyə bir şey yox idi, ona görə də qolsuz donda gəzirdi. Bundan başqa, o qız rəssam idi: Stroqonov rəssamlıq məktəbində oxumuşdu. Elə özü də şairanə gözəlik mücəssəməsi idi. Kürəyindən uzun qara hörüyü sallanırdı, qarayanız çöhrəsini xırda qara xallar bəzəmişdi; qəşəng nazik burnu, qara gözləri vardı, qaşları da qara idi. Bütün bunlar, – qolsuz sarı don və köynəyinin ağ kisəyi qolları ilə birlikdə çox gözəl görünür, xoş təsir bağışlayırdı. Çarığın içində topuqları da zərif idi, topuqlarının aşağı hissəsi də; qarabuğdayı incə dərisinin altında sümükləri seçilirdi.

– Mən bu cür tip görmüşəm. Kurslarda oxuyanda mənə belə bir rəfiqəm var idi. Yəqin, qaraqışqırıqçı idi.

– Ola bilər. Xüsusən ona görə ki, sifətdən anasına oxşayırdı, anası isə, şərqli qanı olan knyaz nəslindən idi; bir növ qara sevda naxoşluğuna mübtəla idi. Ancaq nahar vaxtı üzə çıxırdı. Gəlib əyləşir, dinib-danışır, gözünü qaldırır heç kəsə baxmadan öskürürdü; hər şeyin də yerini dəyişirdi; gah bıçağı əlinə alırdı, gah da çəngəli. Birdən danışmağa başlayanda isə, elə qəfildən, elə ucadan danışırdı ki, adam diksinirdi.

– Bəs atası?

– O da qaradınməz, arıq və ucaboy bir adam idi, istefaya çıxmış hərbiçi idi. Təkcə dərs verdim, tərbiyə etdim oğlan, onların uşağı sadə və mehriban bir oğlan idi.

Bələdçi kupedən çıxdı, dedi ki, yataq hazırdır, onlara şirin yuxu arzulanıb getdi.

– Bəs qızın adı nə idi?

– Rusya.

– Bu nə cür addır?

– Çox sadə – Marusya.

– Yaxşı, bir de görüm, sən ona bərkmi vurulmuşdun?

– Əlbəttə, sanki, çox bərk vurulmuşdum.

– Bəs qız?

Kişi bir az susub, laqeyd cavab verdi:

– Yəqin, ona da elə gəlirdi. Lakin gedək yataq. Bu gün mən yamanca yorulmuşam.

– Əcəb adamsan! Məni əbəs yerə maraqlandırdın. Heç olmazsa iki kəlmə ilə söylə görüm, sizin sevgi macəranız nəylə və necə qurtardı.

– Əşi, heç bir şeylə. Çıxıb getdim, vəssalam.

– Bəs sən nə üçün ona evlənmədin?

– Yəqin, irəlicədən hiss etmişdim ki, sənə rast gələcəyəm.

– Yox, sən ciddimi deyirsən?

– Ona görə ki, mən özümü güllə ilə vurdum, qız isə qarnına xəncər soxdu...

Onlar əl-üzlərini yudular, dişlərini təmizlədilər, qapını kilidləyib, darısqallaşmış kupədə paltarlarını soyunaraq, müsafir sevinci ilə, təmiz yuyulmuş şax kətan mələfələrin altına girdilər; uzanıb başlarını, dik olduğu üçün daim sürüşən yastıqlara qoydular.

Qapının üzərindəki göyümtül-bənövşəyi gözcük sakitcə baxırdı. Qadın bir sonra yuxuya getdi, kişi yatmamışdı; uzanıb papiros çəkirdi; fikrində həmin yay mövsümünü canlandırırdı...

Rusyanın bədənində xeyli balaca qara xallar var idi – onun bu xüsusiyyəti olduqca məlahətli idi. Qız dabansız, yumşaq ayaqqabılarında gəzdiiyi üçün qolsuz donunun altında bütün bədəni titrəyirdi. Onun qolsuz donu enli, yüngül idi, bu donda ucaboylu qızın bədəni özünü çox rahat, sərbəst hiss edirdi. Bir dəfə yağışda qızın ayaqları islanmışdı, qız bağdan yürürək qonaq otağına girəndə, o özünü yetirib qızın başmaqlarını soyundurdu, onun islanmış, nazik pəncələrini öpməyə başladı – o, ömründə özünü belə xoşbəxt hiss etmişdi. Eyvanın qapıları açıq olduğu üçün getdikcə daha şiddətlə yağın yağışın şırıltısı aydın eşidilirdi; təravətli, ətirli yağış qoxusu otağı ağzına almışdı; ala-toran evdə nahardan sonra hamı yatmışdı; od kimi qırımızı, böyük kəkili, qanadları yaşıla çalan xoruz onu da, qızı da yamanca qorxutmuşdu; onlar heç bir şeydən ehtiyat etməyərək, çox qızğın anlar keçirdikləri dəmdə, xoruz da yağışdan qorunmaq üçün dirnaqlarını taqqıldada-taqqıldada bağdan qaçıb otağa girmişdi. Onların divandan hövlnak sıçrayıb qalxdıqlarını görəndə, xoruz, sanki nəzakət göstərib, gözəl quyruğunu sallayaraq geri, yağışın altına keçdi.

İlk vaxtlar Rusya ona daim diqqət yetirirdi; oğlan onunla danışmağa başlayanda pul kimi qızarır, burnunun altında məzəli, istehzalılı tərzdə cavablar verirdi; masa arxasında əyləşəndə çox vaxt atasına müraciət edərək, ona öcəşirdi:

– Siz onu əbəs yerə qonaq etməyin, ata. O, vareniki xoşlamır. Bir də ki, onun heç doğramacdan da xoşu gəlmir, heç ərşənini də sevmir, qatıqdan da zəhləsi gedir, kəsmikdən də.

Səhərlər o, uşaqla məşğul olurdu; qız isə təsərrüfatla, – evin bütün işini qız görürdü. Saat birdə nahar edirdilər, nahardan sonra qız öz mezoninə çəkilir, yaxud da yağış yağmayanda bağa gedirdi, onun molberti bağda, ağcaqovağın altında idi; qız burada, ağcaqanadlardan qoruna-qoruna naturadan şəkil çəkirdi. Sonra qız eyvana qalxmağa başladı; o özü isə nahardan sonra, burada, əlində kitab, qarğıdan hörölmüş əyri kreslodə əyləşib, mütalihə edirdi; qız əllərini dalına qoyub dayanır, qeyri-müəyyən istehzalılı təbəssümlə ona tamaşa edirdi.

– Bilmək olarmı, siz, lütfən, hansı əlləməlikləri öyrənirsiniz?

– Fransız inqilabı tarixini.

– Aman Allah! Mən bilmirdim ki, bizim evimizdə inqilabçı yuva salıb!

– Bəs siz nə üçün öz rəssamlığınızla məşğul olursunuz?

– Bir az sonra ondan birdəfəlik əl çəkəcəyəm. Mən istedadsız olmağıma inanmışam.

– Siz öz rəsmlərinizdən birini mənə göstərin.

– Elə güman edirsiniz ki, rəssamlıqdan sizin başınız çıxır?

– Yamanca lovğasınız.

– Belə bir şey var...

Nəhayət, bir dəfə qız ona göldə seyrə çıxmağı təklif etdi, qəfil-dən qətiyyətlə dedi.

– Deyəsən, bizim tropik mahalımızın yağışlı dövrü qurtardı. Gəlin əylənək. Doğrudur, bizim balaca qayığımız çürüyüb vecdən çıxıb, dibi də ki, dəlik-dəlikdir, lakin biz Petya ilə birlikdə onun bütün dəlik-deşiyinə qarğı tıxamışıq...

Bürkülü, isti bir gün idi; aralarına sarı qaymaqçıçəyi dolmuş sahil otları rütubət çökmüş istidən elə qızmışdı ki, adamın nəfəsi tənğışirdi; otların üzərində saysız-hesabsız açıq-yaşıl rəngli kəpə-nəklər fırlanırdı.

Qızın daim istehza ilə danışmasına adət etmiş müəllim qayığa yanaşanda dedi:

– Axır ki, iltifat edib mənə məhəl qoydunuz!

– Axır ki, siz fikrinizi toplayıb mənə cavab verə bilmədiniz! – deyə qız ona ağziyyəli cavab verib, qayığın baş tərəfinə atılarda qurbağalar ürkdü; hər tərəfdən şappaşapla suya atıldılar, lakin qız birdən var gücü ilə bağırdı, sarafanını dizlərinə qədər qaldırıb, ayaqlarını yerə döydü:

– Koramal! Koramal!

O, ani olaraq qızın qarabuğdayı çılpaq qıçlarını gördü, qabaq tərəfdən avarı qapıb, qayığın dibində qıvrılan koramala ilişdirdi; onu avarla qaldırıb, xeyli uzağa, suya atdı. Qızın rəngi qaçmış, çöhrəsində bir növ, hindlilərə xas olan solğunluq əmələ gəlmişdi; üzündəki xallar daha da qaralmış, saçı ilə gözlərinin qaralığı elə bil ki, bir az da tündləşmişdi. Qız rahatlıqla köksünü ötürdü:

– Uf, nə murdar heyvandır! Kor sözünün koramaldan əmələ gəlməsi əbəs deyil ki! Buraların hər yerində, bağda da, evin altında da koramal doludur... Siz təsəvvür edin ki, Petya onları əlinə alır!

İlk dəfə idi ki, qız onunla belə sadə danışdı, həm də ilk dəfə idi ki, onlar bir-birinin gözünün içinə dik baxırdılar.

– Amma siz yamanca qoçaqsınız! Onu necə də sərrast vurdunuz!

Qız tamamilə özünə gəlmişdi, kefi açılmışdı; o gülümsədi, cəld qayığın baş tərəfindən dal tərəfinə keçərək, sevinə-sevinə əyləşdi. Qızın qorxu hissindəki gözəllik onu heyran etmişdi; o indi mehribanlıqla düşünürdü: bəli, bu qız hələ uşaqdır! Lakin özünü laqeyd göstərərək, fikirli-fikirli irəli addımladı; avarı suyun həlməşik dibinə dayayıb, qayığa mindi; baş tərəfini qabağa çevirib, sualtı otların çalpaşığı kütləsi içərisindən, yaşıl göl qamışı ilə çiçək açmış ağ su zanbaqlarına sarı çəkdi; onların qalın, girdə yarpaqları sıx kütlə ilə irəlində hər şeyin qabağını kəsmişdi; müəllim qayığı, nəhayət, suya çıxartdı, ortadakı skamyada əyləşib, sağa və sola avar çəkməyə başladı.

Qız qışqırdı:

– Gözəldir, eləmi?

O cavab verdi:

– Olduqca! – Papağını çıxarıb, qıza sarı döndü. – Xahiş edirəm, atın bunu öz yanınıza, yoxsa qəfildən bu təknənin içinə düşə bilər;

siz məni bağışlayın, təknənin içinə hər halda su dolur, özünün də içində xeyli zəli var.

Qız onun papağını dizinin üstünə qoydu.

– Siz narahat olmayın, hara gəldi atın getsin.

Qız papağı sinəsinə sıxdı:

– Yox, mən onu qoruyacağam!

Müəllimin qəlbində yenə mehriban duyğu baş qaldırdı, lakin o yenə üzünü döndərərək, avarı səylə göl qamışı ilə ağ su zanbaqları arasında parlayan suya batırdı.

Ağcaqanadlar onların üzünə və əllərinə yapışırdı; hər tərəfi, hər şeyi: rütubət çökmüş torpağı, tutqun gün işığını, səmada mülayim işıq saçan qıvrım-qıvrım ağ buludları və göl qamışı ilə su zanbaqlarından əmələ gəlmiş adalar arasında görünən suyu gümüşə çalan isti hava bürümüşdü; hər yer elə dayaz idi ki, hər tərəfini ot basmış suyun dibi görünürdü; lakin bu, suda əks olunan səmanın, göydə süzən buludların cumduğu ucsuz-bucaqsız dərinliyə mane olmurdu. Qız birdən yenə qışqırdı, – qayıq yana əyilmişdi. O, qayığın dal tərəfindən əlini suya salıb, su zanbağının saplağından yapışaraq özünə tərəf elə dartdı ki, qayıqla birlikdə yana əyildi, – müəllim yerindən sıçrayıb qızın qoltuğunun altından yapışdı. Qız şaqqanaq çəkib güldü, arxası üstə uzanıb, islanmış əlinin suyunu onun düz gözünə çilədi. Bu dəm müəllim onu yenə qucaqladı; nə etdiyini başa düşmədən, qəhqəhə çəkən qızın dodaqlarını öpməyə başladı. Qız cəld onun boynunu qucaqlayaraq, yöndəmsiz haldə yanağından öpdü...

O gündən sonra onlar gecələr üzməyə başladılar. Ertəsi gün qız onu nahardan sonra bağa çağıraraq soruşdu:

– Sən məni sevirsən?

Oğlan qayıqda dünənki öpüşləri yadına salıb hərərlə cavab verdi:

– İlk dəfə görüşdüyümüz gündən!

Qız dedi:

– Mən də. Yox, əvvəlcə sənə nifrət edirdim, – mənə elə gəlirdi ki, sən mənə qətiyyətlə məhəl qoymursan. Lakin Allaha şükür ki, bütün bunlar keçib gedib. Bu axşam, hamı yatandan sonra yenə get oraya, məni orada gözlə. Ancaq evdən mümkün qədər ehtiyatla çıx – anam mənim hər addımına göz qoyur, çılğınca qışqırır.

Gecə qız sahilə gələndə əlində böyük yun şal var idi. Oğlan onu qarşılayanda sevincdən özünü itirmişdi, bircə bunu soruşdu:

– Bəs yun şal nəyə lazımdır?

– Sən lap səfehşən. Axı bizə soyuq olacaq. Di yaxşı əlli ol, qayığın sür o biri sahilə...

Bütün yol boyu onlar dinib–danışmadılar. O taydakı meşəyə çatanda qız dedi.

– Hə, gəlib çatdıq. İndi gəl yanıma. Hanı şal? Paho, şal altımda imiş ki. Sal onu mənə çiynimə, mən lap donmuşam, özün də otur. Bax belə... Yox, dayan, biz dünən nə isə çox bacarıqsız öpüşürdük, indi əvvəlcə mən özüm səni öpəcəyəm, ancaq ehmallica, sakit-sakit. Sən qucaqla məni... Hər yerimi...

Onun qolsuz donunun altında yalxı köynəkdən başqa heç bir şey yox idi. Qız onun dodaqlarının uclarına ehmallica toxunur, nəvazişlə öpürdü, başı gicəllənmiş oğlan qızı qayığın dal tərəfinə uzatdı. Qız onu çılğınlıqla qucaqladı...

Haldan düşmüş qız bir az uzanandan sonra qalxıb, nəşəli yorğunluqdan duyduğu səadət təbəssümü ilə, hələ də səngiməmiş ağrı ilə dedi:

– İndi biz olduq ər–arvad. Anam deyir ki, o mənə əre getməyimə dözə bilməyəcək, lakin mən indi bu barədə düşünmək istəmirəm... Bilirsənmi, mən çimmək istəyirəm, olduqca xoşlayıram gecələr çimməyi...

Qız paltarını çəkib başından çıxartdı, onun bütün uca bədəni qaranlıqda ağardı, əllərini qaldırıb hörüyünü başına dolayanda qoltuğunun altı və dik dayanan döşləri göründü, o, çılpaq bədənini və qaralan qasığını göstərməkdən utanmırdı. Saçını dolayıb, cəld oğlanı öpdü, şappıltı ilə suya atıldı, başını dala əydi, dalı üstündə uzanıb, ayaqlarını suya çirpmağa başladı.

Sonra oğlan tələsik qızın geyinməyinə kömək elədi, onu yun şala bürüdü. Qaranlıqda qızın qara gözləri və başına dolamış olduğu qara hörüyü onu məftun edirdi. O daha qıza toxunmağa cəsarət etmirdi, yalnız onun əllərini öpürdü, misilsiz səadət duyğusundan məst olmuşdu. Onlara daim elə gəlirdi ki, sahil meşəsində, bəzi yerlərində səssiz işıldaquşların göz çarpdığı qaranlıq meşədə kimsə vardır – özü də dayanıb qulaq asır. Bəzən orada nə isə ehtiyatla xışıldayırdı. Qız başını qaldırıb deyirdi:

– Dayan, bu nədir?

– Sən qorxma, bu, yəqin, sahilə sürünən qurbağadır, ya da meşədə kirpi gəzir...

– Bəs əgər dağ keçisidirsə?

– Nə dağ keçisi?

– Bilmirəm. Lakin sən bir düşün, meşədən bir dağ keçisi çıxır, dayanıb bizə tamaşa edir... mən özümü elə yaxşı, xoşbəxt hiss edirəm ki, daim dəhşətli sarsaq şeylərdən danışmaq istəyirəm!

O yenə də qızın əllərini dodaqlarına sıxır, bəzən isə onun soyuq döşlərini müqəddəs bir şey kimi öpürdü. Qız onun üçün tamamilə yeni bir məxlüqə çevrilmişdi! Qaranlığa bürünmüş alçaq meşədən o tərəfdə yaşıla çalan tutqun işıq enə də görünür, sön-mürdü; bu işıq uzaqlarda ağaran dayaz suda əks olunurdu; üzərinə şəh çökmüş sahil otlarının kərəviz qoxusu verən kəskin qoxusu yayılırdı; gözə görünməyən ağcaqanadların sirli, məhzun vızıltısı eşidilirdi – qayığın üzərində də uzaqlarda da, gecənin qaranlığında parlayan suyun üzərində də dəhşətli yuxusuz cırcıramalar xışıldaya-xışıldaya, səssizcə uçar, hey uçurdular. Həm də daim haradasa, nəse xışıldayır, sürünür, yeriyirdi...

Bir həftədən sonra oğlanı biabırcasına rüsvayçılıqla qətiyyənlə gözləmədiyi qəfil ayrılıqdan dəhşətə gəlib sarsılmış halda evdən qovdular.

Bir dəfə onlar nahardan sonra qonaq otağında əyləşmişdilər, başları bir–birinə toxuna-toxuna “Niva” jurnalının köhnə nömrələrində çap olunmuş şəkillərə tamaşa edirdilər.

Oğlan özünü elə göstərirdi ki, guya diqqətlə şəkillərə baxır, lakin dözə bilməyib qızdan soruşurdu:

– Sən məni hələ də sevirsənmi? Məndən doymayıbsan ki?

Qız pıçıldayırdı:

– Səfehşən! Lap səfehşən!

Birdən yumşaq tappıltı ilə yüyürən adamın ayaq səsləri eşidildi – qızın, köhnəlib vecdən çıxmış qara ipək xalat və sürtülüb yeyilmiş tumac başmaqlar geymiş, ağıl çəşmiş anası qapıda göründü. Onun qara gözləri dəhşətlə parıldayırdı. Qadın içəri, səhnəyə yüyürən kimi girib qışqırdı:

– Mən hər şeyi başa düşdüm! Mən hiss etmişdim, mən göz qoyurdum! Yaramazın biri yaramaz. O sənin olmayacaq!

Qadın bu sözləri deyib, əlini qaldıraraq qədim tapançadan gurultulu atəş açdı (Petya bu tapançaya barıt doldurub, onunla sərçələri qorxudurdu). Müəllim tüstü basmış otaqda qadına sarı yüyürdü, onun tapançasını möhkəm tutan əlindən yapışdı, qadın əlini dartıb çıxararaq tapançanı oğlanın alınına çırpdı, qaşını yarıb qanına qəltan elədi, tapançanı onun sifətinə tolazladı; evdə qışqırıq və atəş səsine yüyürənlərin səs-küyünü eşidən qadın göyərmiş dodaqları köpüklənə-köpüklənə qeyri-təbii olaraq, saxtakarlıqla bərkdən qışqırmağa başladı:

– O sənın yanına ancaq mənım meyitim üzərindən addımlayacaq! Sənınlə qaçsa, elə həmin gün özümü boğacağam, damdan özümü yerə atacağam! Yaramaz əclaf, rədd ol mənım evımdən! Mariya Viktorovna, ikisindən birini seçin: anan, ya da o!

Qız pıçıldadı:

– Siz, siz, ana can...

Kişi oyanıb gözünü açdı, – qapının üzərindəki göyümtül-bənövşəyi gözcük zülmət içərisində yenə də o cür inadla, sirlisiz nəzərlə baxırdı; vaqon da elə əvvəlki kimi qalxıb, enə-enə, yırgalana-yırgalana böyük sürətlə irəli şütüyürdü. O kədər doğuran, ürək sıxan yarımstansiya artıq geridə, uzaqlarda qalmışdı. Bütün bu əhvalat – adda-budda meşələr, sağsağanlar, bataqlıqlar, ağ su zanbaqları, kirpilər, durnalar... – iyirmi il bundan əvvəl baş vermişdi. Hə, axı durnalar da var idi – necə olub ki, onları yaddan çıxarmışdır! Həmin yay mövsümündə hər şey çox qəribə idi – arabir haradansa uçub bataqlığın sahillərinə gələn bir cüt durna da qəribə və təəccüblü idi; bu durnalar özlərinə ancaq və ancaq o qızı yaxın buraxırdılar, bu da qəribə idi; ayaqlarına əlvan rəngli çarıqlar geyən qız yüyürə-yüyürə durnalara yanaşaraq, özünün qolsuz sarı donunu sahilin isti və nəm otları üzərinə açıb, birdən onların qarşısında diz çökəndə, tünd-boz rəngli kiçik halqa ilə sıx çevrələnmiş qəşəng və zəhmli qara göz bəbəklərinə uşaq dəcəlliyi ilə tamaşa edəndə durnalar nazik, uzun boyunlarını əyib, qıza yuxarıdan lütfkar maraqla baxırdılar. O isə qızla durnalara uzaqdan, durbinlə tamaşa edir, durnaların balaca, qəşəng başlarını aydın görürdü; hətta quşların sümük burun pərlərini, bir zərbə ilə koramalı öldürən möhkəm, böyük dimdiklərini də görürdü... Bəzən durnaların ikisi də bir ayağı üstə saatlarla anlaşılmaz tərzdə hərəkətsiz daya-

nırdılar; bəzən də heç bir səbəb olmadan iri qanadlarını açaraq atılıb-düşürdülər, bu da olmayanda təşəxxüslə gəzinir, aramaram, müntəzəm addımlarla yeriyirdilər; pəncələrini qaldırıb, üç barmağını yumruq kimi sıxır, yerə qoyanda isə, barmaqlarını aralayır, ayaqlarını yırtıcı caynağı kimi gen qoyurdular, başlarını da daim yırgalayırdılar... Bir də ki, qız yüyürə-yüyürə onlara yanaşanda, o artıq heç bir şey haqqında düşünmür, heç bir şey görmürdü – qızın ancaq ətəyi geniş açılmış qolsuz donunu görür, gözünün qarşısında qızın bu don altındakı qarabuğdayı bədəni, bədəndəki qara xalları canlanırdı. Onların sonuncu günü, qonaq otağındakı divanın üstündə yanaşı əyləşərək, köhnə “Niva”nın cildinə tamaşa etdikləri həmin sonuncu görüş günü qız onun papağını əlində saxlamışdı; o vaxt, qayıqda olduğu kimi, papağı yenə döşünə sıxıb, ayna kimi parıldayan, sevinc dolu qara gözlərini zilləyib onun gözünün içinə baxa-baxa deyirdi:

– Mən indi səni elə sevirem ki, məndən ötrü hətta sənın papağının içinin bu qoxusundan, başının qoxusundan və hətta sənın iyrenc odekolonunun qoxusundan xoş və əziz heç bir şey yoxdur!

* * *

Kursk stansiyasını keçəndən və restoran vaqonunda səhər yeməyindən sonra kişi qəhvə ilə konyak içəndə arvadı ona dedi:

– Sən niyə belə çox içirsən? Bu, deyəsən, beşinci qədəmdir. Hələ də qüssələnirsən, pəncələrinin sümükləri qabaran yaylaq qızını xatırlayırsan, eləmi?

Kişi dilxor halda gülümsəyib cavab verdi:

– Qüssələnirəm, qüssələnirəm. Yaylaq qızı... Amata nobis quantum amabitur nulla!¹

– Bu, latıncadır mı? Nə deməkdir?

– Bunu sənın bilməyin lazım deyil.

Qadın laqeydliklə köksünü ötürüb:

– Sən yaman kobudsan, – deyərək, gün düşən pəncərəyə baxdı.

¹ Biz heç bir başqa dilbəri sevgili cananımız qədər sevə bilmərik!

“SARATOV” GƏMİSİ

Ala qararıqda pəncərələrdən may yağışının şırıltısı eşidilirdi. Mətbəxdə tənəkə lampa işığında çay içən çöpür Dənşik divarda çıqqıldayan saata baxıb ayağa qalxdı; təzə çəkmələri cırıldamasın deyə yöndəmsiz yerişlə qararıq kabinetə keçib divana yanaşdı.

– Cənab zabit, saat ona işləyib...

Zabit qorxmıuş halda gözlərini açdı:

– Nə! Ona işləyib? Ola bilməz!..

Pəncərələrin ikisi də hər tərəfi bağ-bağça olan xəlvət küçəyə açılmışdı, – Otağa qovaqların bahar rütubəti qarışıq rahiyyəsi süzülürdü. Gəncliyə xas olan bərk yuxudan sonra bu ətiqləri bütün varlığı ilə duyan zabit ayaqlarını gümrah bir hərəkətlə divandan salladı.

– Ocağı yandır, cəld get fayton getir. Oynaq atlasını tap.

Zabit sərəncamı verib paltarını dəyişməyə, yuyunmağa getdi, başına soyuq su tökdü, qısa qıvrım saçını odekolonla isladaraq darayıb, yenə güzgüyə baxdı: üzü təravətli idi, gözləri parıldayırdı, saat birdən altıyadək o, böyük zabit kampaniyasında olmuşdu; bir neçə saat fasiləsiz yeyib-içib, papiros çəkəndən, gülüb naqqallıq edəndən sonra adam necə yatarsa, bu zabit də evə gələndə uzanıb ani olaraq yuxuya getmişdi. Dənşik dəhlizdə zabitin qılıncını, furajkasını və nazik yay şinelini ona verərək, küçə qapısını açdı – zabit çevik hərəkətlə faytona atılıb, bir az xırıltılı səslə qışqırdı:

– Yeyin sür! Bir manat araş pulun var!

Ağacların rütubət hopmuş sıx yarpaqları arasında fənərlərin parlaq işığı ani görünüb yox olurdu; yaş qovaqların tünd qoxusu təravətli idi; atın nalları altından qırmızı qığılcımlar sıçrayırdı. Hər şey gözəl idi: yaşıllıq da, fənərlər də, irəlindəki görüş də, sürətlə hərəkət edən fayton da, ustalıqla yandıra bildiyi papirosun dadı da zabitə ləzzət verirdi. Bunların hamısını bir fikir birləşdirirdi, bu da hər şeyə hazır olmaq uğrundakı səadət duyğusu idi. Araş, Benediktin şərabı, türk qəhvəsi? Boş şeydir, sadəcə bahar fəsli idi, hər şey gözəl idi...

Qapını yırğalana-yırğalana, nazikdaban başmaqlar geymiş bala-caboy qulluqçu – çox pozğun görkəmli bir qız açdı. Zabit şinelini cəld soyundu, qılıncını açdı, furajkasını aynanın mizi üstünə atdı, saçlarını bir az pırtlaşdıraraq, mahmızlarını cingildədə-cingildədə buduar mebelinin çoxluğundan darısqallaşmış balaca otağa girdi. Elə

o saat qadın da içəri daxil oldu. O da çəhrayı dabanları görünən yalın ayaqlarına geydiyi dalı açıq başmaqların dabanları üzərində yırğalayırdı. Qadın çiyinləri açıq, qolları sallanan, boz ilan kimi – uzun, dar və əlvən rəngli kapot geymişdi. Onun bir az çəp gözləri də uzun idi. Əlindəki uzun kəhrəba müştükdə papirosu tütülənirdi.

Zabit onun sol əlini öpə-öpə dabanlarını bir-birinə vurdu:

– Allah eşqinə məni bağışla, öz günahımdan gecikməmişəm...

Hündürboylu qadın yuxarıdan-aşağı zabitin işıldayan yaş, qısa, qıvrım saçlarına, parıldayan gözlərinə baxaraq, ondan gələn şərab qoxusunu duydu:

– Çoxdan məlum günahdır...

Qadın ipək pufda¹ əyləşdi, sol əli ilə sağ əlinin dirsəyindən yapışdı, qaldırdığı papirosu ucada tutaraq, qıçını qıçının üstünə aşıranda kapotun yan kəsiyini dizindən yuxarı açıq saxladı. Zabit ipək taxtın üstündə, qadınla üz bəüz oturaraq şalvar cibindən portsiqarını çıxartdı.

– Başa düşürsənmi, nə cür əhvalat baş verib?..

– Başa düşürəm, başa düşürəm...

Zabit papirosunu cəld və çevikliklə yandırdı, alovlanan kibriti yellədərək, pufun yanında, balaca masanın üstündəki külqabıya atıb, yerini rahatladı; qadının kapotunun kəsiyindən görünən çılpaq dizinə həmişəki kimi hədsiz məftunluqla tamaşa etməyə başladı.

– Çox gözəl, qulaq asmaş istəmirsən, lazım deyil... Onda, bu axşamın proqramını deyim: Tacir bağına getmək istəyirsənmi? Bu gün orada nə isə “yapon gecəsi” olacaq, – bilirsənmi, geysa², estrada, o fənərlə, “gözəlliyim üçün birinci mükafat aldım...”

Qadın başını yırğaladı:

– Heç bir proqram qəbul etmirəm. Mən bu gün evdə oturacağam.

– Necə istəyirsən. Elə bu da pis deyil.

Qadın otağa göz gəzdirdi:

– Mənim əzizim, bu bizim son görüşümüzdür.

Zabit heyvətlə soruşdu:

– Necə yəni son?

– Elə belə.

Zabitin gözləri daha artıq sevinclə parıldadı:

¹ Yumşaq kətil

² Yaponiyada rəqqasə

– Müsaidə elə, müsaidə elə, bu, məzəlidir!
 – Mən heç də məzəlilik eləmirəm.
 – Çox gözəl, lakin hər halda maraqlıdır, bu röya nə deməkdir?
 Bizim vaxmister demişkən, – nə yoğurdum, nə yaptım, hazırca kökə tapdım!
 – Vaxmistrlərin nə dedikləri məni az maraqlandırır. Özü də, düzünü deyim ki, sənin nə üçün şənləndiyini yaxşı başa düşə bilmirəm.
 – Həmişə olduğu kimi səni görəndə kefim açılır.
 – Bu, çox xoşdur, bu dəfə isə bir o qədər yerinə düşməyib.
 – Əşi, lənət şeytana, mən heç bir şey başa düşə bilmirəm! Axı nə olub?
 – O olub ki, mən bunu sənə çoxdan söyləməli idim, onun yanına qayıdıram. Bizim ayrılmağımız səhv idi.
 – Vay, ana, sən bunu ciddimi deyirsən?
 – Lap ciddi deyirəm, mən onun qarşısında günahkaram. O isə hər şeyi bağışlamağa, unutmağa hazırdır.
 – Gör bir necə alicənablıqdır!
 – Təlxəklik eləmə. Mən onunla hələ böyük pəhriz bayramı günlərində görüşmüşdüm...
 – Yeni məndən gizli və özü də mənimlə görüşə-görüşə...
 – Necə yəni səninlə görüşə-görüşə? Başa düşürəm, lakin fərqi yoxdur... Hə, mən onunla görüşmüşəm, əlbəttə ki, gizli, ona görə ki, səni iztiraba salmaq istəmirdim. Elə o vaxt başa düşmüşdüm ki, ona qarşı sevgi hissim heç vaxt sönməyib.
 Zabit papirosun müştüyünü çeynəyə-çeynəyə gözlərini qıydı:
 – Yeni onun puluna.
 – O səndən varlı deyil. Bir də ki, sizin pulunuz mənim nəyimə gərəkdir! Hərgah mən istəsəydim...
 – Bağışla məni, ancaq fahişələr bu cür danışırlar.
 – Bəs mən fahişə deyiləm, nəyəm? Məgər sənin pulunla deyil, öz pulumla yaşayıram?
 Oğlan zabit ədası ilə cəld burnunun altında dedi.
 – Sevgi olan yerdə pulun əhəmiyyəti yoxdur.
 – Axı mən onu sevirəm.
 – Deməli, mən ancaq müvəqqəti oyuncaq idim, darıxmamaq üçün əyləncə və ən əlverişli oynaş idim, eləmi?

– Sən çox gözəl bilirsən ki, heç də əyləncə, oyuncaq deyildin. Hə, əlbəttə, mən sənə aşnanam, amma hər halda bunu mənə xatırlatmaq alçaqlıqdır.

– Sən danışığımı bil! Fransızlar demişkən, ifadələrinə hədd qoyun!

– Bu qaydaya əməl etməyi sizə də məsləhət görürəm. Nə isə...

Zabit ayağa qalxdı, faytonda çaparaq buraya gəlirəkən həmin hər şeyə hazır olmaq duyğusu onun qəlbində yenidən canlandı, otaqda var-gəl etdi, bu axşam üçün onun bütün fərəhli arzularını qəflətən məhv etmiş olan mənasızlığa, bu gözlənilməz əhvalata hələ də inanmayan zabit xalçanın üstünə atılmış qırmızı sarafanlı, sarı saçlı gəlinciyi təpiklə vuraraq, yenə ipək divanda oturdu, nüfuzedici baxışlarla qadının gözünün içinə baxdı.

– Mən bir də soruşuram: bütün bunlar zarafat deyil ki? Qadın gözlərini yumub, çoxdan sönmüş papirosunu yellətdi.

Zabit fikrə daldı, təzədən papiros yandırdı, yenə müştüyünü çeynəyə-çeynəyə, aramla dilləndi:

– Sən bəs nə düşünürsən, mən sənə, bax, bu əllərini, ayaqlarını elə beləcə ona verəcəyəm? Hələ mənim dünən öpdüyüm bu dizi o öpəcək?

Qadın qaşlarını qaldırdı:

– Axı mən hər halda verilməsi, yaxud verilməməsi mümkün olan əşya deyiləm, mənim əzizim, özü də nə haqla...

Zabit papirosu tələsik külqabıya qoyub, belini öydi, şalvarının dal cibindən balaca, naxışlı brauninq çıxararaq ovcunda yellətdi:

– Budur mənim haqqım!

Qadın ona çəpəki nəzər salıb, cansıxıcılıqla gülümsədi:

– Mən melodramlar həvəskarı deyiləm. – Sonra da laqeydliklə ucadan dedi: – Sonya, Pavel Sergeyeviçin şinelini ver.

– Nə-ə?!

– Heç nə. Siz sərxoşsunuz. Gedin.

– Bu, sizin son sözlünüzdür?

– Son!

Qadın qıçının açıq yerini düzəldərək ayağa qalxdı. Zabit qətiyyətlə qadına tərəf addımladı.

– Ehtiyatlı olun, sonra bu, doğrudan da sizin son sözlünüz olmasın!

Qadın ikrahılıqla:

– Sərxoş aktyor, – dedi və uzun barmaqları ilə saçını daldan düzəldərək otaqdan çıxmaq istədi. Zabit qadının yalın çiyindən elə möhkəm yapışdı ki, o, əyildi, daha artıq çəpləşən gözləri ilə zabitə əyri-əyri baxıb, onu vurmaq istədi. Zabit zərbədən məharətlə yayınıb, üz-gözünü acı-acı bürüşdürərək tapançadan atəş açdı.

Həmin ilin dekabrında Könüllü donanmanın “Saratov” gəmisi Hind okeanında Vladivostoka doğru hərəkət edirdi! Bakın¹ üzərinə çəkilmiş isti örtük altında, bürküdə, toranlıq içində, ayna kimi şəffaf suda əks olunan parlaqlıqda – yarıya qədər qırılmış başları dəhşətli təsir bağışlayan, qurşağa qədər çılpaq məhbusların bir qismi oturmuş, bir parçası da uzanmışdı. Onlar ağ kətan şalvar geymişdilər, yalın ayaqlarına qandal keçirilmişdi. Hamı kimi o da belinədək çılpaq idi; arıq bədəni gündən qaralıb, qəhvəyi rəng almışdı. Onun da saçları ancaq yarıya qədər qırılmış başının təkə yarısı qaralmışdı, çoxdan qırılmamış arıq sifətində cod tüklü qara saqqallı qırmızıya çalır, gözləri həyəcanla parıldaırdı. O, sürəhiyə söykənərək, göyərtinin hündür divarı boyunca qabarıq sürətlə keçən gömgöy dalğalara diqqətlə tamaşa edir, arabir də tüpürürdü.

SON GÖRÜŞ

I

Aydın bir payız axşamı, – hava rütubət və soyuq idi, Streşnev əmr etdi atı yəhərləsinlər.

Ay işığı mavi tüstü şırımı kimi qaranlıq tövlənin balaca uzunsov pəncərəsinə düşür, yabının gözü əlvan daş kimi parıldaırdı. Mehtər yüyəni atın başına keçirdi, ağır, hündür kazak yəhərini belinə qoydu, cilovundan tutub, tövlədən çıxartdı, quyruğunu düydü. At hərəkətsiz, dinc dayanmışdı. Lakin tapqırın sıxıldığını hiss edəndə, qabırğalarını şişirdib, dərindən köksünü ötürdü. Tapqırın biri qopmuşdu. Mehtər onu toqqaya çətinliklə keçirib, dişi ilə dartırdı.

¹ Göyərtənin qabaq hissəsi

Quyruğu kəsik yabı yəhərin altında yaraşılıq görkəm aldı. Mehtər atı çəkib evin yanına, artırmaya yaxın gətirdi; cilovu çürük dirəyə bağlayıb getdi. At dirəyi sarı dişləri ilə xeyli didişirdi. O bəzən qaşqabağını tökür, fınxırırdı. Böyründəki gölməçədə ayın yaşıla çalan işığı əks olunurdu. Seyrək bağa açıq duman çökürdü.

Streşnev əlində qamçı artırmaya çıxdı. Donqarburun, başını dik tutmuş, qayısbaldır, enlikürək Streşnev ucaboy, qıvraq idi; qəhvəyi çuxa geymiş, nazik belinə gümüş naxışlı qayış bağlamış, başına tərəsi qırmızı kazak papağı qoymuşdu. Elə ay işığında da görünürdü ki, onun küləkdən qarsalanmış sifəti solğundur; cod tüklü qıvrım saqqalı çallaşmışdır; boynunun damarları qabarmışdır; uzunboğaz çəkmələri köhnə idi, çuxasının ətəklərində – çoxdan qurumuş dovşan qanının qara ləkələri gözə çarpırdı.

Artırmanın yanındakı qaranlıq pəncərədə nəfəslik açıldı, kim isə ürəkliklə soruşdu:

– Andryuşa, sən hara yollanırsan?

Qaşqabağını töküb, cilovdan yapışan Streşnev dedi:

– Mən uşaq deyiləm, ana can.

Nəfəslik örtüldü. Amma dəhlizdə qapı çırpıldı. Lətləmiş, gözləri şişmiş Pavel Streşnev başmaqlarını şappıldada-şappıldada qapının ağzına çıxdı; o, ağ saçlarını geriye daramışdı, tuman-köynəyin üstündən köhnə yay paltosu geymişdi; həmişə olduğu kimi, yenə də sərməst və naqqal idi.

Kişi xırıltılı səslə soruşdu:

– Sən hara gedirsən, Andrey? Xahiş edirəm, Vera Alekseyevna-ya məndən səmimi salam yetirəsən. Mən ona həmişə dərin hörmət etmişəm.

Streşnev cavab verdi:

– Sən kimə hörmət edə bilərsən? Bir də ki, sən həmişə lazım olmayan yerə burnunu niyə soxursan?

Pavel dedi:

– Günahkaram, müqəssirəm. Tələsir cavan oğlan vədə verdiyi görüşə.

Streşnev dişlərini qıcaıyb, atın belinə qalxmağa hazırlaşdı. Ayağı üzəngiyə toxunan kimi, yabı cövlana gəldi, ağır-ağır fırlandı; Streşnev məqam tapıb çevikliklə qalxaraq, cırlıdayan yəhərə əyləşdi. Yabı başını dik tutdu, gölməçədəki ayı dırnağı ilə parçalayıb, yorğa yerişlə irəli cumdu.

II

Ay işığına qərq olmuş rütubət tarlalarda, məzrlərdə yovşan ağarırdı. İri qanadlı bayquşlar məzrlərdən səssiz, qəfildən havaya qalxırdılar, – ona görə də at finxırır, büdrəyirdi. Yol ay işığından və qırovdan ölgünləşmiş xırda ağaclı meşədən keçirdi. Ayın parlaq və sanki yaş şüaları arabir çılpaq ağacların təpəsinə düşürdü; çılpaq budaqlar onun nəm parıltısına cumub əriyirdi. Ətrafa ağcaqovaq qabığı və yarğanlarda çürüyən yarpaqların acı qoxusu yayılırdı. At sanki, xəfif ağ buğa bürünmüş sonsuz biçənəklərin arasına endi. Kolluqların arasından keçən atın da nəfəsindən buğ çıxırdı. Dırnaqlarının altında xırtıldayan quru çırpının əks-sədası, dağın döşündə qaralan o taydakı uca meşədən eşidilirdi... Birdən yabı qulaqlarını şəkəldi. Seyrək çən bürümüş biçənəklərin ayrıcında iki zırpı, boy-nuyogun, ayaqları nazik canavar dayanmışdı. Streşnev onlara yanaşayanaşda canavarlar yerlərindən qopub qırovdan ağarmış, ay işığında parıldayan otların arası ilə dağa qaçdılar.

Streşnev başını qaldırıb aya baxa-baxa dilləndi:

– Əgər o, bir gün də qalsa necə olacaq?

Ay sağ tərəfdə gümüşə çalan duman çökmüş biçənəklərin üzərində dayanmışdı... Kədər doğuran payız mənzərəsi, gözəllik!

Yabı gücənə-gücənə, finxıra-finxıra yağış sularının yuyub kələkötürləşdirdiyi yolda əmələ gəlmiş dərin dərə ilə sıx, hündür meşəyə qalxırdı; heyvan birdən elə büdrədi ki, az qaldı yerə sərilsin. Streşnev qəzəblə üz-gözünü əydi, var gücü ilə şallağı atın belinə ilişdirdi.

O, bərk əks-səda verən meşədə qəmli-qəmli, qeyzlə qışqırdı:

– Ay murdar qoca köpək!

Meşədən çıxanda boş zəmilər göründü. Yamacda, qaralan qara-başaq kövşənliyi arasında yoxsul bir malikanə, bəzi köməkçi binalar, üstü küləslə örtülmüş ev göründü. Bütün bunlar ay işığında nə qədər də kədərli görünürdü. Streşnev atın başını çəkdi. Bütün ətrafda elə dərin sükut hökm sürürdü ki, elə bil çox gec idi, sanki gecədən xeyli keçmişdi. O, atı həyəətə sürdü. Ev qaranlıq idi. Streşnev cilovu buraxıb yəhərdən yerə atıldı. At başını itaətkarlıqla sallayıb yerindəcə dayanmışdı. Qoca tula çənəsini pəncələrinə dayamış, qıvrılıb artırmada yatmışdı. Tula yerindən qımıldanmadı,

yalnız qaşlarını qaldırıb baxdı, quyruğunu yerə döyə-döyə gələn adamı salamladı. Streşnev dəhlizə daxil oldu; buraya kiçik anbardan köhnə ayaqyolu qoxusu yayılırdı. Dəhliz toran idi; soyuqdan tərləmiş şüşələr qızıl rənginə boyanmışdı. Qaranlıq dəhlizdən al rəngli nazik kapot geymiş balaca bir qadın yüyürə-yüyürə onun qarşısına çıxdı. Streşnev başını aşağı saldı. Qadın onun arıq boynunu çılpaq qolları ilə cəld və bərk-bərk qucaqladı; başını kişinin çuxasının cod mahuduna dayayaraq, sevinə-sevinə, için-için ağladı. Qadının uşaq qəlbi kimi çırpınan qəlbinin döyüntüsü eşidilirdi; hiss olunurdu ki, sinəsində balaca xaç vardır; bu onun nənəsinin qızıl xaçı – qadının son sərvəti idi.

Qadın cəld pıçıltı ilə soruşdu:

– Sən sabaha kimi qalacaqsanmı? Qalacaqsan? Mən belə səadətə nail olacağıma inanmıram!

Streşnev onun qolları arasından çıxıb dedi:

– Vera, mən gedim, atı rahatlayım. – O, – sabaha kimi, sabaha kimi, – deyər əlavə edib düşündü: “Aman Allah, onun məhəbbəti gündən-günə artır, coşqunlaşır! Özü də nə çox papiros çəkir, nəvəzişlərinin də hədi-hüdudu yoxdur!”

Veranın çöhrəsi pudradan zərifləşmiş, incələşmişdi. O, yanaqlarını ehməllicə Streşnevin dodaqlarına sürtür, sonra yumşaq dodaqları ilə onun dodaqlarını bərk-bərk öpürdü. Xaç qadının açıq döşündə parıldayırdı. Qadın lap nazik köynək geymişdi – bu onun üçün ən qiymətli, yeganə köynək idi; onu ən vacib, təntənəli dəqiqələr üçün qoruyub saxlayırdı...

Streşnev Veranın cavan, qızlıq illərini xatırlamağa çalışaraq düşüncəyə düşdü:

“Mən möhkəm surətdə bilirdim, on beş il bundan əvvəl, necə də möhkəm surətdə əmin idim ki, onunla bircə dəfə görüş üçün, bir dəqiqə də tərəddüd etmədən, həyatımın on beş ilini qurban verərdim!”

III

Dan yeri ağaranda döşəmədə, yatağın yanında şam yanırdı. Əynində şalvar, yaxası açıq köynək olan uzun Streşnev əllərini boynunun ardına qoyub təkəbbürlə arxası üstə uzanmışdı; onun balaca,

donqarburun sifəti toranda seçilmirdi. Vera qollarını dirsəklərinə dayayıb, Streşnevin yanında oturmuşdu. Onun parıldayan gözləri qızarmışdı, ağlamaqdan gözləri şişmişdi. Qadın papiros çəkə-çəkə mənasız baxışlarını yerə dikmişdi. O, qıçını qıçının üstünə aşırıdı. Bahalı, yüngül başmaq geymiş balaca ayaqları özünün çox xoşuna gəlirdi. Lakin qəlbini sızıldadan ağrı ona bərk əzab verirdi.

Qadın yavaşdan dedi:

– Mən hər şeyi sənə qurban verdim. – Onun dodaqları yenə titrədi.

Onun səsində misilsiz bir şəfqət, mehribanlıq vardı; uşağcasına kədər səslənirdi! Lakin Streşnev gözlərini açıb laqeydliklə soruşdu:

– Sən nəyi qurban veribsən?

– Hər şey, hər şeyi. Hər şeydən əvvəl namusumu, gəncliyimi...

– Biz səninlə Allah bilir nə qədər cavanıq.

Qadın nəvazişlə dedi:

– Sən necə də qaba, hissiz adamsan!

– Bütün dünyada arvadların hamısı eyni şeyi təkrar edirlər. Ən çox sevdikləri, xoşladıkları sözü, müxtəlif şəkildə ifadə edirlər. Əvvəlcə məftunluqla, vəcdlə: “Sən nə qədər ağıllı, həssassan!” Sonra da: “Sən necə də qaba, hissiz adamsan”.

Qadın Streşnevin dediklərinə qulaq asmırmış kimi, ahəstə ağlaya-ağlaya sözünə davam etdi:

– Qoy olsun, məndən adam olmadı, hər şey boşa çıxdı... Lakin mən musiqini sevdim, özüm də bütün varlığım ilə sevirəm, az da olsa müvəffəqiyyət qazana bilərdim...

– Eh, boşla bu musiqini, sən musiqini sevmirdin. O Podarski meydana çıxan kimi...

– Kobud danışsın, Andryuşa... Amma indi mən miskin bir pianoçuyam, özü də hərədə! Həmişə məndə nifrət oyadan o lənətə gəlmiş şəhərdə! Məgər mən indinin özündə də, mənim üçün rahatlıq, ailə yarada biləcək, məni sevib, şəxsiyyətimə hörmət edə biləcək bir adam tapa bilməzdimm?

Lakin bizim sevgimizin xətrinə...

Streşnev papiros yandırdı, sözləri aram-aram, kəlmə-kəlmə ifadə edərək dedi:

– Vera, biz zadəgan nəslirik, sadəcə sevməyi bacarmırıq. Bu bizim üçün zəhərdir. Həm də ki, özünü məhv etmiş adam sən deyilsən,

mənəm. On beş, on altı il bundan əvvəl mən buraya hər gün gəlirdim; özüm də sənə evinin kənarında gecələməyə də hazır idim. O zaman mən hələ çocuy idim, məftun olmuş, zərif qəlbli bir axmaq...

Papiros söndü, Streşnev onu kənara atıb, əlini yanına saldı; o, gözünü zilləyib tavana baxırdı.

– Dədə-babalarımızın sevgisi, onların, göy kağızı qızılı kağızla haşiyələnmiş oval çərçivələrdəki şəkilləri... Hurinin, Samon¹ və Avivin² surətləri, bunlar bizim qədim ailələrimizin himayəkarları idilər... Bütün bunlar kimin üçün müəyyən edilmişdi, məgər yalnız sənənlə mənim üçün deyildimi? Mən o vaxt şeir yazırdım:

Bu bağda sevişən
Burda qoşa gözən sevgililəri
Yad etdim, gözəl, səni anarkən.
Onların başının üstündə yanan
Uzaq ulduzları düşünürdüm mən.

Streşnev Veraya baxıb, daha kəskin danışmağa başladı:

– Sən nə üçün baş götürüb getdin, – özü də kiminlə getdin! – öz nəslindən, öz tayfa-tifağından ayrıldın?!

O, dirsəklənib, qəzəbdən parıldayan gözlərini qadının qara, quru saçlarına zillədi.

– Mən sənə haqqında məftunluqla, ehtiram hissi ilə həmişə ancaq öz arvadım haqqında düşünən kimi düşünürdüm. Bəs bizim ulduzlarımız nə vaxt barışdı? Sən mənim üçün kimi oldun? Məgər mənim arvadım oldun? Halbuki gənclik, sevinc, məsumluq, təmiz qəlb, qarayanız yanaqlar, yanyaxa batist köynək var idi... Hər gün sizə gəlib sənə də yüngül, təravətli batist donunu görmək istəyirdim; gündən və dədə-babalarımızın qanından qaralmış olan çılpaq qollarına, sənə parıldayan tatar gözlərinə – məni görməyən gözlərinə! – tamaşa etmək istəyirdim; qəlbim sənə kömür kimi qara saçlarına sancılmış sarı çiçəyi, qızılgülü, sənə o zamankı sarsaq, bir

¹ Samon – İsa peyğəmbərin əhkamlarını təbliğ edən şəhid (tərc.)

² Aviv – bahar ayının İncildə göstərilən adıdır; sonralar onu Nisan adlandırırdılar (tərc.)

növ heyətlənmiş, lakin məlahətli təbəssümünü görmək eşqilə cırpınırdı; yadıncadırmı, sən həтта, başqası haqqında düşünərək, riyakarlıq edir, bağın cığırında məndən uzaqlaşa-uzaqlaş özünü ele göstəriridin ki, guya kreket şarını diyirleyirsən, mən sənin bu hərəkətinə də məftunluqla tamaşa edir, sənin eyvanda dayanan ananın təhqiredici sözlərini eşidirdim – bütün bunlar məndən ötrü...

Vera çətinliklə dedi:

– Bütün bunların təqsiri məndə deyil, ondadır.

– Yox! Yadıncadırmı, birinci dəfə Moskvaya necə yollanırdın, yığışa-yığışa fikri dağınıq halda nə işə oxuyurdun; sən onda mənə görmürdün, öz fikir və xəyallarınla məşğul idin, öz xoşbəxtliyinlə, xoşbəxt gələcəyinə inanırdın! Mən at belində sizi yola salırdım, aydın soyuq bir axşam idi. Hər tərəfi yaşıllıq bürümüşdü, gövşənlik çəhrayı rəngə boyanmışdı, vaqonun açıq pəncərəsinin pərdəsi də çəhrayı rəngə boyanmışdı... Streşnev:

– Ah! – deyər qəzəblə səslənib, göz yaş axıda-axıda yenə yastığa uzandı.

– Sənin göyərçinotu ətri saçan əlinin qoxusu mənə də əlimdə qalmışdı. Bu qoxu cilovun, yəhərin, at tərini qoxusuna qarışmışdı, amma mən onu hələ də hiss edirdim; şahrahda ala-toranda at belində gedə-gedə ağlayırdım... Hər şeyi, bütün həyatını qurban verən olubsa, bu cür qurbanı mən vermişəm, mən köhnə əyyaş!

Yanaqlarından, bıqlarından axıb tökülən duzlu və isti göz yaşlarını dodaqlarında hiss edən Streşnev ayaqlarını yataqdan sallayıb otaqdan çıxdı.

Ay batmaq üzrə idi. Enişli tarlaların üzərinə çökmüş ağ, dağınıq, duman göyə çalır. Uzaqlarda, dumanlıqdan o tərəfdə dan yeri qızarırdı. Xeyli aralıda, qaralmış soyuq meşədə, gözətçinin dəhlizində xoruz banlayırdı.

Ayaqlarında corab, başmaqsız Streşnev artırmının pilləsində oturdu; o hiss edirdi ki, nazik köynəyinin altında bütün bədəninə soyuq rütubət bürümüşdür.

O, yavaşdan, nifrətlə dedi:

– Sonra, əlbəttə ki, rollar dəyişdi. Eh, indi bunun fərqi yoxdur. Bu, əhvalatın sonudur...

Onlar səhər çağı, soyuq dəhlizdə, böyük bir sandığın üstündə krendellərlə çay içirdilər. Sandığın üstündəki samovar çirkli idi, yaşıl rəng almışdı, özü də çoxdan sönmüşdü. Pəncərəni bürümüş soyuq tər, yuxarı şüşədən aşağı süzülürdü. Şüşədən şaxtalı səhərin gün işığı görünürdü; bir də, bəzi yerlərdə salamat qalmış solğun yaşıl yarpaqlı əyri-üyrü ağac. Yatmaqdan şişmiş, ayaqyalın, sarışın qız içeri girib dedi:

– Mitri gəldi.

Streşnev başını qaldırmadan dedi:

– Gözləyər.

Vera da başını qaldırmadı. Bir gecədə onun çöhrəsi arıqlamışdı, gözlərinin altında və göz bəbəklərinin ətrafında qəhvəyi ləkələr əmələ gəlmişdi. Qara paltarda o, cavan və gözəl görünürdü, saçları qara olduğu üçün üzündəki pudra çəhrayıya çalır. Streşnevin arıq, sərt sifəti tamam solğun idi, çallaşmış saqqalının cod tükləri arasından böyük xirtdəyi irəli çıxmışdı.

Alçaqda dayanan günəşin şüaları gözləri qamaşdırırdı. Otun üstü şaxtadan buz kim ağarmışdı, həyəət səpələnmiş göyümtül-yaşıl rəngli balıqqulağı kimi kələm yarpaqlarına da clə bil duz səpilmişdi. İçi küləşlə dolu arabanı artırmının yanına çəkmiş, qalay rəngli gözləri olan, damağında tüstülənən çubuq tutmuş mujik arabının ətrafına dolana-dolana qırov basmış küləşi qarışdırırdı, onun çiyininin arxasından bənövşəyi tüstü qalxırdı. Vera artırmaya çıxdı, onun əynində bahalı və nazik, lakin artıq modadan düşmüş köhnə şuba var idi; başına cod, sarımtıl-atlas rəngli çiçəklər sancılmış qara həsir yay şlyapası qoymuşdu.

Streşnev onu kəndarası yollarla şahraha qədər ötürdü. O, atın belində arabanın dalınca gedirdi. Yabı başını küləşə uzadırdı. Streşnev onun sifətinə şallaq ilişdirir, yabı başını qaldırır ağır-ağır fınxırırdı. Onlar addımla gedir, dinmirdilər. Onların arxasınca, Streşnevin dalınca düşmüş qoca malikanə tulası qaçırırdı. Alçaqda dayanan günəş yeri qızdırırdı, səma aydın, ürəkəçan idi.

Şahrahın yanında mujik qəfildən dedi:

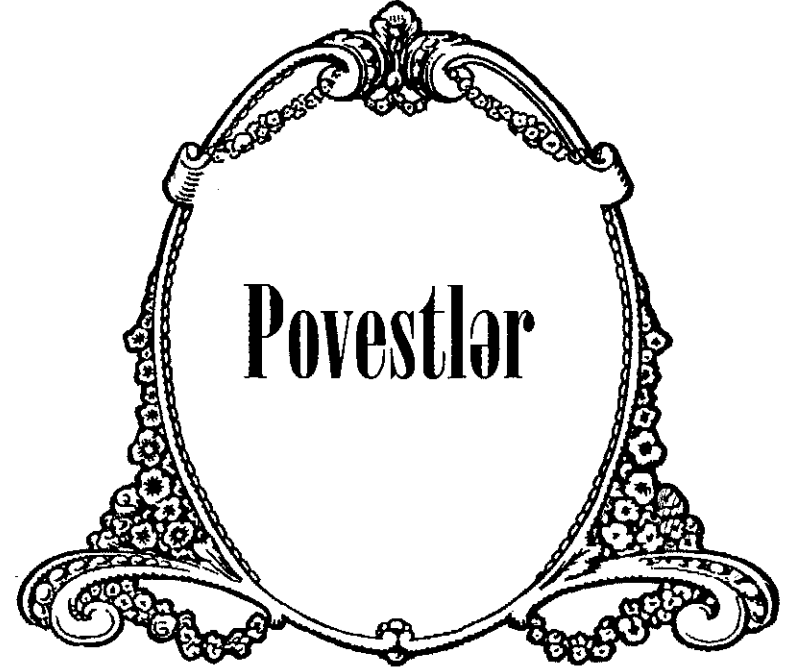
– Xanım qız, mən yayda öz oğlumu yenə sizin malikanəyə gətirəcəyəm. Mən onun yenə sizdə çoban olmasını istəyirəm.

Vera utana-utana gülümsəyərək dönüb geri baxdı. Streşnev papağını çıxartdı, yəhərdən əyildi, qadının əlindən tutub xeyli öpdü. Vera dodaqlarını onun ağaran gicgahına dayayıb yavaşdan dedi:

– Salamət qal, əzizim, mənim haqqımda pis fikirdə olma.

Şahraha çıxanda mujikin arabasının təkərləri taqqıldadı, atı yortma sürdü. Streşnev öz atının başını döndərüb, məzrlərin arası ilə geri qayıtdı. Qızaran tarlaların arasında aydın görünən tula onu uzaqdan müşayiət edirdi. Streşnev atın başını çəkib, tulanı şallaqla hədələdi. Tula da dayanıb şöngüdü. O, sanki soruşurdu: “Bəs mən hara gedim?” Streşnev atı tərpedən kimi, yenə asta-asta onun dalınca qaçırdı. Streşnev gözünün qarşısında uzaq stansiyanı, parıldayan relsləri, cənuba sarı hərəkət edən qatarın tüstüsünü canlandırırdı...

Onun enmiş olduğu, bəzi yerləri daşlı, cılpaq biçənəklərdə hava isti idi. Heç bir səs-səda eşidilməyən payız günü təmiz mavi səma altında nura qərq olmuşdu. Boş tarlalar üzərində, yarıqanlar, bütün nəhəng rus çölü üzərində əzəmətli bir sükut hökm sürürdü. Qanqalların və şalğamın pambıq kimi yumru tükləri havada aram-aram süzürdü. Şalğamlara payız bülülləri qonmuşdu. Onlar bütün gün beləcə oturacaq, yalnız arabir bir yerdən, başqa ycrə uçaraq, öz sakit, gözəl, xoşbəxt güzəranlarını özləri ilə birlikdə aparacaqlar.

KƏND

I

Mülkədar evinin qulluqçuları Krasovların ulu babasına Qaraçı adı vermişdilər, mülkədar Durnovo bu Qaraçını ov itlərinə parçaladıb öldürmüşdü. Qaraçı, ağasının aşnasını ələ keçirmişdi. Durnovo əmr etdi ki, Qaraçını Durnovka kəndindən kənara çıxarıb, təpədə oturtsunlar. Özü isə atın belində bir sürü tazı ilə çölə yollanıb bağırdı: “Tutun onu!” Oturduğu yerdə qorxudan donub qalmış Qaraçı qaçmağa başladı. Halbuki ov itlərinin qabağından qaçmaq lazım deyildi.

Krasovların babası azadlıq əldə etdi. O, ailəsi ilə birlikdə şəhərə köçdü – çox keçmədən məşhur bir oğru oldu. Çornaya Sloboda-da arvadı üçün bir daxma tutdu, ona tapşırırdı ki, satmaq üçün krujeva toxusun, özü isə Belokopitov adlı bir nəfərlə quberniyadakı kilsələri qarət etməyə yollandı. Tutulanda da özünü elə aparırdı ki, bütün qəzada uzun müddət onun hərəkətlərinə heyran qalırdılar. O, guya plis çuxa və tumac çəkmələr geyib dayanır, sırtıq-sırtıq yanaqlarını, gözlərini oynadır, törətdiyi şaysız-hesabsız cinayətlərin ən xırda təfərrüatlarını da ehtiramla boynuna alıb, etiraf edirdi.

– Bəli, elədir. Tamamilə doğrudur.

Krasovların valideyni isə məhkəmədə kiçik məmur idi. Qəzanı gəzib-dolaşırdı, bir zaman doğma Durnovkada yaşadı. Orda balaca bir dükan açmağa təşəbbüs göstərdi, lakin baş tutmadı, içkiyə qurşandı, axırda şəhərə qayıdıb öldü. Onun Tixon və Kuzma adlı oğlanları da dükanlarda qulluq edirdi, alverlə məşğul olurdular. Görürdün, arabaya ərzaq sandığı qoyub yavaş sürə-sürə, qəmli-qəmli çıxırırdılar:

– Arva-adlar, ma-al gətirmişik! Arva-adlar, ma-al var! Mal isə sandığa yığılmış balaca aynalardan, sabundan, üzüklərdən, sapdan, yaylıqlardan, iynələrdən və krendellərdən ibarət idi. Mallara dəyişdirilən nə var idisə: ölü pişiklər, yumurta, qalın kətan, cır-cındır – hamısı arabanın içində idi...

Lakin qardaşlar bir neçə il arabada alver edəndən sonra, bir dəfə az qalmışdı bir-birini bıçaqlasınlar – amma ayrılıb xatadan uzaqlaşdılar. Kuzma çodara köməkçi oldu, Tixon Durnovkadan təqribən beş verst aralı olan Vorqol stansiyası yanındakı şosedə balaca bir karvansara kirayə etdi, orada meyxana və “gizli”, “xır-davat mallar – çay, qənd, siqar və sair” satılan balaca dükən açdı.

Qırx yaşına çatanda Tixonun saqqalına dən düşmüşdü. Lakin o, gözəl, boylu-buxunlu, əvvəlki kimi qamətli idi, ciddi sifəti vardı, qarabəniz, azca çopur, ariq və enlikürək idi, amiranə və sərt danışdı, cəld və qıvraq hərəkət edirdi. Lakin qaşları tez-tez çatırdı, bir də ki, gözləri əvvəlkinə nisbətən daha iti baxır, parıldayırdı.

O vaxtkı payız fəslinin durğunluq, tənəzzül dövrü günlərində, baş vergiləri alınan və kəndlərdə müzayidə-müzayidə dalınca düzəlidiyi həmin günlər Tixon yorulmadan nahiyə pristavlarının dalınca adamlar göndərirdi. Yorulmaq bilmədən mülkədarlardan hələ biçilməmiş taxılı zəmilərdəcə satın alır, torpaqları dəyər-dəyməzinə ələ keçirirdi... O, uzun müddət lal aşpaz arvadla yaşadı, – deyirdi ki, “pis deyil, ağzından heç bir şey qaçır bilməz!” Bu arvadın uşağı olmuşdu, qadın bu uşağı yuxuda altına basıb boğmuşdu, sonra knyaz qızı olan Şaxova qarının yaşlı qulluqçusu ilə evləndi. Elə ki, evlənilib cehizi aldı, yoxsullaşmış dilənçi kökünə düşmüş Durnovlar nəslinin “axırına çıxdı”. Bu nəslin son nümayəndəsi kök, mehriban bir ağazadə idi; iyirmi beş yaşında olduğu halda başı dazlaşmışdı, lakin çox qəşəng şabalıdı saqqalı vardı. Tixon Durnova malikanəsini ələ keçirəndə mujikləri heyrət götürdü: axı Durnovkada yaşayanların hamısı, demək olar, Krasovlardan ibarət idi!

Mujiklər onun yamanca dözümlü olmasına heyrət edirdilər: o həm ticarətlə məşğul olurdu, satın alırdı, az qala hər gün malikanəyə baş çəkirdi, hər qarış torpağa qırğı kimi göz qoyurdu... Mujiklər təəccüb edir, deyirdilər:

– Qəddardır! Amma əsl sahibkardır!

Tixon İlyiçin özü də onları buna inandırır. O tez-tez nəsihət verərək deyirdi:

– Yaşayarıq – israfçılıq eləmirik, ələ düşdün, ipə keçdi. Amma ki, ədalətlə. Mən, qardaş, rusam. Mənə sənənin malın müftə lazım deyil, lakin qulağında sırğa elə: özümünkündən sənə qara qəpik də vermərəm! Azdırmaram, yadında saxla, nazını çəkmərəm!

Nastasya Petrovna isə (o, ördək kimi, pəncəsi içəri tərəfə yırğalana-yırğalana yeriyirdi, daim ikicanlı olub, həmişə də ölü qız doğduğundan, sifəti sarı, şişkin idi, seyrək saçları çallaşmışdı) ərinin sözlərinə qulaq asıb zarıya-zarıya deyirdi:

– Eh, mən sənə baxanda təəccüb edirəm, sən nə qədər sadələvh adamsan! Axı sən sarsaqlara niyə baş qoşursan? Sən onun başına ağıl qoymaq istəyirsən, amma onun heç vecinə də deyil. Hələ bir gör qıçlarını necə aralı qoyub, – elə bil ki, Əmir buxaradır!

Payızda bir yanı şose yoluna, o biri yanı stansiya və elevatora tərəf olan karvansaranın yanında arabaların cırlıtması ətrafı bürüyürdü: içi taxilla dolu arabalar yuxarıdan da, aşağıdan da karvansaraya tərəf dönürdü. Dəqiqəbaşı gah meyxana qapıları (burada hər şeyi Nastasya Petrovna satırdı), gah da qaranlıq, çirkli, dükən qapıları cırlıdayırdı; dükəndən tünd sabun, siyənək balığı, maxorka, nanəli qoğal, ağ neft qoxusu gəlirdi. Dəqiqəbaşı meyxanadan səslər eşidilirdi:

– U-uh! Sənin aracağın yamanca tünddür, Petrovna! Lap beynimə vurdu, lənətə gəlsin onu.

– Ağzına qənd al, mənəim əzizim!

– Olmaya burunotu qatıbsan arığa?

– O da çıxdı sarsağa!

Dükəndə adam çox idi:

– İlyiç! Mənə bir girvənkəlik vətçinə çəkərsənmi?

– Bu il, Allahın mərhəməti sayəsində vətçinə ilə o ki var, lap kefin istəyən qədər təmin olunmuşam!

– Neçəyədir?

– Lap ucuz!

– Xozeyin! Yaxşı qatranınız varmı?

– Bu cür qatran, mənəim əzizim, heç sənənin babanın toyunda da olmayıb!

– Bəs neçəyədir?

Uşaq atası olmaq ümidini itirmək və meyxanaların bağlanması Tixon İlyiçin həyatında baş vermiş böyük hadisələr idi. Onun daha ata ola bilməyəcəyinə şübhə qalmadığı məlum olanda Tixon qocaldı. O, əvvəlcə zarafat edirdi, tanış-bilişə deyirdi:

– Yox, mən istədiyimə mütləq nail olacağam. Uşaqsız insan – adam deyil. Elə-belə, bir növ löhrəm yerdir...

Sonralar hətta canına qorxu düşdü: – bu necə şeydir, biri yuxuda altına basıb boğdu, o biri də dalbadal ölü doğur! Həm də ki,

Nastasya Petrovnanın axırncı hamiləlik dövrü xüsusilə ağır günlər idi. Tixon İlyiç əzab çəkir, hiddətlənirdi. Nastasya Petrovna gizlicə dua edir, xəlvətcə ağlayırdı; gecələr, ərinin yuxuya getdiyini güman edərək çıraq işığında yatağından miskin vəziyyətdə ehmalca enir, çətinliklə diz çökür, pıçıldaya-pıçıldaya səcdə edirdi; müqəddəs surətlərə qəmli-qəmli nəzər salıb, qocasayağı, əzabla qalxırdı. Tixon İlyiç çıraq və qəndilləri, onların tutqun kilsə işığını uşaqlıqdan xoşlamırdısa da, bunu öz-özünə etiraf etməyə də cəsəreti çatmırdı. O zamankı noyabr gecəsi ömürlük yadında qalmışdı, o gecə Çornaya Slobodadakı balaca, əyri daxmada da elə bu cür – hüzn və şöhrət hissi oyadan, sakit-sakit yanan qəndilin zəncirlərinin kölgələri qaralırdı, evə ölüm sükutu çökmüşdü, taxtın üstündə müqəddəs surətlərin altında atası gözlərini yumub hərəkətsiz uzanmışdı, dik burnunu qaldırıb, mum kimi saralmış əllərini sinəsində çarpazlamışdı, onun yanında qırmızı cındır salınmış pəncərədən bayırda isə coşqun – həzin nəğmələrlə, vay-şivəndə bar-bar bağıraran qarmonlara uyğun gəlməyən mahnılarla orduya aparılanlar keçib gedibdilər... İndi çıraq daim yanırdı.

Karvansarada qutu qayıran vladimirli ustalar atlarına yem verirdilər – həm də evə “Qeybdən xəbər verən yeni kök bir kahin, falçı gəlmişdi; o, irəli sürülən məsələlər üzrə gələcəkdən xəbər verirdi, ən asan üsullar tətbiq edərək, kartlarla, paxlalar və qəhvə ilə fala baxırdı”. Nastasya Petrovna axşamlar çeşməyini taxır, mumdan kürəcik qayırib falçının dairələrinə atmağa başlayırdı. Tixon İlyiç isə ona çəpəki nəzər salırdı, lakin cavablar daim qaba, məşum, yaxud da mənasız olurdu.

Nastasya Petrovna soruşurdu:

– Ərim məni sevirmi?

Kahin cavab verirdi:

– İt ağacı sevən kimi.

– Mənim neçə uşağım olacaq?

– Tale səni ölümə məhkum edib, sısqa ot tarladan rədd olmalıdır.

Belə olanda Tixon İlyiç deyirdi:

– Ver bir mən atım...

– O, belə bir fal açırdı:

– Mənə məlum olan bir nəfərlə məhkəmə davasına başlayımmı?

Lakin onun da sualının cavabı mənasız olurdu:

– Ağzında dişlərini say.

Tixon İlyiç bir dəfə boş mətbəxə baş çəkəndə arvadını aşpaz qadının uşağının beşiği yanında gördü. Ala-bula bir cücə civildəyə-civildəyə pəncərənin içində gəzişirdi, dimdiyi ilə şüşəni taqqıldadıb milçək tuturdu, arvad isə taxtın üstündə oturub, beşiği yırğalayır, titrək səslə, yanıqlı-yanıqlı layla çalırdı:

Soruşma, hardadır o bircə balam,
Soruşma, rahatmı yatdığı torpaq. –
Bir uca sərdabə içində balam
Əbədi yuxuda uyuyubdur, bax...

Onun yuxusuna haram qatmayın,
Sakitcə danışın, addım atmayın.
Qoy qara örpəyə bürünüb yatsın,
Balam yuxularda murada çatsın...¹

Bunu eşidəndə Tixon İlyiçin sifəti elə dəyişdi ki, Nastasya Petrovna ona baxanda sıxılmadı, qorxmadı, – ancaq ağlamağa başladı, burnunu silə-silə yavaşdan dedi:

– Allah eşqinə, apar məni müqəddəs möminin yanına...

Tixon İlyiç onu Zadonska apardı. Lakin yolda fikirləşirdi ki, fərqi yoxdur, Allah ona qənim olmalıdır, ona görə ki, gecə-gündüz başı işə qarışdığı üçün, çaxnaşma və vurnuxmada, kilsəyə ancaq Pasxa bayramında gedə bilirdi. Bundan başqa da ağılına təhqiredici fikirlər gəlirdi: o özünü daim müqəddəs şəxsiyyətlərin valideyinləri ilə müqayisə edirdi, onların da uzun müddət uşaqları olmurdu. Bu, ağılsızlıq idi, lakin Tixon İlyiç çoxdan hiss etmişdi ki, onun daxilində özündən sarsaq bir məxluq da vardır. Yola düşməmişdən qabaq Afondan məktub almışdı: “Allahın ən mömin bəndəsi olan pənahımız Tixon İlyiç! Həmişə amanda olasınız, Allahın mərhəməti başınızın üstündən əskik olmasın! Hamının vəsf etdiyi Məryəm ananın, yer üzündə tale bəxş edən müqəddəs Afon dağının himayəsində olasınız! Mənə sizin xeyirxah işlərinizdən xəbərdar olmaq səadəti nəsib olmuşdur, eşitmişəm ki, ibadətqahların yaranması və onların zینətləndirilməsi üçün, rahib hücrələri üçün

¹ Şeirlərin tərcüməsi Çingiz Əlioğlunundur.

nəzirlər verirsiniz. Hazırda mənim daxmam köhnəlib, elə yararsız hala düşüb...” Bu daxmanın sahmana salınması üçün Tixon İlyiç bir onluq göndərdi. Onun haqqındakı şayiələrin doğrudan da Afona gedib çatmasına sadələvhəcəsinə inandığı vaxtlar çoxdan keçmişdi; o yaxşı bilirdi ki, Afonda həddən artıq daxma köhnəlib çürümüşdür, buna baxmayaraq, pul göndərmişdi. Lakin bunun da köməyi olmadı, hamiləlik böyük əzabla qurtardı. Nastasya Petrovna axırıncı ölü uşağı doğmamışdan qabaq, yuxuya gedərkən diksinməyə, zarımağa qışqırmağa başlamışdı... Qadının dediklərindən belə məlum olurdu ki, yuxuda çilgincasına bir şadlıq bir anda onun bütün varlığına hakim kəsilirdi, eyni zamanda da bu şadlığa misilsiz bir qorxu qarışırdı: o, gah görürdü ki, göylərin başdan-ayağa par-par parıldayan zərli-qızılı hökmdar paltarları geymiş padşahı ona sarı yeriyyir və hardansa getdikcə ucalan ahəngdar nəğmə sədaları eşidilir; gah da çarpayının altından, qaranlıqda seçilməyən, lakin daxilən aydın duyulan, şeytan balası sıçrayıb çıxır, özü də dodaqla çalınan qarmonda nə isə, çox ucadan, gah zildə, gah da bəmdə dəliqanlı mahnılar çalmağa başlayır! Bürküdə, pərqu yorğan-döşəkdə deyil, anbarların talvarları altında, açıq havada yatmaq daha rahat olardı, lakin Nastasya Petrovna qorxurdu:

– İtlər yanaşib, başımı qoxulayalarlar...

Uşaq atası olmaq ümidini itirəndən sonra, Tixon İlyiçin ağlına tez-tez bu cür fikirlər gəlirdi: “Axı bütün bu işgəncə kimə lazımdır, onu görüm lənətə gəlsin!” Monopolya isə yaraya təpilən duz mislinə idi. Əlləri əsməyə başlamışdı, qaşları iztirabla çatılır, dodaqları əyilirdi, xüsusilə dilindən düşməyən “Nəzərə alın” sözlərini ifadə edəndə. O, əvvəlki kimi, yenə də özünü cavan kimi aparırdı – dana dərisindən tikilmiş şıq çəkmələr, iki tərəfi düyməli pencəyin altından naxışlı yanyaxa köynək geyirdi. Lakin saqqalı ağarır, seyrəkləşir, pırtlaşırdı...

Yay isə, sanki qəsdən isti, quraqlıq keçirdi. Çovdar lap tələf olmuşdu. Alıcılara şikayətlənmək ona ləzzət verirdi.

Tixon İlyiç öz şərab ticarəti haqqında sevinclə, hər sözü aydın tələffüz edə-ədə deyirdi:

– Qurtarıq, qurtarıq! Bos necə! Monopolya! Maliyyə nazirinin özü ticarətə başlamaq istəyir!

Nastasya Petrovna zarıya-zarıya deyirdi:

– Uf, bilmirəm sən axırın necə olacaq! Dilin başına iş açacaq! Aparıb soxacaqlar səni cəhənnəm dərənin dibinə!

Tixon İlyiç qaşlarını çatıb sərt cavab verirdi:

– Məni qorxuda bilməzsiniz! Xeyr a! Hər danışan ağıza daş tixamaq olmaz!

Sonra sözləri yenə daha kəskin tərzdə, aydın tələffüz edə-ədə alıcıya müraciət edirdi:

– Çovdar da ürəkaçandır! Nəzərə alın: hamının ürəyini açır! Gecələr də görmək olur. Çıxırsan kandara, ay işığında çölə göz gəzdirirsən: qaşqa kimi işıldayır! Çıxıb baxırsan: bərq vurur.

Tixon İlyiç həmin il Petrov¹ bayramında dörd gün şəhərdəki yarmarkada qalmışdı, fikirdən, istidən, yuxusuz gecələrdən qanı daha artıq qaralmış, dilxor olmuşdu. O, yarmarkaya adətən həvəslə gedərdi. Alaqaranlıqda arabaları yağlayır, içinə ot doldururdular; sahibkarın özü qoca xidmətçisi ilə birlikdə minib yollandığı arabaya yastıqlar, mahud çuxa qoyardılar. Yola gec düşərdilər, araba cırıldaya-cırıldaya dan yeri ağaranadək yol gedərdilər. Əvvəlcə dostcasına söhbət edər, papiros çəkərdilər, yolda və gecələmə yerlərində öldürülən tacirlər haqqında bir-birinə dəhşətli qədim əhvalatlar danışardılar. Sonra Tixon İlyiç yatmağa hazırlaşardı – yuxuya gedə-gedə qarşıya çıxanların səsini eşitmək, arabanın titrəyib yırğalanmasını, sanki daim dağa qalxdığını hiss etmək, yastığın üstündə yanağının titrəməsini, papağının başından düşməsini duymaq ona misilsiz ləzzət verirdi. Gün çirtlamamış, çəhrayı rəngə boyanan şehli sübh çağı, yaşıl taxıl zəmiləri arasında yuxudan oyanmaq necə də xoş idi. Uzaqda, mavi ovalıqda şənliklə ağaran şəhəri, onun kilsələrinin parıltısını görmək, möhkəm əsnəyib uzaqdan gələn zəng səslərini eşidərək xaç çəkmək, yarıyuxulu, sübhün sərinində uşaq kimi zəifləmiş, sökülən şəfəq in işığında tabaşir kimi ağarmış olan qocanın əlindən cilovları alıb arabanı sürmək nə qədər könülaçan idi... İndi Tixon İlyiç arabaları kovxa ilə göndərüb özü qazalaqda yollandı. İsti, aydın gecə idi, lakin onu heç bir şey sevindirmirdi; yol onu yormuşdu, şəhərin girəcəyindəki yarmarkanın, qazamat və xəstəxananın işıqları çöldə on verstlikdən görünürdü; adama elə gəlirdi ki, heç vaxt bu uzaq, sanki mürgü döyən işıqlara çatmaq

¹ Pravoslavlarda iyunun 29-da başlanan dini bayram

mümkün olmayacaqdır. Şepnoy meydanındaki karvansara isə çox isti idi. Birələr yamanca sancırdı, darvaza yanında tez-tez səslər ucalırdı, daş döşənmiş həyətə daxil olan arabalar gurultu salırdı, xoruzlar elə tezdən banlamağa başladı, göyərçinlər elə qurulaşdı, açıq pəncərələr elə tez ağardı ki, o heç gözünü də yuma bilmədi. Yarmarkada, arabanın içində keçirmək istədiyi ikinci gecə də az yatdı; atlar kişnəyir, çadırlarda işıq yanırıdı, hər tərəfdə adamlar gözür, danışdırlar, dan yeri ağaranda isə gözləri yumulurdu, amma elə bu vaxt həbsxanada, xəstəxanada zənglər çalınmağa lap başının üzərində isə inək dəhşətlə böyürməyə başladı...

Bu günlər və gecələr ərzində dəqiqəbaşı ağına belə fikir gəlirdi:
– Katorqadır!

Örüşdə uzunluğu bir verst olan yarmarka həmişəki kimi səsküylü, çaxnaşmalı idi. Qatmaqarışq səslər, hay-küy, atların kişnəməsi, fiştırların, karusellərdə gurlayan orkestrin və onların¹ çaldıqları marşların və polkaların sədaları bir-birinə qarışmışdı. Söhbətçil mujiklər və arvadlar arabalara çadırların, atlarla inəklərin, oyunbazxanalarla yeməklərin arasından keçirdilər, yeməklər bişirilən tərəfdən ətrafa piyli kürələrdən üfunətli his, tüstü qoxusu yayılırdı; bütün bunların arasındakı tozlu, təzəkli döngələrdə səhərdən axşamədək dəstə-dəstə adam axışıb gəlirdi. Bütün mübahisələrin və sazişlər qızısqıdaran alverçilərin, həmişəki kimi yenə də sayı-hesabı yox idi; korlardan, dilənçilərdən, şikəstlərdən ibarət ardı-arası kəsilməyən dəstələr qoltuq ağaclarına söykənə-söykənə və arabalarda boğuş səslərlə oxuya-oxuya axışıb gəlirdilər; ispravnikin zıncırovları cingildəyən üçatlı faytonu izdiham içərisində asta-asta hərəkət edirdi; qolsuz plis köynək geymiş və başına tovuz lələkli papaq qoymuş sürücü atları zorla saxlayırdı... Tixon İlyiçin alıcıları, müştəriləri çox idi. Ona gömgöy qaraçılar, kətan parçadan uzun, gen paltar və sürtülüb əyilmiş çəkmələr geymiş polşalı sarışın yəhudilər, çuxa geyib, başlarına günlükü papaq qoymuş, sifətləri gündən qaralmış, kiçik malikanələri olan dvoryanlar yanaşırdılar; gözəl və yaraşlıq qusar knyaz Baxtin ingilis kostyumu geymiş arvadı ilə bərabər gəlmişdi; qocalıb əldən düşmüş Sevastopol qəhrəmanı Xvostov da orada idi; o, ucaboy iri sümüklü bir adam idi; yekə, qara sifəti qırış-qırışdı, uzun

¹ Mexaniki musiqi alətləri (tərc.)

mundir və gen şalvar enliburun çəkmə geymiş, başına kənarları sarı böyük papaq qoymuşdu, papağının altından çıxan rənglənmiş, qonura çalan boz saçlarını gicgahlarına tərəf daramışdı.

Baxtin çevrilib ata baxır, tünd-qırmızı şalvarda qıçını oynadaoynada bağının arasından təmkinlə gülümsəyirdi. Xvostov sozala-sozala, odlu gözü ilə ona çəpəki baxan ata yanaşaraq elə dayanırdı ki, elə bil yıxılırdı, qoltuq ağacını qaldırıb boğuş səslə onuncu dəfə soruşurdu:

– Neçəyə satırsan?

Hamiya da cavab vermək lazım idi. Tixon İlyiç də cavab verirdi, lakin canını dişinə tutub zorla cavab verirdi, özü də elə qiymət deyirdi ki, hamı çevrilib ondan uzaqlaşdı.

Onu gün bərk qaralmışdı, arıqlamış, rəngi qaçmışdı, üst-başı toza bulaşmış, qəm-qüسسəyə batmışdı, bütün bədənində zəiflik hiss edirdi. Mədəsi elə pozulmuşdu ki, sancıdan nəfəsi kəsilirdi. Xəstəxanaya getməli oldu. Lakin orada, səs-küylü dəhlizdə, karbon turşusunun iyrenc qoxusu yayılmış havada oturub iki saat növbə gözləməli oldu, həm də o burada özünü Tixon İlyiç deyil, elə hiss edirdi ki, elə bil sahibkarın, yaxud rəisin qəbul otağında oturmuşdu. Keşişə bənzəyən, mis qoxusu verən gödək, dar sürtük geymiş, qırmızısifət, mavigözlü həkim fisıldaya-fisıldaya soyuq qulağını onun sinəsinə dayayanda, Tixon İlyiç tələsik dedi ki, “qarımanın ağrısı kəsdi”, özü də ancaq qorxaqlığından işlətmə dərmanından imtina edə bilmədi. Yarmarkaya qayıdanda isə, bir stəkan istiotla duz qatılmış araç içdi, yenə kolbasa və çörək yedi, çay, su içdi, turş kələm şorbası yedi – yangısı isə kəsmirdi ki, kəsmirdi. Tanışlar onu “pivə içib sərinləməyə” dəvət edirdilər, o da gedirdi. Kvas satan bağırırdı:

– Kvas cana gətirir, həyəcana gətirir! Qədəhi bir qəpik, lap birinci limonad!

Tixon kvas satanı dayandırır.

Qırmızı köynək geymiş yekəqarın, dazbaş qoca qan-tər içində yoğun səslə qışqırırdı:

– Dondurma, di gəl, durma!

Tixon İlyiç sümük qaşıqla az qala buz kimi dondurma yeyirdi, dondurmada onun gicgahları bərk ağrıyırdı.

Ayaqlar, çarxlar və heyvan dırnaqları altında tapdanmış, zirzibilə batmış, hər yerinə təzək yayılmış tozlu örüş boşalırdı,

– yarmarkanın camaatı dağılışırdı. Lakin Tixon İlyiç satılmamış atları, clə bil, kiminsə acığına, istidə, tozun içində saxlamışdı, arabanın içində oturub, yerindən tərpenmirdi ki, tərpenmirdi. Aman Allah, bu necə diyardı! Arşın yarım dərinlikdə qara torpaqdır, özü də necə! Halbuki beş il də qəhətliksiz, acılıqsız keçmir. Şəhər bütün Rusiyada taxıl ticarəti ilə məşhurdur, halbuki bütün şəhərdə taxıldan doyunca yeyən yüzcə nəfərdir. Bəs yarmarka? Dilənçilər, sar-saqlar, korlar və şillər, – baxanda adamı dəhşətə gətirib ürəyini bulandıran bu cür məxluqlar bütöv bir alaydır.

Tixon İlyiç evə günəşli isti səhərçağı köhnə enli yolla gedirdi. Əvvəlcə şəhərdə, bazarın içi ilə gedirdi, sonra gön zavodlarından suyu turşulaşan dayaz çaydan keçdi, çayın o biri tayından dağa qalxıb, Çornaya Slobodadan ötdü. Bazarda Tixon İlyiç bir zaman qardaşı ilə birlikdə Matorinin dükanında qulluq edirdi. İndi bazarda hamı ona baş əyirdi. Onun uşaqlığı Slobodada keçmişdi, – bu tərəkildə, damları çürüyüb qaralmış, özləri isə torpağa çökmüş daxmaların arasında böyümüşdü... İndi Tixon İlyiçin anadan olub böyüdüyü daxmadan əsər-ələmət də qalmamışdı. Onun yerində nazik taxtalardan tikilmiş balaca, təzə ev var idi, evin qapısı üstündə paslı bir lövhə asılmışdı: “Ruhani dərzisi Sobolyev”. Slobodada qalan şeylərin hamısı köhnə qaydada idi: qapıların yanında donuzlar və toyuqlar eşələnirdi, darvazaların yanında uzun ağaclar, ağacların başlarına qoyun buynuzları keçirilmişdi, balaca pəncərələrdəki gül dibçəklərinin dalında, krujeva toxuyan ağ iri sifətli qızlar baxırdılar, çiyinlərindən tək bir qayış keçirmiş ayaqyalın uşaqlar, göyə lif quyruqlu çərpələng buraxırdılar, sarışın, balaca, sakit qızlar torpaq qalağı yanında çox xoşladıqları “Gəlinciklərin dəfni” oyununu oynayırdılar... Dağda, çöldə, Tixon İlyiç qəbiristanda xaç çəkdi, qəbiristanın hasarından o tərəfdə qocaman ağacların arasında, bir zaman varlı və simic Zıkovun qəbri var idi, bu qəbir çökmüşdü. Tixon İliç fikirləşib atın başını qəbiristanın darvazasına sarı döndərdi.

Böyük ağ darvazanın yanında bir qarı oturub corab toxuyurdu, gözüne çəsmək taxmış, donqarburun, dodaqları çökmüş bu qarı nağıllarda təsvir olunan qarıya bənzəyirdi, – qəbiristan nəzdindəki yurdsuzlar evində yaşayan dul qadınlardan biri idi.

Tixon İlyiç atın cilovunu darvaza yanındakı dirəyə bağlayaraq qışqırdı:

– Salam, nənə! Atıma baxa bilərsənmi?

Qarı ayağa qalxdı, belini büküb baş əyərək dedi:

– Bilərəm, atam.

Tixon İlyiç papağını götürdü, başını qaldırdı. Məryəm ananın darvaza üzərindəki şəklinə baxa-baxa xaç vurub əlavə etdi:

– İndi burda çoxsunuzmu?

– On iki qarı var, atam.

– Tez-tezmi savaşırsınız?

– Tez-tez atam...

Tixon İlyiç ağacların və xaçların arasında köhnə taxta kilsəyə gedən xiyabanla aram-aram addımladı. O, yarmarkada saçını vurdurmuşdu, saqqalını düzəltdirib, qısaltmışdı. – Ona görə də xeyli cavan görünürdü. Naxoşlayandan sonra arıqlaması da onu cavanlaşdırmışdı. Gündən qaralmış üzü də həmçinin, – təkçə gicgahlarının zərif dərisində üçbucaq şəklində vurulmuş saç ağarırdı. Uşaqlıq və gənclik illərinin xatirələri hətta başına qoyduğu təzə kətan şapka da onu cavanlaşdırmışdı. O yeri-yeri ətrafa göz gəzdirdirdi... Həyat necə də qısa və mənasızdır! Bütün ətrafda, gün işığına qorq olmuş bu sükutda köhnə qəbiristanda necə də dinclik, sakitlik hökm sürür! Buludsuz göydə əsən isti külək bürküdən seyrəlmiş ağacların parlaq başlarını yırğalayır, daşların, abidələrin üstünə düşən işıqlı, xəfif kölgələrini titrədir. Külək dayananda isə günəş çiçəklərlə otları bərk qızdırırdı, kolların arasındakı quşlar sevincə cəhcəh vurur, isti cığırlarda kəpənəklər nəşələnir, məst olurdular... Tixon İlyiç xaçlardan birinin üstündə bu sözləri oxudu:

Əcəlin insandan yığıb aldığı

Dəhşətli vergidir, bir ağır töycü...

Lakin ətrafda dəhşətli heç bir şey yox idi. O, gedə-gedə qəbiristanın böyüməsini hətta bir növ məmnuniyyətlə hiss edirdi, dayaqları olan tabut şəklindəki köhnə daşların ağır, yastı çuqun laylarının, bütün qəbiristanı bürümüş çürüyən böyük və qaba xaçların arasında bir çox yeni məqbərənin əmələ gəlməsi onu şadlandırırdı. “1819-cu il noyabrın 7-də, səhər saat 5-də vəfat etmişdir” – bu cür yazıları oxumaq onun tükələrini ürpərdirdi, tutqun payız günü dan yeri ağaranda köhnə qəza şəhərində ölmək yaxşı deyil! Lakin onun

yanındaca ağacların arasında, gipsdən hazırlanmış, gözləri səmaya zillənmiş ağappaq mələk işıq saçdı, onun altındakı kürsülükdə zərli hərfərlə yazılmışdı: “Allaha etiqadla vəfat edən ölümlər xoşbəxtdirlər!” Bir nəfər kollec assessorunun pis havadan və xeyli vaxt keçdiyi üçün əlvanlanmış dəmir abidəsində belə bir şeir həkk olunmuşdu:

Çara da o, qəlbən xidmət edirdi,
Bütün insanlara yanır, sevirdi,
İnsanlar da ona hörmət edirdi...

Bu misralar Tixon İlyiçə saxta göründü. Lakin həqiqət harada idi? Odur, kolluqda, sanki çirkli mumdan qayrılmış adam kəlləsi atılıb, – insandan vur-tut bu qalmışdır... Amma bununla qurtarırmı? Çiçəklər, lentlər, xaçlar, tabutlar və torpaq altında sümüklər çürüyür, – hər şey ölür və çürüyür! Tixon İlyiç gedə-gedə oxuyurdu: “Ölümlərin dirilməsi də belədir: çürüyüb torpaq olur, çürüntüsüz dirilir”.

Bütün yazılar insanı mütəəssir edən rahatlıq və dinclikdən, mehribanlıqdan, yer üzündə sanki mövcud olmayan və olmayacaq sevgidən bəhs edirdi, bir-birinə qarşı elə sədaqətdən və Allaha itaətlikdən bəhs edir, gələcək həyata, başqa, xoşbəxt bir diyarda görüşməyə elə hərarətli ümid bəsləməyi təlqin edirdi ki, onlara ancaq burada inanırsan; elə bərabərlikdən danışdı ki, onu ancaq ölüm, – ölmüş dilənçinin dodaqlarından son dəfə, qardaş kimi öpərək, onu şahlar və hökmdarlarla müqayisə etdikləri dəqiqələr bəxş edir... Kənarında, hasarın uzaq bucağında, qızmar günəş altında mürgüləyən gəndalaş kollarının içərisində isə Tixon İlyiç təzə bir uşaq qəbiri gördü, xaç üstündə iki misralıq şeir yazılmışdı:

Susun, ey yarpaqlar, pıçıldaşmayın,
Mənim Kostyamı siz oyatmayın! –

O, öz balasını, lal aşpaz qadının yuxuda ikən boğub öldürdüyü uşağını xatırladı, gözləri yaşardı.

Həç kim, həç vaxt yolunu qəbiristanın yanından keçən və dəreəli-təpəli çöllərin arasında gözədən itən şosedən salmırdı. Yanaşı olan tozlu qəsəbədə keçib gedirdilər. Tixon İlyiç də kəndarası yolla getdi, qarşından sürətlə gələn sınıq-salxaq bir minik arabası

onun yanından yel kimi ötüb keçdi, – qəza sürücüləri araba və faytonları dəliqanlı kimi sürürlər! Minik arabasında şəhər ovçusu oturmuşdu; onun ayağı yanında ala tazı var idi, dizinin üstündə məhfəzəli tufəng tutmuşdu, qəzada bataqlıq yox idi, amma ovçunun ayağında bataqlıqda geyilən uzunboğaz çəkmə vardı. Tixon İlyiç acıqlı-acıqlı dişini qıcadı: bu avardan yaxşı nöqərlər! Günortaçağı idi, qızmar gün yandırır, isti külək əsirdi, buludsuz səma qapqara olurdu. Tixon İlyiç yoldan qoparılan tozdan daha da acıqlanıb üzünü döndərirdi, biçin vaxtından qabaq qurumağa başlayan taxıl zəmilərinə qayğı ilə çəpəki nəzər salırdı.

Yorğunluqdan və bürküdən iztirab çəkən dindar qadınlar əllərində uzun əsalar ağır-ağır yeriyirdilər. Onlar bellərini büküb Tixon İlyiçə itaətliklə baş əydilər, lakin indi ona yenə də hər şey dələduzluq təsiri bağışlayırdı.

– Fağır görsənirlər! Amma gecələdikləri yerlərdə, bir-biri ilə, yəqin ki, it kimi boğuşurlar!

Yarmarkadan qayıdan, – sarışın, gömgöy, qara, lakin hamısı da cyni dərəcədə rüsvayçı halda, arıq və cır-cındırlı sərxoş mujiklər yabılarını qova-qova duman kimi toz qaldırırdılar. Tixon İlyiç onların gurultu qoparan arabalarını ötüb keçə-keçə başını bulayırdı:

– Ay sizi, sərgərdan dilənçilər, lənətə gələsiniz, yerə girmişlər!

Çit köynəyi cırım-cırım olmuş mujik yatmışdı; arxası üstə uzanmış, başını dala öymüş, qanına qəltan olmuş saqqalını və şişmiş, qanı laxtalanmış burnunu dik tutmuş bu adamı araba ölü kimi atıb-tuturdu. Ayrı bir mujik küləyin başından qaçırdığı papağının dalınca yüyürdü, bu adam bürküyəndə Tixon İlyiç ona qəzəbli bir nəşə ilə şallaq ilişirdi. Ona içi xəlbi, bel və arvadlarla dolu olan bir araba rast gəldi; arxası ata tərəf oturmuş arvadlar silkələnir, atılıb-düşürdülər, biri başına günlüyü arxaya tərəf təzə uşaq papağı qoymuşdu, ikinci qadın mahnı oxuyurdu, üçüncü əllərini oynada oynada Tixon İlyiçin arxasınca qəhqəhə ilə gülüb bağırırdı:

– Əmi! Civin düşdü!

Qarovulxananı keçəndən sonra, şose yolu yana burulurdu: gurultu qoparan arabalar dalda qalmışdı, sakitlik, genişlik sahəsi başlanmışdı, çölün bürküsündə o yenə hiss etdi ki, hər halda dünyada ən ümdə məsələ “işdir”. Eh, hara baxırsan yoxsulluq hökm sürür! Mujiklər tamam var-yoxdan çıxıblar, qəzaya səpələnmiş, yoxsullaşmış kiçik

malikanələrdə bir çöp də qalmayıb. Buraya təsərrüfatçı adam lazımdır, bacarıqlı adam!

Yarı yolda Rovnoye adlı böyük bir könd var idi. Boş küçələr boyunca, istidən yanmış söyüdlüklərdə qarayel əsirdi. Evlərin qapıları ağızda külün içində toyuqlar eşələnirdi. Bomboş öürüşdə əcaib rəngli kilsə görünürdü. Kilsədən o tərəfdə, təzək səddin yanında gilli dayaz göl günəşdən par-par parıldayırdı, dəqiqəbaşı suyu batıran bir sürü inək dayanmış sarı kəsif suda çılpacaq bir mujik başını sabunlayırdı. Mujik qurşağadək suya girmişdi, sinəsində balaca xaç parıldayırdı, boynu və sifəti gündən qaralmışdı, solğun bədəni isə ağappaq idi.

Tixon İlyiç atını mal-qara qoxusu gələn gölə sarı çəkib dedi:

– Atın yüyənini ağızından çıxart görüm.

Mujik əlindəki göyə çalan sabun qırığını inəklərin nəcisindən qaralmış sahilə ataraq başı sabunlu halda, utana-utana əlini qabağına tutub, əmri yerinə yetirməyə tələsdi. At acgözlüklə başını suya əydi, lakin su elə isti və iyrenc idi ki, heyvan başını qaldırıb, sudan üz döndərdi. Tixon İlyiç fıstırıq çala-çala papağını yellətdi:

– Əcəb suyunuz var! Olmaya bunu içirsiniz?

Mujik gülümsəyib mehribancasına dedi:

– Sizin suyunuz şirindir? Mən ildir bu suyu içirik! Suyu nə var ki, sən onu de ki, çörəyimiz çatışmır...

Rovnoyedən sonra yol başdan-başa çovdar zəmilərinin arasından keçirdi, burada, da sünbüllər dənsiz, sısqı idi, zəmiləri peyğəmbərçiyi basmışdı... Durnovka yanındakı Visselokla yanaşı, öyri-üyürü, oyuqlu keçisöyüdündə saysız-hesabsız zağca oturub gümüşü dimdiklərini açmışdılar, – nədənsə bu quşların yanğından xoşu gəlir. Bu günlər Visselokun ancaq adı qalmışdı – zirzibilin içində yalnız qaralmış bünövrələr gözə çarpırdı. Zirzibildən göyə çalan ağ tüstü qalxırdı, hər tərəfə yanıq qoxusu yayılmışdı... Yanğın fikri Tixon İlyiçə ildırım sürəti ilə dərin təsir bağışladı. O, rəngi qaçmış halda: “Fəlakət!” – deyə düşündü. Onun heç bir şeyi sığorta edilməmişdi. Hər şey bir saatın içində havaya sovrula bilər...

Petrov günlərindən, yarmarkaya yollandığı bu unudulmaz səfərdən etibarən Tixon İlyiç içməyə başladı – sərxoş oluncaya qədər deyil, az-az, lakin sifəti əməlli-başlı qızarcayadək içirdi. Lakin bu, onun işlərinə qətiyyənlə mane olmurdu, özünün dediyinə

görə, səhhətinə də maneçiliyi yox idi. O deyirdi: “Araq qanı duruldu”. O, öz həyatını indi də çox vaxt katorqa, dar ağacı, qızıl qəfəs adlandırır. Lakin o, tutduğu yolda daha artıq inamla addımlayırdı, bir neçə il elə yeknəsəq keçdi ki, – hər şey bir iş günü mislində idi. Yeni böyük hadisələr isə – Yaponiya ilə müharibə və inqilab elə baş verdi ki, bunu heç ağıllarına da gətirməmişdilər.

Müharibə haqqında söhbətlər, əlbəttə ki, lovğalıqla başlanmışdı. “Kazak, sarı bədənin dərisini çox tez soyacaq, qardaş!” Lakin çox keçmədən ayrı cür danışıqlar eşidildi.

Tixon İlyiç də ciddi təsərrüfatçılıq iddiası ilə deyirdi: – Öz torpağımız başımızdan aşır! Bu müharibə deyil, tamam ağılsızlıqdır!

Rus ordusunun dəhşətli surətdə darmadağın edilməsi xəbərləri onu heyran edir, sevindirirdi; Tixon kinli-kinli deyirdi:

– Lap qiyamətdir! Lap yaxşı eləyirlər, qoy ağlatsınlar onların anasını!

Əvvəlcə inqilab da onu heyran edirdi, adamların öldürülməsi də çox xoşuna gəlirdi.

Tixon İlyiç qızıqıb vəcdə gələndə bəzən deyirdi:

– O, nazirin atasını necə yandırdı, ona necə divan tutdu – izi-tozu qalmadı!

Lakin torpaqların başqalarına verilməsi haqqında danışmağa başlayan kimi, onun qəlbində qəzəb hissi baş qaldırdı. “Hamısını eləyən cuhudlardır! Hamısı cuhudların işidir, bir də ki, o tüklü heyvanların – tələbələr!” Heç başa düşmək olmurdu. Hamı deyir – inqilab, inqilab, amma ətrafda hər şey əvvəlki kimidir, adi qaydasındadır: günəş işıq saçır, zəmilərdə çovdar cücərir, arabalar stansiyaya yollanır... Səsini çıxartmayın, üstüörtülü danışan camaatı başa düşmək olmurdu.

Tixon İlyiç deyirdi:

– Camaat sirr verməz olub! Yamanca sirr verməyəndir!

Özü də “cuhudları” yaddan çıxarıb əlavə edirdi:

– Əslində bütün bu həngamə o qədər də mürəkkəb bir şey deyil. Hökumət dəyişəcək, torpaqlar bərabərləşəcək – bunu balaca uşaq da başa düşər. Deməli ki, xalqın kimin tərəfində olduğu aydındır. Amma səsini çıxartmır. Demək ki, göz qoymaq lazımdır, özü də cəhd edilməlidir ki, səsini kəssin. Ona yol vermək lazım deyil! Belə olmasa özünü gözəl: əlinə girəvə keçdiyini duysa, quyruğunun altında qayıq hiss eləsə – darmadağın edər!

Tixon İlyiç bir yerdə oxuyanda, ya da çşidəndə ki, kimin torpağı beş yüz desyatindən artıqdırsa, onu əlindən alacaqlar, o özü də “araqarışdıran” olurdu. Hətta mujiklərlə mübahisəyə gərişirdi. Bir də görürdün onun dükanın yanında bir nəfər mujik dayanıb deyir:

– Yox, İlyiç, sən elə demə. Ədalətlə qiymət verəndə – bu olar, torpağı almaq olar. Amma belə yox, yaxşı deyil...

Hava isti idi, həyətin qabağında, anbarların yanında yerə tökülmiş şam ağacı taxtalarının qoxusu gəlirdi. Ağaclardan o tərəfdə, stansiya tikililərinin dalında fışılı ilə buxar buraxan yük qatari parovozunun səsi eşidilirdi. Tixon İlyiç başı açıq idi, gözlərini qıyıb bic-bic gülümsəyə-gülümsəyə deyirdi:

– Belə. Hərgah o, təsərrüfatçı sahibkar deyil, avaradırsa?

– Kim? Ağamı! Onda bu, ayrı xüsusi məsələdir. Beləsinin əlindən hər şeyi yerli-dibli almaq heç günah deyil!

– Bax, söhbət də elə bundadır!

Lakin ayrı cür xəbər gəlirdi – beş yüzdən az olanların da əlindən alacaqlar! Elə o saat hər şey yadından çıxır, öcəşkənliklə irad tutmağa başlayırdı. Evdə edilən işlərin hamısı ona iyrenc görünürdü.

Xidmətçi Yeçorka dükandan un kisələrini çıxarıb çırpırdı. Onun kəlləsi uzunsov, saçları cod və sıx idi – görəsən axmaqların saçı niyə belə sıx olur – alnı yastı idi, sifəti yumurta kimi idi, gözləri balıq gözü kimi dombalan idi, dana kirpikləri kimi ağ kirpikli göz qapaqları isə gözlərinin üstünə elə bil tarım çəkilmişdi: sanki dəri çatışmamışdı, elə bil oğlan gözlərini yumsa, ağzını açmalı olacaqdı, ağzını yumanda – göz qapağını lap aralamaq lazım gələcəkdi. Tixon İlyiç hiddətlə qışqırırdı:

– Ay gicbəsər! Ay sarsaq! Sən onları mənim üstümə niyə çırpırsan?

Onun otaqları, mətbəxi, dükanı və əvvəllər şərab satdığı anbarı, bütün bunlar bir damın altında yerləşən tikinti idi. Üç tərəfdən üstü küləşlə örtülmüş mal-qara axurunun talvarları bu tikintiyə yapışmışdı, – beləliklə də səliqəli bir dördbucaq əmələ gəlmişdi. Anbarlar evin qabağında, yolun o biri tərəfində idi. Sağ tərəfdə stansiya, solda şose idi. Şosedən o tərəfə – qovaq meşəsi vardı. Tixon İlyiç qanı qaralanda, şoseyə çıxırdı. Şose ağ şərid kimi, aşırımdan-aşırıma keçə-keçə cənuba sarı uzanır, tarlalarla birlikdə daim aşağı enir, sonra uzaq görünən bir budkadan başlayaraq, yenə

üfüqə qalxırdı, budkanın yanında şose cənub-şərqdən gələn dəmir-yolla kəsişirdi. Durnovo mujiklərindən biri – əlbəttə ki, işgüzar, dərrakəli, məsələn, “varlı” və simic olduğu üçün hamının Yakov Mikitiç adlandırdığı Yakov kimi bir adam yoldan keçəndə Tixon İlyiç onu dayandırdı.

O kinayə ilə gülümsəyib qışqırırdı:

– Heç olmasa özünə bir papaq alaydın!

Başında papaq, nazik lifli poskon parçadan köynək, qalın kətan-dan qısa tuman geymiş ayaqyalın Yakov arabanın yan tərəfində oturmuşdu. O, kəndir cilovları dartıb harın madyanı dayandırır, təmkinlə deyirdi:

– Salam, Tixon İlyiç.

– Salam! Deyirəm ki, papağı dolaşa yuvasına bağışlamaq vaxtı çatıb!

Hiyləgər və kinayəli təbəssümlə yerə baxan Yakov başını tərpədir.

– Bu... necə deyim? Pis olmazdı. Amma, iş burasındadır ki, kapitalım imkan vermir.

– Boş danışsən! Biz sənə kimi qazanlı yetimləri tanıyıyıq! Qızı ərə verdin, oğlanı evləndirdin, pulun var... Sənə Allah-təaladan daha nə lazımdır?

Bu sözlər Yakovun döşünə yatırdı, lakin onu daha artıq saqındırırdı.

Yakov köksünü ötürüb titrək səslə deyirdi:

– Aman Allah! Pul... Məsəl üçün, heç mağazada da mənim pulum olmayıb... O ki qaldı oğluma... oğlum barədə nə deyim? Oğlum məni sevindirir... Açıq demək lazımdır – sevindirir!

Bir çox mujiklər kimi, Yakov da çox əsəbi idi, xüsusilə söhbət onun ailəsinə, təsərrüfatına aid olanda bərk hiddətlənirdi. Bu adam heç kəsə sırr verməzdi, lakin burada, ancaq rəbitəsiz, titrək səslə danışması onu ifşa etsə də, əsəbilik üstün gəlirdi. Tixon İlyiç onu lap təşvişə salmaq, həyəcanlandırmaq üçün qayğı ilə soruşurdu:

– Sevindirir? Gör ha, əcəb işdir! Hamısı da arvadın ucbatından?

Yakov ətrafa göz gəzdərək, dırnağı ilə döşünü qaşdı.

– Arvadın ucbatından, ona mən nə deyim...

– Qısqaqır?

– Qısqaqır... Belə hesab edir ki, mən gəlinimlə yaşayıram...

Yakovun gözləri oynayırdı...

– Gəlin gah ərinə şikayətlənirdi, gah da bizdən gileylənirdi! Əşi, hələ bu nədir – məni zəhərləmək istəyirdi! Məsəl üçün, elə vaxt olur ki, soyuqlayıram... sinəm yumşalmaq üçün bir balaca tən-bəki çəkməli oluram... Gəlin də tən-bəki büküb mənim yastığının altına qoymuşdu... Baxmasaydım – işim bitmişdi!

– O necə tən-bəki idi?

– Ölü sümüklərini döyüb tən-bəki əvəzinə tökmüşdü...

– Oğlan doğrudan da axmaqdır! Gəlini russayağı tənbeh edəydi də!

– Sən nə danışırısan! Mənim üstümə cummuşdu, sinəmə çökmüşdü! Özü ilan kimi qıvrılırdı!.. Başından yapışmaq istəyirdim, amma saçını qırxdırmışdı. Paltarından yapışmaq istəyirdim, – köynəyə heyfim gəlirdi, cırılardı!

Tixon İlyiç başını bulayır, bir dəqiqə susub, nəhayət, soruşmaq qərarına gəlirdi.

– Yaxşı, siz tərəflərdə vəziyyət necədir? Hələ də qiyam gözləyirsiniz?

Belə məqamda Yakovun sirverməzliyi dərhal bərpa olunurdu. O gülümsəyib əlini yellədirdi. Burnunun altında yeyin-yeyin deyirdi:

– Yox, canım! Nə qiyambazlıqdır! Bizim camaatımız dinc camaatdır... Dinc camaatdır...

Sonra da cilovu dartılırdı, guya at yerində dayanırdı.

Tixon İlyiç birdən acıqlı-acıqlı soruşurdu:

– Bəs bazar günü yığıncaq nə üçün idi?

– Yığıncaqmı? Onu kim bilsin? Elə-belə, yığışib bağırışdılar...

– Bilirəm nə barədə bağırışdılar!

– Nə deyirəm ki, mən gizlətmirəm... Məsəl üçün, çərənləyirdilər ki, guya sərəncam verilib... Guya ki, sərəncam çıxıb ki, ağalara heç bir vəchlə əvvəlki qiymətlə iş görülməsin...

Hansı bir Durnovkadan ötrü isə, işdən əl-ayağın soyuması Tixon İlyiçə çox yer eləyirdi. Bu Durnovkada vur-tut otuzca təsərrüfat var idi. Özü də ki, cəhənnəm dərənin dibində idi: cnli bir yarğan, bir tərəfində daxmalar, o birində balaca, vecsiz malikanə. Həm də ki, daxmalarla bu malikanə baxışa-baxışa hər gün naməlüm “sərəncam” gözləyir... Eh, bir neçə şallaqlı kazak götürüb onları!

Lakin “sərəncam” verildi. Bazar günlərindən birində şayiə yayıldı ki, Durnovkada yığıncaq çağırılıb, malikanəyə hücum planı hazırlanır. Gözləri qəzəbli sevinclə parlayan, özündə fövqəladə qüvvət və cəsarət hiss edən, lap “şeytanın özünün nəfəsini kəsmə-yə” hazır olan Tixon İlyiç qışqırdı: “Qulunu qoşun qazalağa!” Özü də on dəqiqədən sonra qazalağı sürətlə şose yolu boyunca Durnovkaya tərəf sürürdü. Yağışlı gündən sonra günəş bozumsuz-qırmızı buludların arasına enirdi, tozağacı meşəsində ağacların gövdələri al rəngə boyanmışdı, yaşıl otların arasında tünd-bənövşəyi palçıqda aydın görünən kənd yolunda qazalaq ağır gedirdi. Qulunun sağrılarında, döz qayışından cəhrayı köpük süzülürdü. Tixon İlyiç cilovları bərk şappıldada-şappıldada dəmir yoldan buruldu, çöl yolu ilə sağa döndərdi. Durnovkanı görəndə qiyam haqqındakı şayiələrin düzgün olmasına bir dəqiqə şübhə etdi. Hər tərəfdə sakitlik hökm sürürdü, torağaylar axşam nəğmələrini arxayın-arxayın oxuyurdular, nəm torpağın xoş qoxusu və çöl çiçəklərinin tərəvətli ətri sakit havaya yayılmışdı... Birdən onun gözü hər tərəfini sarı xəşəmbül basmış malikanə yanındakı örişə sataşdı. Onun örişündə mujik ilxısı otlayırdı! Deməli ki, başlanıb. Tixon İlyiç cilovları yelləyib ilxının yanından, pıtraq və gicitkən basmış mərəyin, sərçələr dolmuş alçaq bağın, tövlənin və adamlar yaşayan daxmanın yanından sürətlə ötüb həyəətə girdi.

Sonra isə əcaib bir mənzərə yarandı: Tixon İlyiç ala-toranda qəzəbdən, təhqir və qorxudan-özünü itirmiş halda çölün ortasında, qazalaqda oturmuşdu. Qəlbi çırpınır, əlləri əsirdi, üzü yanırı, vəhşi heyvan kimi qulağı səsdə idi. Oturub Durnovkadan gələn bağırçıları dinləyirdi, özü də böyük bir izdiham təsiri bağışlayan adamları xatırlayırdı: bu adamlar onu görəndə kimi yarığandan addayıb malikanəyə keçdilər, həyəti qışqırıq və söyüş ağzına aldı, adamlar artımanın yanına cəmləşib onu qarıya sıxışdırdılar. Onun əlində ancaq qamçı var idi, Tixon İlyiç gah geri çəkilir, gah da cəsarətlə izdihama cumaraq qamçını yellədirdi. Lakin hücum edən sərrac əlindəki ağacı daha bərk və daha cəsarətlə yellədirdi, sərrac qəzəbli, qayışaldır, qarnı çökək, itiburun bir adam idi; uzunboğaz çəkmə və bənövşəyi çit köynək geymişdi. O qışqıra-qışqıra bütün izdiham adından deyirdi ki, belə sərəncam verilib ki, “bu işi qurtarmaq lazımdır” – bütün quberniyada cyni gün və cyni saatdaca xitam

verib qurtarmaq lazımdır; bütün təsərrüfatlardan kənar muzdurları qovub onları yerlilərlə əvəz etmək gərəkdir, – hər gün üçün bir manat hesabı ilə! Tixon İlyiç də sərracın səsini batırmağa çalışaraq, coşub daha artıq qəzəblə bağırdı:

– Hə-ə! Bclə söylə! Təbliğatçılardan dərslə alıbsan, ay avara? Ustalaşıbsan?

Sərrac onun sözlərini göydə qapırdı. Qıpqırmızı qızarıb bağırdı:

– Avara sən özünsən! Sən ağsaç axmaqsan! Yoxsa, sənə nə qədər torpaq sahibi olduğununu mən özüm bilmirəm? Nə qədərdir, pişkiyığan? İkiyüz? Amma mənə – bir qoz! Mənə torpağım cəmi-cümlətəni sənə artırman boycadır! Bəs nə üçün? Axı sən kimsən? Mən səndən soruşuram, sən kimsən? Hansı mayadan əmələ gəlibsən?

Tixon İlyiç, nəhayət aciz, halda qışqırdı:

– Yaxşı, yadında saxla-a, Mitka. – O hiss edirdi ki, başı hərələnir, izdihamın arasından tələsik çıxıb, qazalağa sarı yüyürdü. – Sən bunu yadında yaxşı saxla!

Lakin hər bə-zorbada heç kəs qorxmadı – onun arxasınca hamı qəhqəhə ilə gülür, bağırır və fit çalır... Sonra Tixon İlyiç malikanənin ətrafında dolaşır, cıncırını da çıxartmadan qulaq asırdı. O, qazalağını sürüb dörd yol ağzına çıxır, üzünü şəfəqə, stansiyaya sarı, hər dəqiqə ata şallaq ilişdirmək üçün hazır dayanırdı. Sakitlik, isti, rütubət və qaranlıq idi. Qırmızımtıl zəif şəfəq işığında üfəqə sarı ucalan torpaq uçurum kimi qaranlıq idi.

Tixon İlyiç dişlərini qıcaıb qımıldanan ata pıçıldayırdı:

– Da-yan, əclaf! Da-ayan!

Uzaqdan isə qışqırıq, səs gəlirdi. Bütün səslər içərisindən Vanka Krasnının səsi aydın seçilirdi; o, iki dəfə Don mədənlərinə getmişdi. Sonra isə malikanə üzərində qəfildən tutqun alovlu sütun ucaldı: mujiklər bağdakı daxmaya od vurmuşdular – başını götürüb qaçmış meşşan bağbanın yadından çıxıb daxmada qalan tapançası öz-özünə partapartla atılırdı...

Sonralar məlum oldu ki, doğrudan da möcüzə baş vermiş: eyni bir gündə az qala bütün qəzada mujiklər qiyam etmişdi. Hökumət idarələrindən imdad gözləyən mülkədarlar şəhərin mehmanxanalarına dolmuşdular. Lakin sonradan Tixon İlyiç lap xəcalət çəkəçəkə xatırlayırdı ki, o da hökumət idarələrindən imdad gözləyirdi:

ona görə xəcalət çəkirdi ki, bütün qiyam qurtarmışdı, qəzada mujiklər çığır-bağır saldı, bir neçə malikanəyə od vurub yandırdılar, talan etdilər, sonra da susdular. Çox keçmədən sərrac heç bir şey olmamış kimi, Vorqla dükənində yenə də görünməyə başladı, özü də astanada papağını ehtiramla çıxarıb, o görünəndə Tixon İlyiçin sifətinin necə qaraldığını sanki görmürdü. Amma belə bir şeyə də yayılmışdı ki, durnovlular Tixon İlyiçə öldürmək istəyirlər. Buna görə də o, Durnovkadan gələndə yolda gecikməkdən qorxurdu, cibində buldoqu yoxlayırdı, şalvarının cibini dartışdıran tapança onu bezikdirirdi, o öz-özünə söz verirdi ki, bir gecə od vurub Durnovkanı yerli-dibli yandıracaqdır... Durnovka göllərində suyu zəhərləyəcəkdir. Sonra şayiələrin arasını kəsildi... Lakin Tixon İlyiç Durnovkadan birdəfəlik üzülüşmək haqqında möhkəm fikirləşməyə başladı: “Pul mənə nəyəm yox, əlimdə olmalıdır!”.

Həmin il Tixon İlyiçin əlli yaşı tamam olurdu. Lakin ata olmaq arzusu onu tərk etməmişdi. Onu Rodka ilə toqquşduran da bu arzu oldu.

Rodka caydaq, qaradınmaz bir oğlan idi. Ulyanovkadan gəlmişdi; iki il bundan əvvəl, Yakovun dul qardaşı Fedotun təsərrüfatında işləməyə başlamışdı; burada evləndi, toyda həddən artıq içib ölən Fedotu dəfn etdi, soldatlığa getdi. Gənc qadın isə malikanədə günəməzd işləməyə başladı. Bu, qəşəng əndamlı, ağ, dərisi çox zərif, yanaqları qırmızı bir gəlin idi; həmişə də uzun kirpikli gözü-nü yerə dikirdi. Tixon İlyiç olduqca həyəcanlandıran da bu qara kirpiklər idi. Durnovalı qadınlar başlarında “buynuz” gəzdirdilər: Toydan sonra dərhal saçlarını təpələrinə yığıb, üstündən yaylıq örtürdülər, başlarında nə isə inəyi xatırladan əcaib bir şey əmələ gəlirdi. Qədimdəki kimi, tünd-bənövşəyi, dama-dama parçadan baftalı tuman geyir, sarafana bənzəyən ağ önlük taxır, ayaqlarına çarıq geyirdilər. Lakin Cavan qız, – bu adı onun üstündən hələ də götürməmişdilər, – bu geyimdə də qəşəng idi. Bir dəfə axşam, qaranlıq mərəkdə Cavan qız tək idi, sünbülləri süpürürdü. Tixon İlyiç ətrafa göz gəzdirib cəld gəlinə yanaşaraq, yeyin-yeyin dedi:

– Qısa boğazlı, qəşəng çəkmələrdə gəzəcəksən, ipək donlar geyəcəksən... İyirmibeşliyi də əsirgəmərim!

Lakin cavan qızdan səs çıxmırdı ki, çıxmırdı.

Tixon İlyiç pıçıldadı:

– Eşidirsənmi nə deyirəm?

Cavan qız elə bil daşa dönmüşdü, başını aşağı salıb, dırımla işləyirdi.

Tixon İlyiç heç bir şeyə nail olmadı. Bu aralıq qəfildən Rodka qayıtdı. Taygöz olduğuna görə vaxtından əvvəl gəlmişdi. Bu əhvalat durnovluların qiyamından bir az sonra baş vermişdi. Tixon İlyiç dərhal Rodkanı arvadı ilə birlikdə Durnovo malikanəsində işə götürdü, bəhanəsi də bu idi ki, “indi soldatsız dolanmaq olmaz”. İlyin bayramı ərəfəsində Rodka təzə süpürgə və bel almaq üçün şəhərə yollandı. Cavan qız isə evdə döşəməni yuyurdu. Tixon İlyiç gölməçələrdən adlayıb otağa girdi, döşəməyə tərəf əyilmiş cavan qıza, onun ağ qıçlarına, çirkli su sıçramış baldırına, ərə gedəndən sonra ətə-cana gəlmiş bütün bədəninə nəzər saldı...Birdən öz qüvvəsini nə isə xüsusi bir çevikliklə toplayıb arzusuna nail olmaq niyyəti ilə Cavan qıza sarı addımladı. Gəlin cəld qəddini düzəltdi, yaş cındırını əlində tutub, əcaib tərzdə qışqırdı.

– Sənin sifətinə elə ilişdirərəm ki!

İsti çirkab, isti bədən, tər qoxusu otağı bürümüşdü...

Tixon İlyiç Cavan qızın biləyindən yapışdı, möhkəm sıxdı, əlini silkələyib cındırı kənara atdı, sağ əli ilə Cavanın belini qucaqladı, özünə tərəf elə çəkdi ki, qızın sümükləri şaqıldadı, – onu yataq otağına apardı. Cavan qız başını dala əymiş, gözləri halqalanmışdı, o daha çapalamır, müqavimət göstərmirdi.

Bu əhvalatdan sonra o öz arvadına, Rodkaya iztirabla baxırdı, soldatın, Cavan qızla yatmasını təsəvvür etmək, Cavanı hər gecə, hər gün amansızcasına kötləməsini görmək ona əzab verirdi. Bir az sonra isə onu dəhşət bürüdü. Qısqanan adamın həqiqəti aşkara çıxarmaq yolları mübhəm və anlaşılmazdır. Rodka buna nail olmuşdu. O, arıq, taygöz, uzunqollu və meymun kimi qüvvətli idi, qara saçları qısa vurulmuş başını həmişə əyib, dərin çuxura düşmüş parlaq gözü ilə acıqlı-acıqlı baxan Rodka qorxunc olmuşdu. Soldatlıqda o, xoxol sözləri və vurğuları öyrənmişdi. Onun qısa, sərt sözlərinə Cavan qız etiraz etməyə cürət edəndə, oğlan qayıq qamçını sakitcə əlinə alır, kinli və istehzal təbəssümlə ona yanaşır, lovğalovğa sakitcə soruşurdu:

– Vı şo qovorite?¹

¹ Siz nə deyirsiniz?

Sonra da Cavan qızı elə döyürdü ki, arvadın gözləri qaralırdı. Bir dəfə arvada divan tutanda Tixon İlyiç rast gəldi, o, dözə bil-məyib qışqırdı:

– Sən nə edirsən, əclafın biri, əclaf!

Lakin Rodka arxayınca skamyada oturub, Tixon İlyiçə ancaq nəzər saldı.

Rodka soruşdu:

– Vı şo qovorite?

Tixon İlyiç qapını tələsik çırpdı...

Onun ağına dəhşətli fikirlər gəlməkdə idi: məsələn işi elə qurmaq lazımdır ki, bir yerdə Rodkanın başına tavan uçub əzsən, yaxud da torpaq qalaqlansın... Lakin bir ay keçdi, ikinci ay da keçdi, – həm də ki, ümid – onu bir cür fikirlərlə məst edən həmin arzu amansızcasına puça çıxmışdı. Cavan qız hamilə olmadı! Bir halda ki, vəziyyət belə idi, bundan sonra odla oynamağı davam etdirməyin nə mənası vardı? Rodkadan yaxa qurtarmaq lazım idi, onu mümkün qədər tez qovmaq lazım idi.

Lakin onu kiminlə əvəz edəydi?

Bir təsadüf ona kömək etdi. Tixon İlyiç gözlənilmədən öz qardaşı ilə barışdı, onu dilə tutdu ki, Durnovkanın idarə edilməsini öz öhdəsinə götürsün.

Tixon İlyiç şəhərdəki bir tanışından öyrəndi ki, Kuzma mülkədar Kasatskinin yanında xeyli vaxt kontorçu işləmişdir, bir də hər şeydən təəccüblü bu idi ki, Kuzma “müəllif” olmuşdu. Bəli, guya ki, onun şeirlərindən ibarət bütöv bir kitabçası çap olunub. Kitabın arxasında bunu qeyd ediblər: “Tərtib edəni müəllifdir”.

Bunu eşidən Tixon İlyiç:

– Be-lə! – deyə səsləndi. – O Kuzmadır, amma eyibi yoxdur! Yaxşı müsaidə edin soruşum, elə bu cür də çap ediblər: Kuzma Krasovun əsəri?

Tanış cavab verdi:

– Tamam-kamal, – bununla belə, şəhərdəki bir çox adamlar kimi, o da möhkəm inanırdı ki, Kuzma öz şeirlərini kitablardan, jurnallardan çırpışdırır.

“İş belə olanda, Tixon İlyiç Dayevin meyxanasındaca, yerindən tərpənmədən, masa arxasında qardaşına qısa və ciddi bir kağız yazdı: “Qocaların barışması, tövbə etməsi vaxtı çatmışdır”. Ertəsi gün Dayevin meyxanasında həm barışıq oldu, həm də işgüzar söhbət.

Səhərçağı idi, meyxana hələ boş idi. Toz basmış pəncərələrə gün düşürdü, nəm qırmızı süfrələr salınmış masalara, kəpəklə təzəcə yuyulmuş, tövlə qoxusu verən qara döşəməyə, ağ köynək və ağ şalvar geymiş xidmətçilərə işıq saçırdı. Qəfəsdəki bülbül elə bil canlı deyil, qurudulub işə salınmış kimi bütün ahənglərlə cəh-cəh vururdu. Sifəti əsəbi və ciddi ifadə almış Tixon İlyiç masa arxasında oturdu, ikiadamlıq çay tələb edən kimi başı üzərində çoxdan tanış olan bir səs eşitdi:

– Hə, salaməleyküm.

Kuzma boyca ondan alçaq, iri sümüklü və arıq idi. İri, arıq, bir az enli sifəti, yaşıla çalan xırda gözləri vardı. Ağ qaşları çatılmışdı. O söhbətə adi tərzdə başlamadı.

Tixon İlyiç ona çay süzən kimi Kuzma:

– Tixon İlyiç, ən əvvəl sənə şərh etməliyəm, – deyə sözə başladı, – mənim kim olduğumu sənə deməliyəm ki, xəbərdar olasan...
– O, güllümsədi. – Kiminlə əlaqəyə girdiyini biləsən...

Onun adəti belə idi ki, hecaları aydın surətdə tələffüz edir, qaşlarını qaldırır, danışanda pəncəyinin üst düyməsini gah açır, gah da düymələyirdi. Beləliklə də, pəncəyini düymələyib sözüne davam etdi:

– Mən, bilirsənmi? – Anarxistəm...

Tixon İvanoviç qaşlarını qaldırdı.

– Sən qorxub eləmə. Mən siyasətlə məşğul olmuram. Amma ki, fikirləşməyi heç kəsə qadağan etmək olmaz. Bundan sənə heç bir zərər də toxunmaz. Təsərrüfatı lazımcınca idarə edəcəyəm, amma açıq deyirəm: kəndlinin dərisini soymayacağam.

Tixon İlyiç köksünü ötürdü:

– Vaxt da o vaxt deyil.

– İş vaxta qalanda, elə həmin vaxtdır. Hələ ki, dərinə soymaq olar. Amma ki, yox, belə yaramaz. Təsərrüfatçılıq edəcəyəm, amma boş vaxtımda öz inkişafımla məşğul olacağam... yəni kitab oxuyacağam.

Tixon İlyiç başını silkələdi, dodağının ucunu tərpətib dedi:

– Amma unutma ki, kitaba qoşarsan baş, cibində qalar daş! Bir də ki, bu bizim işimiz deyil.

Kuzma etiraz etdi:

– Yox, mən elə düşünürəm. Mən, qardaş, bunu sənə necə deyim? – Qəribə bir rusam.

Tixon İlyiç əlavə etdi:

– Unutma ki, mən də rusam.

– Amma ayrıyıq. Demək istəmirəm ki, mən səndən yaxşıyam, lakin ayrı-ayrı adamlarıq. Bax, görürəm ki, sən rus olmağınla fəxr edirsən, amma mən, qardaş, heç də slavyanpərəst deyiləm! Çox naqqalıq etmək, yaraşmaz, lakin bir şeyi sənə deməliyəm: Allah eşqinə, lovğalanmayın ki, russunuz. Biz vəhşi xalqıq!

Tixon İlyiç qaşqabağını töküb barmaqları ilə masanı tıqqılatdı. O dedi:

– Bu əslində, doğrudur. Vəhşi xalqdır, şuluqçudur.

– Bax, məsələ də elə ondadır. Mən nə deyə bilərəm ki, dünyanı kifayət qədər gəzib-dolaşmışam, bəs nə görmüşəm? – Heç yerdə bundan cansıxıcı, bundan tənbel tiplər görməmişəm. Tənbel olmayanından isə, – Kuzma əyri-əyri qardaşına baxdı, – heç bir fayda yoxdur. Qəzəblənir, özünə yuva tikir, amma nə fayda?

Tixon İlyiç soruşdu:

– Necə yəni nə fayda?

– Lap elə yuvanı da dərrakə ilə tikmək lazımdır. Yuvanı tikib, insan kimi yaşayaram. Bax, bununla, bir də bununla yaşayaram.

Kuzma danışa-danışa barmağını gah köksünə, gah da alına vururdu.

Tixon İlyiç dedi:

– Görünür, qardaş, bizim buna macalımız çatmır. “Sən bir kənddə yaşa, boz kələm şorbasından ye, yırtıq çarıq geyin, onda görərsən!”

Kuzma hiddətlə dedi:

– Çarıq! Biz o çarığı min ildən artıqdır ki, geyirik, merata qalsın onları! Bəs kimdir müqəssir? Bilirsənmi, deyirlər, bizi tatarlar əziblər! Biz, bilirsənmi, gənc xalqıq! Bəs, axı bəlkə də məhz orada, Avropada da hər cür monqollar xalqları az əzişdirməyiblər. Bəlkə, almanlar da bizdən böyük deyillər... Əşi, bu xüsusi söhbətdir!

Tixon İlyiç dedi:

– Doğrudur! Yaxşısı budur, gəl iş barədə danışaq.

Buna baxmayaraq, Kuzma sözüne davam etdi:

– Mən kilseyə getmirəm...

Tixon İlyiç:

– Demək sən malakansan? – deyə soruşub fikirləşdi: “Mən məhv oldum! Görünür, Durnovka ilə üzülüşmək lazımdır!”

Kuzma gülümsədi:

– Malakan kimi yəm. Bəs sən özün gedirsənmi? Qorxu, bir də ki, ehtiyac olmasaydı, kilsəni birdəfəlik yaddan çıxarardın.

Tixon İlyiç qaşqabağını töküüb etiraz etdi:

– Ona qalanda, mən nə birinciyəm, nə də axırıncı. Hamı günahkardır. Bəs, axı deyilib ki, bir dəfə köks ötürməklə bütün günahlar bağışlanır.

Kuzma başını buladı. O, ciddi olaraq dedi:

– Sən adət etdiyən şeydən danışsən! Amma sən bir fikirləş: axı niyə belədir? Bütün ömrüm boyu donuz kimi güzəran keçirib köksümü ötürdüm, – hər şey oldu təmiz, pakizə. Bunda bir mənə varmı?

Söhbət ağır təsir bağışlayırdı. Tixon İlyiç parlayan gözlərini masaya zilləyib: “Bu da doğrudur” – deyər düşündü. Lakin həmişə olduğu kimi, indi də fikirlərdən və Allah haqqında, həyat haqqındakı söhbətdən yayınmaq istəyirdi, ona görə də ağına gələn ilk şeyi dedi:

– Cənnətə getməyə şad olardım, amma ki, günahlar buraxmır.

Kuzma dırnağı ilə masanı taqqıldada-taqqıldada onun sözüne qüvvət verdi.

– Hə, hə, hə! Bizim ən çox xoşladığımız, sevdiyimiz, bizi məhvə sürükləyən ən fəlakətli xüsusiyyətdir: sözümlə işimiz düz gəlmir! Bu, qardaş, rus bayatısıdır: donuz kimi yaşamaq çox pisdir, buna baxmayaraq, donuz kimi yaşayıram və bu cür də yaşayacağam! Yaxşı, indi işin barədə danış...

Sarı bülbül susdu. Məyxanaya camaat gəlirdi. İndi də bazardan, hansı dükandansa son dərəcə aydın cəh-cəh vuran dişi bildirçinin sədaları çşidilirdi. İşgüzar söhbət davam etdiyi müddətdə Kuzma daim bildirçinin cəh-cəhini dinləyir, hərdən bir də yavaşdan deyirdi: “Qiyamətdir!” Danışib razılaşandan sonra ovcunu masaya çırparaq qətiyyətlə dedi:

– Yaxşı, deməli ki, belə – heç şeyi dəyişməmək, ayrı cür etməmək! – Sonra da əlini pencəyinin cibinə soxub, bir dəstə irilixirdalı kağız çıxartdı, onların arasında boz-mərmər rəngli cildi olan kitabça tapıb, qardaşının qarşısına qoydu.

– Budur! – dedi. – Sənin xahişinə və öz zəifliyimə güzəştə gedirəm. Pis kitabçadır, düşünülməmiş, çoxdankı şeirlərdir... Lakin əlac yoxdur. Al, götür, gizlət.

Tixon İlyiç yenə həyəcanlandı ki, onun qardaşı müəllifdir. Bu boz-mərmər rəngli cildə yazılıb. “K.İ. Krasovun şeirləri”. O, kitabçanı əlində o yan-bu yana çevirib, çəkinə-çəkinə dedi:

– Sən buradan bir şey oxuyaydın... Hə? Lütfən, üç-dörd şeir oxu!

Kuzma başını əydi, pensnesini taxdı, kitabı özündən xeyli aralı tutub, ona ciddi nəzərlə baxa-baxa müstəqil savadlanan adamlar kimi oxumağa başladı: Koltsova, Nikitinə təqlid, bənzətmə, tələdən, ehtiyacdən şikayət, qara buludlardan, pis havadan gileylər, lakin onun arıq yanaqları çəhrayı rəng alır, səsi bəzən titrəyirdi. Tixon İlyiçin də gözləri parıldayırdı. Şeirlərinin yaxşımı, yoxsa pis olmasının fərqi yox idi, – ümdəsi bu idi ki, onları doğma qardaşı, üstündən məxorka və köhnə çəkmə qoxusu gələn sadə adam yazmışdı.

Kuzma susub, pensnesini çıxararaq gözünü yerə dikəndə Tixon İlyiç dedi:

– Amma bizdə, Kuzma İlyiç, amma bizdə bircə mahnı var...

Sonra da əsəbi halda, acı-acı dodağını əydi:

– Bir bircə mahnı var: nə nəçəyədir?

Tixon İlyiç qardaşını Durnovkaya təyin etdisə də, buna baxmayaraq, bu mahnıdan əvvəlkindən də artıq həvəslə yazırdı. Durnovkanı qardaşının əlinə tapşırmağından qabaq yeni xamut qayıqlarını itlər yediyi üçün Rodkanı günahlandırıb haqqını vermədi. Rodka onun bu hərəkəti müqabilində qabalıqla gülümsəyib şey-şüyünü yığıdırmaq üçün sakitcə daxmaya getdi. Cavan qız da sahibkarın haqverməzliyini sanki sakitliklə dinlədi, – gəlin Tixon İlyiçdən ayrıldıqdan sonra, onun gözünün içinə baxmır, yenə də soyuq tərzdə susur, dinib-danışmırdı. Lakin Rodka yarım saat keçmiş, şey-şüyünü yığıdırandan sonra Cavan qızla birlikdə üzür istəməyə gəldi. Cavan astanada dayanmışdı, rəngi qaçmışdı, ağlamaqdan göz bəbəkləri şişmişdi, dinib-danışmırdı; Rodka başını aşağı salmışdı, papağını əzişdirirdi; o da ağlamaq istəyirdi, – iyrənc tərzdə üz-gözünü turşudurdu; Tixon İlyiç isə oturub qaşlarını çatır, hesab şotkasını saqqıldadırdı. O ancaq bir məsələdə rəhmə gəldi – qayıqların pulunu tutmadı.

İndi, o möhkəm olmuşdu. Rodkadan yaxa qurtarıb işləri qardaşına tapşırandan sonra özünü, gümrah, yaxşı hiss edirdi. “Qardaşım etibarlı adam deyil, deyəsən, boş adamdır, hələlik yola gedər!” Vorqola qayıdaraq bütün oktyabr ərzində yorulmaq bilmədən əlləşdi. Həm də, elə bil ki, onun əhvali-ruhiyyəsinə uyğun olaraq, bütün oktyabr ayında hava çox gözəl idi. Lakin qəfildən hava pozuldu, – tufan, şiddətli yağışlar yağmağa başladı. Durnovkada isə heç gözlənilməyən bir əhvalat baş verdi.

Rodka oktyabr ayında dəmiryolda işləyirdi. Cavan qız isə evdə işsiz qalırdı, ancaq arabir malikanə yanındakı bağda işləyib, on beş qəpik, on qəpik qazanırdı. O özünü çox qərribə aparırdı: evdə dinib-danışmır, ağlayırdı, bağda isə kefi açılır, şənələnir, şaqqanaq çəkib gülürdü, misirli qarına bənzəyən çox səfeh və qəşəng Donka Koza ilə mahnılar oxuyurdu. Koza bağı kirayə edən meşşanla yaşayırdı, nədənsə Koza ilə dostlaşmış Cavan qız isə meşşanın çox sırtıq bir oğlan olan qardaşına lovğa-lovğa baxırdı, özü də, ona baxa-baxa oxuduğu mahnılarda kiminsə dərdindən əriyib çöpə dönməsinə işarə edirdi. Cavanın onunla bir əhvalatı olub-olmadığı məlum deyildi, lakin Kazan yaxınlığındakı şəhərə köçəndə öz daxmalarında “axşam ziyafəti” düzəldilər, – Koza ilə Cavan qızı dəvət etdilər, bütün gecə qarmon çaldılar, rəfiqələri nanəli qoğallara qonaq etdilər, çay və araq içirdilər, dan yeri ağaranda isə, arabanı qoşan məqamda qəfildən, qəhqəhə çəkib, sərxoş Cavan qızı yerə yıxdılar, əl-qolunu bağladılar, yubkasını qaldıraraq başı üzərində düyünlədilər, sonra da kəndirle burdular. Koza qaçdı, qorxudan hündür, yaş qanqallıqda gizləndi, – meşşanların mindikləri araba bağdan sürətlə çıxıb yola düşəndən sonra – başını qaldıraraq qanqallıqdan boylananda isə gördü ki, qurşağa qədər çılpaq Cavan qız ağacdən asılıb. Ürəksixan dumanlı sübh çağı idi, bağı narın yağış səpələnirdi. Koza sel kimi göz yaşını axıdırdı, dişini dişinə dəymirdi, Cavanı kəndirdən aç-aça ata-anasının canına and içirdi ki, kənddə bu sirdən heç kəs ağah olmayacaq, onu ildırım vurub öldürər, amma ağzını açıb bağda baş verən əhvalat barədə bir kəlmə də danışmaz... Lakin bir həftə də keçməmiş Cavanın rüsvayçılığı haqqındakı şayiələr Durnovkaya yayıldı.

Bu şayiələri yoxlamaq, əlbəttə ki, mümkün deyildi: “Görməyə heç kəs görməmişdi, o, ki, qaldı Kozaya, yalan-palan uydurmasına

nə vardı ki”. Buna baxmayaraq şayiələrdən əmələ gələn danışıqlar kəsilmirdi, ona görə də hamı Rodkanın gəlişini və onun arvadına divan tutmasını böyük səbirsizliklə gözləyirdi. Tixon İlyiç də – yenə onun səbri tükənmişdi – Cavan qıza tutulacaq bu divanı təşvişlə gözləyirdi; Tixon İlyiç bağda baş verən bu əhvalatı işçilərdən eşitmişdi: axı bu iş ölümlə nəticələnə bilərdi! Lakin əhvalat elə qurtardı ki, hələ məlum deyil Durnovkanı daha artıq heyretə salan nə olardı, adam öldürməkmə, yoxsa əhvalatın belə qurtarmasını? Mixail gününə açılan gecə “köynəyini dəyişmək” üçün evə gələn Rodka “qarın ağrısından” öldü! Tixon İlyiç dərhal ömrü etdi qazalağı qoşsunlar; özü də qaranlıqda, yağışın altında başıalovlu qardaşının yanına yollandı. Hirsli-hirsli çayla bərabər bir şüşə şərab içdi, həyəcanla, gözləri oynaya-oynaya qardaşına etiraf etdi:

– Mənəm günahkar, qardaş, günahkar mənəm!

Kuzma onun dediklərinə qulaq asıb, xeyli dinmədi, barmaqlarını oynadıb sığa-sığa, bəndlərini şaqqıldada-şaqqıldada otaqda xeyli var – gəl etdi. Nəhayət, heç bir səbəbsiz dedi:

– Sən bir fikirləş: bizim xalqımızdan qəddar, yırtıcı bir məxluq varmı? Şəhərdə dükandan bir qəpiklik kökə götürən məzlum bir oğrunun dalınca bütün rastabazar yüyürür, haqlayanda da o ki var əzişdirirlər. Yangına, vuruşmaya tamaşa etmək üçün bütün şəhər yüyürür, həm də ki, yangının, yaxud da vuruşmanın tez qurtarmasına ürəkdən təəssüf edir! Başını yırğalama, yırğalama başını: təəssüf edir! Bir adam öz arvadını amansızcasına döyəndə, yaxud da oğlunu kötəkləyəndə, ya da onu ələ salmağa başlayanda bundan necə ləzzət alırlar? Bu ən şən, ən ürəkaçan mövzudur.

Tixon İlyiç onun sözünü coşğunluqla kəsdi:

– Nəzərə al ki, sırtıqlar, şuluqçular hər yerdə və həmişə olub.

– Yaxşı. Bəs sən özün onu gətirməmişdin?.. Nədir onun adı? O sarsaq oğlanın?..

Tixon İlyiç soruşdu:

– Ördəkbaş Motyanımı deyirsən?

– Hə, hə, onu... Sən onu əylənmək üçün öz yanına gətirməmişdinmi?

Tixon İlyiç gülümsədi: gətirmişdi. Hətta bir dəfə Motyanı onun yanına dəmiryolla – qənd çəlləyinin içində gətirmişdilər. Rəislər tanışdır – odur ki, gətirmişdilər. Çəlləyin üzərində isə yazmışdılar: “Ehməllə ol. Sarsaq qafa”.

Kuzma sözüne acı-acı davam etdi:

– Öylənmək üçün həmin bu sarsaqlara onanizmlə məşğul olmaq öyrədirlər! Zavallı adaxlı qızların darvazalarına qatran yaxırlar! Dilənçilərin üstünə itləri qışqırdılar. Öylənmək üçün göyərçinləri daşla vurub damdan yerə salırlar. Halbuki göyərçinləri yemək böyük günah hesab olunur. Müqəddəs ruhun özü, bilirsinizmi, göyərçin qiyafəsinə girir!

Samovar çoxdan soyumuşdu, şam əriyib axmışdı, otağa göy tüstü yayılmışdı, stəkan-nəlbəki yuyulan cam islanıb qoxumuş papiros kötökləri ilə ağzına kimi dolmuşdu. Ventilator – pəncərənin üst bucağındakı tənəkə boru, – açıq idi, arabir onun içində nəso cırıldıyır, fırlanır və qəmli-qəmli inildəyirdi Tixon İlyiç: “Elə bil nahiyyə idarəsidir” – deyər düşündü. Lakin otağa elə qəliz tənəkəki tüstüsü dolmuşdu ki, onu təmizləməyə on ventilator da kömək etməzdi. Damda isə yağış damcıları şaqqıldayırdı, Kuzma saat kəfiri kimi var-gəl edə-edə deyirdi:

– Əcəb qiyamətdir, söz ola bilməz! Misli görünməmiş rəhmdillikdir! Tarixi oxuyanda adamın tükləri biz-biz olur; qardaş-qardaşa düşmən kəsilir, quda qudaya, oğul ataya xəyanət edir, qatil kəsilir, qatillik, bir də xəyanət, namərdlik təsvir olunur... Dastanlarımız da başdan-ayağa ləzzətdir: “Onun ağ sinəsini parçaladı”, “qarnını yırtıb yerə tökdü”... İlya, bu adam öz “doğma qızının sol ayağından basıb, sağ ayağından dartdı...” Bəs nəğmələrimiz? Hamısı cynidir, hamısı bir cürdür: analıq “qəddar və acgözdür”, qayınata “zalım və öcəşkəndir”, “elə oturub ki, qəsrədə, elə bil köpəkdir kəndirdə”, “qayınana da elə o cür – “qəddardır”, “oturub sobanın üstündə, elə bil qancıqdır zəncirdə”, baldızlar mütləq “it cinsi və ara qarışdırandırlar”, qayınlar “kinli və masqaraçıdırlar”, ər “ya sarsaqdır, yaxud da əyyaş”, “qayınata – babacığaz ona tapşırır ki, arvadı möhkəm əzişdirsin, dərisini dabanınadək soysun”, gəlin isə həmin qayınata – babacığaza “döşəmə yuyurdu – kələm şorbasını tökürdü, astananı qaşıyırdı – piroq bişirirdi”, ərinə isə bu sözlərlə müraciət edir, “qalx, həyasız, oyan, budu sənə çirkab, yu əl-üzünü, budur al pata-va, sil üz-gözünü, budur cındır, boğ özünü”... Hələ bizim zərbi-məsələlərimiz, Tixon İlyiç! Bundan da Çirkin və ədəbsiz bir şey uydurmaq olarmı? Bəs atalar sözü! “Bir döyülmüş iki döyülməmiş də deyər”... “Sadəlik oğurluqdan da pisdir...”

Tixon İlyiç rişxəndlə soruşdu:

– Demək, sənə, dilənçi kökündə yaşamaq daha yaxşıdır?

Kuzma sevincək onun sözündən yapışdı:

– Hə, hə, elə mətləb də odur! Dünyada bizdən bəzər lüt yoxdur, buna müqabil, həmin lütlükdən sırtığı da yoxdur. Nəylə daha möhkəm sancmaq olar? Yoxsulluqla! “Məlun, sənə tıxmağa bir şeyin yoxdur...” Qoy sənə bir misal çəkim: Deniska... Əşi, onu deyirəm... Serinin oğlunu... pinəçini... Bir neçə gün bundan əvvəl mənə deyirdi...

Tixon İlyiç inamla dedi:

– Dayan. Serinin özü necədir?

– Deniska deyir ki, “acından gəbərir”.

Tixon İlyiç inamla dedi:

– Nacins mujikdir! Sən onu tərifləyib eləmə!

Kuzma acıqlı-acıqlı cavab verdi:

– Mən heç tərifləmirəm də. Yaxşısı budur sən Deniska haqqında dediyimə qulaq as. Gör o mənə nə söyləyirdi: “Bir vaxt, aclıq ilində, biz, usta köməkçiləri, Çomaya Slobodaya çıxırdıq, orada isə fahişələrin sayı-hesabı yox idi. Özləri də yaramazlar, lap ac-yalavac idilər! Bütün əhvalat üçün ona yarımca girvənkə çörək verəndə, arvad onu sənə altındaca yeyib qurtarırdı... Ay gülürdük ha!.. Kuzma ayaq saxlayıb hiddətlə qışqırdı: sən fikir ver? “Ay gülürdük ha!..”

Tixon İlyiç yenə onun sözünü kəsdi:

– Əşi, sən bir dayan, Allah eşqinə, qoy iş barədə sənə söz deyim.

Kuzma dayandı. O dedi:

– Yaxşı, de. Ancaq deməli nə varmış? Sən necə etməlisən? Heç necə! Pul ver – vəssalam, qurtardı getdi. Axı sən bir fikirləş: evi qızdırmağa bir şey yoxdur, yeməyə bir şey yoxdur, basdırmaq üçün pulları yoxdur! Sonra da o arvadı yenə işə götür. Mənə aşpaz olsun...

Tixon İlyiç evə sübh çağы yollandı, dumanlı soyuq səhər idi, rütubət çökmüş xırmanların və tüstünün qoxusu hələ də çəkilməmişdi. Duman bürümüş kənddə yuxulu xoruzlar banlayırdı, itlər artırmanın yanında yatmışdı, evin yanındakı alma ağacının ölgün payız yarpaqlarının naxış saldığı yarıçılpaq budağında qoca hind toyuğu yatmışdı. Küləyin qovduğu qəliz bir duman içərisində iki addımlıqdan heç nə görmək olmurdu. Tixon İlyiçin yuxusu gəlmirdi, lakin özünü taqətsiz hiss edirdi, həmişə olduğu kimi atı bərk sürürdü, quyruğu düyünlü, daha arıq, yaraşığı və qara görünən

böyük kəhər yabı islanmışdı. Tixon İlyiç küləkdən üzünü yana çevirdi, əvvəlcə uzun mahud kaftanın soyuq və nəm yaxalığını qaldırdı, kaftanı ən narın, inci kimi yağış damcıları bütünlüklə bürüdü-yü üçün gümüşə çalırdı, kirpiklərindən sallanan soyuq damcıların arasından görürdü ki, yapışqan qara torpaq getdikcə arabanın təkərinə daha qalın yığılır; hündürə sıçrayan lopa-lopa palçıq fəvvarə kimi qalxıb, onun gözləri qarşısından çəkilmirdi, palçığın sıçrantıları onun çəkmələrinin boğazını da batırmışdı, atın daim hərəkətdə olan sağrısına, onun duman içindəki sıxılmış qulaqlarına çəpəki nəzər salırdı... palçıqdan sifəti ala-bula olmuş Tixon İlyiç, nəhayət, evinə yaxınlaşanda, nəzərinə ilk sataşan Yakovun at bağlanan yerdə dayanmış atı oldu. Tixon İlyiç cilovları cəld arabanın qabaq tərəfinə bağlayıb yerə atıldı, dükanın açıq qapısının qabağına yüyürüb qorxudan dayandı.

Nastasya Petrovna, görünür, Tixon İlyiçi təqlid edə-edə, lakin iniltili, mehriban bir səslə piştaxta arxasından:

– Ay gicbəsər! – deyir, özü də pul qutusuna tərəf əyilərək, qaranlıqda, cingildəyən qara pullar içərisində xırdanı vermək üçün lazım olan sikkəni tapa bilmirdi.

– Ay gicbəsər! İndiki vaxtda ağ nefti harada ucuz satırlar?

Sikkəni tapa bilməyib qalxdı, onun qarşısında başında papaq, əynində qalın kətan paltar, lakin ayaqyalın dayanmış Yakova nəzər saldı, onun rəngi müəyyən olmayan əyri saqqalına baxıb əlavə etdi:

– Arvad bəlkə ona zəhər verib?

Yakov tələsik burnunu altında dedi:

– Bizə dəxli yoxdur, Petrovna...Onu kim bilsin?.. Biz bu işə qarışa bilmərik... Biz kənara çəkilməliyik, mətləb bundadır...

Tixon İlyiç Yakovun sözlərini xatırladıqca bütün gün əlləri əsirdi. Hamı, hamı elə güman edir ki, arvad onu zəhərləmişdir!

Xoşbəxtlikdən bu sirr, elə sirr olaraq qaldı: Rodkanı dəfn etdilər. Cavan qız tabutu müşayiət edəndə elə səmimi vay-şivən salmışdı ki, hətta ədəbsizlik dərəcəsinə çatırdı, axı bu cür vay-şivən hissələrinin ifadəsi kimi deyil, mərasim qaydasının yerinə yetirilməsi tərzdə olmalıdır – yavaş-yavaş Tixon İlyiçin təşviş və həyəcanı dəf oldu.

Bir də ki, iş başdan aşırdı, köməkçi isə yox idi. Nastasya Petrovnanın köməyi az idi. Muzdurluğa isə Tixon İlyiç ancaq

“çodarlardan” götürüb, payız pəhriz axşamlarınadək işlədirdi. Onlar da dağılıb getmişdilər. Təkcə illik işləyənlər – aşpaz arvad, Cecə adı verilmiş qoca gözətçi, bir də “Allahın gic bəndəsi” Oska qalmışdı. Təkcə mal-qara nə qədər qayğı tələb edirdi! İyirmi beş qoyun qışlayırdı. Ağılta altı baş daim hirsli və nədənsə narazı olan qara donuzlar idi. Talvar altındakı axurluqda üç inək, cöngə, düyə saxlanılırdı. Həyətdə on bir at vardı, bordaqda isə – çal aygır bəslənirdi, bu, ağır, uzun yallı, döşü enli, kinli bir at idi, – mujik kimi idi, lakin dörd yüz manat qiyməti vardı; atasının attestatı vardı, min beş yüz manat da qiyməti idi. Bütün bunlara göz və qayğı lazım idi.

Nastasya Petrovna çoxdan şəhərə, tanışlariylə qonaq getməyə hazırlaşdı. Nəhayət, yığışib yollandı. Tixon İlyiç onu yola salıb məqsədsiz olaraq çölə tərəf ayaq aldı. Şose yolla çiyindən tüfəng asılmış Ulyanovka poçt şöbəsinin rəisi Saxarov addımlayırdı; bu adam mujiklərlə həddən artıq qəzəb və qəddarlıqla rəftar edən şəxs kimi məşhur idi; mujiklər onun haqqında deyirdilər: “ona məktub verəndə adamın əl-ayağı əsir!” Tixon İlyiç onun yeridiyi yola çıxdı. Qaşlarını qaldırıb ona baxa-baxa düşündü: “Qoca axmaq. Bir ona bax, palçığın içində gör necə veyllənir”.

Sonra da dostcasına qışqırırdı:

– Çöldən gəlirsiniz, Anton Markiç?

Poçt işçisi ayaq saxladı. Tixon İlyiç ona yanaşib salamlaşdı.

Poçt işçisi qaşqabaqlı:

– Əşi, nə çölbazlıqdır! – deyə cavab verdi; o, yekəpər, çiyini sallaq bir adam idi, qulaqlarından və burun pərlərindən qalın ağ tüklər bayıra çıxmışdı, uzun əyri qaşları, dərin çuxura düşmüş gözləri vardı, – elə-belə, babasil dərdindən gəzinirdim, – babasil sözünü xüsusi bir səylə tələffüz etdi.

Tixon İlyiç barmaqlarını aralamış olduğu əlini qabağa uzadaraq qəfil bir coşqunluqla:

– Fikir verirsinizmi, – dedi, – ana yurdumuz lap boşalıb! Adı da qalmayıb – nə quş var, nə də vəhşi heyvan!

Poçt rəisi dedi:

– Hər yerdə meşələri qırıblar!

– Özü də necə qırıblar! Necə amansızlıqla qırıblar! Yerli-dibli!

– deyə Tixon İlyiç onun sözünə qüvvət verdi.

Sonra qəfildən əlavə etdi:

- Solur! Hər şey solur!

Tixon İlyiç dilindən belə sözü necə qaçırdığını heç özü də bilmirdi, lakin hiss edirdi ki, bu söz hər halda əbəs deyilməyib. O düşünürdü: "hər şey solur, məsələn, mal-qara uzun sürən və çətin qışlamadan solan kimi..." Poçt işçisi ilə xudahafizləşib, hər tərəfə narazılıqla göz gəzdirə-gəzdirə şosədə xeyli dayandı. Yəni yağış çiləyirdi, xoşagəlməz rütubətli külək əsirdi. Dərəli-təpəli çöllər üzərinə - payızlıq, taxıl, şumlanmış yerlər, kövşənlik və qəhvəyi cavan meşə üzərinə qaranlıq çökürdü. Tutqun səma getdikcə yerə daha çox enirdi. Yağış suyu tökülmüş yollar qalay kimi parıldayırdı. Stansiyada Moskvaya gedən səmşinin qatarını gözləyirdilər, oradan samovar qoxusu gəlirdi, bu, qəmgətirən, ürəksızıcı bir arzu, rahatlıq, isti, təmiz otaq, ailə sahibi olmaq arzusu oyadırdı...

Gecə yenə yağış yağdı, göz-gözü görməyən zülmət çökmüşdü. Tixon İlyiç narahat yatırdı, iztirabla dişlərini qıcırdadırdı. Onu titrəmə tutmuşdu, - yəqin, axşam şosədə dayananda özünü soyuğa vermişdi, üstünə örtüdü uzun mahud kaftanı döşəməyə sürüşürdü, bu zaman lap uşaqlıqdan, gecələr küroyi donanda onu təqib edən şeylər yuxusuna girirdi: rüyada ala-toranlıq, naməlum ensiz dalanlar, qaçaqçalan izdiham, acıqlı, qüvvətli, iri və qara atlar qoşulmuş ağır arabalarda sürətlə hərəkət edən yanğınsöndürənlər görürdü... O bir dəfə yuxudan oyandı, kibrit altıdırırdı, zəngli saata baxdı, - saat üç idi, - kaftanı qaldırdı, yenə yuxuya gedə-gedə təşvişə düşdü: dükanı yara bilirlər, atları qaçırlarlar...

Bəzən ona elə gəlirdi ki, Dankovdakı karvansaradadır, darvazaların talvarında gecə yağışı şırıldaıyır, darvaza üzərindən asılan zəng titrəyir, dəqiqəbaşı çalınır, - oğrular gəlib, onun erkək atını bu zil qaranlığa çəkiblər, onun burada olduğundan xəbər tutsalar mütləq öldürəcəklər... Bəzən isə hər şeyi aydın dərk edirdi. Lakin bu da onu təşvişə salırdı. Qoca pəncərələrin altında şaxsaxla gəzişirdi, lakin gah ona elə gəlirdi ki, haradasa çox uzaqlardadır, gah Buyan boğula-boğula kimi isə didib-parçalayır, bərkədən hürə-hürə çölə qaçır, sonra qəfildən yenə pəncərələrin altına gələrək bir yerdə dayanıb inadla hürə-hürə onu yuxudan oyatmaq istəyir. Belə halda Tixon İlyiç bayıra çıxıb nə əhvalat baş verdiyinə, hər şeyin qaydasında olub-olmadığına baxmağa hazırlaşır. Lakin məsələ gəlib qalxmaq qərarına çatanda, ucsuz-bucaqsız qaranlıq çöllərdən əsən

küləyin qovduğu çəpəki yağışın iri damcılarını qaranlıq pəncərələri daha bərk və daha sürətlə döyəcəlməyə başlayırdı, belə məqamda yuxu ata-anadan da şirin olurdu...

Nəhayət, qapı taqqıldadı, içəri rütubət, soyuq doldu, - gözətçi Cəcə xışıldı sala-sala dəhlizə bir qucaq küləş çəkib gətirdi. Tixon İlyiç gözlərini açdı: işıqlaşan hava çox tutqun, rütubət idi, pəncərələr tərləmişdi.

Yuxulu Tixon İlyiç xırıltılı səslə dedi:

- Yandır, qardaş, yandır. Gedək mal-qaranı yemləyək, sonra sən get yat.

Gecə ərzində haldan düşüb arıqlamış soyuqdan, rütubətdən və yorğunluqdan gömgöy göyormüş qoca çuxura düşmüş cansız gözlərini ona zillədi. Qocanın papağı yaş idi, qısa köhnə çuxası islanmışdı, çarıqları didik-didik idi, içinə su və palçıq dolmuşdu; qoca sobanın qabağında diz çöküb, boğuş səslə nə isə donquldana-donquldana sobaya əzilməmiş iyli, soyuq küləş dolduraraq üfürməyə başladı:

Tixon İlyiç yatağından cənərək boğuş səslə qışqırdı:

- Dilini pişik yeyib nədir? Burnunun altında nə donquldanırsan?

Qoca başını qaldırmadan öz-özünə danışmış kimi burnunun altında dedi:

- Bütün gecə veyllənmişəm, indi də yem ver.

Tixon İlyiç ona əyri-əyri baxdı:

- Görürdüm, necə veyllənirdin!

Tixon İlyiç çuxasını geydi, qarnının sancısına zorla dözərək, tapdanmış artırmaya çıxdı, səhərin tutqun havası şaxtalı idi. Hər tərəfdə qurğuşunlu rəngli gölməçələr omələ gəlmişdi, bütün divarlar yağışdan qaralmışdı. Xırda-xırda çisəyirdi, "amma, yəqin nahar vaxtı yenə yağacaq" - deyər düşündü. Özü də onun üstünə atılan qıllı Buyana heyrətlə baxdı, onun gözləri parıldayırdı, dili təmiz və od kimi qırmızı idi, isti nəfəsindən köpək qoxusu gəlirdi... özü də bütün gecə qaçıb hürəndən sonra!

Tixon İlyiç Buyanın boyun qayışından yapışdı, palçığın içində ayağını şappıldada-şappıldada qıfılları gözdən keçirdi. Sonra iti anbarın qabağındakı zəncirə bağladı, dəhlizə qayıdıb böyük mətbəxə, daxməyə baş çəkdi. Daxmadan ürəkbulandıran isti üfunət gəlirdi; aşıpaz arvad quru, siyirtməli skamyada yatmışdı; qadın önlüklə üzünü örtmüş, büzdümünü qabağa verib, qıçlarını qarnına sıxmışdı,

ayaqlarında böyük keçə çəkmələr vardı; çəkmələrin altı torpaq yer-də gəzməkdən sürtülmüşdü; Oskə əynində yarımkürk, ayaqlarında çarıq, başını yağlı, böyük yastığa qoyub taxtın üstündə yatmışdı.

Onlara iyrenə-iyrenə baxan Tixon İlyiç fikirləşdi: “Məlunun biri, qoşulub uşağa. Sən bir ona bax. Bütün gecəni əxlaqsızlıqla məşğul olub, səhərə yaxın quru skamyada yatıb!”

Sonra da qaralmış divarlara, balaca pəncərələrə, içində çirkab olan ləyənə, böyük və enli sobaya göz gəzdirib acıqlı-acıqlı qışqırdı:

– Ey! Ağalar-əyanlar! Qalxmaq vaxtıdır!

Aşpaz qadın sobanı yandırır donuz əti ilə kartof bişirir, samovarı qaynadırdı, bu vaxt başı açıq Oskə yuxulu-yuxulu, bədrəyə-bədrəyə atlara və inəklərə yem daşıyırdı. Axurun cırıldayan darvazasını Tixon İlyiç özü açıb, onun isti və çirkli binasına ilk olaraq özü daxil oldu, axurun üstü talvarla örtülmüş, bölmələr və ağıllarla əhatə olunmuşdu. Axurda peyin topuqdan hündür idi. Peyin, sidik, yağış – hamısı qarışmış, qəliz qəhvəyi lehmə əmələ gətirmişdi. Yumşaq qış tükündən qaralan atlar talvarların altında gəzişirdi. Çirkli-boz rəng almış toğlular bir bucağa sığınmışdı. Qoca qonur axta xəmir yaxılmış boş yem qutularının yanında tək-tənha mürgüləyirdi. Ürəksıxıcı, tutqun göyden dördbucaq həyəət yağış ara vermədən yağdı. Ağılda donuzlar, əzabla, israrla xortuldayırdılar.

Tixon İlyiç:

“Cansıxıcıdır!” – deyə düşünüb, o saat bir şələ küləş çəkib gətirən qocaya hiddətlə bağdı:

– Niyə onu pəncə ilə sürüyürsən, qoca axmaq?

Qoca küləş şələsini yerə atıb, ona baxaraq sakitcə dedi.

– Axmağın səsi gəlir.

Tixon İlyiç cəld dönüb geri baxdı, – bilmək istəyirdi ki, oğlan oradadır, yoxsa yox, – gördü ki, oğlan çıxıb, cəld və sanki özü də sakitcə qocaya yanaşdı, onun sifətinə elə bir yumruq ilişirdi ki, qocanın başı gicəlləndi, sonra da yaxasından yapışmış, bütün qüvvəsi ilə darvazanın qabağına itələdi.

Tabaşir kimi ağarmış Tixon İlyiç boğula-boğula bağdı:

– Rədd ol! Burada sənə izin-tozun da qalması, murdarın biri, murdar!

Qoca cəld darvazadan çıxdı, – beş dəqiqədən sonra isə çiyində kış, əslində şose yolla evinə sarı gedirdi. Tixon İlyiç əlləri əsə-əsə

ayğıra su verdi, qabağına təzə yulaf tökdü, – dünənini ancaq qarışdırdı, – sonra da iri addımlarla, lehməyə və peyinə bata-bata daxmaya getdi.

Qapını aralayıb qışqırdı:

– Hazırdır, yoxsa yox?

Aşpaz qadın acıqlı-acıqlı dedi:

– Gözləyərsən!

Qadın kartof bişirirdi, çuqun qabdan qalxan qəliz buxar daxmanın bürümüşdü. Aşpaz oğlanla birlikdə kartofu qeyzlə o tərəf, bu tərəfə yırğalayır, üstünə un səpirdi, taqqıldandan Tixon İlyiç qadının cavabını eşitməmişdi. O, qapını çırpıb, çay içməyə getdi.

Balaca dəhlizdə, qapının kandarında salınmış çirkli, qalın çulu təkəllə vurub, küncə tərəf getdi, orada kətilin üstünə qoyulmuş qalay ləyənin üzərində mıxdan mis əlüzüyan asılmışdı, rəfdə isə bir kirtik hind qozu sabunu var idi. Tixon İlyiç əlüzüyanı taqqıldada-taqqıldada qaşlarını çatır, burun pərlərini şişirir, oynaq, qeyzli gözlərini rahat saxlaya bilməyib xüsusi bir aydınlıqla deyirdi:

– Əcəb işçilərdir! Sən ona bir kəlmə desən, onunu sənə qaytaracaq! On söz desən, o sənə yüzünü qaytaracaq! Əşi yox, yalan deyirsən! Bəlkə, yay yaxınlaşır, bəlkə, siz məlunlar hələ çoxsunuz! Amma qışda, mənim əzizim, yemək istəyəcəksən – gələcəksən, it oğlu, gələcəksən, gəlib diz çökəcəksən!

Dəsmal Mixail günündən bəri əlüzüyanın yanından asılmışdı. Həm də, elə köhnə, didik idi ki, Tixon İlyiç ona baxıb dişlərini qıcağı:

Gözlərini yumub başını yırğalaya-yırğalaya:

– Oh, – deyə səsləndi. – Oh, ey yerin-göyün sahibi Allah!

Dəhlizdən iki qapı açılırdı. Biri sola – uzaqdan gələn qonaqlar üçün ayrılmış otağa açılırdı, bu uzunsov, ala-toran, pəncərələri axura açılan bir otaq idi; otaqda daş kimi bərk, üzərinə qara müşəmbə çəkilmiş, həm diri, həm də əzilmiş, qurumuş taxtabitilərlə dolu olan iki böyük divan var idi; aralıqda isə qunduz xəzi kimi şeşə bakenbardları olan bir generalın şəkli asılmışdı; bu şəklin ətrafına rus-türk müharibəsi qəhrəmanlarının kiçik şəkilləri vurulmuşdu; aşağıda isə bu sözlər yazılmışdı: “Balalarımız və slavyan qardaşlarımız bizim şanlı işlərimizi, igid əsgər olan atamızın Süleyman paşanı darmadağın etməsini, kafir düşmənlərə qələbə çalmasını və

öz uşaqları ilə birlikdə dərin uçurumlardan, zirvələrin duman bürümüş və ancaq şahinlərin məskəni olan yerlərdən necə keçdiklərini uzun müddət xatırlayacaqdır". İkinci qapının yanında, şüşə dolab parıldayırdı; sol tərəfdə qapı ev sahiblərinin otağına açılırdı. Orada, sağ tərəfdə, soba ağarırdı: soba nə zamansa çatlamış, üstünə ağ gil sürtmüşdürlər – ona görə də, bir növ, Tixon İlyiçi zinhara götürmüş düşkün, arıq adam şəklində almışdı. Sobanın arxasında iki adamlıq hündür yataq görünürdü, yatağın üzərindən tükləri bulanıq-yaşıl və kərpic rəngində olan, üzərində şeşə bıçlı, qulaqları pişik qulağı kimi qabarıq pələng təsvir edilmiş xalça asılmışdı. Qapının üzüb-üzündə, divarın yanında üstünə toxunma süfrə salınmış komod vardı. Nastasya Petrovnanın nikah mücrüsü komodonun üstündə idi.

Aşpaz arvad qapını aralayıb qışqırdı:

– Dükana!

Üfüqləri yağış buludları bürümüşdü, yenə hava qaralmışdı, yağış çiloyirdi, lakin külək istiqamətini dəyişdi, şimaldan əsdi, – hava tərəvətləndi. Stansiyadan hərəkət edən yük qatarı bütün son günlər ərzində olduğundan daha şən və daha ucadan fit verdi.

İslanmış ala atını artırmanın yanında saxlamış haçadodaq mujik yaş mancür papağını tərpedərək:

– Salam, İlyiç, – dedi.

Tixon İlyiç mujikin haça dodağının arasından parıldayan möhkəm ağ dişlərinə çöpəki nəzər salıb:

– Salam, – deyə cavab verdi. – Nə lazımdır?

Sonra da tələsik duz və ağ neft satıb, dərhal da otağa qayıtdı.

O gedə-gedə donquldanırdı:

– Köpəklər, alınıma xaç vurmağa da aman vermirlər!

Aralığın yanındakı masanın üstünə qoyulmuş samovar pıçqapıqla qaynayırdı, masa üzərindən asılmış balaca aynanın üstünə ağ buxar çökmüşdü. Pəncərələr və aynanın altına mıxlanmış olcoqrafiya da tərəlmişdi, bu şəkildə sarı kaftanlı, ayaqlarında qırmızı tumac çəkmələr, əlində Rusiyanın bayrağını tutmuş nəhəng adam təsvir edilmişdi, bayrağın arxasından qüllələri və mazgalları uçan Moskva Kremlisi görünürdü. Bu şəkli, balıqqulağı çərçivələrinə salınmış fotosəkillər dövrələnmişdi. Ən mötəbər yerdən, xara cübbə geymiş scyrək saqqallı, yanaqları şişkin, iti, xırda gözləri olan məşhur bir keşişin şəkli asılmışdı. Tixon İlyiç ona nəzər salıb,

küncdəki müqəddəs surətə baxa-baxa canfəşanlıqla üzünə xaç vurmağa başladı. Sonra samovarin başından his basmış çaydanı götürdü, bir stəkan çay süzdü, çaydan Buxara tutulmuş ovaq süpürgəsinin tünd qoxusu gəlirdi.

Tixon İlyiç əzabkeç kimi üzünü-gözünü turşudub fikirləşirdi:

“Alınıma xaç vurmağa da qoymurlar. Lap əldən saldılar, lənətə gəlsin onları!”

Ona elə gəlirdi ki, nəyisə yadına salmalıdır, nəyisə götür-qoy etməlidir, yaxud da sadəcə uzanıb doyunca yatmalıdır. İsti bir yer, rahatlıq arzulayır, fikrin aydın, möhkəm olmasını istəyirdi. Ayağa qalxdı, şüşə dolaba yanaşdı, dolabın şüşələri və içindəki qablar cingildəyirdi; rəfdən bir şüşə üvəz arığı, kub formalı üstündə “onun özünü də monaslar qəbul edəcəklər” sözləri yazılmış balaca stəkan götürdü.

Tixon İlyiç ucadan dedi:

– Bəlkə, lazım deyil?

Sonra da stəkanı doldurub içdi, yenə doldurdu və yenə içdi. Özü də qalın krendellə qəlyanaltı edib, masa arxasında oturdu. O, isti çayı nəlbəkədən hərisliklə içir, dilindəki qənd tikəsini sümürürdü. Tixon İlyiç çay içə-içə aralığa şübhə ilə çöpəki nəzər saldı, sarı kaftanlı mujikə balıqqulağı çərçivələrindəki və hətta xara cübbəli keşişə də diqqət etdi.

“Biz donuzların mövhumata baş qoşmalı halı yoxdur!” – deyə düşündü. Sonra da özünü kiminsə qarısında doğruldurmuş kimi kobudluqla əlavə etdi: – Sən bir kənddə yaşa, turş koləm şorbəsindən ye, onda baxarıq!

Tixon İlyiç keşişə çöpəki nəzər salıb, hiss edirdi ki, hər şey şübhəlidir... Hətta, deyəsən, onun keşişə qarşı adı ehtiramı da... şübhəlidir, ölçülüb-biçilməyib. Əgər yaxşı düşünsəm... Lakin bu dəm o tez-tələsik Moskva Kremlinə nəzər yetirdi. Bununun altında dedi:

– Lap rüsvayçılıqdır! Ömrümdə Moskvanı görməmişəm! Gah alver, buraxmırdı, gah karvansara, gah da meyxana. Bax indi də aygır, donuzlar buraxmırlar. Əşi Moskva nədir! Şosedən o tərəfdəki tozağacı meşəsində də olmamışam; hələ oraya da getməyə on il əbəs yerə hazırlaşırıdım. Daim ümid edirdim ki, birtəhər bir axşam tapıb özümə xalça, samovar götürərək otun üstündə, sərinliklə, yaşılıqda oturacağam, – halbuki vaxt tapılmadı... günlər barmaqların arasında

su axan kimi keçir, gözümü aç a bilmədim – əlli yaşım tamam oldu, bu gün-sabah hər şeyin aqibəti çatacaq, ayaqyalın gəzdiyim günlərdən çoxmu keçib? Elə bil dünən gəzirdim!

Balıqqulağı çərçivələrindəki üzlər ona durğun nəzərlə baxırdılar. Tixon İlyiç xatırladı: bir vaxt yerdəcə (lakin qalın çovdarın arasında) iki nəfər uzanmışdı – Tixon İlyiç özü, bir də cavan tacir Rostovsev – ikisinin də əlində düz yarıya qədər qara pivə tökülmüş stəkan var idi... Rostovsevlə Tixon İlyiç arasında necə gözəl dostluq yarana bilərdi! Onlar şəkillərini çəkəndikləri o tutqun pəhriz günü yanında çox yaxşı qalmışdı! Lakin bu hansı ildə idi? Rostovsev necə oldu? İndi heç bilmirsən ki, o sağdır, ya yox... Tixon İlyiçin gözü qarşısında, hərbi sıraya düzülüb heykəl kimi şax dayanan üç meşşan canlandı; onların ortadan ayrılmış saçları hamar daranmışdı; çəkili yanyaxa köynək, uzun sürtük, par-par parıldayan çəkmə geymişdilər – Buçnyov, Vıstavkin və Boqomolov. Vıstavkin ortadakıdır, taxta nimçoyə qoyulmuş duz-çörəyi döşünün müqabilində saxlayıb: nimçənin üstünə üzərində çəkili xoruzlar olan məhrəba salınmışdı; Buçnyovla Boqomolovun əlində müqəddəs surət var. Onlar bu şəkli elevatorun təsdiq edildiyi tozlu, küləkli gün çəkirmişdilər; o gün yepiskop və qubernator gəlmişdi. Həmin gün Tixon İlyiç reisləri təbrik edən izdiham sırasına düşməsilə fəxr edirdi. Lakin həmin gündən onun xatirəsində nə qalmışdır? Ancaq o qalıb ki, elevatorun yanında beş saat dayanıb gözləmişdir, küləkdə ağ toz duman kimi yayılırdı, zərli lampaları olan ağ şalvar, zər-ziba ilə işlənmiş mündür geyib, başına üçkünc şlyapa qoymuş uzunboy və təmiz mərhum qubernator nümayəndələrinə tərəf çox yavaş-yavaş, aram-aram gedirdi... Qubernator duz-çörəyi qəbul edərkən danışmağa başlayanda hamı lap dəhşətə gəlmişdi; onun əli fəvqəladə arıq və ağ idi, əlinin dərisi soyulmuş ilan dərisi kimi çox incə və parlaq idi; şəffaf və uzun dırnaqlı arıq, incə barmaqlarındakı iri qaşlı və qaşsız üzük-lər par-par parıldayırdı, bütün bunlar hamını heyrətə salmışdı... İndi həmin qubernator sağ deyil, Vıstavkin də sağ deyil... Beş, on ildən sonra isə Tixon İlyiçin haqqında da elə bu cür deyəcəkdir:

– Mərhum Tixon İlyiç.

Soba qızdığı üçün otaq isti və rahat idi, ayna təmizlənmişdi, lakin pəncərədən bayırda heç bir şey görünmürdü: şüşələr buxardan donuq rəng almışdı, – deməli ki, həyətdə hava soyumuşdu. Ac

donuzların zəhlətökən xorultusu aydın eşidilirdi, – birdən bu xorultu yekdil və güclü nəritiyə çevrildi: deyəsən donuzlar içi horra ilə dolu ağır ləyəni onlara tərəf çəkən əspaz qadınla Oskanın səslərini eşitmişdilər. Tixon İlyiç ölüm haqqındakı fikirlərini bitirməyib, papirosu stəkan-nəlbəki yaxalanan qaba atdı, çuxasını geyib, axura tələsdi. Xırçıldayan dərin peyinin içində iri addımlarla gedib, ağılın qapısını özü açdı, – həris və qəmli gözlərini xeyli vaxt donuzlardan çəkmə bilmədi; heyvanlar buğlanan horranın töküldüyü təknəyə acgözlüklə cummuşdular.

Ölüm fikrini başqa bir fikir əvəz edirdi: mərhum olmağına mərhum olacağam, ancaq bu mərhumu, bəlkə də, örnək kimi göstərəcəklər. O kim idi? Yetim, dilənçi idi, uşaqlıqda elə vaxt olurdu ki, günlərlə dilinə bir tik çörək dəymirdi... Amma indi?

Bir dəfə Kuzma ona kinayə ilə dedi:

– Sənin tərcümeyi-halını, həyatını təsvir etmək lazımdır.

Amma rişxənd edilməli, əlbəttə ki, bir şey yoxdur. Əgər kəmsavad, yoxsul bir uşaqdan Tışka deyil, Tixon İlyiç əmələ gəlirsə, deməli ki, kəlləli adamdır... Bir-birini itələyən, qabaq ayaqlarını təknəyə soxan donuzlara əspaz qadın da diqqətlə baxırdı, lakin birdən hıçqırıb dedi:

– Vay Allah! Bu gün bizə bir bədbəxtlik üz verməyeydi! Bu gecə mən yuxu görmüşəm, yuxuda gördüm ki, guya bizim həyətə mal-qara gətiriblər, qoyun-quzu, inək, hər cür donuz gətiriblər... hamısı da qara idi, qapqara!

Tixon İlyiçin qəlbi yenə qaraldı. Bəli, həmin bu mal-qara! Təkcə mal-qaradan adam çərləyə bilər. Üç saat da keçməyib, – yenə açarları götürmək, bütün həyətə yem daşımaq lazımdır. Ümumi bölmədə – üç sağlam inək, ayrı-ayrı bölmədə düyü, öküz Bismark dayanıb: indi də onlara ot vermək lazımdır. Atlara, qoyunlara nahar vaxtı sovurulmuş dənli yem, ayğıra isə – heç şeytanın özü də tapa bilməz ki, nə vermək lazımdır! Aygır qapının çərçivəli yuxarı hissəsindən başını bayıra çıxartmışdı, üst dodağını qaldırmışdı; çəhrayı ətin içində ağ dişləri görünürdü, burun pərləri öyilmişdi... Tixon İlyiç özü də gözləmədən hiddətlənərək, qeyzlə birdən onun üstünə bağırırdı:

– Şıltaq elə, məlun, səni görüm ıldırım vursun!

Onun ayaqları yenə islanmışdı, donmuşdu – dən-dən qar yağırırdı – o yenə üzvəz arığı içdi, günəbaxan yağı və duzlu xiyarla

kartof, göbəlök ozməsi ilə bişirilmiş kələm şorbası, darı sıyığı yedi... üzü pörtmüş, başı ağırlaşmışdı.

Paltarını soyunmadan, ancaq çirkli çəkmələrini ayaqları ilə çıxarıb, yatağa uzandı. Lakin bir azdan yenə qalxmaq lazım olacağı onu təşvişə salırdı: atlara, inəklərə və qoyunlara axşama yaxın yulaf küloşi vermək lazımdır, sonra da yaxşı-yaxşı duzlamaq daha yaxşı olar... Amma ki, özümə imkan versəm, mütləq yatıb yuxuya qalacağam. Tixon İlyiç əlini komada uzatdı, zəngli saat tıqqıltısı otaqda sanki rahatlıq, dinclik əmələ gətirdi. Fikirləri bir-birinə qarışdı...

Lakin qarışan kimi də, qəfildən qaba və ucadan oxunan kilsə nəğməsi eşidildi: Tixon İlyiç qorxa-qorxa gözünü açıb, əvvəlcə ancaq bir şeyi ayırd edə bildi: bağranlar iki nəfər mujik idi, dəhlizdə isə soyuq gəlir, içəri yaş çuxa qoxusu dolurdu. Sonra sıçrayıb qalxdı, oturub mujiklərə baxdı: biri kor, çöpür idi, balaca burnu vardı, üst dodağı uzun, girdə kolləsi böyük idi, o birisi – Makar İvanoviçin özü idi.

Makar İvanoviç bir zaman sadəcə Makarka idi – hamı onu elə bu cür də çağırırdı. “Yolçu Makarka” – bir dəfə Tixon İlyiçin mey-xanasına gəlmişdi, şosc ilə harasa gedirmiş, – ayağında çarıq, əynində keşiş donu və başında yağa bulaşmış ucu şiş keşiş papağı vardı – mey-xanaya beləcə gəlmişdi. Olanda cənglə rənglənmiş, baş tərəfində xaç sancılmış, aşağısına isə mizraq çaxılmış uzun ağac var idi; çiyindən çanta və soldat su qabı asılmışdı, saçları uzun, sarı idi, suvaq rəngli sifəti enli, burun pərləri iki tüfəng lüləsi kimi idi; burnu sınımışdı, elə bir yəhər olduğu kimi, ala, parlaq, baxışları iti idi. Abırsız, fəhmli, maxorkanı maxorkaya calayıb çökən, sözü heç bir etiraza yol vermədən deyən bu adam Tixon İlyiçin çox xoşuna gəlmişdi, məhz bu cür danışmaq ədasına görə, ona görə xoşuna gəlmişdi ki, “ən qəddar it oğlu olduğu” dərhal gözə çarpırdı.

Odur ki, Tixon İlyiç onu öz yanında köməkçi saxlamışdı. Veyl geyimini əynindən çıxartdırıb saxlamışdı. Lakin Makarka elə bir oğru çıxdı ki, Tixon İlyiç onu möhkəmcə əzişdirib qovmalı oldu. Bir ildən sonra isə Makarka bütün qəzada qeybdən xəbər verən şöhrəti qazandı, -- xəbərləri elə məşum idi ki, onun gəlişindən otdan qorxan kimi qorxurdular. Birisinin evinin pəncərəsinə yanaşıb həzin-həzin sözləri uzada-uzada “müqəddəslərə rəhmət oxuyar”, yaxud da bir parça buxur, bir çimdik torpaq verərdi – bundan sonra o evdə mütləq bir adam ölməli idi.

İndi Makarka əvvəlki qiyafəsində idi, əlində ağac, astanada dayanıb oxuyurdu. Kor ağaran gözlərini alının altına qaldırıb ona züü tuturdu; onun sifətinin cizgilərindəki uyğunsuzluqdan Tixon İlyiç dərhal müəyyən etdi ki, bu adam katorqadan qaçmış, dəhşətli və amansız bir vəhşi heyvandır. Lakin bu avaraların oxuduğu şey daha dəhşətli idi. Kor yuxarı qaldırdığı qaşlarını tərpedə-tərpedə iyrənc, tın-tın tenor səslə oxuyurdu, hərəkətsiz gözləri par-par parlayan Makarkanın yoğun səsi quduzcasına uğuldayırdı. Çox ucadan, qaba tərzdə ahəngdar oxunan qədim kilsə mahnısı kimi, amiranə və təhdidli bir şey əmələ gəlirdi:

Илөнкүрүр ана торпақ, ағлайыр яман!

– deyə kor cəh-cəh vururdu.

Makarka inamla dəm tuturdu:

Илөнкүрүр, һөнкүрүр, һөнкүрүр елә!

Kor bağırırdı:

Spasın önүндө, ikonka önүндө

Makarka burun pərələrinin həyasızcasına genəldərək hədə-qorxu gəlirdi:

Гүнәһкар бөндөлөр зәвал диләйир! –

Sonra da öz yoğun səsinə korun səsinə qataraq hökmlə deyirdi:

Сөһөннәм одундан ди гөл ки, амма
Çətin can qurtara, onlar çox çətin!

Birdən səsinə – korla həmahəng olaraq – kəsdi, boğazını arıtdı, sadəcə olaraq, öz adı həyasız danışmaq tərzini ilə omr etdi:

– Buyurun, tacir qədəhlə qızınaq.

Özü də cavab gözləməyib astanadan adladı, yatağa yanaşdı, Tixon İlyiçin əlinə bir şəkil qoydu.

Bu, şəkili jurnaldan kəsilib götürülmüş sadə bir şey idi, lakin Tixon İlyiç ona nəzər salanda tükləri ürperdi. Tufanda küləkdən

əyilən ağaclar, buludlar arasında əyri-üyrü ağ xətlər çəkilmiş və yerə aşırılan adam təsvir olunmuş şəklin altında bu sözlər yazılmışdı:

“İldırım vurmuş Jan-Pol Rixter”

Tixon İlyiç özünü itirdi.

Lakin şəkli dərhal aram-aram cırıb, parça-parça elədi. Sonra yataqdan düşüb, çəkmələrini geyə-geyə dedi:

– Sən qorxutmaq üçün məndən axmaq bir adam tap. Mən, atam, səni yaxşı tanıyıram! Nə lazımdır al – sonra da Allah amanında.

Sonra dükanə getdi, korla yanaşı artırmanın yanında dayanmış Makarkaya iki girvənkə krendel, iki dənə siyənək balığı gətirib, daha kəskin dedi:

– Allah amanında!

Makarka həyasızcasına soruşdu:

– Bəs tənbəki?

Tixon İlyiç qətiyyətlə:

Tənbəki sənin özündə kifayət qədərdir. Məni, atam, aldada bilməzsən!

Bir az susub əlavə etdi:

– Törətdiyin fitnələr üçün, Makarka, səni boğub öldürmək də azdır!

Makarka qaşlarını qaldırıb şax, möhkəm dayanmış kora nəzər salaraq ondan soruşdu:

– Ay Allahın bəndəsi, sən necə bilirsən? Boğaqmı, yoxsa güllələmək?

Kor ciddi cavab verdi:

– Güllələmək daha düzgündür, onda heç olmazsa, birbaşa gedirsən.

Hava qaralırdı, hər tərəfi silsilə kimi tutmuş qara buludlar göyərir, qışın nəfəsini gətirirdi. Palçıq qatılırdı. Tixon İlyiç Makarkanı başdan eləyib, donmuş ayaqlarını artırmada yerə döyərək, otağa girdi. Orada, paltarını soyunmadan, pəncərənin yanındakı stulda oturdu, papiros yandırıb, yenə fikrə daldı. Yay, qiyam, Cavan qız, qardaşı, arvadı yadına düşdü... Bir də xatırladı ki, iş vaxtı verilən qəbzlər üzrə borcları hələ bu vaxta qədər də ödəməmişdir. Onun adəti belə idi ki, borcların vaxtını uzadırdı. Onun üçün günümüzə işləyən qızlar və oğlanlar payızda günlərlə onun qapısı ağzında dayanır, dərin ehtiyac içində olduqlarından şikayətlənir, əsəbiləşir, bəzən də kobudluq edir-

dilər. Lakin Tixon İlyiç inadından əl çəkmirdi. O qışqırır, Allahı şahid çağırırdı ki, mənim “bütün evdə ikicə qəpiyim var, gəlin axtarın!” – Sonra da elə bil ki, pul tələb edənlər ona inanmadıqları üçün, “vicdansızlıq” etdikləri üçün sanki heyrətə gəlib, ciblərini, pul kisəsini çevirirdi, tülkülük edib, özündən çıxaraq, tüpürürdü... Bu indi ona pis adət kimi görünürdü. O öz arvadı ilə amansızcasına, sərt, çox soyuq rəftar edirdi, ona qarşı son dərəcə laqəyd, etinasız idi. Birdən bu da onu heyrətə saldı: aman Allah, arvadının necə adam olduğu barədə onun heç təsəvvürü də yoxdur! Onunla arası kəsilmədən davam edən qayğılarla keçirdiyi bütün bu uzun illər ərzində bu arvad nə hiss edirdi?

O, papirosu atıb, ayrısını yandırdı... Uf, bu mələk Makarka yamanca ağıllıdır! Bir halda ki, ağıllıdır, məgər kimi, nə zaman nə gözlədiyini irəlincədən başa düşə bilməzmi? Halbuki onun, Tixon İlyiçin başına mütəlakə nə işə pis bir əhvalat gəlməlidir. Bəs, axı cavan da deyil! Onun tay-tuşlarının bir çoxu o dünyadadır! Ölüm-dən və qocalıqdan işə can qurtarmaq olmaz. Heç uşaqlar da qurtara bilməzdi. O öz uşaqlarını da tanımazdı, bütün yaxın adamlarına qarşı da biganə olardı. Dünyada adam göydə ulduzlar qədərdir; lakin ömür elə gödəkdir, insanlar elə tez böyüyür, yaşa dolur və ölürlər, bir-birilərini elə tez tanıyır və həyatda başına gələnləri elə tez unudurlar ki, adam dərindən düşünsə dəli olar! Bax o, bayaq özü haqqında demişdi:

– Mənim həyatımı təsvir etmək lazımdır...

Bəs nəyi təsvir etmək? Təsvir etməli bir şey yoxdur. Yoxdur, yaxud da təsvir etməyə dəyməz. Axı onun özünün bu həyatdan heç bir şey yadında qalmayıb. Məsələn, uşaqlığı tamam unudub hər hansı bir yay günü, bir hadisə, hər hansı bir yaşdı yadına düşür... Bu, yadımdan çıxıb: elə-belə, hərdən yay günlərindən biri, bir dəfə kiminsə pişiyini yandırmışdı – bunun üçün onu kətləmişdilər. Ona tütəklə qısa şallaq bağışlamışdılar – misilsiz dərəcədə sevinmişdi. Bir dəfə sərxoş atası ona məhrəbləliklə, qəmli-qəmli yanına çağırmışdı:

– Gəl yanıma, Tişa, gəl mənim balam!

Sonra da qəfildən saçlarından yapışdı...

İndi məhkəmə kuryeri İlya Mironov sağ olsaydı, Tixon İlyiç rəhmə gəlib qocanı yedirər və onu tanımaq istəməzdi, çətin ki, ona göz yetirərdi. Bəs, axı anası ilə belə rəftar etmişdi: indi ondan soruşsalar: anan yadımdadırmı? – O cavab verər: bir nəfər beli

bükülmüş qarı yadında qalıb... Peyin qurudurdu, sobanı yandırırdı, xəlvəti içirdi, donquldanırdı... Ayrı heç bir şey... Matorinə az qala on il qulluq etmişdi, lakin bu on il də bir-iki gündə birləşmişdi: qonşu dükanın yanındakı arabaya gurultu və cingilti ilə atılan təbəqə dəmirlərin üstünə aprel yağışı səpələnib ləkə salırdı. Şaxtalı, tutqun günortaçağı un, yarma, kəpək alveri edən başqa bir qonşunun dükanı yanında göyərçinlər qarın üstə sürü ilə, səs-küylə tökülür, dəstələnir, quruldaşır, qanadları titrəyirdi, – o isə qardaşı ilə birlikdə, astanada vızıldayan fırfıranı öküz quyruğu ilə şapartlayırdı... Matorin o vaxt gənc, möhkəm idi, sifəti göyümtül-qırmızı idi, çənəsi təmiz qırılmışdı, yarıya qədər qısaldılmış sarı bakenbardları vardı. İndi o, yoxsullaşmış, gündən yanmış solmuş mahud kaftan geyir, başına, qulağına qədər keçən papaq qoyur, sozala-sozala dükandan-dükana, bir tanışından, o biri tanışının yanına gedir, dama oynayır. Daryevin meyxanasında vaxt keçirir; az-az içir, keflənib deyir:

– Biz balaca adamlarıq: içdik, yedik, pulunu verdik – indi evə!
Tixon İlyiçə rast gələndə isə onu tanımır, rəzil-rəzil gülümsəyir:
– Olmaya sən Tişasan?

Tixon İlyiç özü isə həmin ilk payızda il görüş vaxtı doğma qardaşını tanıya bilməmişdi: “Əşi, bu, doğrudanmı uzun illər ərzində çölləri, kəndləri və kənd yollarını birlikdə gəzib-dolaşdığımız Kuzmadır?”

– Sən qocalıbsan, qardaş!
– Bir az qocalmışam.
– Amma tezdir!

– Elə ona görə də mən rusam. Bizdə bu tez başa gəlir! Tixon İlyiç üçüncü papiros yandırır, ısrarla, şübhə ilə pəncərəyə baxırdı:

– Görəsən, doğrudanmı, başqa ölkələrdə də belədir?

– Yox, bu ola bilməz. Tanışlar xaricdə olmuşlar, – məsələn, tacir Rukavişnikov, – söyləyirlər... Elə Rukavişnikovu da dərk etmək olar. Götürək lap elə rus almanlarını, yaxud da cuhudları. Hamısı özünü işgüzar, səlhiyə aparır, hamısı bir-birini tanıyır, hamısı bir-birilə dostdur, – özü də nəinki içki məclisində, – hamısı bir-birinə kömək edir, bir yerə köçüb gedəndə məktublaşırlar, atalarının, analarının, tanışlarının şəkllərini ailədən-ailəyə verirlər, uşaqlarını oxudurlar, əzizləyirlər, onlarla gəzməyə çıxırlar,

onlarla özlərinə bərabər adamlar kimi danışirlar, – uşaq üçün yadda qalmalı şey olacaqdır. Amma bizdə hamı bir-birinə düşməndir, bir-birinin paxıllığını çəkir, söz gəzdirir, bir-birinin evinə ildə bir dəfə gedir, qəfildən evinə bir adam gələndə əli yanmış kimi vurnuxurlar, otaqları yığıdırmağa yüyürürlər... Hələ bu nədir! Qonağa bir qaşiq mürəbbə də qıymırlar! Yalvarıb yola gətirməsən, qonaq bir stəkan artıq da içməz...

Pəncərənin yanından kiminsə üçatlı minik arabası keçdi. Tixon İlyiç ona diqqətlə nəzər yetirdi. Atlar arıq olsalar da görünür, oynaq, qıvraq idilər. Araba saz idi. Görəsən bu kimin üçün gəlib? Yaxınlıqda heç kimin belə üçatlı minik arabası yox idi. Yaxınlıqdakı mülkədarlar elə lütdürlər ki, üç günlərlə çərəksiz qalırdılar, müqəddəs surətlərin axıncı zərli naxışlarını satıblar, sınımış şüşəni saldırmağa, damları təmir etməyə pulları yoxdur, pəncərələrə yastıq tıxayırlar; yağış yağanda isə daman yerin altına döşəməyə tabaqlar və vedrələr düzürdülər, – tavanların dəlik-deşiyindən yağış xəlbirdən tökülən kimi tökülür... Sonra çəkməçi Deniska gəlib keçdi. Görəsən hara gedir? Nə üçün? Deyəsən, çamadana gəlib? Uf, gör necə axmaqdır, sən bağışla, Allah, mənim günahımı!

Tixon İlyiç qaloşları ayağına keçirdi, artırmaya çıxdı. Çıxıb, qaşqabağı göyümtül toranlıqda, təmiz havada dərindən nəfəs alaraq, yenə dayandı, skamyada oturdu... Bəli, bu da ailədir – Səri oğlu ilə! Tixon İlyiç Deniskanın, olanda çamadan, palçıqın içindən keçdiyi yolu fikrində nəzərdən keçirdi. Durnovkanı, öz malikanəsini, yarığını, daxmaları, toranlıqı, qardaşının otağında çıraqlı işığını, həyətlərdə yanan çıraqları gördü... Kuzma oturub, yəqin, kitab oxuyur. Cavan qız qaranlıq və soyuq dəhlizdə, azca qızmış sobanın yanında dayanmışdılar, əllərini, kürəyini qızdırır. “Şam yeməyə!” deyilməsini gözləyir – sonra da qocalmış, qurumuş dodaqlarını büzüb fikirləşir... Nə barədə? Rodka barədə? Bütün bunlar yalandır, onun Rodkanı, guya zəhərləməsi, yalan sözdür! Əgər zəhərləyibsə... Aman, Pərvərdigara! Əgər zəhərləyibsə, – onda bu qadın nə hiss etməlidir? Onun sirr verməyən qəlbində nə cür qəbirdəşi məskən salıb?

Tixon İlyiç Durnovkadakı evinin artırımından fikrən Durnovkaya yarığandan o taydakı yamaca səpələnmiş qara daxmalara, həyəət-bacalardakı mərəklərə nəzər saldı... tarlalardan sol tərəfdə,

üfüqdə, – dəmiryol budkası var. Toranda onun yanından qatar keçir – zəncir kimi uzanan odlu gözlər irəli şütüyür. Sonra isə daxmaların işıqları yanır.

Hava qaralır, rahatlıq yaranır. Demək olar, Durnovkanın ortasında, bir-birindən üç həyət aralı olan iki daxma – Cavan qızla Serinin daxmalarına hər dəfə baxanda qəlbi sıxan bir duyğu baş qaldırır, nə Cavanın daxmasında işıq var, nə də Serinin. Serinin xırda uşaqları köstəbək kimi kor olurlar, hər hansı bir xoşbəxt axşamçağı daxmada işıq yandırmaq imkanı olanda sevincdən və heyrətdən atılıb-düşürlər...

Tixon İlyiç qətiyyətlə:

– Yox, günahdır! – deyərək, yerindən qalxdı. – Yox, Allahsızlıqdır! Bu işə heç olmazsa, bir balaca kömək etmək lazımdır, – deyərək stansiyaya ayaq aldı.

Şaxta başlayırdı, vağzaldan samovarın xoş qoxusu gəlirdi. Orada işıqlar gur, parlaq idi, üçatlı minik arabasının zınqırovları cingildəyirdi. Üçatlı araba yenə babatdır! Halbuki sürücü-mujiklərin atlarına, yarı sökülüb tökülmiş, palçığa bulaşmış əyri çarxlar üzərindəki kiçik arabalarına baxanda adamın yazığı gəlir! Kiçik bağça arxasındakı vağzal qapısı cırıldayır, tappıltı ilə örtülürdü. Tixon İlyiç onun yanından ötüb, hündür daş artırmaya qalxdı, artırmada iki vedrə su tutan mis samovar cızıldayırdı, samovarın barmaqlığı odlu diş kimi qızarmışdı; Tixon İlyiç ona lazım olan adamla – Deniska ilə elə buradaca rastlaşdı.

Deniska fikirli-fikirli başını aşağı salıb artırmada dayanmışdı, sağ əlində boz rəngli ucuz bir çamadan vardı, çamadana bir xeyli mıx başı çaxılmış, kəndirlə sarınmışdı. Deniska köhnə və görünür, çox ağır, çiyinləri sallıq çuxa geyinmişdi; çuxanın beli çox aşağı idi. O, bəstəboylu, qıçları bədəninə görə çox qısa idi. İndi, belə sallıq çuxada yırtıq çəkmələrdə qıçları daha qısa görünürdü.

Tixon İlyiç onu səslədi:

– Denis! Sən burada nə edirsən, ay qoçu?

Heç vaxt, heç bir şeyə heyrət etməyən Deniska qara və süzgülü iri kirpikli və qəmli gözlərini qaldıraraq istehzalı təbəssümlə ona baxaraq papağını çıxartdı. Açıq-boz rəngli saçı çox sıx idi, bozumtul-solğun sifəti elə bil yağlı idi, lakin gözləri qəşəngdi.

– Salam, Tixon İlyiç, – deyərək, lətif şəhərli səs ilə və həmişə olduğu kimi, elə bil utana-utana cavab verdi. – Yollanıram... Adı nədir... Tulaya gedirəm.

– Müsəidə edin soruşum, nədən ötrü?

– Bəlkə, bir yer tapıldı...

Tixon İlyiç onu başdan-ayağa süzdü. Əlində çamadan, çuxasının cibindən lülə kimi bükülmüş cürbəcür yaşıl və qırmızı kitabçalar bayıra çıxmışdı... Çuxası...

– Amma sənə şıq qıyafətə Tulalıq deyil!

Deniska da öz üst-başına baxdı.

O, təvazökarlıqla soruşdu:

– Çuxamımı? Nə edim, Tulada pul qazanıb özüm üçün venderka alaram, – o venqerka¹ əvəzinə venderka deddi. – Mən yayda birtəhər dolana bilmişdim! Qəzet satırdım.

Tixon İlyiç başı ilə çamadana işarə etdi:

– Bəs o əlindəki necə şeydir?

Deniska kirpiklərini aşağı saldı:

– Özümə çamadan almışam.

Tixon İlyiç rişxəndlə dedi:

– Venqerka geyəndən sonra çamadansız olmaz! Bəs cibində nə var?

– Elə-belə, cürbəcür yazılardır...

– Göstər görüm.

Deniska çamadanı artırmaya qoyub cibindən kitabçaları çıxartdı. Tixon İlyiç onları əlinə alıb diqqətlə gözdən keçirdi. Nəğmə məcmuəsi “Marusya”, “Əxlaqsız zövcə”, “Məsum qız zorakılıq zəncirində”, “Ata-analara, tərbiyəçilərə və xeyrixahlara həsr edilən təbrik şeirləri”, “Rol...”

Bu yerdə Tixon İlyiçin dili topuq vurdu, lakin onu müşahidə edən Deniska, cəsarətlə təvazökarcasına dedi:

– Rol proletariyata v Rossii.²

Tixon İlyiç başını buladı.

– Təzə xəbərdir! Yeməyə bir şey tapmırsan, amma çamadan, kitabçalar alırsan. Özü də necəsini! Görünür, səni əbəs yerə araqa-

¹ Keçmişdə xüsusi biçimli hərbi geyim

² Rusiyada proletariyatın rolu

rışdıran adlandırmırlar! Deyirlər sən elə hey padşahı söylərsən?
Ehtiyatlı ol, qardaş!

Deniska qəmgin-qəmgin istehza ilə cavab verdi:

– Malikanə ki almamışam. Amma padşaha mən toxunmamışam. Mənim bərəmdə ölü dalınca danışan kimi, yalan danışrlar. Bu mənim heç ağılıma da gəlməyib. Məgər mən yuxulu gözən naxoş-lardanam?

Qapı cırıldadı, stansiyanın gözetçisi, – bu, istefaya çıxmış ağsaç soldat idi, tənəfəs olduğu üçün sinəsi xırıldayırdı, fişıldayırdı, – bir də gözləri şişmiş, saçları yağlı, kök bufetçi gəldi.

– Çəkilin, cənab tacirlər, icazə verin samovarı götürək...

Deniska kənara çəkilib yenə çamadanın qulpundan yapışdı. Tixon İlyiç başı ilə çamadanı göstərib, stansiyaya gəldiyi vaxt fikrində tutduğu məsələ haqqında düşünə-düşünə soruşdu:

– Yəqin hardansa çırpışdırmısan?

Deniska başını aşağı salıb dinmədi.

– Axı içi boşdur?

Deniska güldü.

– Boşdur...

– İşlədiyin yerdən qovublar?

– Özüm çıxdım.

Tixon İlyiç köksünü ötürdü.

– Atan sağdır! – dedi. – O da həmişə belədir: onu işə düzəldirlər, amma o “Mən özüm çıxdım” – deyir.

– Yalan deyirəmsə, gözüm çıxsın.

– Di yaxşı, yaxşı... Evə getmişdinmi?

– İki həftə qaldım.

– Atan yenə işsizdir?

– Hindi işsizdir.

Tixon İlyiç onun ağzını əydi:

– Hindi! Ay kəndin axmağı! Hələ özü də inqilabçıdır! Canavarlıq iddiasındasan, amma quyruğun iti quyruğudur.

Deniska başını qaldırmadan rişxəndlə düşündü: “Bəlkə, elə sən özün də o cildə olanlardansan”.

– Demək Səri ölini ağdan-qaraya vurmuyur, oturub tənəbəkə çəkir?

Deniska inamla dedi:

– İçiboş adamdır!

Tixon İlyiç barmaqları ilə onun başını taqqıldatdı.

– Heç olmasza öz sarsaqlığını aşkar eləmə! Kim öz atası haqqında belə danışar?

Deniska sakit-sakit cavab verdi:

– Qocalmış köpəkdir, ata deyil. Atadırsa yedirtsin. O mənə çoxmu yedirib?

Lakin Tixon İlyiç daha onun dediklərinə qulaq asmırdı. İşgüzar söhbətə başlamaq üçün bir məqam gözləyirdi. Onu dinləməyib sözünü kəsdi:

– Bəs Tulayadək bilet pulun var?

Deniska cavab verdi:

– Bilet mənim nəyimə gərəkdir? Vaqona girib, Allah, kömək elə deyəcəyəm, sonra da soxulacağam oturaçağın altına.

– Bəs kitabçaları harda oxuyacaqsan? Oturaçağın altında ki oxumaq olmaz.

Deniska fikirləşdi. Sonra dedi:

– Pah! Həmişə oturaq altında ki qalmayacağam. Girərəm ayaqyoluna, – oxu lap sübhə qədər.

Tixon İlyiç qaşlarını çatdı. O sözə belə başladı:

– Di yaxşı məsələ belədir: bütün bu həngaməni boşlamaq vaxtı çatıb. Balaca deyilsən, axmaq. Qayıt Durnovkaya, – işdən yapışmaq vaxtıdır. Yoxsa ki, sizə baxanda adamın ürəyi bulanır. Bax, mənim evimdəki... saray müşavirlərim daha yaxşı yaşayırlar, – Tixon İlyiç bu sözü deyəndə həyəət itlərini nəzərdə tuturdu. – Kömək edəərəm, daha keçib oradan... ilk vaxtlar. Yəni, mal, alətlər almaq üçün deyirəm... Özün də dolanarsan, atana da az-maz kömək edərsən...

Deniska fikirləşdi:

“Görəsən, onun ağılından nə keçir?”

Tixon İlyiç qət edərek, sözünü bitirdi:

– Bir də ki, evlənmək vaxtıdır.

Deniska fikirləşdi:

“Be-elə!” Aram-aram maxorka bükməyə başladı. Kirpiklərini qaldırmadan sakit-sakit və bir az qəmli-qəmli cavab verdi:

– Nə deyirəm. Mən naz cləmirəm. Evlənmək olar. Fahişələrin yanına getmək daha pisdir.

Tixon İlyiç onun sözünə qüvvət verdi:

– Elə iş də orasıdadır. Ancaq, atam, nəzərə al, ağılla evlənmək lazımdır. Uşaqları pullu törətmək daha yaxşıdır.

Deniska şaqqıldayıb güldü.

– Nə hırıldayırsan?

– Axı bəs necə? Töretmək? Elə bil ki, toyuq, ya da donuz töretməkdir.

– Onlar toyuqlardan və donuzlardan az yemək istəmirlər.

Deniska kədərlə, kinayəli təbəssümlə soruşdu:

– Bəs kimlə evlənim?

– Necə kimlə? Əşi, kimi istəsən onunla.

– Olmaya o Cavan qızı deyirsiniz?

Tixon İlyiç qıpqırmızı oldu.

– Axmaq! Cavanın nəyi pisdir! Dinc, çalışqan arvadıdır...

Deniska dırnağı ilə çamadandakı mıx başını qurdalayır, dinmirdi. Sonra özünü axmaqlığa vurdu. Sözü uzada-uzada dedi:

– Onlar, cavanlar çoxdur. Bilmirəm siz hansı cavandan danışırırsınız... Olmaya onu, sizinlə yaşayarı deyirsiniz?

Tixon İlyiç artıq özünü ələ ala bilmişdi.

– Mən onunla yaşamışam, yoxsa yox, bu sənin ağlın kəsən iş deyil, donuzun biri, – deyə elə cəld və təsirli cavab verdi ki, Deniska itaətkarlıqla mızıldadı:

– Bu mənim üçün şərəfdir... Axı mən bunu elə-belə dedim... sözgəlişi...

– Odur ki, boş-boş yalan danışma. Adam edərəm. Başa düşdünmü? Cəhiz verərəm. Anladınmı?

Deniska fikrə daldı.

– Bax, indi gedərəm Tulaya... – deyə sözə başladı.

– Xoruz mirvari dənəsi tapıb! Axı Tula sənə nəyinə gərəkdir?

– Evdə çox ac qalmışam...

Tixon İlyiç kaftanının düymələrini açdı, əlini çuxasının cibinə saldı. O, Deniskaya abbaslıq vermək istəyirdi. Lakin birdən ağlına ayrı şey gəldi, – pulu səpələmək axmaqlıqdır, həm də ki, bu kütbe-yin qudurar, ağlına gələr ki, mən onu ələ almaq istəyirəm, ona görə, özünü ələ göstərdi ki, guya nəsə axtarır.

– Eh, papiros yadımdan çıxıb! Ver mən də büküm.

Deniska tənbəki kisəsini ona verdi, artırma üzərində fənər yandırdılar, tutqun fənər işığında Tixon İlyiç çəkili kisenin üstündə ağ sapla işlənmiş iri hərflər gördü: ucadan belə bir yazı oxudu: “Könül saldım, bağışladım, səni ürəkdən sevirəm, kisəni həmişəlik hədiyyə verirəm”.

Tixon İlyiç oxuyub dedi:

– Qiyamətdir!

Deniska utanıb gözünü yerə dikdi.

– Deməli ki, dilbər vardır?

Deniska etinasızlıqla cavab verdi:

– Bu cür qancıqlar azmı veyillənir! Amma mən evlənməkdən boyun qaçırmıram. Ət yeyilən günlər qayıdaram, onda Allah xeyir versin...

Bağçanın arxasından artırmaya şaqqıltı və gurultu ilə araba yanaşdı; arabanın hər yerinə palçıq sıçramışdı; yan ağacında mujik, ortasında, küləşin üstündə isə Ulyanovka keşişi Qovorov oturmuşdu. Keşiş təzə qaloş geydiyi ayağını arabadan sallayıb təşvişlə qışqırırdı:

– Getdi?

Onun qırmızımtıl-sarı rəngli gur saçının hər bir tükü qıvrım-qıvrım idi, şapkası peysərinə düşmüşdü, küləkdən və həyəcandan sifəti qızarmışdı.

Tixon İlyiç soruşdu:

– Qatarmı? Yox, hələ gəlməyib.

– Aha! Onda, Allaha şükür! – deyə keşiş sevincək qışqırdı, amma yenə də arabadan sıçrayıb düşdü, başıalovlu qapıya sarı yüyürdü.

Tixon İlyiç dedi:

– Deməli ki, belə, deməli ki, ət yeyilən günlərə qədər.

Vağzaldan islanmış yarımkürklər, samovar, maxorka, ağ neft qoxusu gəlirdi. O qədər papiros çəkmişdilər ki, adamın boğazı göynəyirdi, tüstü içərisində, yarıtoran, rütubət və soyuq havada lampaların işığı lap tutqunlaşmışdı, qapılar cırıldayıb tappıltı ilə örtülür, əllərində qamçı olan mujiklər – Ulyanovkadan gəlmiş, bəzən bütün həftə ərzində minik gözləyən sürücülər basabas salır, qışqırırdılar. Onların arasında, taxıl taciri olan yəhudi qaşlarını qaldırıb gəzinirdi; o, başına katelok qoymuş, başlıqlı palto geymişdi. Kassanın yanında mujiklər hansı cənabınsa çamadanlarını və müşəmbəyə sarınmış zənbillərini tərəziyə tərəf aparırdılar; stansiya rəisinin köməkçisi vəzifəsini yerinə yetirən teleqrafçı mujiklərin üstünə qışqırırdı, – bu, başı iri, qıçları qısa, sarı qıvrım kəkili bir oğlan idi; kəkili sol gicgahında kazaksayağı, papağının altından çıxmışdı, – çirkli döşəmədə oturmuş, qurbağa kimi xallı, gözləri qəmli poynter tulası əsim-əsim əsirdi.

Tixon İlyiç mujiklərin arasından, onlara toxuna-toxuna keçib bufet taxtapuşuna yanaşdı, bufetçi ilə danışdı. Sonra evə sarı ayaq aldı. Deniska hələ də artırmada dayanmışdı.

Oğlan həmişəkindən daha artıq utancaqlılıqla dedi:

– Mənim sizdən bir xahişim var, Tixon İlyiç.

Tixon İlyiç acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Daha nə var? Pulmu? Vermərəm.

– Yox, nə pulbazlıqdır! İstəyirəm mənim məktubumu oxuyasınız.

– Məktub? Kimə?

– Sizə. Bayaq vermək istəyirdim, amma cəsəret etmədim.

– Axı nə barədə?

– Elə-belə... öz həyatımı təsvir etmişəm...

Tixon İlyiç kağız parçasını Deniskanın əlindən aldı, cibinə soxdu, quruyub bərkimiş palçıqın üstü ilə evə addımladı.

İndi onda mərdənə bir əhvali-ruhiyyə yaranmışdı. İşləmək istəyirdi, ona görə də məmnuniyyətlə düşündü ki, mal-qaraya yenə yem vermək lazımdır. Amma, heyf, qızıxıb özümdən çıxdım. Cəcəni qovdum, indi özüm gecəni ayıq qalmalıyam. Oskaya etibar eləmək olmaz. Yəqin indi yatır. Ya da ki, aşpaz arvadla oturub sahibkarı söyür... Tixon İlyiç daxmanın işıq gələn pəncərələri yanından ötüb, xəlvətcə dəhlizə keçdi, qulağını qapıya dirədi. Qapının dalından gülüş, sonra da Oskanın səsini eşitdi:

– Bax belə bir əhvalat da olmuşdu. Kənddə bir mujik yaşayırdı, – lütün lütü idi, kənddə ondan yoxsul adam yox idi. Həmin bu mujik, mənim qardaşlarım, bir dəfə yer şumlamağa getdi. Ala-bula Tula da düşdü onun dalınca. Mujik yer şumlayırdı, tula da ulaya- ulaya tarlada vurnuxub, elə hey nəşə qazırdı. Qızdı, qazdı, birdən necə ula-a-dı! Bu nə cür əmmalı şeydir? Mujik köpəyin yanına yüyürdü, çuxura baxdı, orada nə görsə yaxşıdır – çuqun...

Aşpaz arvad soruşdu:

– Çuqu-un?

– Əşi, sən qulaq as. Çuqun olmağına çuqun idi, amma ki, çuqunda qızıl var idi! Sayı-hesabı olmayan qızıl... mujik yamanca varlandı...

Tixon İlyiç:

“Boşboğaz naqqallar!” – deyə düşünüb, mujikin əhvalatının axırı necə olacağını bilmək üçün diqqətlə qulaq asmağa başladı.

– Mujik varlandı, vecsiz bir tacir kimi başını itirdi...

Aşpaz arvad əlavə etdi:

– Bizim Topaldan pis olmayıb ki?

Tixon İlyiç gülümsədi: o bilirdi ki, onu çoxdan Topal adlandı- rırlar... Ləqəbsiz adam yoxdur!

Oska isə sözüne davam edirdi:

– Ondan varlı idi... Hə... Amma köpək durduğu yerdə gəbər- di. İndi mujik necə? Lap qanı qaraldı, – köpəyə heyfi gəlirdi, onu hörmət və ehtiramla dəfn etmək lazım idi...

Şaqıltı ilə güldülər. Hekayət söyləyəninin özü də qəhqəhə ilə güldürdü, başqa bir gülən də var idi – o, qocasayağı öskürə-öskürə güldürdü.

Tixon İlyiç qımıldandı:

– Olmaya Cəcədir? Allaha şükür. Axı mən o sarsağa demişdim: qayıqda – aca-caqsan!

Oska:

– Mujik getdi keşişin yanına, – deyə sözüne davam etdi, – getdi keşişin yanına: belə bir əhvalat var, keşiş baba, köpək gəbər- ib, basdırmaq lazımdır...

Aşpaz arvad yenə dözməyib, sevincək qışqırdı:

– Vay sənə nə deyim, lənətə gəlmiş!

Oska da qışqıraraq:

– Əşi, di qoy sözümlə qurtarım! – dedi, yenə təhkiyə əhəngi ilə, gah keşişi yamsıladı, gah da mujiki.

– Belə-belə, keşiş baba, – köpəyi dəfn etmək lazımdır.

– Keşiş qeyzlə ayaqlarını yerə döydü: – Necə yəni dəfn etmək? Köpəyi qəbiristanda dəfn eləmək? Mən səni qazamatda çürüdə- rəm, mən sənin əl-ayağını qandallayaram! – Keşiş baba, axı bu, adi köpək deyil: o, ölhaöldə sizə beş yüz manat vəsiyyəət etdi!

Keşiş yerindən sıçradı: Axmaq! Məgər məni səni dəfn eləmək üçün mü danlayıram? Ona görə danlayıram ki, harda dəfn edək? Onu kilsənin hasarlığında dəfn etmək lazımdır!

Tixon İlyiç ucadan öskürüb, qapını araladı. Masanın arxasında, sınımış şüşəsinin böyrünə qaralmış kağız yapışdırılmış his edən lampanın yanında aşpaz qadın başını əyib oturmuşdu, onun yaş saç- ları üzünə tökülmüşdü. Qadın taxta daraqla saçını darayırdı, saçla- rının arasından isə, işıqda darağa baxırdı. Damağında maxorka olan

Oska qəhqəhə çəkirdi, oğlan dala əyilib, çarıqlarını yırgalayır. Sobanın yanında, ala-toranda çubuq odu közərirdi. Tixon İlyiç qapını çəkib açaraq, astanada görünəndə qəhqəhə birdən kəsildi, çubuq kəsən adam sıxıla-sıxıla ayağa qalxdı, çubuğu ağzından çıxarıb cibinə soxdu... Hə, Cecədir! Lakin səhər heç bir şey olmamış kimi Tixon İlyiç gümrahlıqla və dostcasına qışqırdı:

– Uşaqlar! Yem vermək lazımdır...

Onlar əllərində fənər axurda dolaşır, donmuş pəyinə, səpələnmiş küləşə, yem qutularına, dirəklərə işıq salır, nəhəng kölgələr əmələ gətirirdilər; talvarların altındakı qarmaqlı torlarda toyuqları oyadırdılar. Toyuqlar uçur, yerə yığılır, qabağa əyilib, qaça-qaça yatır, hara gəldi soxulurdular. Başlarını işığa sarı çevirən atların iri, bənövşəyi gözləri parıldaırdı; onların baxışı təəccüblü və çox gözəl idi. Nəfəslərdən buxar çıxırdı, – elə bil hamı papiros çəkirdi. Tixon İlyiç fənəri aşağı salaraq, yuxarı baxanda, dördbucaq həyətin üzərində, aydın və dərin səmada əlvan parlaq ulduzlar göründü. Damlarda quru xışıltı əmələ gətirib, şaxtalı təmiz havanı dalğalandıran şimal küləyi əsirdi... Şükür sənə, pərvədigara, qış gəldi!

Tixon İlyiç işini qurtarıb... tapşırıd samovar qaynatsınlar, əlində fənər qorxulu və soyuq dükana getdi, turşuya qoyulmuş siyənək balığından yaxşısını seçdi:

– Çaydan qabaq bunun dadına baxmaq pis olmaz!

Çaydan qabaq onu yedi, bir neçə stəkan acımtıl-şirin, sarımtıl-qırmızı üvəz arağı içdi, bir fincan çay süzdü, cibindən Deniskanın məktubunu tapıb, onun qara-qura yazısını oxumağa başladı:

“Denya 40 manat pıl alıf sonra şey-şüyünü yığdı...”

Tixon İlyiç düşündü:

– Qırx! Ay səni, lütün biri, lüt!

“Denya getdi Tula stansiyasına, elə buradaca onu soydular, var-yoxu qəpikə kimi hər şeyin çıxartdılar hara gedəydi. Onu qəm bürüdü...”

Bu hədərən-pəderəni başa düşmək həm çətin, həm də bezikdirici idi, lakin gecə uzun idi, bekarçılıqdı... samovar pıqqapıqla qaynayırdı, lampa sakit-sakit işıq salırdı – axşamın sakitlik və dincliyi qəmginlik gətirirdi. Pəncərələrin yanında şaxşax müntəzəm olaraq dolaşır, şaxtada oyun havasını təqlid edirdi...

“Sonra darıxdım evə mən necə gedim atam yamanca qorxuncdur...”

Tixon İlyiç düşündü.

“Əcəb də axmaqdır, bağışla məni, xudaya! Serımı qorxuncdur!”

“Gedəcəyəm qalın meşəliyə hündür bir küknar seçəcəyəm kəllə qəndin ciyəsinisə götürəcəyəm. Elə bu ciyədə əbədiyyət həyata yollanacam təzə şalvarda amma çəkməsiniz...”

Tixon İlyiç yorulmuş gözlərini kağızdan çəkib dedi:

– Çəkməsiniz demək istəyir? Bax bunu lap doğru deyib... Məktubu stəkan-nəlbəki yaxalanan qaba atdı, lampaya baxa-baxa masaya dirsəkləndi... Biz qərribə xalqıq! Ala-bəzək adamlarıq! Gah adam lap itə dönür, gah qüssələnir, şəfqətli olur, naz eləyir, özü öz halına acıyır... Bax Deniska, yaxud da onun özü, Tixon İlyiç kimi... Şüşələr tərləmişdi, şaxşax nə isə ahəngdar bir şeyi aydın və cəsəretlə qış sayağı ifadə edirdi... Eh, mənım uşaqlarım olsaydı! Əgər heç olmasa, aşnam, bu şişman qarının yerinə yaxşı bir aşnam olsaydı, bu qarı təkcə özünün söylədiyi əhvalatlarla, knyaginya haqqında və şəhərdə adına Polikarpiya deyilən hansı bir dindar rahibə Polikarpi barədə isə söylədikləri şeylərlə məni lap zinhara gətirib! Amma ki, gecdir, gec...

Tixon İlyiç köynəyinin çəkili yaxasını açıb, acı təbəssümlə boy-nunu, qulağının dalındakı çökəkləri əllədi... Qocalığın ilk əlamətləri bu çökəkliklərdir, – adamın başı at başına dönür! Elə başqaları da pis deyil. O, başını əydi, barmaqlarını saqqalının arasına saldı... Saqqalı da çal, quru, pırtlaşıq idi. Yox, bitdi, bitdi, Tixon İlyiç!

O içir, keflənir, dişlərini daha bərk qıcayır, gözlərini qıyıb, dümdüz yanan lampa fitilinə daha diqqətlə baxırdı... Siz bir düşünün: doğma qardaşımın da yanına gedə bilmərəm, – qabanlar buraxmırlar, donuzlar! Lap buraxdılar da, – ancaq bundan da könül açılmazdı. Kuzma da ona öyüd-nəsihət verməyə başladıldı. Cavan qız dodaqlarını sıxıb kirpiklərini endirərək dayanırdı... təkcə elə bu, yerə baxan gözlərdən qaçıb can qurtarmaq istəyirdin!

Onun qəlbi sıxılır, başı dumanlanırdı... Bu mahnını görəsən o harada eşitmişdi?

Gəldi qəmli axşamım,
Gəldi qəmli gülüşlə.
Gəlib çıxdı sevgilim
Öpüş, nəvazişiyə.

Hə, yadıma düşdü, bunu Lebedyanidə, karvansarada eşitmişəm. Qış axşamları krujeva toxuyan qızlar oturub oxuyurlar... Oturub, toxuyub, kirpiklərini qaldırmadan döşdən gələn səsle ucadan oxuyurdular:

Öpüb qucdu məni o,
Vidalaşdıq beləcə.
Çökdü qaranlıq gecə.

Başı dumanlanırdı, – gah ona elə gəlirdi ki, hələ hər şey qarşıdadır, – sevinc də, iradə də, qayğısızlıq da, – gah da qəlbi yenə ümitsizliklə sızıldamağa başlayırdı. Gah da ruhlanırdı:

– Cibində pulun olandan sonra, hər yerdə, hər şeyin ağasısan!

Gah da hiddətlə lampaya baxıb, qardaşını nəzərdə tutaraq, burnunun altında deyirdi:

– Müəllim! Mübəllig! Rəhmdil insanpərəst!.. lənətə gəlmiş lüt!

Üvəz aracağının qalanını içdi, o qədər papiros çəkdi ki, otağa toran çökdü... Əynində pencək, yırgalanan döşəmədə səndirləyə-səndirləyə qaranlıq dəhlizə çıxdı, havanın soyuq nəfəsini, küləş qoxusunu, it qoxusunu duydu, evin astanasında yaşlla çalan iki işıq gördü...

– Buyan! – deyə səslədi.

Var gücünü toplayıb çəkməsi ilə Buyanın kəlləsinə təpik ilişirdi, kandora işləməyə başladı.

Ulduzların işığında mülayimcə qaralan torpaq üzərinə ölüm sükutu çökmüşdü. Ulduzların əlvan naxışları parlayırdı. Xəfifcə ağaran şose qaranlığa qovuşurdu. Uzaqdan, sanki yerin altından gələn boğuş, getdikcə artan gurultu eşidilirdi. Sonra qəfil yerdən çıxanda ətrafı uğultu bürüdü: zəncir kimi uzanan pəncərələrində elektrik işığı parlayan cənub-şərq ekspresi qanadlanmış cadugər kimi aşağıdan al rəngə boyanan tüstülü hörüklərini açıb uzaqdan sütüyə-sütüyə şose yolundan keçirdi.

Tixon İlyiç hıçqırub otağa qayıdaraq dedi:

– Durnovkanın yanından keçdi!

Yuxulu aşpaz qadın nefti yanib qurtaran lampanın tutqun işıq saçdığı tənəkə qoxusu dolmuş otağa girdi, çuqun qazançada kələm

şorbası gətirdi, qazanı yağdan və hisdən qaralmış cındırla tutmuşdu. Tixon İlyiç ona çəpəki nəzər salıb dedi:

– Bu saat rədd ol buradan.

Aşpaz qadın döndü, ayağı ilə qapını itələyib gözdən itdi. Tixon İlyiç yatağa uzanmaq istəyirdi, lakin dişlərini qıcayıb hələ xeyli vaxt oturdu; o, yuxulu-yuxulu, qəmgin-qəmgin masaya baxırdı.

II

Kuzma ömrü boyu oxumaq və yazmaqla ancaq “əylənirdi”. O özünün necə məhv olduğunu nağil etmək, öz yoxsulluğunu, səfalətini və onu şikəst edən, “səmərsiz əncir ağacına” döndөрөн həyatı, öz adiliyi ilə insanı dəhşətə gətirən həyatı misilsiz bir amansızlıqla təsvir etmək istəyirdi.

O, həyatını saf-çürük edib, özünü həm tənqid edir, həm də bəraət qazandırır.

Nə demək olardı, onun əhvalatı – müstəqil savadlanan bütün rusların əhvalatı kimi idi. O, yüz milyondan artıq savadsızları olan bir ölkədə doğulmuşdu. O, Çornaya Slobodada böyümüşdü, o yerdə ki, dəhşətli vəhşilik və dərin nadanlıq şəraitində hələ indiyə qədər də yumruq döyüşündə adamları öldürürlər. Hərfləri və rəqəmləri ona və Tixona qonşuları, qaloş təmirçisi Belkin öyrətmişdi; bunu da ancaq ona görə etmişdi ki, ona heç vaxt iş tapılmırdı, axı Sloboda-da qaloş haradan olacaqdı! – Ona görə ki, bir adamın “gicgahını” qızıxdırmaq həmişə xoşdur, ona görə ki, axı daim torpaq qalağında toqqasız oturmaq, pırlaşlıq saçlı başı əyib günə vermək, həmişə yalın ayaqları arasındakı torpağa tüpürmək ki olmaz.

Matorinin bazardakı dükanda qardaşlar yazıb-oxumaq öyrəndilər. Kuzma kitablarla maraqlanmağa başladı; kitabları ona bazarın azadfikirli tühaf bir adamı bağışlayırdı; bu, qoca qarmonçu Balaşkin idi. Lakin dükanda mütaləyə imkanını olmur! Matorin tez-tez qışqırırdı: “Mən sənin Quaklarına görə qulaqlarını yerindən çəkib çıxararam, şeytan balası, şeytan!”

Kuzma yazmağa da orada başladı, O belə bir əhvalat təsvir etməyə başladı: bir dəfə tacir dəhşətli tufanda, gecə, Muromsk məşələrində quldarların yanında gecələyir, quldurlar onun başını

kəsirlər. Kuzma tacirin ölümdən qabaqkı duasını, fikirlərini, özünün insafsızcasına günahkar və “belə tez məhv olan həyatı...” haqqında-
kı qəm-qüssəsini coşqunluqla təsvir etmişdi. Lakin bazar camaatı onun bütün ehtiras və coşqunluğunu amansızcasına söndürdü.

– Sən lap axmağın birisən. İlahi, keç günahımdan! “Tez!” Yekəqarın məlun çoxdan ölməli idi! Axı bir də ki, onun nə fikirləşdiyini sən haradan bilirsen? Axı onun boğazını üzüblər?

İş belə olanda, Kuzma Koltsov səpkisində, öz sədaqətli atını oğluna vəsiyyət edən qoca pəhləvanın nəğməsini yazdı. Nəğmədə pəhləvan ucadan deyirdi: “O məni öz gəncliyimdə bəsləyirdi!”

Kuzmaya dedilər:

– Aydındır! Həmin bu at neçə yaşında idi? Eh, Kuzma, Kuzma! Sən yaxşısı budur, yararlı bir şey tapıb yaz, – məsələn, heç olmazsa müharibədən...

Beləliklə də, Kuzma bazar zövqünə uyğun olaraq, o zaman bazar camaatının gap elədiyi əhvalat barədə, – rus-türk müharibəsi haqqında yazmağa başladı; o yazmışdı:

Yetmiş yeddinci ildə
Türklər çıxdı davaya
Yığb qoşunlarını
Hücum etdi Rusiyaya.

Özü də bu güruh haqqındakı şerini

Eybəcər papaqlılar,
“Çar Puşka”nın yanına
Gəlib çatmışdı onlar,

– deyə tamamlayırdı...

Sonralar o bu mənhus şeirlərdə nə qədər korazehinlik, nə qədər nadanlıq mövcud olduğunu, bu ədəbsizlik dərəcəsinə varan dilin, başqalarının papaqlarına qarşı rus nifrətinin necə axmaqlıq olduğunu böyük iztirabla dərk edirdi.

Onlar dükanı tərk edib, ölən analarından nə qalmışdısa hamısını sataraq alver etməyə başladılar. Doğma şəhərə onlar tez-tez baş çəkirdilər; Kuzma Balaşkinlə övvəlki kimi dostluq edirdi; Balaşki-

nin ona verdiyi, yaxud məsləhət etdiyi kitabları Kuzma böyük həvəs və maraqla oxuyurdu. Lakin Şiller haqqında Balaşkinlə söhbət edəndə, Kuzma eyni zamanda bütün varlığı ilə arzu edirdi qarmonçudan xahiş etsin ki, “bircərgəli qarmonu” müvəqqəti olaraq ona versin. “Tüstü” əsərinə valeh olsa da, buna baxmayaraq təkid edirdi ki, “əlmlı olmayıb, ağıllı olan adam elmsiz də nur mənbəyidir”. Koltsovun qəbirini ziyarət edib, qəbirin yastı daşında məftunluqla savadsız bir cümlə yazdı: “Həmin abidənin altında voronejli meşşan və şair alesey vasilyeviç Kalsov hökmdarın mərhəmətilə mükafatlanmış təbiət tərəfindən elmsiz maariflənmiş adam dəfn edilmişdir...”

Qoca, zırpı, arıq Balaşkini yamyaşıl olmuş uzun mahud kaftanı ilə isti papağını nə qışda əynindən və başından çıxarırdı, nə də yayda; qırılmış iri sifəti, və əyri ağız olan bu adamın kinli danışmaları, onun qocaya məxsus yoğun səsi, gümüşü saqqalının boz yanaqlarındakı cod tükləri və dombalan sol yaşıl gözünün parıltısı az qala dəhşətli şəkil alırdı; onun bu gözü ağızının əyilmiş olduğu tərəfə çəpləşirdi. O bir dəfə “elmsiz maariflənmək barədə” Kuzmanın danışığını eşidəndə onun üstünə var gücü ilə bağırdı; sol gözü od kimi parladı, maxorka tökü büküdü papirosu kənara tulladı.

– Ay eşşək çənəsi! Nə sarsaqlayırsan!? Heç fikirləşibsənmi ki, bizim bu, “elmsiz maarif” nə deməkdir?

Sonra, büküdü maxorkanı yenə götürüb, boğuq səslə bağırdı:

– Ey, mərhəmətli Allah! Puşkini öldürdülər, Lermontovu öldürdülər, Pisaryevi suda batırdılar, Rıleyevi boğub öldürdülər... Dostoyevskini güllələməyə çəkib apardılar, Qoqolu dəli etdilər... Bəs Şevçenko? Bəs Polejayev? Deyəcəksən hökumət günahkardır? Axı kor atın, kor da nalbəndi olar, su axar, çuxuru tapar. Uf, dünyada bu cür ayrı bir ölkə də varmı, belə xalq varmı, onu görüm min dəfə lənətə gəlsin!

Uzun ətkli sürtükünün düymələrini təşviş və həyəcanla didişdirən, yaxasını gah düymələyib, gah da açan Kuzma qaş-qabağını sallayıb gülümsəyərək, çəkine-çəkine cavab verdi:

– Belə xalq! Müsaidə edin sizin nəzərinizə çatdırım ki, “belə” deyil, dahi xalqdır.

Balaşkin yenə qışqırdı:

– Sən mükafatlar paylamaq eşqinə düşmə!

– Xeyr, düşəcəyəm! Axı bu yazıçılar həmin xalqın balalarıdır. Platon Karatayev bu xalqın tanınmış nümayəndəsidir!

– Bəs nə üçün Yeroşka yox, nə üçün Lukaşka yox? Mən, qardaş, ədəbiyyatı araşdırmaq istəsəm, bütün allahlara ayaqlarına görə çəkmə taparam! Bəs niyə Razuvayevlə Kalupayev yox, Karatayev hörümçək-istismarçı yox, müamiləçi-keşiş yox, satqın Dyakon yox, hər hansı bir Salıtçıxa yox, Karamazovla Oblomov yox, Xlestakovla Nozdryov yox, uzağa getməmək üçün deyək, sənin əclaf qardaşığızın yox, Karatayev?

– Platon Karatayev...

– Sənin Karatayevini bitlər yedi! Mən burada ideal görmürəm!

– Bəs rus şəhidləri, mücahidləri, müqəddəsləri, İsa xatirinə qələndərlər, köhnə təriqətçilər?

– Nə-ə? Bəs Kolizeylər, xaç yürüşləri, dini müharibələr, saysız-hesabsız təriqətlər? Nəhayət, Lüter? Yox, şuluqluq eləyirsən! Mənim köpək dişimi dərhal sındıra bilməzsən!

Bircə şey lazım idi – oxumaq. Lakin nə vaxt, harada?

Düz beş il alver etdi – özü də həyatının ən yaxşı dövründə! Hətta şəhərə gəlmək də onun üçün böyük səadət idi. İstirahət, tanışlar, çörəxanaların ətri, dəmir damların qoxusu, daş döşənmiş ticarət küçəsi, çay, bulkalar və “Kars” meyxanasında İran marşı... Dükənlərdə çaydanlardan sulanmış döşəmələr, Rudakovun qapısı yanında məşhur bildirçin döyüşü, balıq rastabazarının, şüyüdü, Romanov maxorkasının qoxusu... Yanaşmaqda olan Kuzmanı görəndə Balaşkinin üzündə ifadə olunan mehriban və dəhşətli təbəssümü... Sonra slavyanofillərin başına yağdırılan qəzəbli sözlər və lənətlər, Belinski və pis söyüş, bir-birinə rabitəsiz surətdə və ehtirasla xatırladılan adlar, sitatlar... Sonra da, nəhayət, ən ümitsiz nəticələr. Qoca yoğun səslə “İndi daha doğrudan da axır-uxurdur, – var-gücümüzü geriye, Asiyaya təpilirik!” deyirdi, birdən səsinə yavaşıdı, ətrafına göz gəzdirdi: “Eşidibson? Deyirlər, Saltıkov ölür. Axırındır! Deyirlər zəhərləyiblər...” Səhər isə yenə araba, çöl, bürkü, yaxud da palçıq, sürətlə hərəkət edən çarxların yırğalandığı arabada əzəbli-gərgin mütaliə... Çölün ənginliklərini uzun müddət seyrə dalmaq, qəlbini həyəcanlandıran xoş sədalı, kədərli şeirlər, mədaxil, yaxud da Tixonla deyişmələr haqqında fikirlərdən arası kəsilən şirin tərənlər... Yolun, toz və qatranının darıxdırıcı qoxusu... Nanoli şirin qoğal-

ların və araba qutusundakı pişik dərilərinin boğucu üfunəti... Bu illər onu həqiqətən taqətdən salmışdı, – iki həftələrlə, əynindən köynəyini çıxara bilmirdi, quru yeməklə dolanırdı, çəkmələri əyildiyi, dabanları dəyənək olub yaralandığı üçün axsayırdı, özgə daxmalarında və dəhlizlərində gecələməli olurdu!

Kuzmanın canı, nəhayət, bu əsarətdən qurtaranda, üzünə geniş xaç vurdu. Lakin yenə birtəhər dolanmaq, bir tikə çörək öldə etmək lazım idi. O, Yelets yaxınlığında çodar üçün bir az işlədi, sonra Voronejə yollandı. Voronejdə çoxdan onun bir eşq macərası başlanmışdı, başqasının arvadına vurulmuşdu, onunla əlaqəsi vardı, indi yenə oraya getmək fikrinə düşmüşdü. Kuzma demək olar on il Voronejdə – taxıl məntəqəsində girdi; o, dəllallıq edir, qəzətlərdə taxılçılığa dair kiçik məqalələr yazır, Tolstoyun məqalələrini, Şedrinin satıraları ilə qəlbinə təskinlik verir, yaxud da, daha doğrusu, yaralı yerinə toxunurdu. Özü də daim bir fikir ona rahatlıq vermirdi; o düşünürdü ki, məhv olur, həyatı məhv olmuşdur.

Doxsanıncı illərin əvvəlində Balaşkin qarın yırtığından öldü, bundan bir az əvvəl isə Kuzma onu axırındı dəfə görmüşdü. Özü də bu necə görüş idi!

Biri qaşqabağını töküüb kinli-kinli şikayətlənirdi:

– Yazmaq lazımdır! Çöldə pıtırğan solan kimi soluram. Ölgün gözü ilə yuxulu-yuxulu çöpəki nəzər salan ikincisi maxorkanı kağıza tökə bilmir, çənəsini zorla tərpədə-tərpədə yoğun səslə deyirdi:

– Hə, hə. Əbəs deməyiblər ki, hər saat öyrənmək, hər saat fikirləşmək lazımdır... Ətrafa bax – bizim bütün bədbəxtliklərimizə və miskinliklərimizə nəzər sal...

Sonra utana-utana gülümsədi, maxorkanı kənara qoyub əlini masanın siyirməsinə saldı.

Bir dəstə əzik kağızın içində və qəzətlərdən kəsilmiş parçaların arasında qurdalana-qurdalana burnunun altında dedi:

– Budur, dostum, budur burada bir yığın faydalı şey var... Mən daim mütaliə edir, kəsib saxlayır və yazırdım... Mən öləcəyəm, sənə görə olar, dəhşətli rus həyatı haqqında materialdır. Sən bir səbr elə, mən sənin üçün bu saat bir əhvalat taparam...

Lakin qurdalanıb-qurdalanıb tapa bilmədi, çeşməyini axtarmağa başladı, təşvişlə ciblərini yoxladı, sonra əlini ycllətdi. Qaşlarını çataraq başını buladı.

– Əşi, yox, yox, sən bu məsələyə hələ məbada toxunsan. Sən hələ ağıldan naqis kəmsavadsan. Ayağını yorğanına görə uzat. Bu mövzuda mən sənə verdiyim şeyi, Suxonosov barədə yazıbsanmı? Hələ yox? lap eşşək başı çıxırdı. Gör bir necə mövzudur!

Kuzma dedi:

– Kənd haqqında yazmaq lazımdır, xalq haqqında. Bax özünüz deyirsiniz Rusiya, Rusiya...

– Bəs Suxonosı xalq deyil, Rusiya deyil? O, başdan-başa kənddir, bunu qulağında sırğa elə! Ətrafına nəzər sal: səncə, məger bu, şəhərdir? Hər axşam küçələrə mal-qara sürüsü dolur tozdan qonşunu görmək olmur. Amma sən – “şəhər” Suxonosı... Bu, qəsəbəli xəbis qoca uzun illər Kuzmanın yadından çıxmırdı; qocanın bütün əmlakı taxtabitilərin murdarlamış olduğu döşəklə, güvə yemiş gen qadın paltosundan ibarət idi, – arvadından qalan miras idi. O, dilənir, xəstələnir, aclıq çəkirdi, “isti yemək satılan yerdə” alver edəndən bir arvadın mənzilində ayda on şahıya sığınacaq tutmuşdu, həm də arvadın fikrincə, mirası satsaydı öz işlərini çox gözəl qaydaya sala bilərdi. Lakin qoca bu mirası göz bəbəyi kimi qoruyurdu – və əlbəttə ki, bu heç də onun öz mərhum arvadına bəslədiyi mehriban duyğulardan irəli gəlmirdi. Bu miras ona belə bir şüur təlqin edirdi ki, onun başqaları ilə müqayisəyə gəlməyən əmlakı vardır. Ona elə gəlirdi ki, bu miras olduqca bahadır. İndi bu cür palto tapılan şey deyildir! Qoca bu paltonu satmaqdan heç də imtina etmirdi. Lakin palto üçün elə mənasız qiymətlər tələb edirdi ki, alıcıların tükləri ürpəşirdi... Kuzma bu qəsəbə faciəsini çox yaxşı başa düşürdü. Lakin bunu necə təsvir etmək haqqında düşünməyə başlayanda, qəsəbənin bütün mürəkkəb məişəti, uşaqlıq, gənclik xatirələri gözünün qarşısında canlanırdı, ona görə də dolaşır, Suxonosunu təsəvvürünü çulğayan saysız-hesabsız lövhələr içərisində batırırdı, öz qəlbinin duyğularını açıb söyləmək, onun öz xüsusi həyatını eybəcərləşdirən hər şeyi şərh etmək tələbi bütün varlığını sarsıdır, onu ruhdan salırdı. Bu həyatda isə hər şeydən dəhşətli o idi ki, həyat sadə, adi idi, anlaşılmaz bir sürətlə xırdalaşır, cılız mahiyyət kəsb edirdi...

O vaxtdan bəri yəcnə bir çox səmərəsiz illər keçdi. O, Voronejdə dəlilləşdirirdi, əlaqədə olduğu qadın doğum vaxtı qızdırma içində öləndən sonra Yeletsdə dəlilləşdirirdi. Lipetskə şam dükanında alver

edirdi. Kasatkinin təsərrüfatında kontorçu işləyirdi. O, Tolstoyun qızğın pərəstişkarı idi. Bir il papiros çəkmədi, dilinə ara qəymədi, ət yemədi, “Tövbə”ni əlindən yerə qoymadı, Qafqaz, duxoborların yanına köçmək istəyirdi... Lakin bu aralıq işlə əlaqədar olaraq Kiyevə getməyi tapşırırdılar... sentyabrın axırı, hava aydın idi, hər şey şən, gözəldi, təmiz hava da, mülayim günəş də qatarın sürətli hərəkəti də, açıq pəncərələr də, pəncərələrdən görünüb gözdən itən yamyaşıl meşələr də... Birdən Nejin duracağına Kuzma vağzalın qapısı yanında böyük izdiham gördü. İzdihamın adamları kimi isə dövrəyə alıb qışqırır, təşviş keçirir, mübahisə edirdilər. Kuzmanın qəlbi döyünməyə başladı, ona görə də izdihamı sarı yüyürdü. Cəld araya soxulub stansiya rəisinin qırmızı furajkasını və hündür boylu jandarmın boz şinelini gördü; jandarm onun qarşısında itaətkarlıqla, lakin inadla dayanmış üç nəfər xoxolu bərk danlayırdı; xoxollar qısa qalın svitka¹, möhkəm uzunboğaz çəkmə geymiş, başlarına qəhvəyi qaragül papaq qoymuşdular. Bu papaqlar nəşə dəhşətli bir şeyin üstündə lap əmanət dayanmışdı, onların girdə başlarını zərəbdən qurumuş cod tənziyyə sarımışdılar, gözləri şişmişdi, yaşla çalan sarımtıl qaçırlar bürümüş sifətləri şişib şüşəyə dönmüşdü, yaralarının qanı laxtalanmış, qaralmışdı: xoxolları quduz canavar dişləm-dişləm etmişdi, onları Kiyevə müləcəxanaya göndərmişdilər, az qala hər bir böyük stansiyada sutkalarla çörəksiz oturub qalırdılar. İndi isə onları qatara ancaq sürət qatırıldığı üçün buraxmırdılar; bunu eşidən Kuzma qəfil özündən çıxıb qəzəbləndi, izdihamdakı yəhudilərin təsvibedici qışqırıqları altında jandarmın üstünə bağırmağa başladı; ayaqlarını yerə döydü. Onu tutub saxladılar, protokol tərtib etdilər; Kuzma növbəti qatırı gözləyərək o qədər içdi ki, lülqənbər oldu.

Xoxollar Çerniqov quberniyasından idilər. Bu quberniyanı o həmişə ucqar bir diyar kimi, meşələrinin üzərini tutqun, göy buludlar örtmüş olan bir yer kimi təsəvvür edirdi. Quduz vəhşi heyvanla əlbəyaxa olmuş bu adamlar Vladimir dövrünü, uzaq keçmişləri, meşələrdə yaşayan qədim mujik həyatını xatırladırdılar. Kuzma içib məst olaraq, davadan sonra əlləri əsə-əsə qədəhə içki süzərək məftunluqla deyirdi: “Ah, necə gözəl dövrən idi!” O, jandarma qarşı da, bu svitkalar geymiş itaətkar heyvanlara qarşı da qəzəbdən

¹ Ukraynalıların üst paltarı

boğulurdu. Kütbeyin, vəhşidirlər, lənətə gəlmişlər... Lakin Rusiya, qədim rus eli! Sərxoşluq sevincindən, bütün mənzərələri qeyri-təbii miqyasda təhrif edən məstanə bir qüvvə təsirindən Kuzmanın gözləri yaşarırdı. O bəzən “bəs müqavimət göstərməmək?” – deyər xatırlayır, acı-acı gülümsəyib başını bulayırdı. Ümumi masa arxasında dalı Kuzmaya tərəf lap cavan bir zabit əyləşib nahar edirdi. Kuzma gözünü zilləyib, onun ağ kitelinə mehriban nəzərlə baxırdı. Zabitin kiteli elə gödək, beli elə hündür idi ki, istəyirdi yanaşsın onun kitelini aşağı dartsın. Kuzma düşünürdü: “Yanaşaram da! Amma ki, yerindən dik qalxar, üstümə bağırar! Bu da sənə müqavimət göstərməmək”... Sonra Kiyevə yollandı, iş-gücə baş qoşmayıb, üç gün sərməst və sevinclə, həyəcanlanmış halda şəhərdə, Dneprin sahillərindəki hündür yarpaqlarda gəzib-dolaşdı. Sofiya kilsəsində ibadət vaxtı, çoxları Yaroslavin sərdabəsi qarşısında dayanmış arıq kasıba¹ heyrətlə göz yetirirdilər. Onun əcaib görkəmi vardı: ibadət qurtarırdı, camaat kilsədən çıxırdı, gözətçilər şamaları söndürürdülər, amma o, dişlərini qıcamışdı, çallaşan seyrek saqqalını sinəsinə sallayıb, dərin çuxura düşmüş gözlərini iztirablı sevinclə yumaraq, kilsə üzərində ahəngdar və boğuc sədalarla çalınan zəng səsini dinləyirdi... Axşam isə onu böyük monastırın yanında gördülər. O, şikəst bir oğlan uşağının yanında oturub, dumanlı və kədərli təbəssümlə monastırın divarlarına, payız səmasında onun kiçik zərli günbəzlərinə tamaşa edirdi. Arıq və sısqa olan oğlan papaqsızdı, çiyindən qalın kətan çanta asılmışdı, əynindəki çirkli paltar cır-cındırdan ibarət idi; oğlan bir əlində taxta fincan tutmuşdu, fincanın dibində bir qəpiklik vardı, o biri əli ilə, dizinə qədər açıq eybəcər sağ ayağına elə bil əşya kimi özgəninki kimi daim bir tərəfdən başqa tərəfə qoyurdu; onun bu ayağı taqətsiz, qeyri-təbii nazik idi, gündən qapqara qaralmışdı, üstünü sarı tük basmışdı. Ətrafda heç kəs yox idi, lakin oğlan cod saçları vurulmuş, gündən və tozdan qabalaşmış başını yuxulu-yuxulu və iztirablı qaldırmışdı; uşağın nazik körpücük sümükləri görünürdü; oğlan burnunun seliyinə daraşan milçöklərə əhəmiyyət verməyərək aramsız surətdə oxuyurdu:

Eh, əzizim, yazıq analar,
Görün bir, necə də zavallıyıq biz,
Allah nəzərini çəkibdir bizdən,
Tanrını taxtına yetmir əlimiz.

Kuzma da ona dəm tuturdu. “Hə, hə! Doğrudur!”

Kiyevdə Kuzma aydın başa düşdü ki, indi o, daha Kasatkinin təsərrüfatında çox qala bilməyəcək, qarşıda onu səfillik, insanlıq sifətini itirmək vəziyyəti gözləyir. Elə bu cür də oldu. O, bir müddət davam gətirsə də, lakin çox biabırçı və ağır vəziyyətdə idi: daim yarısərxoş, çirkli olurdu, səsi xırıldayırdı, üst-başından maxorka qoxusu gəlirdi; işə yaramayan bir adam olduğunu zorla gizlədirdi... Sonra daha artıq rəziləşdi: doğma şəhərə qayıtdı, axıncı qəpik-quruşunu xərcləyirdi, bütün qışı Xadovun karvansarasındakı ümumi nömrədə yaşadı, bütün gün Avdeicin Arvad bazarındakı meyxanasında itib-batırdı. Öz pulunun bir xeyli hissəsini səfeh bir təşəbbüsə – şeirlər kitabçasının nəşrinə sərf etdi; sonra isə Avdeicin müştəriləri arasında veyllənə-veyllənə, öz kitablarını yarı qiymətə onlara sırımali oldu... Hələ bu harasıdır: o, təlxək olmuşdu! Bir dəfə Kuzma bazarda un dükanlarının yanında dayanıb, astanaya çıxmış tacir Mojuxinin qabağında əzilib-büzülən bir səfilə tamaşa edirdi. Sifətdən samovarda əks olunan adama bənzəyən yuxulu və məzəli Mojuxin, onun təmizlənmiş çəkmələrini yalayan pişiyə daha çox məhəl qoyurdu. Lakin səfilə sakit dayanmırdı. O, yumruğunu sinəsinə çırpıb, çiyinlərini qaldıraraq, xırıldaya-xırıldaya ifadəli oxumağa başladı:

Kim ki, səhər yüz vurur
İşini çox düz qurur.

Kuzma da şişmiş gözləri parıldaya-parıldaya qəfil ona dəm tutdu:

Yaşasın eys-ışrət,
Yaşasın şərab!

Sifətdən qoca Aslana bənzəyən meşşan bir qarış isə onun yanından keçəndə ayaq saxladı. Kuzmaya qaşqabaqla baxıb, qoltuqağacını qaldırdı, sözləri aydın tələffüz edər-edər qəzəblə dedi:

¹ İncilərdən əvvəl, millətçi ukraynalılar rusları kasıb adlandırırdılar.

– Yəqin, duanı belə əzbərləməyibsən!

Bundan artıq tənəzzülə uğramaq olmazdı. Lakin onu xilas edən də bu oldu. Kuzma bir neçə dəfə dəhşətli ürəkgetmələrə məruz qaldı – dərhal da əyyaşlıqdan əl çəkdi, möhkəm qət etdi ki, sadə, əməkçi həyatla yaşamağa başlayacaq, məsələn, bağ, bostanlar kirayə edəcəkdir...

Bu fikir onu sevindirirdi. O düşünürdü: “Bəli, bəli, bunun vaxtı çoxdan çatıb!” Doğrudan da, istirahət lazım idi, yoxsul, lakin təmiz həyat. O artıq qocalırdı. Saqqalı tamam ağarmışdı, ortadan ayırdığı ucları qıvrılan saçları seyrəlmiş, çallaşmışdı, iri sümüklü enli sifəti qaralmış, daha da arıqlamışdı...

Baharda, Tixonla barışından bir neçə ay əvvəl Kuzma eşitmişdi ki, doğma qəzadakı Kazakov kəndində bağ kirayə verilir, tələsik oraya yollandı.

Mayın əvvəli idi; istidən sonra soyuqlar düşmüşdü, yağış yağdı; şəhərin üzərində qara payız buludları süzürdü. Əynində köhnə mahud kaftan, başında köhnə papaq, ayaqlarında yırtıq çəkmələr vağzala, Puşkarnaya Slobodadan o tərəfə addımlayırdı; başını yırğalaya-yırğalaya, dişlərinin arasındakı maxorkada üz-gözünü turşudurdu; əllərini dalına, kaftanın altına qoyub kinayə ilə gülmüşdü: ayaqyalın bir oğlan əlində bir dəstə qəzet qabaqdan yüyürə-yüyürə gəlib onun yanından ötəndə qışqıra-qışqıra adət etdiyi sözləri dedi:

– Ümumi tətill!

Kuzma dedi:

– Gecikibsən, bala. Təzə bir şey yoxdurmu?

Gözləri parıldayan oğlan ayaq saxlayıb cavab verdi:

– Təzələrini qorodovoy vağzalda əlimdən aldı.

Kuzma acı kinayə ilə: – Əcəb konstitusiyadır ha! – deyərək yoluna davam etdi; O, palçıqın içində yağışlardan qaralmış çürük barıların dibi ilə, islanmış bağların budaqları altında, eniş sarı, şəhər küçəsinin o başına uzanan əyri daxmaların pəncərələrinin altında atıla-atıla yeriyirdi. Kuzma atıla-atıla düşünürdü: “Qəribə mənasız güzərandır!” Əvvəllər belə havada dükanlarda, meyxanalarda vaxtımızı boş keçirirdik, ağzımızı açıb söz deməyə də ərinirdik. İndi bütün şəhərdə – Duma haqqında, qiyamlar və yağınlar haqqında, “Muromtsevin baş naziri necə təhqir etməsi” barədə danışirlar... Amma ki, dəvənin dəlləkliyi çox çəkməyəcək! Şəhər bağında strajniklərin orkestri çalır... Yüz nəfər kazak göndərmiş-

dilər... Üç gün bundan əvvəl ticarət küçəsində onlardan biri sərxoş halda ictimai kitabxananın açıq pəncərəsinə yanaşdı, şalvarının düymələrini aç-aça kitabxanaçı qıza dedi ki, “arximetika” satıram, al. Kazakdan bir az aralı dayanan qoca faytonçu onu danlamağa başladı, kazak isə qılıncını çəkib qocanın çiyinini parçaladı, ana söyüşü söyə-söyə, küçədən piyada və miniklə keçən, hara gəldi qaçıb qurtarmaq istəyən çəmiş adamların dalınca cumdu...

Kiçik dayaz qəsəbə çayının daşları üstündə atılıb-düşən balaca qızlar Kuzmanın arxasınca cır səslə qışqırırdılar:

– Pişikyiğan, sərildi bəri dibinə pişikyiğan! Orada pişikləri soyurlar, ona pəncəsini verəcəklər!

Hətta görkəmindən də çox ağır olduğu bilinən şinel geymiş konduktor Kuzmadan qabaqda gedirdi. O, qızlara çımxırdı:

– Ay yaramazlar! Sataşmağa adam tapdınız!

Lakin onun şəsindən başa düşmək olurdu ki, gülməyini zorla saxlayır. Konduktorun köhnə dərin qaloşlarına yapışmış palçıq qurumuşdu, şinelinin kəmərciyi bir düymədən sallanırdı. Onun yeridiyi tir körpü əyri dayanmışdı. Bir az qabaqda, bahar sularının yanından sısqa söyüdlər göyərirdi. Kuzma onlara da, qəsəbə təpəliyindəki küləş damlara da, onların üzərindəki bozumtul və göy buludlara da, xəndəkdə sümük gəmirən sarı köpəyə də qəmli-qəmli nəzər saldı...

Kuzma dağa dırmaşa-dırmaşa düşünürdü:

“Hə, hə. Dəvənin dəlləkliyi çox çəkməyəcək!” Dağa qalxıb, bomboş yaşıl tarlalar arasından qırmızı vağzal tikintilərini görəndə yenə gülümsədi. Parlament, deputatlar! O dünən bağdan qayıtmışdı, orada bayram münasibəti ilə çıraqbanlıq düzəltmişdilər, havaya raketlər qalxırdı, strajniklər isə “Toreador” və “Çayın sahilində, körpü yanında”, “Matçış” və “Üçatlı” havalarını ifa edir, oynaya-oynaya “Eh, sevgi-ilim!” – bağırırdı, qayıdıb, öz evinin darvazasının zəngini çalmağa başladı. Səslənən məftili nə qədər dardısa, nə cavab verən oldu, nə də bir adam göründü. ətrafda da heç kəs yox idi, sakitlikdi, toran çökmüşdü, meydandan o tərəfdə, küçənin başında görünən üfük üzərində soyuq yaşıl yaşımtıl səma, başı üzərində isə qara buludlar görürdü... Nəhayət, darvazanın dalında kim isə ayaqlarını sürüyə-sürüyə, nıqqıldaya-nıqqıldaya gəldi. Açarları cingildədə-cingildədə burnunun altında dedi:

– Qıçım zədələlib...

Kuzma soruşdu:

– Nədən zədələyib?

Darvazanı açan:

– At zədələyib, – deyə cavab verib, qapını açaraq əlavə etdi.

– Demək indi ikisi qalıb.

– Məhkəmənin adamları?

– Məhkəmənin.

– Bilmirsən, məhkəmə nə üçün gəlib?

– Deputatı mühakimə edəcəklər. Deyirlər, çayı zəhərləmək istəyirmiş.

– Deputatı? Axmaq, məgər deputatlar belə şeyle məşğul olurlar?

– Bunu kim bilir...

Qəsəbənin kənarında, palçıq daxmanın astanasında yırtıq ayaqqabılı ucaboy qoca dayanmışdı. Qocanın əlində uzun ağac vardı, o, yoldan keçən adamı görəndə, özünü əslində olduğundan daha qoca göstərməyə tələsdi, – ağacı ikiəlli tutub, çiyinlərini qaldırdı, sifətinə yorğun, qəmli ifadə verdi. Çöldən əsən rütubət, soyuq külək onun ağarmış saçının çəngələrini yellədir. Kuzma atasını, uşaqlığını xatırladı... Qoqulun bu sözləri onun yadına düşdü: “Rus eli, ey rus eli!.. Sən belə sürətlə hara gedirsən?” – “Rus eli, ey rus eli!.. Ay sizə nə deyim, riyakarlar, lənətə gələsiniz sizi! Bax, bu daha doğru, aydın olar – “Deputat çayı zəhərləmək istəmişdir” ...Bəli, lakin kimdən tələb edəsən? Bədbəxt xalqdır, hər şeydən əvvəl bədbəxtdir!..” Kuzmanın xırda yaşıl gözləri qəfildən yaşardı – son zamanlar belə hallar onda tez-tez baş verirdi. Bu yaxınlarda Kuzma Arvad bazarında Avdeicin meyxanasına getmişdi. Həyəət girdi, topuğuna qədər palçığa bata-bata həyətdən ikinci mərtəbəyə qalxdı; o, bütünlüklə çürümüş, üfunət saçan clə pilləkənlə qalxmışdı ki, hətta onun kimi başı çəkmiş çox görüb-götürmüş adamın da ürəyi bulandı; üz əvəzinə çəngə-çəngə keçə, cır-cındır sallanan kəndir və kərpicdən bloku olan, yağa bulaşmış ağır qapını açdı, – tənəki tüstüsündən gözü torlandı, taxtapuşda qab-qasığın taqqıltı və cingiltisindən, hər tərəfə yüyürən xidmətçilərin tappılısından və qrammofonun xırıltılı bağırmasından qulağı batırdı. Sonra camaatın az olduğu başdakı otağa keçdi, masa arxasında oturub bir şüşə bal şərabı istədi... Ayaqlar altında tapdanmış və hər tərəfi tüpürcəkli döşəmədə sorulmuş limon tikələri, yumurta qabığı, papiros kötlükləri dolu idi... Divarın yanında isə,

onunla üzbəüz ayağı çarlıq, caydaq bir mujik oturub, məmnunluqla gülümsəyir, bar-bar bağıraraq qrammofona qulaq asa-asa pırtlaşır gur saçlı başını bulayırdı. Masanın üstündə bir şüşə araş, stəkan, krendellər vardı. Lakin mujik içmirdi, ancaq başını bulayır, öz çarlıqlarına baxırdı, birdən görəndə ki, Kuzma ona tamaşa edir, gözlərini sevincə açdı, tükləri qıvrılan sarı saqqalı, olduqca məhraban üzünü qaldırdı. O sevinə-sevinə və heyrətlə dedi. “Hə, uçub girmişəm!” Sonra da, özünü təmizə çıxarırmış kimi, tələsik əlavə etdi: “Cənab, burada mənim qardaşım qulluq edir... Doğma qardaşım...” Kuzma gözüünü qırpdı, göz yaşını sildi, dişlərini qıcadı: “Of, məlunlar, xalqı necə əziblər, necə rəzil vəziyyətə salıblar! Uçub girmişəm Avdeicin bu meyxanasına! Hələ bu harasıdır”. Kuzma ayağa qalxıb: “Di, xudahafiz!” – deyəndə “Mujik” də tələsik qalxdı, dəbdəbəli şərait üçün, onunla bir insan kimi söhbət etdikləri üçün bütün qəlbini çulğayan xoşbəxtlik duyğusu ilə, dərin minnətdarlıqla tələsik cavab verdi: “Acığımız tutmasın...”

Əvvəllər vaqonlarda ancaq yağışdan, quraqlıqlardan danışırdılar, “taxıla qiyməti Allah qoyub” kimi söhbətlər edirdilər. İndi çoxlarının əllərində qəzet və rəqələri xışıldayırdı, amma ki, mətləb yenə də Duma haqqında idi. Vaqonlarda, bahar yağışlarını bütün varlığı ilə gözləyən camaat – taxıl alverçiləri, mujiklər, xutorların meşşanları səfərə çıxmış olsalar da, damlarda şarıldayan şiddətli yağışın səsini eşitmirdilər. Bir ayağı kəsilmiş gənc soldat keçib getdi, onun rəngi sapsarı idi, qəmli qara gözləri vardı, taxta ayağını taqqıldada-taqqıldada, sürüyə-sürüyə yeriyir, mancur papağını çıxarır, hər dəfə ona sədəqə verəndə dilənçi kimi xaç vururdu. Bu aralıq hökumət haqqında, nazir Durnovo, bir də hansı dövlət yulafı barədə isə səs-küylü, hiddətli danışmaq başladı. Lağ edə-edə, əvvəllər valeh olduqları şeyi: “Vityanın” yaponları Portsmutda qorxutmaq üçün öz çamadanlarını bağlamaq haqqında necə ömr verməsini xatırladılar... Kuzma ilə üz-üzə oturan, saçlarını bobrik vurdurmuş gənc qızardı, həyəcanlanıb tələsik söhbətə qarışdı:

– Müsəidənizlə, cənablar! Bax, siz deyirsiniz – azadlıq...

Bax, mən vergi inspektorunun kontorunda kargüzar işləyirəm, özüm də paytaxt qəzetlərinə məqalələr göndərirəm... məgər bunun ona dəxli varmı? Məni inandırır ki, o da azadlıq tərəfdarıdır, halbuki, bizdə yangın işinin qeyri-normal qurulduğu barədə yazmış

olduğumu biləndə məni çağırıb dedi: “İt oğlu, əgər sən belə şeylər yazsan, mən sənənin boynunu sındıraram!” Müsəidə edin: əgər mənim baxışlarım onunkuna nisbətən soldursa...

Gənc oğlanın qonşusu birdən cırıtdan kimi cır səslə bağırdı:

– Baxışlar! – Bu adam, butulkafason çəkmə geymiş, donuz gözü kimi gözləri ilə oğlana daim çöpəki nəzər salan, şişman xədim, əllaf Çernyayev idi. Oğlana aman verməyib bağırdı:

– Baxışlar? Sənənin baxışların? Sənsənmi daha sol olan? Mən səni hələ tumançaq gəzdəyin vaxtdan tanıyıram! Sən öz atan kimi, dilənçi kökündə acından murdar olurdun! Sən inspektorun ayaqlarını yuyub, suyunu içməlisən!

Kuzma xədimin sözünü kəsib incə səslə:

– Kon-sti-tu-u-siya, – deyərək, yerindən qalxıb, oturanların dizlərinə toxuna-toxuna qapıya sarı getdi.

Xədimin pəncələri qoca anbardar arvadın pəncəsi kimi balaca, ətli və iyərənc idi, sifətdən də arvada bənzəyirdi; sifəti iri, sarı, ətli, dodaqları nazikdi... Elə progimnaziya müəllimi Polozov da xoşagələnlən adam deyildi, başına boz şlyapa qoymuş, plaşa bənzəyən boz palto geymiş mavi gözlü, girdəburun, bütün sinəsi enində dəbdəbəli xurmayı saqqalı olan bu enlikürək adam çəliyinə söykənib xədimə qulaq asa-asa başını məftunluqla yırğalayırdı... Kuzma vaqonun meydançasına çıxan qapını açıb, yağışın tərəvətləndirdiyi təmiz havada sevinclə nəfəs aldı. Yağış meydançanın örtüyündə boğuc şırıltı ilə axır, su zərrələri ətrafa səpələnirdi. Vaqonlar yırğalana-yırğalana yağışın səs-küyü içərisində guruldayır, qarşidan teleqraf simləri əyilib qalxa-qalxa süzürdü, yan tərəflərdə sıx fındıqlığın tərəvətli, yaşıl talaları keçirdi. Dikdirin altından qəfil bir yığın rəngbərəng oğlan-uşağı çıxıb, birlikdə qışqıra-qışqıra nə isə dedilər. Kuzma rıqqətə gəlib gülümsədi, onun bütün sifətində narın qırışlar əmələ gəldi... Gözlərini qaldıranda isə üz bəuzdəki meydançada bir nəfər ziyarətçi gördü: onun mehriban, üzgün kəndli sifəti, ağ saqqalı vardı; başına kənarları enli şlyapa qoymuşdu, drap palto geymiş, belinə qayıq əvəzinə kəndir bağlamışdı; çiyinlərindən kisə və tənəkə çaydan asılmışdı, nazik ayaqlarında iri çəkmələr vardı. Kuzma gurultu və səs-küy içərisində qışqırdı:

– Ziyarətdən gəlirsiniz?

Zəif səslə ziyarətçi məmnuniyyətlə cavab verdi:

– Voronejdən.

– Orada mülkədarları yandırırarmı?

– Yandırırılar...

– Lap gözəl!

– Necə?

Kuzma qışqırdı:

– Deyirəm, lap yaxşı!

Kuzma üzünü döndərüb, rıqqətdən yaşarmış gözlərini titrəyən əlləri ilə sildi, maxorka bükməyə başladı... Lakin fikirləri yenə dolaşdı: “Ziyarətçi xalqdır, amma xədimlə müəllim xalq deyil? Köləliyi cəmi qırx beş il bundan əvvəl ləğv ediblər, belə vəziyyətdə bu xalqdan nə tələb etmək olar? Bəli, lakin bunun təqsiri kimdədir? Xalqın özündədir!” Kuzmanın sifəti yenə tutulub çəkildi.

Dördüncü stansiyada düşüb araba tutdu. Sürücü mujiklər əvvəlcə yeddi manat istəyirdilər – Kazakova qədər on iki verst idi, – sonra beş manat yarım istədilər. Nəhayət, biri dedi: “Bir üçlük verərsən apararam – yoxsa ki, çənə döymək lazım deyil. İndi sizin üçün əvvəlki vaxt deyil...” Lakin danışq ahəngini davam etdirə bilməyib, adi sözləri ilə dedi: “Axı yem hələ də bahadır...” Bir manat yarım apardı. Palçıq çox dərin, araba balaca idi, yarımcan olan arıq atın qulaqları eşşək qulağı kimi iri idi. Stansiyanın həyətdən yavaş-yavaş tərpendilər, mujik arabanın yan ağacında oturmuşdu, bütün varlığı ilə ata kömək istəyirmiş kimi kəndir cilovları dartışdıra-dartışdıra canı üzülürdü. Mujik stansiyada loğğalanırdı ki, bu atın “başını saxlamaq olmur”, indi isə, görünür, xəcalət çəkirdi. Lakin hər şeydən pis arabaçının özü idi. O, gənc, yekəpər, tosqun idi, ayaqlarına çarıq geymiş, ağ patava sarımsıdı, qısa çuxasının belinə ip bağlamışdı, sarı saçlarına köhnə papaq qoymuşdu. Ondən toyuq hininin, çətənənin qoxusu gəlirdi, – lap Nuh əyyamının əkinçilərindən idi! Bıgısız sifəti ağ idi, boğazı şişmişdi, səsi xırıldayırdı.

Kuzma soruşdu:

– Sənənin adın nədir?

– Adım Axvanasi idi...

Kuzma təəssüflə düşündü: – “Axvanasi!”

– Bəs sonra?

– Menşov... Am-ma antixrist!!

¹ Lamezhəb, mürted

Kuzma başını tərpədid onun boğazını göstərdi:

– Pis naxoşluğun var?

Menşov gözünü yana çevirib, burnunun altında dedi:

– Niyə, nə pisbəzlikdir. Soyuq kvas içmişəm...

– Udqunanda ağrıyır?

– Udqunanda – yox, ağrımır...

Kuzma acıqlı-acıqlı dedi:

– Onda, deməli ki, boş-boş çərənləmə. Yaxşısı budur, yubanmayıb get xəstəxanaya. Yəqin, evlisen, hə?

– Evliyəm...

– Bax, görürsənmi? Uşaqların olanda sən öz pis naxoşluğunu onların hamısına sirayət etdirərsən.

Menşov razılaşdı:

– Buna heç şübhə ola bilməz.

Üzülə-üzülə cilovları dartışdırdı. “Yeri-yeri... Sənin öhdəndən gələ bilmirəm, mürtdə!” Nəhayət, bu faydasız məşğələdən əl çəkib sakitləşdi. Xeyli susub birdən soruşdu:

– Ay tacir, Dumanı yığdılar, yoxsa yox?

– Yığdılar.

– Bclə deyirlər ki, Makarov sağdır, – amma tapşırıb bu barədə danışmasınlar...

Kuzma hətta çiyinlərini atdı: Allah bilir bu çöllərdə yaşayanların başlarında nə cür fikirlər dolaşır! O, arabanın quru taxtasında, üstünə kobud kətan salınmış bir çəngə küləşin üstündə əzabla oturub, dizlərini qaldırmışdı; yola tamaşa edə-edə düşünürdü: “Gör nə böyük sərvətə malikdir!” qara torpağına söz ola bilməz! Yollardakı palçıq göydür, güclüdür, ağacların yaşıl yarpaqları, otlar, dirriklər qara, sıxdır... Lakin daxmalar gildən tikilib, balacadır, damları təzəkdəndir. Daxmaların yanında qurumuş su çölləkləri vardı. Onların içindəki suda, əlbəttə ki, çömçəquyuqlar var... Bu da varlı bir adamın həyəti. Samanlıqda köhnə mərək vardı. Axur, darvaza, daxma – hamısı bir damın altında idi, sünbülü döyülmüş taxılın əzilməmiş küləşi altında. Daxma kərpicdəndi, binanın taxtabəndləri ikiqat idi, pəncərə və qapılar arasındakı boşluq tabaşirlə bəzədilmişdi: birində ağac çəkilmişdi, ağacda yuxarıya sarı, quşatanlara bənzəyən haça xətlər çəkilmiş – yolka əmələ gəlmişdi; o birində xoruza bənzər bir şey vardı; pəncərələr də tabaşirlə diş-diş haşiyə-

lənmişdi. Kuzma gülümsədi, – “yaradıcılığa bir bax! Vallah ibtidai dövrdə yaşayırdıq, ibtidai dövrdə!” Samanlığın qapılarında kömürlə xaçlar çəkilmişdi, artırmanın yanında böyük qəbir daşı vardı, görünür, babamı, yoxsa nənə özü üçün hazırlamışdı. ...Bəli, varlı həyət idi. Lakin hər tərəfdə zirzibil dizə çıxırdı, artırmada donuz uzanmışdı. Pəncərələr lap balaca idi, evin adamlar yaşayan hissəsində də, yəqin ki, qaranlıq, həmişə dənəşqallıq idi: taxt, toxuma dəzgahı, nəhəng soba, içi çirkəblə dolu ləyən... Ailə isə böyük, uşaq da çox idi, qışda quzular, buzovlar saxlayırdılar... həm rütubət idi, həm də elə dem qazı əmələ gəlirdi ki, otağı yaşıl buxar bürüyürdü. Uşaqlar isə boyunlarının ardına şapalaq ilişdirəndə – ağlayır, bağırırdılar, gəlinlər söyüşürdülər: “Səni görüm ildırım vursun, qancığın biri qancıq!” Bir-birinə deyirdilər: “Səni görüm İsanın dirilən günü tikən boğazında qalsın”; qoca qayınana dəqiqəbaşı tutqaqları, kasaları tolazlayır, qara damarlı qollarını çırmayıb gəlinlərinin üstünə çıxmır, cır səslə onları taqətdən düşüncə söyür, ağzının seliyini sıçradasıçrada gah birinə, gah da o birinə lənətlər yağdırırdı... Qoca qayınata da kinli, xəstə idi, öyüd-nəsihətlərlə hamını zinhara gətirmişdi...

Sonra araba örüşə sarı döndü. Örüşdə yarmarkanı hazırlayırdılar. Bəzi yerdə çadırların bünövrələri görünürdü, çarxlar, gil qablar qalaqlanmışdı; tələsik malalanmış soba tüstülənirdi; bişirilən köklərin ətri gəlirdi; qaraçıların örtülü arabası bozarırdı, onun çarxları yanında zəncirli ovçarkalar şöngümüşdü. Bir az o tərəfdə, hökumət meyhanasının yanında qızlardan, mujiklərdən ibarət sıx izdiham dayanmışdı, qışqırıqlar eşidilirdi.

Menşov fikirli-fikirli dedi:

– Camaat kef eləyir.

Kuzma soruşdu:

– Nə münasibətlə şadlanır.

– Ümid edir...

– Nəyə?

– Məlum məsələdir, nəyə... cin-şeytana!

Möhkəm boğuş tappılı eşidilən izdihamın içərisində kim isə:

– E-eh! – deyər qışqırırdı.

Nə əkin əkək, nə biçin biçək, –
Qızlara qoğal daşıyaq!

İzdihamın arxa tərəfində dayanan bəstəboy bir mujik birdən əllərini qaldırdı. Onun əynində hər şey evdar adama məxsus təmiz, möhkəm idi – çarıqları da, patavası da, rəngbərəng iplikdən toxunan qaba parçadan tikilmiş təzə şalvarı da, qalın göy mahuddan tikilmiş, çox qısaldılmış büzməli ətəyi olan gödək çuxası da səliqəli idi. O, qəfildən çarığını yumşaqca və çevikliklə tappılatdı, əllərini qaldırdı, tenor səsle qışqırırdı: “Geri çəkil, tacirə yol ver oynasın!” – Sonra da, aralanmış dairəyə atılıb, ucaboy gənc bir oğlan papağını yan qoyub, çəkmələrini sağa-sola çevirir, böyük məharətlə atılıb-düşürdü, rəqs edə-edə təzə çit köynəyinin üstündən geymiş olduğu qara çuxasını əynindən çıxarırdı. Gənc oğlan qəmgin idi, rəngi qaçmış tərlemişdi.

Dama-dama parçadan tuman geymiş bir qarı əllərini uzadıb hay-küyün, tappılının içində qışqırırdı:

– Oğlum! Mənim əzizim! Səni and verirəm İsayə yetər. Mənim əzizim, bəsdir – ölərsən!

Oğul birdən başını qaldırdı, yumruqlarını sıxıb, dişini qıcıyaraq, sifətində qəzəbli ifadə ilə, ayaqlarını tappıldada-tappıldada qışqırdı:

Kəs, arvad, kəs çox da banlama...

Örüşlə hərəkət edən Menşov deyirdi:

– Arvad ondan ötrü özünün axırncı kətanlarını da satıb. Arvad onu dəlicəsinə sevir, duldur, amma oğlan onu hər gün kötəkləyir, sərxoş olub döyür... görünür, elə buna layiqdir.

Kuzma soruşdu:

– O hansı qaydaya görə buna layiqdir?

– Elə o qaydaya... üz verməsin...

Daxmaların birinin yanında, skamyada uzun bir mujik oturmuşdu – tabuta qoyulan ölüdən də dəhşətli idi: keçə çəkmələrin içində qıçları ağac kimi idi, böyük və cansız əlləri arıq dizlərində, sürtülmüş şalvarında hərəkətsiz dayanmışdı. Şapkası qocasayağı alınına çəkilmişdi, gözləri üzüntülü, yalvarıcı idi, qeyri-bəşəri arıq sifəti uzanmışdı, kül rəngi almış dodaqları yarıaçıq idi...

Menşov başı ilə naxoşu göstərərək dedi:

– Bu, Çuçendir. İkinci ildir qarnı onu öldürür.

– Çuçen? Bu nədir – onun ləqəbidir?

– Ləqəbi...

Kuzma dedi:

– Axmaqlıqdır!

O biri daxma yanındakı balaca qızı görməmək üçün üzünü yana çevirdi: dala əyilmiş qızın qucağında başı ləçəkli uşaq var idi; qız yoldan ötənlərə diqqətlə baxa-baxa dilini çıxarıb, çeynəyə-çeynəyə qara çörəkdən uşaq üçün əmzik hazırlayırdı... Kənardakı xırmanda taxıl anbarları küləkdən uğuldayırdı, boş qollu, əyilmiş uyuq titrəyirdi. Çölə tərəf dayanan xırman həmişə xoşagəlməz və cansıxıcı olur, burada isə əlavə olaraq bir uyuq, qara payız buludları, hər tərəfə göyümtül çalar verən buludlar daha ağır mənərə yaradırdı; çöldən əsən külək vıyıldayır, üstü açılmış mərəyin yanında, sirkən və boğazotu basmış xırman meydançasında gəzişən toyuqların quyruğunu pırpızlaşdırırdı...

Üfüqdə göy rəngə çalan meşəni – palıd ağacları ucalan iki uzun dərəni – Portoçkalar adlandırırdılar. Həmin bu Portoçkaların yanında Kuzmanı şiddətli yağış tutdu. Kazakovadək ara vermədən dolu yağdı. Menşov kəndə yaxınlaşanda atı çaparaq sürdü, Kuzma isə büzüşüb islanmış soyuq qaba kətanın altında oturmuşdu. Soyuqdan əlləri donmuşdu, çuxasının yaxasından boynuna buz kimi soyuq su keçirdi, yağışın altında ağırlaşmış kətandan çürümüş daqqa qoxusu gəlirdi... Dolu taqqataqla başına tökülürdü, parça-parça pəlçiq üstünə sıçrayırdı, çarxların altında, təkər izlərində su şırıldayırdı, haradasa quzular mələşirdi... Nəhayət, elə bürkü əmələ gəldi ki, Kuzma kətanı başından atdı. Yağış səngiyirdi, hava qaralırdı, arabanın yanından yaşıl örüşlə sürü daxmalara tərəf qaçırdı. Nazik qıçlı qara toğlu sürüdə aralı düşmüşdü, ayaqyalın bir arvad islanmış yubkasını başına çəkib toğlunun dalınca yüyürürdü, onun ağ baldırları parıldayırdı. Qərbdə kənddən o tərəfdə hava açılırdı. Şərqdə taxıl zəmilərinin üzərindəki göyümtül-boz buludlar arasında iki yaşıla çalan bənövşəyi qövs dayanmışdı. Çöllərin yaşıllığından rütubətli tünd qoxu yayılır. Evlərin istisi və rahatlığı duyulurdu.

Kuzma ağ köynəkli və qırmızı yun yubkalı enlikürek qadına müraciətlə qışqırdı:

– Ağanın həyəti haradadır?

Qadın daxmanın daş astanasında dayanıb, qışqırıq salan balaca qızın əlindən tutmuşdu. Qız elə bərk çığır-bağır salmışdı ki.

Qadın təkrar etdi:

– Həyəət? Kimin?

– Ağalığın.

– Kimin? Hec nə eşitmirəm... Eh, yum ağzını, səni görüm səsini kəsilsin! – deyə qadın qışqıraraq, qızın əlini elə bərk dartdı ki, qız mayallaq aşdı.

Ayrı bir həyətdən soruşdular. Enli küçədən ötdülər, sola buruldular, sonra sağa tərəf dönüb, kiminsə qədim malikanəsinin yanından keçdilər; malikanənin evinin qapı-bacası möhkəm bağlanmışdı; buradan sətə enişdə çayın üzərindən keçən körpüyə tərəf endilər. Menşovun üzündən, saçından, çuxasından su süzülürdü. Onun iri ağ kirpikli, yuyulmuş kök sifəti daha küt görünürdü. O hara isə qabaq tərəfə maraqla baxırdı. Kuzma da baxdı. O biri tayda, enişli ölüşdə qaranlıq Kazakov bağı, geniş həyəət göründü; həyəti uçub-dağılan köməkçi binalar və daş hasarın xarabalıqları dövrələmişdi; həyətin ortasında, üç dənə qurumuş şam ağacının arxa tərəfində ensiz boz taxtalardan tikilmiş, pas atmış qırmızı damlı ev var idi. Aşağıda, körpünün yanında bir dəstə mujik dayanmışdı. Qabaqda, yağışın yuyub korrıdığı yoxuşlu yolda, üstüörtülü minik arabasına qoşulmuş üç dənə arıq yabı palçıqın içində durtunırdı. Rəngi solğun, qırmızımtıl saqqallı, ağıllı gözləri olan cır-cındırlı, lakin gözəl bir muzdur üçatlı arabının yanında dayanıb, cilovları dartışdıra-dartışdıra, boğazını yırtı-yırtı “N-no! N-no-o!” – deyə qışqırırdı. Mujiklər isə hayküyə, fit verə-verə ona kömək edirdilər. Arabada oturmuş matəm libaslı, uzun kirpiklərində iki göz yaş damcılarını parıldayan gənc bir qadın isə əllərini məyus halda qabağa uzatmışdı; onunla yanaşı oturmuş sarı bıqlı tosqun adamın da göy gözlərində məyusluq oxunurdu. Onun tapança tutduğu sağ əlində nişan üzüyü parıldayırdı, sol əli ilə daim özünü yelləyirdi, görünür, dəvə yunundan çuxa geymiş, başındakı mahud papaq peysərinə sürüşmüş bu adama isti idi. Oturacaqla üzbəüzdəki balaca skamyada isə iki uşaq – oğlanla qız oturmuşdu; şala bürünmüş, rəngi ağarmış uşaqlar quzu kimi maraqla ətrafa göz gəzdirdirdilər...

Üçatlı arabanın yanından ötərək, uşaqlara laqeydliklə baxan Menşov ucadan və xırıltılı səslə dedi:

– Bu Mişka Siverskidir. Onu dünən yandırılar... Görünür, belə cəzaya layiqdir.

Kazakov ağaların işlərini ucaboy, qaba bir adam – keçmiş süvari soldatı olan kovxa idarə edirdi. Təzə çalınmış hündür, yaşıl və sulu ot yüklənmiş arabını həyətdə sürən işçi Kuzmaya dedi ki, nökr otağına girib soldata müraciət etmək lazımdır. Həmin gün kovxaya bədbəxtlik üz vermişdi – uşaqı ölmüşdü. Ona görə də Kuzmanı qanıqara halda qarşıladı. O, Menşovu darvazadan bayırda qoyub nökr otağına yanaşanda, kovxanın ağlamaqdan gözləri şişmiş, otağa yanaşanda, kovxanın ağlamaqdan gözləri şişmiş, qaşqabaqlı arvadı bağdan çil toyuq aparırdı, toyuq onun qoltuğunun altında dinc oturmuşdu. Köhnə artırmanın sütunları arasında ucaboy bir gənc dayanmışdı, ayaqlarında uzunboğaz çəkmələr olan gənc yanxaya çit köynək geymişdi. Kovxanın arvadını görəndə qışqırdı:

– Aqafya, sən onu elə hara aparırsan?

Kovxanın arvadı ciddi və qəmli-qəmli dedi:

– Kəsməyə.

– Bəri ver, mən kəsim.

Gənc oğlan, buludlarla örtülmüş səmadan yenə də yağmağa başlayan yağışa əhəmiyyət verməyib buzxanaya getdi. Buzxananın qapısını açıb. Astanadan baltanı götürdü – bir dəqiqə sonra qısa taq-qıltı eşidildi; xırdaca boynu qızaran başsız toyuq otun üstündə fırlandı, qanadlarını çala-çala, çapalaya-çapalaya hər tərəfə tük və qan damcılarını səpələyirdi. Gənc oğlan baltanı atıb, bağa tərəf yönəldi, kovxanın arvadı isə toyuğu götürüb, Kuzmaya yanaşdı:

– Sənə nə lazımdır? .

Kuzma dedi:

– Fyodr İvanıçı gözlə.

– O hardadır?

– Bu saat çöldən gələr.

Kuzma nökr otağının açıq pəncərəsi yanında gözləməyə başladı. Otağa nəzər saldı, ala-toranda soba, taxt, masa, pəncərə yanındakı skamyanın üstündə taxta təkne gördü; balaca tabutda iri başlı bir uşaq var idi, başı açıq idi, kiçik sifəti göyərmişdi... Masa arxasında kök və kor bir qız oturmuşdu; böyük taxta qaşlaq içində süd tökülüb çörək doğranmış kasadan süd içirdi, çörək yeyirdi. Onun başı üzərində milçəklər pətəkdə bal arıları kimi vızıldayırdılar, qızın hərəkətsiz sifətində gəzişir, sonra da südün içində düşürdülər. Lakin kor qız kötük kimi düz oturub ağaran gözünü torana

zilləyərək yeyir, hey yeyirdi. Kuzma dəhşətə gəlib, üzünü kənara çevirdi. Soyuq külək getdikcə şiddətlənir, buludlar havanı qaraldırdı. Həyətin ortasında iki şalban ucalırdı. Şalbanlara tir bənd edilmişdi, tirdən müqəddəs surət kimi, böyük çuqun lövhə asılmışdı, deməli ki, gecələr qorxduqları üçün çuqunu döyəcəydilər. Həyətdə arıq tazılar uzanmışdı. Səkkiz yaşında bir oğlan onların arasına yüyürür, başında böyük qara papaq olan ağbaş qardaşını əl arabasında gəzdirirdi, – araba cır-cır cırıldayırdı. Ev boz, böyük və biçimsiz idi, həm də, yəqin ki, bu cür toranlıqda adamı burada qəm-qüssə basırdı. “Heç olmazsa, işıq yandırardılar” – deyə Kuzma fikirləşdi. O lap yorulmuşdu, ona elə gəlirdi ki, şəhərdən çıxdığı vaxtdan az qala bir il keçmişdir...

Axşamı və gecəni isə bağda keçirdi. Kovxa çöldən at belində gəlib, acıqlı-acıqlı dedi ki, “bağ çoxdan kirayə verilib”; gecələmək haqqındakı xahişə isə həyasızcasına heyrət etdi: “Əcəb ağıllısan ha! – deyə qışqırdı, – yaxşı karvansara tapıbsan! Sizin kimiləri indi çox avaralanır...” Lakin rəhmə gəldi – bağda, hamamda gecələməyə icazə verdi. Kuzma Menşovun haqqını verdi, evin yanından ötüb, cökə xiyabanının darvazasına tərəf getdi. Qaranlıq və açıq pəncərələrdən, milçəklərdən qorunmaq üçün çəkilməmiş dəmir torların arxasından royaların sədaları eşidilirdi; royaların sədalarını təmtəraqlı vokalizlərlə oxuyan kiminsə gözəl səsi batırırdı; bu cür musiqi nə bu axşama uyğun idi, nə də malikanəyə. Baş tərəfi sanki dünyanın qurtaracağı olan, üzərində buludlu səmanın tutqun ağardığı maili xiyabanın palçıqlı qumunda Kuzmaya tərəf aram-aram tünd sarı geyimli bir mujik gəlirdi; onun əlində vedrə vardı, qurşaqsızdı, ayaqlarında ağır çəkmələr vardı, başı açıq idi. Mujik yeriyyə-yeriyyə vokalizləri dinləyərək kinayə ilə:

– Gör ha, gör ha! – deyirdi. – Bax-a, gör nə haray sahib!

Kuzma soruşdu:

– Kim haray sahib?

Mujik başını qaldırıb dayandı. Gülə-gülə dedi:

– Ağcazadə. Deyirlər, yeddi ildir beledir!

– O hansıdır, toyuğun başını kəsənmi?

– Y-ox, başqası... əşi, hələ bu nədir! Bəzi vaxt bağıra-bağıra deyir: “Bu gün sən, sabah mən”. Lap belədir!

– Yəqin, təhsil alır?

– Əcəb də təhsildir!

Bütün bunları mujik sanki laqeydliklə, ağızucu, ara verə-verə söyləyirdi, lakin elə kinli, kinayə ilə danışdı ki, Kuzma onun üzünə diqqətlə baxdı. Səfehə oxşayırdı. Saçları dümdüz, girdələmə idi. Sifəti balaca, ifadəsiz, qədim rus, Suzdal sifəti idi. Çəkmələri çox böyük idi, bədəni arıq, elə bil ki, taxtadandı. Yuxulu, iri bəbəkləri altındakı gözləri qırğı gözü kimiydi. Göz qapaqlarını endirəndə adi bir səfeh olurdu, qaldıranda hətta bir az qorxunc görünürdü.

Kuzma soruşdu:

– Sən bağda yaşayırsan?

– Bağda. Bəs ayrı harada?

– Sənin adın nədir?

– Mənimmi? Akim... Bəs sənin?

– Mən bağ tutmaq istəyirdim.

– Paho... tapıbsan!

Akim kinayə ilə başını bulayıb yoluna davam etdi.

Külək getdikcə şiddətlənir, yamyaşıl ağaclardan su zərrələri sıçrayırdı; bağdan o tərəfdə, haradasa aşağılarda, göy guruldayırdı, solğun mavi şəfeqlər xiyabana işıq saçırdı, hər tərəfdə bülbüllər oxuyurdu. Bu qalay rəngi alan ağır buludlu səma altında, küləkdən əyilən ağacların, islanmış sıx kolların arasında bülbüllərin belə söylə, bu cür inadlı bihuşluqla şirin-şirin ötməsini, böyük həvəslə cəhcəh vurmasını heç cür başa düşmək olmurdu. Lakin gözətçilər belə küləkli havada gecələri necə keçirirdi, çürük daxmanın talvarı altındakı nəm küləşin üstündə necə yata bilirdilər – bu daha təəccüblü idi.

Onlar üç nəfər idilər. Hamısı da naxoş idi. Biri gənc, keçmiş şatır, indi isə səfil idi, qızdırma xəstəliyindən şikayətlənirdi, ikincisi, Mitrofan da səfil idi; o “mənim elə bir naxoşluğum yoxdur, ancaq kürəyimin ortası soyuyur” desə də vərəm idi; Akimin “gözləri zəif idi” – çox zəif və qansız olduğu üçün toranda pis görürdü. Kuzma pambıq kofta geymiş, rəngi solğun və mehriban şatır daxmanın yanında çömbəlmişdi; özü də arıq, zəif qollarını çırmayıb, taxta kasada darı yuyurdu. Vərəmli Mitrofan bəstəboy, enlikürək, sifəti qara, başdan-ayağa islanmış cır-cındır içində idi, köhnə at dırnağı kimi cod olan yırtıq çarıq geymişdi. O, şatırın yanında dayanıb, çiyinlərini qaldırmışdı, halqalanmış və heç bir şey ifadə etməyən parlaq qumral gözlərini zilləyib şatırın gördüyü işə tamaşa edirdi. Akim vedrəni

gətirib daxmanın qabağındakı torpaq sobanı alışırdı. O, daxmaya girib oradan çəngə-çəngə quru küləş seçib gətirir, yenə çuqun qazanın altında tüstülənən ocağa tərəf gedir, daim burnunun altında nəse deyirdi, fişilti ilə nəfəs alır, iş yoldaşlarının onu lağa qoymalarına kinayə ilə, sirlə tərzdə, etinasızlıqla gülümseyirdi, arabir də kinlikli və məhəmətlə onların sözüünü ağzında qoyurdu. Daxmanın yanındakı nəm skamyada oturmuş Kuzma isə gözlerini yumub, gah danışığı, gah da bülbüllərin cəh-cəhini dinləyirdi; solğun şimşəklərdən və göy gurultusundan titrəyən tutqun səmanın altında xiyabanda rütubətli külək əsəndə onun üstünə buz kimi soyuq zərrələr səpələnirdi. Acından və tütündən qarnı quruldayırdı. Ona elə gəlirdi ki, sıyıq heç vaxt bişib hazır olmayacaq; bir fikir onun başında daim dolaşırdı: düşünürdü ki, bəlkə, o özü də, bu gözətçilər kimi, bu cür vəhşi heyvan həyatı ilə yaşamağı olacaqdır... Onu şiddətli külək də, uzaqdan gələn yeknəsəq göy gurultusu da, bülbüllər və Akimin aram-aram dediyi sözlər də, laqəydcəsinə acı danışığı da, onun cır səsi də əsəbiləşdirirdi.

Şatır kələkbaz sadəliklə Akimi ələ salıb Kuzmaya baxır, onu da Akimin dediklərinə qulaq asmağı dəvət edirdi:

– Akimuşka, sən özünə heç olmazsa kəmərlə alaydın.

Akim qaynayan qazandan uzun qaşığıla köpüklü horra çıxara-çıxara fikri dağınıq halda rişxəndlə cavab verirdi:

– Sən bir səbr elə. Sahibkarın yanında yayı başa verək, onda sənə cırıldayan çəkmələr alaram.

– “Cığıldayan!” Mən bunu səndən xahiş eləmirəm.

– Amma özün çarıxlarda gəzirsən!

Akim qayğıkeşliklə qaşığıdakı horranın dadına baxdı. Şatır dilxor olub köksünü ötürdü:

– Biz haradan çəkmə geyə bilərik?

Kuzma dedi:

– Əşi, qurtarın bu söhbəti, yaxşısı budur, deyin görüm siz burada necə dolanırsınız. Yəqin hər gün yediyiniz elə ancaq sıyıqdır?

Akim ona tərəf dönmədən, qaşığı yalaya-yalaya soruşdu:

– Bəs sənə nə lazımdır könlünə balıq, vetçına düşüb? Belə olsaydı, pis olmazdı: səkkizdə bir araq, üç girvənkə naqqa balıq, bir tikə vetçına, meyvə çayı... Amma bu sıyıq deyil, horralar horrasıdır.

– Bəs kələm şorbası, duru xörək bişirirsinizmi?

– Bizdə, qardaş elə hey kələm şorbası olub, özü də necə şorba! İtin üstünə atsaydın – tükələri tökülərdi!

Kuzma başını yırğaladı:

– Axı sən xəstə olduğun üçün belə kinlisən! Bir az müalicə olunaydın...

Akim cavab vermədi. Ocaq söndürdü, çuqun qazanın altında bir qalaq köz qızarırdı; bağı qaranlıq çökür, zülmətə qər q olurdu; Akimin köynəyini yellədən külək gücləndikcə mavi şəfəqlər üz lərə solğun işıq salırdı. Ağaca söykənmiş Mitrofan Kuzma ilə yanaşı oturmuşdu, şatır cökə ağacının altındakı kötükdə oturmuşdu. O Kuzmanın son sözlərini cəsidəndə ciddi görkəm aldı.

Şatır itaətkarlıqla və qəmli-qəmli dedi:

– Amma mən belə güman edəirəm ki, hər şey ancaq Allahın ixtiyarındadır. Allah adama can sağlığı verməsə, heç bir həkim sənə kömək edə bilməz. Bax, Akim doğru deyir: əcəlin çatmayınca ölməyəcəksən.

Akim oda baxa-baxa, həkimlər sözüünü xüsusi bir acıqla, kəskin tələffüz edərək Şatırın sözüünə:

– Həkimlər! – deyə qüvvət verdi. – Həkimlər, qardaş, öz ciblərini güdürlər. Mən həmin bu həkimin gördüyü işlər üçün onun bağırsaqlarını bayıra tökərdim!

Kuzma dedi:

– Hamısı cib güdmür.

– Mən hamısını görməmişəm.

Mitrofan ciddi:

– Bir halda ki, görməyibsən, yalan danışma, – dedi.

Lakin bu dəm kinayə ilə danışıb, özüünü sakit aparən Akim birdən özündən çıxdı. Qırğı göz lərini bərəltədi, qəfil yerindən qalxaraq, sarsaqcasına hirs lənib bağırdı:

– Nə? Mən yalan danışıram? Sən xəstəxanada olubsən? Olubsən? Amma mən olmuşam! Mən orada yeddi il oturmuşam, – sənə o doktorun mənə çoxmu bulka verirdi? Çoxmu?

Mitrofan onun sözüünü kəsdi:

– Əşi, ay axmaq, axı bulka hamı üçün deyil. Bunu naxoşluğa görə verirlər.

Akim bağırdı:

– Hə! Naxoşluğa görə! İndi ki, cəldir, qoy bulka onun gözüünə girsən, qarnı yırtılsın!

Sonra da qeyzli-qeyzli ətrafına göz gəzdirdi, uzun qaşığı “hor-larlar horrasının” içinə tullayıb, daxmaya getdi.

Akim orada fişilti ilə nəfəs ala-ala, lampanı yandıranda, daxma elə bil səliqəli göründü. Sonra haradansa, damın altından qaşıqlar çıxartdı, onları masanın üstünə atıb qışqırdı: “Di, sıyığı gətirin görək!” Şatır qalxıb çuqun qazanı götürməyə getdi. Kuzmanın yanından ötəndə dedi: “Buyura bilərsiniz”. Lakin Kuzma ancaq çörək xahiş etdi, duzlayıb ləzzətlə çeynəyə-çeynəyə, yenə skamyanın yanına qayıtdı. Hava tam qaralmışdı. Küləkdən sanki şişirdilən solğun-mavi işıq xışıldayan ağaclara daha sürətli və daha parlaq işıq saçırdı. Hər dəfə də şimşək çaxanda ölgün-yaşıl yarpaqlar bir anlığa gündüz kimi aydın görünür, sonra isə hər şeyin üzərinə cəhənnəm zülməti çökürdü. Bülbüllər susmuşdular, ancaq birisi lap daxmanın üstündə şirin-şirin ötür, cəh-cəh vururdu. Kuzma düşüncəli: “Hətta heç soruşmadılar da, mən kiməm, haradan gəlmişəm? Lənətə gəlsin belə xalq!” Üzünü daxmaya tutub zarafatla qışqırdı:

– Akim! Sən heç soruşmadın da, mən kiməm, haradan gəlmişəm?

Akim cavab verdi:

– Axı sən mənim nəyimə gərəksən?

Şatırın səsi eşidildi:

– Bax mən ondan ayrı bir şey soruşmuram. Dumadan o nə qədər torpaq almaq ümidindədir? Sən necə düşünürsən, Akimuşka, hə?

Akim dedi:

– Mən savadlı deyiləm. Sən təzəkdən daha yaxşı görürsən.

Şatır görünür, yenə dilxor oldu: bir dəqiqə araya sükut çökdü.

Mitrofan dedi:

– O bizim qardaşımız barədə deyir. Mən bir dəfə söyləyirdim ki, Rostovda yoxsul camaat, yəni proletariat, qışda canlarını təzəklə qurtarırlar...

Akim sevincək sözə qarışdı:

– Çıxır şəhərin kənarına, soxulur, təzəyin içinə. Donuzdan pis soxulmur, dərdi də az olur.

Mitrofan onun sözünü kəsdi:

– Gicbəsər! Nə hırıldayırsan? Yoxsulluq boğazına çökəndə soxulursan!

Akim qaşığı salıb yuxulu-yuxulu onun üzünə baxdı. Yenə də qəfil özündən çıxıb ifadəsiz qırğı gözlərini bərəldərək dəlicəsinə qışqırırdı:

– Hə-ə! Yoxsulluq! Saat hesabı işləmək istəyirdin?

Mitrofan da öz daqomey burun pərələrini şişirdərək parlaq gözlərini Akimin üzünə zilləyib, gözünün içinə baxa-baxa qəzəblə qışqırdı:

– Bəs necə? İyirmi saat iyirmi qəpiyə?

– Hə-ə! Sənin hər saatına bir manat verilməlidir? Yamanca acgöz, simicsən, qarnın yırtılsın!

Mübahisə tez qızıxdığı kimi, tez də soyudu. Bir dəqiqə sonra Mitrofan horradan ağzı yana-yana sakit-sakit deyirdi:

– Omu acgöz deyil?! Əşi, o kor şeytan bir qəpik üçün mehrabda özünü boğar. İnanırsınızmı, arvadını on beş qəpiyə satmışdı! Allah haqqı zarafat eləmirəm. Orada bizim Lipetskidə belə bir qoca var, adı Pankovdur, o da keçmişdə bağbanlıq edirdi. Amma indi dincəlir, bu işi olduqca xoşlayır...

Kuzma soruşdu:

– Deməli, Akim də Lipetskdəndir?

Akim laqeydlilə:

– Studenka kəndindənəm, – dedi, elə bil ki, söhbət heç onun haqqında deyildi.

Mitrofan təsdiq etdi:

– Qardaşının yanında yaşayır. Torpaq, həyət onunla şəriklidir, amma ki, hər halda, sarsaq vəziyyətindədir, arvadı da, əlbəttə ki, onu atıb qaçdı, – lap elə bu əhvalatın ucbatından. Pankovla sövdələşib on beş qəpik aldı ki, onu gecə, öz əvəzinə arvadının yanına buraxsın – buraxdı da.

Akim qaşığı masaya vura-vura lampaya baxır, dinmirdi. O yeyib doymuşdu, ağzını silib, nə barədə isə fikirləşirdi. Nəhayət, dedi:

– Yalan danışmaq, balam, yer şümləməq deyil. Lap elə buraxmışam, bundan arvad solacaqdı?

Qulaq asa-asa dişini ağartdı, qaşlarını qaldırdı, onun balaca Suzdal sifətində qəmli sevinc ifadəsi göründü, sifətini iri cod qırıqlar bürüdü.

Akim səsi bərk xırıldaya-xırıldaya dedi:

– Onu tufənglə nə aşırmaq olardı! Kəlləmayallaq aşırılardı!

Kuzma soruşdu:

– Sən kimin haqqında deyirsən?

– Bülbülü deyirəm...

Kuzma dişini qıcadı, fikirləşib dedi:

– Amma sən əclaf mujiksən, vəhşisən.

Akim:

– İndi öp mənim g...-dən, – deyə cavab verdi. Sonra hıçqırıb qalxdı.

– Yaxşı, işığı əbəs yerə yandırdıq?

Mitrofan maxorka bükməyə başladı, Şatır qaşıqları yığdı, o isə masanın arxasından qalxdı, dalını lampaya çevirib, tələsik üç dəfə xaç vuraraq, birdən belini büküb daxmanın qaranlıq bucağına təzim etdi; lif kimi düz saçlarını silkələdi, üzünü qaldırıb, pıçiltı ilə dua oxudu. Onun böyük kölgəsi daxmadakı taxta yeşiklərə düşüb bölündü. O yenə xaç vurub, yenə birdən belini bükərək, təzim etdi, – Kuzma indi ona nifrətlə baxırdı. Bax, Akim dua edir hünərin var ondan soruş, Allaha inanırmı! Onun gözləri hədəqəşindən çıxar! Məgər o, tatar-zaddır!

Kuzmaya elə gəlirdi ki, şəhərdən çıxdığı bir ildir, indi daha heç vaxt gedib oraya çata bilməyəcək. İslanmış papağı ona ağırlıq edirdi, çirkli çəkmələrin sıxdığı üşümüş ayaqları sızıldayırdı. Sifəti bir gündə küləkdən qaralmışdı, üzü yanırırdı. Kuzma skamyadan qalxıb rütubət havada külək əsən tərəfə, çölə sarı açılan darvazaya, çoxdan başlı-başına qalmış qəbiristanın bomboş sahəsinə tərəf getdi. Daxmadan palçıqə zəif işıq düşürdü, lakin Kuzma uzaqlaşan kimi Akim lampanı püflədi, işıq söndü, dərhal gecənin qaranlığı çökdü. Mavimtraq şimşək qəfildən daha güclü çaxdı, bütün səmaya, hamam olan yerdəki uzaq şam ağaclarına qədər, bağıın bütün künc-bucağına gur işıq saçıb aydınladırdı, birdən hər tərəfi, hər şeyi elə zülmət bürüdü ki, başı hərləndi. Yenə haralardasa uzaqlarda göy guruldadı. Kuzma bir az dayandı, darvazada tutqun işıq keçən yer görüb, bəndin yanından uzanan yola çıxdı; xışıldayan qocaman cökələrlə ağcaqayınların yanından ötüb aram-aram var-gəl etməyə başladı. Sonra zülmət yəno dərindən parçalandı, yağış damcıları parıldadı, bomboş sahədə, ölgün-mavi işıqda islanmış, boynu nazik at fiqurası peyda oldu. Boş sahədən o tərəfdə, zil qranlıqda yaşıla çalan boz, solğun yulaf zəmiləri görünüb, yox oldu, at isə başını qaldırdı. Kuzma dəh-

şətə gəldi. O, geri darvazaya tərəf addımladı. Əlləri ilə yoxlaya-yoxlaya küknarlıqdakı hamama çatanda yağış elə şiddətlə yağmağa başladı ki, onun ağına, uşaqlıqda olduğu kimi, daşqın haqqında qorxunc fikirlər gəldi. Kuzma kibrit yandırdı, balaca pəncərənin yanında enli taxt gördü, kaftanını qatlayıb, taxtın baş tərəfinə atdı. Qaranlıqda taxta qalxdı, köksünü dərindən ötürüb, qoca sayağı arxası üstə uzandı; yorğun gözlərini yumdu. Aman Allah, bu nə mənasız, nə ağır səfər oldu! Necə oldu ki, o buraya gəlib çıxdı? Ağalıq evi də qaranlığa bürünmüşdü, şimşəklər öteri olaraq, oğrun-oğrun aynalarda əks olunurdu... daxmada, şiddətli yağış altında Akim yatmışdı... Bax, bu hamamda, əlbəttə ki, dəfələrlə şeytan görüblər. Akim heç olmasa şeytana əməlli-başlı inanırmı? Yox. Buna baxmayaraq, inamla söyləyir ki, bir dəfə onun mərhum babası – mütləq babası və mütləq mərhum – yem dalınca mərəyə gedibmiş, görür ki, it kimi qıllı bir şeytan bardaş qurub kəndirin üstündə oturub. Kuzma bir dizini qabağa verib biləyini alına qoyaraq köksünü ötürə-ötürə, qəmgin-qəmgin mürgüləməyə başladı.

Yayı yer gözləyə-gözləyə keçirdi. Bağlar haqqındakı xəyalları çox sarsaq çıxdı. Şəhərə qayıdaraq, öz vəziyyətini yaxşı-yaxşı götür-qoy etdi, mağaza xidmətçisi, kontorçu yeri axtarmağa başladı; sonra hər cür işlə razılaşdı, – ta ki, çörək pulu çıxaydı. Lakin axtarışlar, çalışıb-çapalama, xahişlər əbəs idi. Şəhərdə Kuzma çoxdan böyük tühaf bir adam kimi məşhurlaşmışdı. Əyyaşlıq və avaralıq onu gülünc etmişdi. Onun həyatı şəhər əhlini əvvəlcə hey-rətə salırdı, sonra şübhəli göründü. Əslində bu doğru idi. Harada görünüb ki, onun yaşında olan bir meşşan karvansarada yaşasın, subay şarmankası kimi dilənçi olsun: onun bütün əmlakı sandıqça, bir də köhnə ağır çetirdən ibarət idi! Kuzma aynada özünə baxmağa başladı. Doğrudan da, onun qarşısındakı bu adam nə cür məxluq idi? “Ümumi otaqda” səfərə çıxan və səfərdən qayıdan adamların arasında gəcələyir, səhərçağı istidə sozala-sozala bazara, meyxanalara yollanaraq, orada iş yeri haqqında şayiələrə qulaq asır; nahardan sonra yatır; sonra da pəncərənin qabağında oturub mütləliə edir... Özünü anarxist adlandıran və anarxistin nə demək olduğunu ağıllı-başlı izah edə bilməyən bu arıq və aclıqdan, ağır fikirlərdən saçları ağarmış meşşan dünyada kimin üçün və nədən ötrü yaşayır? Oturub oxuyur, köksünü ötürüb, otaqda var-gəl edir,

çömbəlib sandıqçasını açır; didilmiş kitabçaları və əlyazmalarını səliqəyə salır, iki-üç dənə rəngi solmuş yanyaxa köynəklərinin, uzun ətəkli köhnə sürtükünün, jiletinin, saralıb solmuş yaş kağızının yerini dəyişir, səliqə ilə yığırdı... Bəs sonra nə edəydi?

Yay da qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. İndi şəhər cəhənnəm kimi isti, quraqlıq idi. Karvansaranın küncdəki evi günün altında yanırı. Gecələr bürküdən qan adamın beyninə vururdu; açıq pəncərələrdən eşidilən hər bir səs onu yuxudan oyadırdı. Samanlıqda birələrin əlindən, xoruzların banından və peyin damının üfunətindən yatmaq mümkün deyildi. Bütün yay ərzində, Voronejə getmək xəyalı Kuzmanın fikrindən çıxmırdı. Heç olmazsa qatardan-qatara qədər Voronejin küçələrində gəzib-dolaşmış, tanış qovaqlara, şəhər kənarındaki həmin balaca mavi evə tamaşa etmək pis olmazdı... Axı nə üçün? On-on beş manat sərf edib, sonra şam yandırmaqdan, bulkadən özünü məhrum etmək? Bir də ki, yaşlı adamın sevgi xatirələrinə qapılması ayıbdır. O ki, qaldı Klaşaya qızın onunmu qızı olduğu hələ məlum deyil. Qızı o iki il bundan əvvəl görmüşdü: qız pəncərənin qabağında oturub, krujeva toxuyurdu; görkəmindən məlahətli və təvazökar idi, lakin anasına, ancaq anasına bənzəyirdi...

Payıza yaxın Kuzma inandı ki, ya müqəddəs yerlərə, hər hansı bir monastıra getmək lazımdır, yaxud da sadəcə olaraq ülgüclə boğazı üzmək lazımdır. Payız başlanırdı. Bazardan alma, gavalı qoxusu gəlirdi. Gimnazistləri gətirmişdilər. Günəş Şşepnaya meydanın arxasına enməyə başlamışdı; axşam darvazadan çıxaraq dördyol ağzını keçəndə adamın gözü qamaşırı; uzaqda meydana dirənən küçənin sol tərəfini cansıxıcı parıltı bürümüşdü. Barıların dalındakı bağları toz, hörümçək toru basmışdı. Qabaqdan Polozov gəlirdi, – o, plaşa bənzəyən kişi paltosu geymişdi, lakin şlyapanı dəyişib başına dəmir nişanlı papaq qoymuşdu. Şəhər bağında heç kəs yox idi. Musiqiçilərin balıqqulağına bənzəyən çalğı yeri bağlanmışdı; yayda kumis və limonad satılan köşk bağlanmışdı; taxta bufet bağlanmışdı. Bir dəfə Kuzma bu çalğı yerinin yanında oturub, elə qüssələnmişdi ki, artıq ciddi olaraq özünü öldürmək haqqında fikirləşirdi. Günəş batırdı, onun şəfəqi qırmızımtıl idi; xiyabanda xırda çəhrayı yarpaqlar uçuşurdu, soyuq külək əsirdi. Kilsədə gecə ibadətinə səsləyən zənglər çalınırdı; bu müntəzəm gur zəng sədaları, qəza, şənbə zənglərinin səsləri altında onun qəlbi dözülməz

dərəcədə sızılıdayırdı. Birdən çalğı yerinin altında öskürək səsi eşidildi, kim isə boğazını artdı... “Motka” – deyə Kuzma düşündü. Doğrudan da, pilləkənin altından Ördəkbaş Motya çıxdı. Onun ayaqlarında sarı soldat çəkmələri vardı, üstünə un səpələnmiş çox uzun gimnazist mundiri geymişdi, görünür, bazar camaatı öylənmişdi, – başına dəfələrlə çarxların altına düşmüş həsir şlyapa qoymuşdu. O, gözlərini açmadan, tüpürə-tüpürə və kefli olduğu üçün valaylaya-valaylaya, Kuzmanın yanından ötdü... Göz yaşlarını zorla saxlayan Kuzma özü onu səslədi.

– Mot! Gəl söhbət edək, papiros çəkək...

Motya qayıtdı, skamyada oturub qaşlarını tərpedə-tərpedə, yuxulu-yuxulu maxorka bükməyə başladı. Lakin deyəsən, onunla yanaşı oturan və öz taleyindən ona şikayətlənən adamın kim olduğunu yaxşı dərk etmirdi...

Ertəsi gün həmin Motya Kuzmaya Tixonun kağızını gətirdi. Sentyabrın axırında Kuzma Durnovkaya köçdü.

III

İlya Mironovun Durnovkada iki il yaşadığı çox uzaq keçmişdə Kuzma balaca uşaq idi, onun hafizəsində ancaq Durnovkanı hər tərəfdən əhatə edən yamyaşıl ətirli çətənəlik və bir qaranlıq gecə qalmışdı. Həmin gecə kənddə heç bir işıq yanmırdı. İlyanın daxmasını yanından isə qaranlıqda köynəkləri ağaran “doqquz qız, doqquz arvad, on dul” gedirdilər; hamısı ayaqyalın, başıaçıq idi, əllərində süpürgələr, dəyənəklər, dırnıqlar vardı; soba qapaqlarını, tavaları elə döyəcəlyirdilər ki, qulaqbatırıcı cingilti və taqqıltı səsləri hər tərəfi bürümüşdü, bütün bu səsləri də çilgincasına xorla oxunan mahnı sədaları batırırdı: Dul qadın xışı çəkib aparırdı, onunla yanaşı əlində böyük müqəddəs surət tutan qız yeriyirdi, qalanları isə zəng çalır, taqqıldadırdılar, dul qadın pəsdən:

Amansız ölüm,
Bizim obadan
Gen dolan, gen qaç!

– deyə oxuyanda xor, cənazə duası kimi, uzada-uzada dəm tuturdu:

Biz yer əkirik,

– özləri də qəmli-qəmli, kəskin boğaz sədaları ilə ağız-ağıza verirdilər:

Bir əldə buxur, birisində xaç...

İndi Durnovka zəmilərinin görkəmi adi idi. Kuzma Verqladan gedəndə kefi kök, bir az dəm idi, – Tixon İlyiç nahar vaxtı ona nalivkaya qonaq etmişdi, bu gün çox rəhmdil idi, – həm də onun ətrafında uzanıb gedən şumlanmış quru boz düzənliklərə məmnuniyyətlə tamaşa edirdi. Az qala yay günəşi kimi günəş, təmiz hava, açıq-mavi rəngli aydın səma, – hər şey onu sevindirir, uzunmüddətli rahatlıq vəd edirdi. Xışla kökündən çıxarılmış boz, kələ-kötür yovşan o qədər idi ki, onu arabalarla daşıyırdılar. Malikanənin lap yanında şumluqda süysünü şalğamlı bir at dayanmışdı; atın qoşulduğu arabaya hündür yovşan qalaqlanmışdı; arabanın yanında isə ayaqyalın Yakov uzanmışdı, onun öynində toza bulaşmış qısa şalvar və uzun poskon köynək vardı; böyük boz köpəyi böyrü ilə basıb qulaqlarından yapışmışdı. Köpək mırıldayır və əyri-əyri baxırdı.

Kuzma qışqırdı:

– Olmaya qapır?

Yakov əyri saqqalını qaldırıb tələsik cavab verdi:

– Yaman yırtıcıdır, öhdəsindən gələ bilmirəm! Atların başına tullanır...

Kuzma məmnun halda güldü. Mujik, əsl mujik, bozqır da əsl bozqırdır!

Yol isə enişə gedirdi, ona görə üfük daralırdı. Qabaqda mərəyin təzə dəmir damı yaşıla çalırdı, uzaqdan elə bil ki, kimsəsiz alçaq bağın içinə batmışdı. Bağdan o yana qarşı tərəfdəki yamacda palçıq kərpiclərdən tikilmiş küləş damlı daxmalar uzun sıra ilə düzülmüşdü. Sağda, əkin yerlərindən o tərəfdə malikanənin kənddən ayırmış geniş dərə ilə birləşən böyük dərə uzanırdı. Dərələrin birləşdiyi yerdəki burnunda iki açıq yel dəyirmanının pərləri görünürdü; dəyirmanları təkhəyətlə kəndlilərin – Mısovluların – Oksa onları belə adlandırdı, – bir neçə daxması dövrələmişdi, bir də ki, örüşdə tabaşirle ağardılmış məktəb görünürdü.

Kuzma soruşdu:

– Bir de görüm, uşaqlar oxuyurlarmı?

Oska dedi:

– Əlbəttə, onların şagirdi yaman şeydir!

– Nə şagird? Olmaya, müəllim demək istəyirsən?

– Hə, müəllim, hamısı birdir. Uşaqları elə öyrədib – lap kefin istəyən. Soldatdır. Uşaqları yaman döyür, amma ki, hər şeyi qaydaya salıb! Biz bir dəfə Tixon İlyiçlə məktəbə getmişdik, hamısı birdən ayağa qalxıb necə bağırırdılar:

“Salamöleyküm!” – Lap soldat kimi öyrəniblər!

Kuzma yenə güldü.

Araba anbarın yanından ötdü, kiçik bağçanın yanından keçən çala-çuxur yolla gedib, sola, uzunsov həyəətə buruldular; qurumuş, günəş altında zər kimi parıldayan həyəətə girəndə, hətta Kuzmanın qəlbi çırpındı; nəhayət, o, evdə idi. Kuzma artırmaya qalxdı, astanadan adladı, belini əyib, dəhlizin küncündəki qaranlıq müqəddəs surətə baş əydi...

Evlə üzbəüzdə, arxası Durnovkaya, geniş dərə tərəfdə anbarlar vardı. Evin artırməsindən, azca sol tərəfdə Durnovka, sağda burunun bir hissəsi, yeldəyirmanı və məktəb görünürdü. Otaqlar kiçik və boş idi. Kabinetə çovdar tökülmüşdü, zalda və qonaq otağında, oturmaqları yırtılmış olan ancaq bir neçə stul var idi. Qonaq otağının pəncərələri bağa açılırdı; Kuzma bütün payız fəsli pəncərələri bağlamayıb, bu otaqda, ortası çökmüş divanda yatırdı. Döşəmə heç vaxt süpürülmürdü; aşpaz əvəzinə ilk vaxtlar, gənc Durnovun keçmiş məşuqəsi olan dul qadın Odnodvorka işləyirdi; bu qadın öz uşaqlarına baxmalı, özü üçün də bir şey hazırlamalı, həm də Kuzma ilə onun işçisinə qulluq etməli idi. Səhərlər samovarı Kuzma özü qaynadırdı, sonra zalda pəncərənin qarşısında oturub alma ilə çay içirdi. Səhərin şəfəqində dərədən o tərəfdə kəndli damlarından qatı tüstü ucalırdı. Bağdan tərəvətli ətir saçılırdı. Günorta isə günəş kəndin üzərində dayanırdı, həyəət isti olurdu, bağda sakit-sakit əlvan yarpaqlar təkən ağcaqayın və cökə ağacları qızarırdı. Günəşdən isinən göyərçinlər bütün gün aydın səmada təzə küləşi saralan mötbəx damında yatırıdılar. Nahardan sonra xidmətçi istirahət edirdi. Odnodvorka evə gedirdi. Kuzma isə gözib-dolaşırdı. Günəş, bərk yol, qurumuş yovşan, mavi kəsinin ürəkaçan rəngi və meşə albalısının havada sakit-sakit uçan narın tükləri onu sevindirirdi; o, bütün bunlara tamaşa edə-edə xırmana yollanırdı. Çöldəki şumluqlar gün

işığında ipək hörümçək toru kimi parıldıyırdı, onları ucsuz-bucaqsız önginliklərə çəkirdi. Dirrikdəki quru ayıpəncələrinə payız bülbülləri qonmuşdu. Xırmanda, dərin sükut içərisində, qızmar günəş altında cırcıramalar səs-səsə vermişdilər... Kuzma xırmandan adlayıb tərədən aşır, malikanəyə bağla, küknarlıqla qayıdırdı. Bağda meşəşanlarla, bağ kirayə edənlərlə, yerə tökülmüş meyvəni yığışdıran Cavan qız və Koza ilə söhbət edir, onlarla birlikdə ən yaxşı yetişmiş meyvələrin töküldüyü gicitkən kolluqlarının arasına girirdi. Bəzən o, kəndə, məktəbə yollanırdı...

Təbiotən sarsaq olan soldat-müəllim qulluqda lap başını itirmişdi. Bu adam görkəmindən ən adi bir mujik idi. Lakin həmişə elə qeyri-adi danışır və clə cəfəngiyat söyləyirdi ki, adam çəşbaş qalırdı. O daim nəyəsə misilsiz bir hiyləgərliklə gülümsəyir, gözlərini qıyıb müsahibinə lütfkarlıqla baxır, suallara heç vaxt birdən cavab vermirdi.

Kuzma ilk dəfə məktəbə gələndə ondan soruşdu:

– Sənin adın nədir?

Soldat gözlərini qıyıb fikirləşdi. Nəhayət, aram-aram dedi:

– Adsız toğlu da qoyundur. Lakin mən də sizdən soruşuram: Adəm addır, yoxsa yox?

– Addır.

– Belə. Məsəl üçün, o vaxtdan indiyədək nə qədər adam ölüb?

Kuzma dedi:

– Bilmirəm. Sən bunu nəyə görə soruşursan?

– Ona görə soruşuram ki, biz bunu doğulandan bəri başa düşə bilməmişik! Məsələn, mən soldat və mehtərəm. Bu yaxınlarda yarmarkada gəzinirdim. Gördüm xəndəkdə at var. O saat getdim nahiyə pristavının yanına: Belə bir əhvalat var, dedim, zati-alifləri. Soruşdu: “Sən bu atın başını qələmucu ilə kəsə bilərsənmi?” Dedim: “Böyük məmnuniyyətlə!”

Kuzma soruşdu:

– Hansı qələmucu?

– Qaz lələyi. Götürdüm, çərtdim, yeritdim şah damarına, lələyi deyirəm, bir az püflədim, – hazır oldu. Sənə elə gəlir ki, sadə işdir, amma gəl baş çıxart görüm!

Soldat bic-bic göz vurub, barmağı ilə alnını taqqıldatdı:

– Burada bacarıq məsələsi də var!

Kuzma çiyinlərini atıb susdu. Ancaq Odnodvorkanın yanından ötəndə soldatın adını onun Senkasından öyrəndi. Məlum oldu ki, adı Parmendir.

Senkanın gur saçlarına, onun iti yaşıl gözlərinə, çil-çil sifətinə, arıq bədəninə, çirkədən dərisi cadar-cadar olmuş öllərinə və ayaqlarına maraqla baxan Kuzma əlavə etdi:

– Sabah üçün sizə nə tapşırıq verilib?

Senka dala qaldıracağı ayağını sağ əli ilə tutub, bir yerdə atıla-atıla dedi:

– Məsələlər, şeirlər.

– Nə cür məsələlər?

– Qazları saymaq. Bir sürü qaz uçurdu...

Kuzma dedi:

– Hə, bilirəm. Bəs daha nə?

– Bir də siçanları...

– Onları da saymaq?

Senka Kuzmanın gümüş saat zəncirinə çəpəki nəzər salıb, burunun altında yeyin-yeyin dedi:

– Hə. Altı siçan gedirdi, hərəsi altı qəpik aparırdı. Kök siçan iki qəpik aparırdı... Cəmi nə qədər olar...

– Çox gözəl. Bəs şeirlər hansıdır?

Senka ayağını buraxdı.

– Şeirlər – “O kimdir?”

– Əzbərləyibsən?

– Əzbərləmişəm.

– Oxu görüm...

Senka daha yeyin-yeyin, Neva sahili ilə at belində meşələrdən keçib gedən atlı haqqında oxudu: meşədə isə ancaq gəlin küknar, şümyol şam, bir də çürümüş mamır...

Kuzma dedi:

– Şümyol yox, şümal.

Senka razılaşdı:

– Yaxşı, olsun şümyal.

– Bəs o atlı kimdir?

Senka fikirləşdi.

– Cadugər.

– Belə. Di yaxşı, anana de, qoy sənin, heç olmazsa, gicgahlarından sallanan saçlarını kəssin. Müəllim döyəndə, axı sənin üçün pisdir.

Senka laqeydcəsinə:

– O, qulaqları tapar, – deyib, yenə ayağından yapışaraq öürüşdə atılmağa başladı.

Burunla Durnovka, qonşu kəndlər arasında həmişə olduğu kimi daim bir-birilə düşmənçilik edir, nifrət şəraitində yaşayırdılar. Burunlular Durnovkalıları quldur və dilənçi hesab edirdilər. Durnovkalılar da burunluları. Durnovka “ağahq” kəndi idi. Burunda isə “zırramalar”, təkhəyətliyə yaşayırdılar. Ədavətsiz, nifaqsız dolanan təkcə Odnovorka idi. Bu, bəstəboy, arıq, səliqəli qadın diribaş, dinc və xoşrəftarlı, diqqətli idi. O, Burunda da, Durnovkada da hər bir ailəni öz ailəsi kimi tanıyırdı. Kənddə baş verən hər bir, hətta ən kiçik hadisə haqqında da malikanəyə birinci olaraq o xəbər verirdi. Elə onun həyatından da hamı çox gözəl xəbərər idi. Bu qadın heç vaxt heç kimdən heç bir şey gizlətmirdi, əri haqqında, Durnovo haqqında sakitcə və sadəcə olaraq söyləyirdi.

Odnovorka xəfifcə köksünü ötürüb deyirdi:

– Nə eləmək olar. Lap yoxsul, möhtac idik, çörəyimiz təzə məhsula qədər də çatışmırdı. Mujik məni, düzünü demək lazımdır, sevirdi, axı tabe olmağa məcbursan. Ağa mənə görə lap üç araba çovdar verdi. Mujikə deyirdim: “Axı necə edək?” “Əlac yoxdur, get” – deyirdi. Çovdarı gətirməyə getdi, xalvarı xalvar dalınca daşıyırdı, amma özü hey göz yaş axıdırdı...

Qadın gündüzlər səylə çalışırdı, gecələr paltar yamayır, tikirdi, dəmiryoldan qar saxlayan sipərlər oğurlayırdı. Bir dəfə, axşamdan xeyli keçmiş Kuzma Tixon İlyiçin yanına yollandı, dikdirə qalxanda qorxudan donub qaldı: qaranlığa qərql olmuş şumluqların üzərində, azca işaran qürubun zolağında qara, nəhəng bir şey böyüyüb, müntəzəm olaraq Kuzmanın üzərinə yeriyirdi...

Kuzma cilovları dartıb zəif səslə qışqırdı:

– Kimdir gələn?

Göydə sürətlə və müntəzəm olaraq artıb böyüyən şey də zəif səslə, dəhşət içində:

– Vay! – deyər qışqıraraq taqqıltı ilə yerə sərələndi.

Kuzma özünə gəlib qaranlıqda Odnovorkanı dərhal tanıdı. Belini büküb, hərəsi bir sajenlik iki sipəri dalına yükləyərək, ayaqyalın ona tərəf yüyürən bir qadın idi; o, qışda dəmiryol boyunca qar

yığınının qarşısını almaq üçün qoyulan sipərləri aparırdı. Qadın özünə gələrək, yavaşdan gülüb pıçıldadı:

– Siz məni yamanca qorxutdunuz. Gecələr bu cür qaçıram, qorxudan tır-tır əsirəm, bəs necə edim? Bütün kənd ancaq bunu yandırır, elə bununla da başımızı gırləyirik...

Ancaq xidmətçi Koşel xoşagələm adam deyildi. Onunla danışmalı bir şey yox idi, elə özünün də danışmaqla, söhbət etməklə arası yoxdu. Durnovkalıların çoxu kimi, o da daim köhnə sadə kəlamları təkrar edir, çoxdan bəri məlum olan şeyləri təsdiq edirdi. Hava korlananda o, göyə baxıb deyirdi.

– Hava korlanır. Yağış indi əkin üçün çox vacibdir.

Həriyi ikiləyəndə o deyirdi:

– Təzədən ikiləməsin, taxılsız qalarsan. Qocalarımız belə deyirdilər.

O bir zaman Qafqazda, orduda xidmət etmişdi, lakin soldatlıqdan onda heç bir əsər-ələmət qalmamışdı. Qafqaz haqqında o heç bir şey söyləyə bilmirdi, bircə deyirdi ki, orada dağ dağın belindədir; orada yerdən dəhşətli isti və əcaib sular çıxır; qoyun ətini suya qoyursan bir dəqiqədə bişir, vaxtında çıxartmasan yenə çiy olur... Dünyagörmüş olması ilə zərre qədər də fəxr etmirdi; o görüb-götürmüş adamlara qarşı hətta nifrət bəsləyirdi. Axı adamlar qeyri-ixtiyari, yaxud da yoxsulluqdan “veyllənirlər”. Heç bir şeyiəyə inanmırdı, – “Hamı yalan danışır!” deyirdi, – lakin bir şeyə inanırdı, Allaha and içirdi ki, bu yaxınlarda Basov kəndindən azca aralı, toranlıqda araba təkəri diyirlənirdi, – cadugər idi; bir nəfər mujik, zərəklilik eləyib təkəri tutdu, kəmərinin altına salıb kəndirle sarıdı.

Kuzma soruşdu:

– Bəs sonra nə oldu?

Košel cavab verdi:

–Nə olacaq? Bu cadugər qarı sübh tezdən oyananda görür ki, kəndir onun ağzından və gerisindən çıxıb, qarına sarınıb...

– Bəs qarı onu nə üçün açmadı?

– Görünür, düyünə xaç vurulubmuş.

– Bəs bu cür cəfəngiyata inanmaq sənin üçün eyib deyilmi, utanmırsanmı?

– Nədən utanacağam? Neçəyə almışam, ona da satıram. Kuzma onun açıq pəncərənin qabağında otururdu, heç yerdə işıq yanmırdı,

dərənin o tayında kənd azacıq qaralırdı, ətrafı elə sükut bürüyürdü ki, cvin böyründəki bağçada yerə düşən almanın tappılısı çsidilir-di. Koşel isə əlində şaxşax yavaş-yavaş, gözünə-gözünə öz-özünə oxuyurdu: “səsinə kəs, ay sarıbülbul – quşcuğaz”... O, səhərə qədər malikanədə gözətçilik edir, gündüz yatırdı. – Demək olar iş yox idi. Tixon İlyiç bu il Durnovkanın işlərini tez qurtarmağa tələmiş, mal-qaradan malikanədə cəmi bir at, bir dənə də inək saxlamışdı.

Aydın günləri soyuq günlər əvəz etdi, göyümtül-boz səssiz günlər başlanmışdı. Ağacları çılpaq bağçada payızbülbulü və arı-quşları oxumağa başlamışdı, şam ağaclarında alacadimdiklər cık-kildəşirdi; ardıc quşları, qarquşu və bir də nəşə ağır tərənən xırda quşlar uçub gəlmişdi; onlar tayaaltıları yamyaşıl cücəmiş olan samanlıqda dəstə-dəstə bir yerdən başqa yerə uçuşurdular; bəzən bu cür dinməz çevik quşcuğaz tək-tənha çöldəki ot gövdəsinə qonub otururdu... Durnovkadan o tərəfdəki dirriklərdə axırıncı kartofları qazıb çıxarırdılar... Hava tez qaralırdı, malikanədə deyirdilər: “ İndi maşın necə də gec keçib gedir!” Halbuki qatarların cədvəli qətiyyəni dəyişməmişdi... Kuzma pəncərənin qabağında oturub bütün gün qəzet oxuyurdu; o özünün Kazakovaya bahardakı səfərini və Akimlə söhbətlərini yazmışdı. Kənddə gördükləri və eşitdikləri haqqında köhnə haqq-hesab kitabında qeydlər edirdi... Onu hamıdan arıq Serı maraqlandırırdı.

Serı bütün kənddə ən yoxsul və işsiz-gücsüz mujik idi. Torpağını icarəyə verir, iş yerlərində yaşamırdı. Evdə ac-yalavac, soyuqda yaşayırdı, lakin bütün fikri-zikri çəkmək üçün tənəki ələ keçirmək idi. O, bütün yığıncaqlara gedirdi, bir toyu da, xaç suyuna salmaq münasibəti ilə bir qonaqlığı da, bir dəfn mərasimini də buraxmırdı. Muştuluq, müjdə heç vaxt onsuz olmazdı. Nəinki bütün icma işlərinə, almaq, dəyişmək əməliyyatlarından sonra, hətta qonşular arasında baş verən bütün əməliyyatlara da qarışırdı. Sarının zahiri görkəmi onun adını doğruldurdu, rəngi boz idi, arıqdır, orta-boylu idi, çiyinləri sallaq, yarım kürkü qısa, cırıq, yırtıqdır, dağılmış keçə çəkmələri ciyə ilə tikilmişdi, papağı haqqında heç danışmağa da dəyməzdi. Daxmada oturanda bu papağı heç vaxt başından çıxartmırdı, çubuq damağından düşmürdü; görkəmi elə idi ki, sanki daim nə isə gözləyirdi. Lakin onun fikrincə, bəxti heç vaxt gətirmirdi. Abırlı bir iş ona rast olmurdu, vəssalam! Amma ki, cəfən-

giyatla məşğul olmaq həvəskarı deyildi. Əlbəttə ki, onu hər kəs hörmətdən salmaq, pisləmək istəyirdi...

Serı deyirdi:

– Axı dil sümüksüzdür. Əvvəlcə mənə iş tapşır, ondan sonra yalan danışarsan.

Onun torpağı kifayət qədəri, üç desyatin. Amma ki, baş vergisi on adamlıq idi. Serı torpağın əlindən zinhara gəlmişdi: “istər-istəməz torpağı icarəyə verərsən: onu, anamızı sahmanda saxlamaq lazımdır, qayda-qanun olmalıdır, amma ki, burada nə qayda-qanun!” O özü bir zəminin yarısını əkirdi, lakin elə taxılı da biçilməmiş satırdı, yerli-dibli dəyər-dəyməzinə satırdı. Yenə əsas və məntiqlə:

– Sən onu gözəl görüm, necə gözləyəcəksən! – deyirdi. Yakov yana baxa-baxa, kinli-kinli gülümsəyərək burnunun altında deyirdi:

Amma ki, məsəl üçün, gözləmək daha yaxşıdır...

Lakin Serı da qəmli-qəmli və nifrətlə gülümsəyirdi. O deyirdi:

– Daha yaxşıdır! Sənə nə var ki? Qızı ərə verib, oğlanı da evləndiribsen. Amma mənim bir gör nə qədər... uşağım var. Axı özgə uşaqları deyil. Bax mən onlar üçün keçə saxlayıram, donuz bəsləyirəm. Axı onları da yedirib-ıçirmək lazımdır.

Yakov əsəbiləşərək etiraz etdi:

– Əşi, bu məsələdə keçinin mətləbə nə dərli var, nə də günahı. Məsəl üçün, bizim fikrimiz-zikrimiz araqdır, bir də tənəki... tənəki çubuqdur, bir də araq...

Qonşu ilə bihudə yerə söyüşməmək üçün tələsik Serıdan uzaqlaşdı. Serı isə onun arxasınca sakitcə və işgüzarlıqla dedi:

– Sərxoş qardaş yatıb ayılar, amma axmaq heç vaxt.

Serı qardaşı ilə bölüşüb xeyli vaxt mənzildən mənzilə köçdü, o səhərdə də, malikanələrdə də işə girirdi. Yonca biçininə gedirdi. Elə yonca biçinində bir dəfə onun bəxti gətirdi. Bir artel böyük əkin yerini biçmək üçün hər puduna səksən qəpik hesabı ilə danışib işə başlamalı idi; Serı da bu artelə qoşuldu; yonca isə iki puddan artıq məhsul verdi. Serı məhsulu sovrurmaqla məşğul idi. O, dənələri çuxurlara töküb satın aldı. Beləliklə də varlandı: elə həmin payızda körpəc daxma tikdi. Lakin düz haqq-hesab etməmişdi: belə məlum oldu ki, daxmanı qazdırmaq lazımdır. Sual olunur, nəylə? Dolanacaq üçün də bir şey yox idi. Daxmanın üstünü yandırmaq lazım gəldi. Ev bir il damsız qaldı, bütünlüklə qaraldı. Bacanın pulu xamıta getdi. Doğrudur, hələ at yox idi, axı gec-tez avadanlıq almaq lazım idi...

Serı ümidini kəsdi: daxmanı satıb təzəsini, ucuz palçıq daxma tikmək yaxud da satın almaq qərarına gəldi. O düşünürdü ki, daxmada – deyək, ən azı on min kərpic olar, kərpicin mininə beş, bəzən də altı manat verirlər, deməli, əlli manatdan artıq edir... Lakin kərpic cəmi üç min beş yüz dənə çıxdı; tavan tiri üçün beş manat deyil, iki manat yarım ala bildi... Özü üçün qayğı ilə təzə daxma gözaltı edib, bütün il ərzində elə daxmalara qiymət danışdı ki, bu daxmaları almağa heç o qədər pulu da yox idi. Ona görə də yaşadığı daxma ilə kifayətlənməli oldu, ancaq o, möhkəm surətdə ümidvar idi ki, gələcəkdə möhkəm, geniş, isti bir ev sahibi olacaqdır.

O bir dəfə qəti olaraq dedi:

– Mən açıq deyirəm, burada yaşamayacağam!

Yakov ona diqqətlə baxıb, şapkasını yellədi.

– Belə. Görünür, gözləyirsən ki, gəmilər üzüb gələcək?

Serı sirli tərzdə cavab verdi:

– Gələcəklər.

Yakov dedi:

– Əşi, boşla bu axmaqlığı, hara gəldi gir işə, özün də iş yerindən dişinlə, dırnağınla yapış.

Lakin yaxşı bir həyat, qayda-qanun hökm sürən şərait, nə işə əməlli-başlı, abırlı bir iş tapmaq fikri Serının bütün həyatını zəhərləyirdi. Onu hər yerdə qəm-qüssə bürüyürdü.

Qonşular deyirdilər:

– İş, görünür, bal deyil.

– Ağıllı sahibkar olsaydı, bal da olardı.

Serı birdən ruhlanaaraq soyuq çubuğu ağzından çıxarıb, ön çox xoşladığı əhvalatı subay olduğu vaxtlar Yelets yaxınlığında keşişin yanında düz iki il namusla, nəcabətlə yaşaması əhvalatını söyləməyə başlayırdı.

O deyirdi:

– Əşi, mən elə bu saat da oraya getsəm, məndən dördəlli yapışarlar! Bircə söz deməyə bənddir: yəni ki, gəlmişəm, ata, sizin üçün işləmək istəyirəm.

– İndi ki, elədir, get də...

– Gedərdim! Ancaq bir sürü uşağım var! Aydın məsələdir. Uzaqdan döyüş adama asan gələr. Amma burada adam əbəs yerə məhv olur...

Serı bu il də əbəs yerə məhv olurdu. Bütün qışı qayğıkeş görkəmlə odsuz-ocaqsız evdə, soyuqda, ac-yalavac yaşadı. Böyük pəhriz bayramında nə vasitə iləsə... Tula yaxınlığında Rusanovların malikanəsində işə düzəldi. Öz yerlərində daha onu işə götürmürdülər. Lakin bir ay da keçməmiş, Rusanovun təsərrüfatı onu zinhara gətirdi, ona acı turpandan da pis göründü.

Bir dəfə darğa ona dedi:

– Bilirsən nə var, oğlan! Mən sənin iç üzünü lap yaxşı görürəm: sən əkilməyə hazırlaşsən. İt uşağı, pulu qabaqca alıb, sonra da kol dibinə soxulmağa çalışsınız.

Serı kəskin cavab verdi:

– Ola bilsin, bir nəfər avara çalışır, amma biz yox.

Lakin darğa cyhamı başa düşmədi. Ona görə də qətiyyətlə hərəkət etmək lazım gəldi. Bir dəfə axşamçağı Serını məcbur etdilər ki, mal-qara üçün dənli yem daşsın; o, samanlığa yollanıb, arabaya küləş yükləməyə başladı. Darğa ona yanaşdı:

– Məgər mən sənə rus dilində demədimmi ki, sovrulmuş dənli yem yüklə?

Serı qəti olaraq dedi:

– Onu yükləmək vaxtı deyil.

– Nə üçün?

– Fərasətli sahibkarlar sovrulmuş dənli yemi gecə deyil, nahar vaxtı verirlər.

– Sən haranın müəllimisən belə?

– Mal-qaranı qırmağı xoşlamıram. Bütün müəllimliyim elə budur!

– Amma küləşi daşıyırsan?

– Hər şeyin vaxtını bilmək lazımdır!

– Bu dəqiqə küləş yükləməyi boşla!

Serının rəngi ağardı.

– Yox, mən işdən əl çəkmərəm. Mənə işdən əl çəkmək olmaz.

– Bəri ver yabanı, köpək, çəkil, get, özünü xataya salma.

– Mən köpək deyiləm, xristianam. Küləşi daşıyıb çəkilərəm.

Özüm də birdəfəlik gedərəm.

– Yox, qardaş, çətin ki, gedəcəksən, bir az sonra da geri qayıdacaqsan.

Serı arabadan yəcrə atıldı, yabanı küləşin üstünə atdı:

– Deyirsən mən geri qayıdacağam?
 – Lap sən!
 – Yox, balam, sən özün qayıtma! Bəlkə, sən də əməllərini bilirik. Səni də, qardaş, sahibkar tərifləməyəcək...
 Darğanın ətli yanaqları qan kimi qızardı, gözünün ağı bərəldi.
 – Hə-ə! İndi belə oldu! Tərifləməyəcək? Bu saat də görüm, o nə vaxt olan işdir, nə üçün?
 Qorxudan qıçlarının dərhal ağırlaşdığını hiss edən Serı burnunun altında dedi:
 – Mənim dəməli bir şeyim yoxdur.
 – Yox, qardaş, yalan danışsən, deyəcəksən!
 Serı qəfildən qışqırdı:
 – Bəs un necə oldu?
 – Un?.. Hansı un, nə un?
 – Dəyirmandan gətirilən...
 Darğa Serının yaxasından möhkəm yapışdı. Bir anlığa ikisi də donub qaldı.
 Serı sakitcə soruşdu:
 – Sən nə edirsən, saçlarımdan yapışırsan? Məni boğmaq istəyirsən?
 Sonra da birdən qeyzlə bağırdı:
 – Di vur, vur, nə qədər ki, qızıqsan vur!
 Birdən dartınıb darğanın əlindən qurtararaq yabanı qapdı.
 Ətrafda heç kəs yox idi, buna baxmayaraq, darğa bar-bar bağırdı:
 – Uşaqlar! Yüyürün kətxudanın dalınca! Qulaq asın, o məni yaba ilə öldürmək istəyirdi, it oğlu!
 Yabanı qabağa əymiş Serı dedi:
 – Soxulma, burnun əzilər! İndi sizin üçün köhnə vaxt deyil!
 Lakin bu dəm darğa əlini yelləyib ona elə ilişdirdi ki, Serı kəlməyallaq küləşin içinə aşırıldı...
 Serı yenə də bütün yayı evdə oturub, Dumadan mərhəmət gözləyirdi. Bütün payız aylarında həyətdən-həyəyə gəzib dolaşaraq yonca biçininə gedən bir adam tapıb ona qoşulmaq ümidində idi... Bir dəfə kəndin ətrafında təzə bir taya yanmağa başladı. Yanğına ilk olaraq Serı gəlib, səsi tutulana qədər bağırdı, kirpikləri qarşalandı, yabalarla çəhrayıya çalan al-qırmızı nəhəng alova cumaraq, alışıb yanan üst qatları hər tərəfə çəkişdirən adamlara, su daşıyanlara

sərəncamlar verirdi, ona görə də, təpədən-dırnağa qədər islanmış Serı istinin, çatırtının, şırıltı ilə tökülən suyun, hay-küyün, daxmanın yanına qalaqlanmış müqəddəs surətlərin, çölləklərin, cəhrələrin, çulların, hönkür-hönkür ağlayan arvadların və kösövlənmiş söyüdlərdən tökülən qara yarpaqların arasında vurnuxan adamlara da sərəncamlar verirdi. Bir dəfə oktyabrda şiddətli yağışlarda və şaxtalı tufandan sonra göl donmuşdu; qonşunun axta donuzu donmuş təpədən sürüşdü; buzu sındırdı, batmağa başladı. Serı hamıdan qabaq yüyürə-yüyürə, donuzu xilas etmək üçün, tappıltı ilə suya atıldı. Amma buna baxmayaraq, donuz boğuldu, lakin bu əhvalat Serıya ixtiyar verdi ki, göldən yüyürə-yüyürə nöker otağına girib araq, tənbəki, qəlyanaltı tələb etsin. Əvvəlcə o, gömgöy göyərmişdi, dişi-dişinə dəyirdi, ağarmış dodaqlarını zorla tərpedirdi; öz paltarını çıxarıb, Koşelin paltarını geydi. Sonra özünə gəlib kefləndi, lovğalanmağa başladı. Yəcnə də, namus və nəcəbətə keçişə xidmət etməsi və keçən il qızını necə bacarıqla ərə verməsi əhvalatını söyləməyə başladı. O, masa arxasında oturmuşdu, acgözlüklə yemək yeyir, çiy vətçinə parçalarını uda-uda özündən razı halda danışdı:

– Yaxşı oldu. Qız, Matryuşkanı deyirəm, həmin bu Yeqorka ilə xəlvəti sözləşmişdi... Demək, sözləşdi, hey sözləşdi. Qoy olsun. Bir dəfə pəncərənin altında oturmuşdum, gördüm Yeqorka daxmanın yanından bir dəfə keçdi, ikinci dəfə də... mənimki isə sinə-sinə pəncərəyə yanaşdı... öz-özümə fikirləşdim, deməli ki, işi qurublar. Arvada dedim: sən burada mən-qaraya yem ver, mən də gedim – yığıncağa çağırıblar. Daxmanın dalındakı küləşin içində oturdum, oturub gözlədim. Birinci dəfə qar yağmışdı. Gördüm Yeqorka yenə aşağıdan sinə-sinə gəlir... Bəs qız, qız da peyda oldu. Keçdilər zirzəminin dalına, sonra yanbayandakı təzə, boş daxmaya sivişdilər. Mən bir az gözlədim...

Kuzma:

– Əcəb əhvalatdır! – deyərək izzirəblə gülümsədi.

Lakin Serı bunu tərif kimi, onun ağlına və hiyləgərliyinə məftunluq kimi qəbul elədi. Ona görə də, gah səsini ucaldıb, gah da bic-bic yavaşdıraraq sözüne davam etdi:

– Sən bir dayan, qulaq as, gör sonra nə olacaq. Dedim, bir az gözləyib onların dalınca cumdum... sıçradım astanaya oğlanı qızın üstündəcə yaxaladım! Onlar yamanca qorxdular – lap özlərini itirmişdilər.

Oğlan qızın üstündən qalxan kimi yerə sərildi, ördək kimi uzanmış qız isə donub qaldı... “Di yaxşı, deyir, indi kötəklə məni”, – bunu oğlan deyirdi. Dedim “sənin döyülməyin mənə lazım deyil...” Onun çuxasını da götürdüm, pencəyini də, bircə dizlikdə saxladım... Oldu anadangəlmə lüt... Hə, dedim, indi hara istəyirsən get... özüm də getdim evə. Gördüm o da gəlir dalımca. Qar da ağ, o da ağ, gedə-gedə fısıldayırdı... Çərəsi yox idi, – hara gedə bilərdi? Mənim Matryona Mikolovnam da mən daxmadan çıxan kimi çölə qaçmışdı! İtüb-batmışdı. Qonşu arvad lap Basovun yaxınlığında onun qolundan yapışib mənim yanıma gətirdi. Mən gözlədim ki, o dincəlsin. Sonra dedim: Biz kasib adamlarıq, yoxsa yox? Dinmədi. Sənin anan axmaqdır, yoxsa ağıllı? Yenə səs çıxmadı. “Sən bizi necə rüsvay etdin? Hə? sən özünün bir sürü düdəmələrini törədib tökəcəksən üstümə, mən də oturub gözü mü döyəcəyəm? Hə, başladım onun aşını bişirməyə, əlimin altındaca möhkəm qamçı vardı... sadəcə deyim ki, qızın bütün belini o ki, var qamçılıdım! Oğlan isə taxtın üstündə oturub qışqırırdı. Sonra da onun, oğlancığının dərslərini verməyə başladım...

Kuzma soruşdu:

– Evləndirdin?

Səri:

– Bəs nə bilmişdin! – deyib hiss etdi ki, başı dumanlanır, nimçədəki vetçina tikələrini yığışdırıb, şalvarının ciblərinə dürtüdü. Necə də toy oldu! Mən, qardaş, pul xərcləməkdə simiclik etmərəm...

Həmin axşamdan sonra Kuzma xeyli fikirləşdi: “Əcəb də hekayətdir!”

Hava isə pozulurdu. Yazmağa həvəsi yox idi, qəm-qüسسə artırdı. Ancaq bir adam xahişə gələndə sevinirdi. Basovdan bir neçə dəfə Qololobı gəlmişdi; bu, başına yekə şapka qoyan tamam dazbaş bir adam idi. Onun körpücük sümüyünü sındırmış qudasından şikayət yazdırmağa gəlmişdi. Burundan dul Butiloçka gəlib oğluna məktub yazdırdı, qadın başdan-ayağa cır-cındır içində idi, bütün paltarları yağışdan islanıb buza dönmüşdü. Diktə eləməyə başlayanda, gözünün yaşını axıdırdı.

– Serpuxov şəhəri, zadəgan hamamı nəzdində. Jeltuxinin evi...

Sonra da ağlayırdı.

Kuzma kədərlə qaşını çatıb, çeşməyinin üstündən qocasayağı Butiloçkaya baxa-baxa soruşdu:

– Sonra? Hə, yazdım. Sonra nə yazım?

Butiloçka pıçıldı ilə:

– Sonramı? – deyər soruşdu, özünü olə almağa çalışaraq sözüne davam etdi.

– Gerisini, mənim əzizim, rəvan yaz... Deməli ki... şəxsən Mixail Nazariç Xlusovun... özünə çatdırırsınlar...

Sonra da gah dayana-dayana, gah da ara vermədən sözüne davam etdi.

– Bizim əziz və sevimli oğlumuz Mişaya məktub! Sən niyə bizi yaddan çıxarıbsan, Mişa, sizdən heç xəbər-ətər yoxdur...

Sən özün bilirən, biz qəsəbədə yaşayırdıq, amma indi bizi buradan qovurlar, bəs indi biz hara gedək... Bizim əziz oğul balamız, Mişa, biz Allah-təalanın xatirinə sizdən xahiş edirik, siz lap tezliklə evə gələsiniz...

Yenə göz yaş axıda-axıda pıçıldıdı:

– Biz burada sizinlə heç olmazsa dəyə düzəldərik, öz sınaçağımız olar...

Tufanlar və buz kimi soyuq, şiddətli yağışlar toranlığa bənzəyən günlər, malikanənin, üstünə xırda sarı akasiya yarpaqları səpələnmiş palçığı, Durnovka ətrafında ucsuz-bucaqsız torpaqlar, payız şumları və onların üzərində ara vermədən hərəkət edən qara buludlar bu lənətə gəlmiş ölkəyə qarşı yenə də usandırıcı nifrət duyğusu oyadırdı; elə bir ölkə ki, səkkiz ay boran-çovğun olur, dörd ay isə yağış yağır; elə bir yer ki, adam təbii ehtiyacını rəf etmək üçün ya axura getməli olur, ya da albalı bağına; havalar pozulanda qonaq otağını bağlayıb zala köçmək, bütün qışı zalda keçirmək lazım gəlirdi; Kuzma buradaca nahar edir, papiros çəkir, uzun gecələri tutqun mətbəx lampasının qarşısında keçirir, əynində çuxa, başında papaq bucaqdan-bucağa, var-gəl edirdi. Kuzmanın bu geyimi, dəlik-deşikdən içəri dolan soyuq və küləkdən onu zorla xilas edirdi. Bəzən ağ neft tədarük etməyi unudurlar, belə halda Kuzma toranlıqda çiraqsız qalırdı; axşamlar isə şam qalığını ancaq ona görə yandırır ki, kartof şorbası və isti darı yarması ilə şam etmək mümkündür olsun; yeməyi ona qaşqabaqlı, dinməz Cavan qız verirdi.

Kuzma bəzən fikirləşirdi: “Hara çıxıb gedim?”

Yaxınlıqda cəmi üç qonşu vardı: biri knyaz arvadı olan Şaxova qarı idi. Bu qadın hətta zadəganların başçısını da qəbul etmir, onu

törbiyəsiz adam hesab edirdi. İkincisi, istefaya çıxmış jandarm Zakrjevski idi. Bu, babasilli və kinli bir adam idi. O heç kəsi evinin kandarına da buraxmazdı. Nəhayət, daxmada yaşayan, kiçik malikanə sahibi zadəgan Basov idi. O, sadə bir arvadla evlənmişdi, özü də ancaq boyunduruqlardan və mal-qaradan danışırdı. Kolodezi keşişi Pyotr bir dəfə Kuzmanın yanına gəlmişdi – Durnovka camaatı ibadət üçün onun kilsəsinə gedirdi, lakin nə Kuzma onunla tanışlıq əlaqəsi saxlamaq istədi, nə də o, Kuzma ilə. Kuzma keşişi ancaq çaya qonaq etdi. Keşiş masanın üstündə samovar görəndə dilxor oldu, bərkdən şaqıldayıb güldü:

Samovar? Çox gözəl! Görürəm ki, siz qonaqlığa səxavətli adam deyilsiniz!” Həm də ki, bərkdən gülmək ona heç yaraşmırdı; elə bil ki, ucaboy, ariq, çiyin sümükləri iri, oynaq gözlü, qara gur saçlı bu adamın əvəzinə kim isə başqa bir adam şaqıldayıb güldü.

Kuzma qardaşigilə də az-az gedirdi. Qardaşı isə onun yanına ancaq bir şeydən dilxor olanda gəlirdi. Tənhalıq elə ümitsiz idi ki, bəzən Kuzma özünü Şeytan adasında Dreyfus Serı kimi, yoxsul, zəif iradəli idi, bütün ömrü boyu işləmək üçün isə xoşbəxt günlər intizarında idi.

İlk dəfə qar yağan kimi Serı hara isə yollanıb, bir həftə görünmədi. Evə qayıdanda qanıqara idi.

Qonşular soruşdular:

– Olmaya yenə Rusanovun malikanəsinə getmişdin?

Serı cavab verdi:

– Getmişdim.

– Nə üçün?

– Məni dilə tutmuşdular ki, onlarda işləyim.

– Məlumdur. Razi olmadın?

– Mən onlardan axmaq deyiləm, ömrüm boyu da axmaq olmayacağam!

Beləliklə də, Serı papağını çıxarmadan, yenə uzun müddət skamyada əyləşdi. Toranlıqda onun daxmasına nəzər salanda adamı qəm-qüssə basır, qolbi sıxılırdı. Qar basmış enli dərədən o tərəfdə Durnovka, toranlıqda onun cansıxıcı həyət-bacalarındakı mərəkləri qaralırdı. Lakin axşam olur, evlərdə işıqlar yanmağa başlayırdı; adama elə gəlirdi ki, daxmalarda dinclik, rahatlıq hökm sürür. Yalnız Serının daxması qaralır, adama ağır təsir bağışlayırdı. Ölüm sükutu

çökmüş bu daxmadan səs-səmir eşidilmirdi. Kuzmaya məlum idi; əgər adam onun yarıcaq qaranlıq dəhlizinə çıxsaydı, özünü demək olar vəhşi heyvan məskəninin astanasında hiss edərdi – oradan qar qoxusu gəlirdi. Damin dəşiklərindən tutqun səma görünürdü, çatılara birtəhər, adda-budda tökülmüş peyin və çırpılar küləkdə xışıldayırdı; əli ilə yoxlaya-yoxlaya əyilmiş divarı tapıb qapını açan olsaydı, soyuqda, qranlıqda azca işaran donmuş kiçik pəncərə ilə üz-üzə gələrdi... Heç kəs görünməsə də, başa düşmək olurdu. Ev sahibi skamyada əyləşib – çubuğunun odu qızdırır. Onun arvadı – dinc, dinməz bir az sarsaq qadın idi. O, solğun, acından yuxulu, raxit xəstəliyinə mübtəla uşağın yırğalandığı cırıldayan nənini yavaşca tərpedirdi. Uşaqlar azca isti olan sobanın üstünə yığışib, pıçıltı ilə, bir-birinə nə isə söyləyirdilər. Taxtın altındakı çürümüş küləşin içində keçiyə donuz potası qımıldanır, xışiltı salırdı, onlar yaman dostlaşmışdılar. Adam daxmada qəddini düzəltməkdən dəhşətə gəlirdi, ona görə ki, başı mütləq tavana toxunacaqdı. Dönmək istəsəydi, qorxa-qorxa dönməli idi; astanadan qarşıdakı divaradək cəmi beş addım idi.

Qaranlıqdan yavaş səs eşidilirdi:

– Kimsən, ay gə-ə-lən?

– Mənəm.

– Olmaya Kuzma İlyiçdir?

– Özüdür.

Serı çəkildi, skamyada Kuzmaya yer verirdi. Kuzma əyləşir, papiros yandırır. Yavaş-yavaş söhbət başlanırdı. Qaranlıqdan zinhara gəlmiş Serı aciz, qəmgindi, zəif adam olmasını etiraf edirdi. Bəzən səsi titrəyirdi...

Uzun çəkən qarlı qış başlanmışdı.

Göyümtül-tutqun səma altında solğun ağaran tarlalar genişlənməmişdi; daha geniş, daha boş və xəlvət görünürdü. Daxmalar, samanlıqlar, həyət-baca, mərəklər təzəcə yağmış qarda aydın görünürdü. Sonra çovğunlar başlandı, o qədər qar sovurub gətirdi ki, kənd dəhşətli şimal gөрkəmi aldı; ancaq daxmaların qapıları və kiçik pəncərələri qaralırdı; onların üzərinə qalaqlanmış qarın altında həyət-bacanı basmış qalın qarın içində zorla seçilirdi. Çovğunlardan sonra, tarlaların bərkimiş, xarlanmış boz qarı üzərində sərt soyuq küləklər əsməyə başladı; məndəcərlərə kimsəsiz palıd

pöhrelıklarının son qəhvəyi yarpaqlarını silkələyib tökdü; qədimlərdən bəri ovçuluq edən Taras Milyayev, dovşanların bol-bol izləri düşmüş dərin qar qalaqlarına bata-bata ov dalınca yollandı, su daşınan çölləklərə qoyulmuş arabalar buz bağlamış qayalara döndü; donmuş göldən su götürmək üçün açılmış deşiklərin ətrafında buz bağlamış sürüşkən təciklər əmələ gəlmişdi; qar yığınları üzərindən yollar hamarlanmışdı – qış günləri sabitləşdi. Kənddə yoluxma xəstəliklər: çiçək, isitmə, skarlatina başladı...bütün Durnovkanın su içdiyi buz deşiklərinin ətrafında, yubkalarını gömgöy göyərmiş çilpaq dizlərindən yuxarı qaldıraraq başlarını qalın bürümüş, çarıqları islanmış arvadlar bellərini büküb bütün gün qoxumuş qarabulanıq suyun kənarında dayanırdılar. Onlar içində kül olan qazanlardan özlərinin boz poskon köynəklərini, kişilərinin qalın kətan parçadan tikilmiş şalvarını, nəcisli uşaq bələkbağlarını çıxarıb, onları yaxalayır, döyəcləyirdilər; bir-birini səsləyib, deyirdilər ki, əllərim soyuqdan donub, Matyutinlərin həyətinə bir arvad isitmə içində can verir, Yakovun gəlininin boğazı şişib... Hava saat üçdə qaralırdı; qıllı köpəklər az qala qar qalaqları səviyyəsində olan damlarda oturmuşdular. Bu itlərin nə yeyib dolandıqlarını heç kəs bilmirdi. Buna baxmayaraq, onlar sağ-salamat və hətta qapağan idilər.

Malikanədə tezdən oyanırdılar. Dan yeri ağaranda, göyümtül toranlıqda, daxmalarda işıq yandırılırdı, sobalar qalanır, küləş damların bacalarından yavaş-yavaş qatı ağımtıl tüstü qalxırdı, boz pəncərələr donmuş əlavə tikilidə isə hava dəhliz kimi soyuyurdu. Kuzmanı bu vaxt yuxudan qapının taqqıltısı və Koşelin həyətdən daşıyaraq gətirdiyi donmuş, qar basmış küləşin xıçıltısı oyadırdı. Koşelin – sübh tezdən oyanmış, acqarına soyuqdan donmuş adamın yavaş, boğuş səsi eşidilirdi. Samovarin borusunu bərkədən taqqıldadan Cavan qız Koşellə acıqlı-acıqlı pıçıldayırdı. Qız, tarakanların adamın əl-ayağını dişləyib qanadan nökrə otağında deyil, dəhlizdə yatırdı. Bütün kənddə əmin idi ki, bu əbəs deyildir. Cavan qızın payız müddətində nə cür iztirablara məruz qaldığını kənd camaatı yaxşı bilirdi. Dinməz Cavan qız rahibdən də ciddi və qəmgin idi. Lakin nə olsun? Kənddə camaatın nə danışdığını Odnovorka Kuzmaya söyləmişdi; ona görə də Kuzma yuxudan oyananda həmişə bunu xəcalət çəkə-çəkə nifrətlə xatırlayırdı. O, yumruğu ilə divarı döyəcləyib bildirdi ki, samovar gözləyir, özü də boğazını

arıda-arıda maxorka çəkirdi: bu, onun qəlbinə təskinlik verir, sinəsini yumşaldırdı. O, kürkün altında uzanır, istidən ayrılmaq istəməyərək, maxorka çəkə-çəkə düşünürdü: “Həyasız camaatdır! Axı mənim qızım yaşındadır...” Divarın o tərəfində Cavan qadının yatması, onu ancaq ata məhəbbəti ilə həyəcanlandırırırdı. Gündüz qadın çox ciddi olurdu, az danışdı, yatanda onun çöhrəsində nə isə bir uşaq ifadəsi, qəmginlik, tənhalıq ifadəsi görünürdü. Lakin kənd camaatı bu zərif duyğuya inanardımı? Hətta Tixon İlyiç də inanmırdı. O bəzən nə isə çox təəccüblü gülümsəyirdi. O elə həmişə ctibar etməyən, şübhələnən adam idi. Şübhələrini qaba tərzdə bürüzə verirdi. İndi isə aqlını lap itirmişdi: ona nə desələr, – hər sözə, hər şeyə bircə cavabı vardı:

– Eşidibsenmi, Tixon İlyiç? Deyirlər, Zakrjevski katar naxoşluğundan ölür. Oryola aparıblar.

– Yalandır. Biz o katarın nə olduğunu bilirik!

– Axı mənə feldşer deyib.

– Sən də onun dediyinə çox qulaq as.

Ona deyirdilər:

– İstəyirəm qəzetə abunə yazdırım. Xahiş edirəm mənə maaşım hesabına on manat ver.

– Hm! Sən bir ona bax, başına yalan-palan doldurmaq həvəsilə düşüb. Bir də ki, doğrusu, mən özümlə cəmi-cümlətani on beş qəpikmi, yoxsa bilmirəm, on qəpik pul götürmüşəm...

Kirpiklərini gözünün üstünə salmış Cavan qız içəri girirdi:

– Unumuz lap az qalıb, Tixon İlyiç.

– O yəni necə olur – az, yox, yalan deyirsən, arvad!

Sonra da qaşlarını çatırdı, – un heç olmazsa üç gün də çatmalı idi, – deyər sübut etməyə çalışaraq, tez-tez gah Kuzmaya baxırdı, gah da Cavan qıza. Hətta bir dəfə də gülümsəyib soruşdu:

– Bəs o niyə qızardı?

Səhərlər yuyunmaq Kuzmanın heç xoşuna gəlmirdi. Dəhlizdəki küləş şaxtadan soyuyurdu, əlüzuyunda buz şüşə qırığı kimi üzürdü. Kuzma bəzən ancaq əlini yuyub çay içməyə otururdu; yuxudan oyananda lap qoca görünürdü. Natəmizlikdən və soyuqdan payız ərzində olduqca arıqlamış, saçları ağarmışdı. Əlləri sıx-qalaşmış, dərisi lap nazılmışdı, dərisini nə isə xırda bənövşəyi ləkələr basmışdı.

Tutqun səhərçağı idi. Bərkimiş boz qarın altında kənd də boz görünürdü. Samanlıqların damları altındakı tirlərdən asılmış dəyişəklər donmuş boz liflərə bənzəyirdi. Daxmaların yanında hər şey donurdu, – çirkab tökürdülər donurdu, kül tökürdülər həmçinin. Cır-cındırlı uşaqlar daxmalarla samanlıqların arasında küçə ilə məktəbə tələsirdilər, ayağı çarılı uşaqlar qar qalaqlarına qalxır, sonra da oradan sürüşürdülər; hamısının əlində, içərisində qrifel taxtası ilə çörək olan kətan kisə var idi. Qarşı tərəfdən əynində köhnə çuxa olan qoca, xəstə, qarəsifət Çuqunok gəlirdi; o, ayaqlarına donub taxtaya dönmüş, donuz dərisindən haşiyələri olan eybəcər keçə çəkmələr geymişdi; qarmaqlarından ikiqulplu çəllək asılmış çiyin ağacının ağırlığı altında qocanın dizləri bükülürdü; kiminsə su daşıyan yabısı təpəcikdən-təpəciyə addaya-addaya, yırğalana-yırğalana yeriyir, ağzına küləş tıxanmış, çalxalanan çəlləkdən su sıçrayırdı; bir-birindən gah duz, gah darı, gah da qoğal, yaxud xəşil bişirmək üçün bir çalov un borc alan arvadlar keçib gedirdilər. Xırmanlar boş idi – Təkcə Yakovun mərəyinin darvazasından tüstü qalxırdı: o, varlı mujikləri təqlid edərək taxılı qışda döyürdü. Xırmanlardan o tərəfdə, həyət-bacalardakı çıpaq söyüdlərin arxasında, ağımtıl alçaq səmanın altında qarlı çöl, xarlanmış dalğavari qar basmış boz biyaban uzanırdı.

Kuzma bəzən səhər od kimi isti olan kartof, yaxud da dünəndən qalan turş kələm şorbası yemək üçün Koşelin yaşadığı nökr otağına gedirdi. O, bütün ömrünü keçirmiş olduğu şəhəri xatırlayırdı, özü də heyrət edirdi: şəhər onu qətiyyənlə cəlb etmirdi. Şəhər Tixonun ən çox arzuladığı yer idi; o, kəndə bütün varlığı ilə nifrət edirdi, ondan zəhləsi gedirdi. Kuzma özündə ancaq nifrət hissi oyatmağa səy edirdi. Özünün həyat və məişətinə indi, əvvəlkindən daha artıq nəzər salırdı: o, Durnovkada lap vəhşiləşmişdi – çox vaxt əl-üzünü yumurdu, bütün gün çuxasını əynindən çıxarmırdı, Koşel ilə bir kasadan xörək yeyirdi. Lakin hər şeydən bəteri bu idi ki, onu gündən-günə, saatdan-saata qocaldan güzəranından qorxmasına baxmayaraq, hiss edirdi ki, bu cür güzəran hər halda xoşuna gəlir; düşünürdü ki, o, məhz elə bir yola qayıtmışdır ki, bu yol, ola bilsin, elə anadan olan gündən onun boyuna biçilmişdir. Görünür, onun damarlarında durnovkalılar qanının axması əbəs deyildi!

Səhər yeməyindən sonra Kuzma bəzən malikanədə, yaxud da kənddə gəzinirdi. Yakovun xırmanına, Serinin daxmasına, yaxud da

Koşelin yanına gedirdi, onun cadugər şöhrəti qazanmış qarısı tək yaşayırdı; bu, ucaboy, olduqca arıq, yamanca dilli-dilavər bir qadın idi; qaba və kəskin danışdı, mujik kimi çubuq çəkirdi; sobanı yandırır taxtın üstündə oturur, ağır, qara çarılıq nazik, uzun qıçını yellədə-yellədə çubuq sümürürdü. Bütün pəhriz müddətində Kuzma iki dəfə səfərə çıxmışdı – poçta və qardaşının yanına getmişdi. Bu səfərlər də çox ağır keçmişdi. Kuzma elə donmuşdu ki, heç duya da bilmirdi bədəni var, yoxsa yoxdur. Onun kürkü çox köhnə olduğu üçün sürtülmüş, tükü tökülmüşdü. Çöldə isə külək şiddətli, amansızdı. Durnovkada oturub qalandan sonra, qışın təmiz havasında, saxtada nəfəs almaqdan doymaq olmurdu. Kəndi uzun müddət seyrə dalandan sonra qar basmış boz düzənlik onu heyrətə salırdı, qış sayağı göy rəngə boyanmış ucsuz-bucaqsız ənginliklər şəkillərdə təsvir olunan kimi, gözəl görünürdü. Arabaya qoşulmuş at şiddətli küləyə qarşı finxıra-finxıra qaçır; donmuş kəsəklər, atın nallanmış ayaqları altından qalxıb xizəyin qabaq tərəfinə taqqıltı ilə dəyirdi. Qaramtıl-bənövşəyi yanağı donmuş Koşel boğazını nəşə ilə arıdaraq, sürətlə hərəkət edən arabanın qozlasından sıçrayır, sonra yenə də yanakı şahnişinə atılırdı. Lakin külək iliyinə işləyirdi; qarlı qarışmış küləşin içinə soxduğu ayaqları sızıldayırdı, donurdu, alını və almacıq sümükləri bərk ağrıyırdı... Ulyanovkadakı alçaq tavanlı poçt kontorunda isə, ən ucqar hökumət idarələri necə darıxdırıcı, cansız olursa, o cür darıxdırıcı, cansız idi. Kontordan çürüntü, surqə qoxusu gəlirdi; cır-cındırlı poçtalyon ştempeli taqqıldadaraq; qaşqabaqlı Saxarov mujiklərin üstünə bağırır, acıqlanırdı ki, ona beş dənə toyuq, yaxud da bir pud un göndərmək Kuzmanın ağına gəlmir. Tixon İlyiçin evinin yanında onu parovoz tüstüsünün qoxusu həyəcanlandırır; ona xatırladırdı ki, dünyada şəhərlər, adamlar, qəzetlər, yeniliklər mövcuddur. Qardaşı ilə söhbət etmək, onun evində dincəlmək, qızınmaq onun üçün xoş olardı. Lakin söhbət baş tutmurdu. Qardaşını dəqiqəbaşı dükana çağırırdılar, təsərrüfat işləri üçün müraciət edirdilər; o özü də ancaq təsərrüfat barədə, yalan sözlər, mujiklərin əclafıqları və kin-küdurəti haqqında – malikanəni tezliklə başdan cləmək zərurəti haqqında danışdı. Nastasya Petrovna yazıq, acınacaqlı vəziyyətdə idi. Qadın, görünür, əridən yamanca qorxmağa başlamışdı; yersiz olaraq söhbətə qarışır, yersiz olaraq onu tərifiyləyirdi, – onun ağılı, iti təsərrüfatçılıq qabiliyyətini tərifiyləyib deyirdi ki, o, təsərrüfatın hər bir cəhətinə, hər bir işinə özü qarışır. Qadın:

– Onun hər şeydən başı çıxır, hər şeyə göz yetirir, fikir verir! – deyirdi; Tixon İlyiç onun sözünü kobudluqla kəsirdi. Bir saat davam edən bu cür söhbətdən sonra Kuzma evə, malikanəyə qayıtmaq istəyirdi. Kuzma evə gedəndə yolda, Tixonun qaşqabaqlı və acıqlı sifətini, onun qaradınməzliyini, hər şeydən şübhələnməsini və eyni bir şeyi usandırıcı tərzdə təkrar etməsini xatırlayıb, burnunun altında deyirdi: “O, dəli olub, vallah–billah, dəli olub!” Sonra da Koşelə, ata qışqırır, öz yoxsul evində qəm–qüssəni də, köhnə soyuq paltarını da gizlətməyə tələsirdi...

Milad günündən xaçaçuranadək davam edən günlərdə Basovdan Kuzmanın yanına İvanuşka gəlməyə başlamışdı. Bu, çox qocaldığı üçün ağıl çəmşmiş köhnəpərəst bir mujik idi; ağarmış pırtlaşıq saçlı başını heç vaxt qaldırmazdı. Doxsan ikinci ildə baş vermiş və geniş yayılmış vəba xəstəliyi vaxtı İvanuşkanın çox böyük ailə üzvlərinin hamısı qırılmışdı. Sağ qalan təkçə soldat oğlu idi; indi o, Durnovkanın yaxınlığında dəmir yolda keşikçi işləyirdi. Ömrünün axırına qədər oğlunun da yanında yaşaya bilərdi, lakin İvanuşka veyllənməyi, dilənməyi üstün tutmuşdu. Bu əyripəncə qoca sol əlinə ağacla papaq, sağ əlində kisə, başıaçıq – başında qar ağarırdı, – həyətləri gəzib–dolaşırdı. – İtlər nədənsə ona hürmürdülər. O evə girib burnunun altında: “Allah bu evə bərəkət versin” – deyərək divarın yanında yerə otururdu. Kuzma gözünü kitabdan çəkib, çəsməyinin üstündən ona heyrotlə, çəkinə–çəkinə elə baxırdı ki, clə bil otaqda görünməsi təəccüblü olan vəhşi çöl heyvanına baxırdı. Ayaqları çarıqlı Cavan qız, kirpiklərini salıb, yumşaq addımlarla yeri–yeriyə mülayim, nəvazişkar təbəssümlə gəlir, İvanuşkaya bir kasa bişmiş kartof və duzdan bozaran böyük tikə çörək verir, özü də qapının üst tirinin yanında dayanırdı. Qadın çarıqda gəzirdi, çiyinləri dolğun, kürəyi enli idi, onun solğun, gözəl çöhrəsi kəndli sayağı elə sadə və clə qədimi idi ki, clə bil o, İvanuşkaya heç ayrı cür deyil, ancaq baba deyə müraciət edə bilərdi. Cavan qız gülümseyərək, – o yalnız həmin bu qocaya baxanda gülümseyirdi, – yavaşdan deyirdi:

– Ye, ye, baba.

Qoca isə başını qaldırmadan, onun nəvaziş və mehribanlığını ancaq səsindən duyaraq, cavabında həzin–həzin imildəyir, bəzən burnunun altında deyirdi: “Allah sənə kömək olsun, mənim nəvəm”, qoca əlinin yəndəmsiz hərəkəti ilə üzünə geniş xaç vurub

acgözlüklə yeməyə başlayırdı. Onun ağarmış olan qeyri–bəşəri sıx və gur saçlarında qar əriyirdi. Çarıqlarının suyu döşəməyə axırdı. Çirkli paskon köynəyinin üstündən geydiyi köhnə, boz çuxasından toyuq hininin qoxusu gəlirdi. Uzun illər davam edən işdən eybəcərleşmiş biçimsiz kobud əlləri, bükülməyən barmaqları kartofları çətinliklə götürə bilirdi.

Kuzma ucadan soruşdu:

– Yəqin, təkçə çuxada gəzmək soyuqdur, cləmi?

İvanuşka saçlarının örtüyü qulağını Kuzmaya tərəf çevirib zəif səsle:

– Nə? – deyə səslənirdi.

– Yəqin, sənə soyuqdur, üşüyürsən, cləmi?

İvanuşka fikirləşirdi. O, dayana–dayana cavab verirdi:

– Nədən soyuqdur? Soyuq–zad deyil... Qədimlərdə bundan bətor soyuq olurdu.

– Başını qaldır, saçlarını düzəlt!

İvanuşka başını yavaş–yavaş bulayırdı.

– İndi, qardaş daha qaldıra bilməzsən... yerə tərəf əyilir.

Qoca özünün tük basmış dəhşətli sifətini, qıyılmış xırdaca göz–lərini qəmgin və sönük təbəssümlə qaldırmağa çalışırdı.

Yeyib doyandan sonra köksünü ötürür, xaç vurur, dizlərinə tökül–müş qırıntıları yığıb yeyirdi; sonra yan–yörəsinə əl gəzdirib kisəsini, ağacını və papağını axtarırdı; tapıb arxayınlaşandan sonra, aram–aram söhbətə başlayırdı. Qoca bütün günü dinməz otura bilərdi, lakin Kuzma ilə Cavan qız ona suallar verirdilər. O isə yuxuda imiş kimi, haradansa uzaqlardan cavab verirdi. Qoca özünün ləng, ağır qədim dili ilə söyləyirdi ki, deyirlər, çar tərədən–dırnağa qədər qızıldandır, padşah balıq yeyə bilmir – “lap ağdır” ki. İlya pcyğəmbər bir dəfə göyü yarib yerə yıxıldı: “yamanca ağır imiş”; İvan Krestitel qoyun kimi qılı doğulmuşdur; özü də xaç suyuna çəkəndə, xaç oğulluğunu “huşa gətirmək üçün” dəmir qoltuq ağacını onun tərəsinə ilişdirmişdir; hər bir at ildə bir dəfə, Flor və Lavr günü adam öldürməyə çalışır; söyləyirdi ki, qədimlərdə çovdarlar elə olurdu ki, heç sürünə bilmirdi; əvvəllər hər adam gündə iki desyatın biçirdi; deyirdi ki, onun bir axta atı var idi, elə qüvvətli idi ki, elə dəhşətli idi ki, onu “zəncirdə” saxlayırdılar; bir dəfə altmış il bundan qabaq, onun, İvanuşkanın, clə bir əyməsini oğurladılar ki, onu heç iki manata da satmazdı...

Qoca möhkəm surətdə inanmışdı ki, onun ailəsi vəbadan qırılmamışdı, ona görə qırılmışdı ki, onun ailəsi vəbadan qırılmamışdı, ona görə qırılmışdı ki, yangından sonra təzə daxmaya köçmüşdü, orada əvvəlcə xoruzun gecələməsinə imkan vermədən özü gecələmişdi; o öz oğlu ilə birlikdə ancaq təsadüfən xilas olmuşdu: mərəkdə yatmışdı... Axşamçağı İvanuşka heç bir havaya əhəmiyyət vermədən, səhərə qədər qalmaq haqqında heç bir öyüd-nəsihətə qulaq asmayaraq qalxıb gedirdi... Ona görə də özünü bərk soyuğa verib, Xaçaçurun günləri ərəfəsində oğlunun gözətçixanasında öldü. Oğlu onu yola gətirmək istəyirdi ki, dini ayin icra etsəm ölürəm; halbuki o, qəti qərara gəlmişdi ki, ölümü yaxın qoymasın. Qoca günlərlə huşsuz uzanıb qalırdı, lakin hətta sayıqlayanda da gəlindən xahiş edirdi ki, əgər ölüm qapını döysə desin ki, o, evdə yoxdur. Bir dəfə gecə özünə gəldi, qüvvəsini toplayıb sobadan enərək, qəndilin işıq saçdığı müqəddəs surətin qarşısında diz çökdü. O, köksünü ötürür, burunun altında xeyli danışaraq təkrar edirdi: “Xudaya, pərvərdigara, bağışla mənim günahlarımı...” Sonra fikrə getdi, başını döşəməyə əyib xeyli susdu. Birdən qalxıb, qətiyyətlə dedi: “Yox, təslim olmaram!” Lakin səhər gördü ki, gəlin piroq bişirmək üçün xəmir yoğurub yaxır, sobanı bərk qızdırır...

Qoca titrək səslə soruşdu:

– Olmaya məni basdırmağa hazırlayırsan?

Gəlin dinmədi. O yenə qüvvəsini topladı, yenə sobanın üstündən endi, dəhlizə çıxdı. Hə, doğru imiş, – divara, üzərində səkkiz guşəli ağ xaçlar olan, dik dayanan böyük bir tabut söykədilmişdi! Bunu görəndə qoca, otuz il bundan əvvəl, qonşusu qoca Lukyanın başına gələn əhvalatı xatırladı. Lukyan naxoşlanmışdı, ona tabut almışdılar – o da yaxşı, bahalı tabut idi, – şəhərdən un, araq, duzlu suf balığı alıb gətirmişdilər. Lukyan isə oturma-durma birdən sağaldı. Tabutu neyləyirdilər? Çəkilən xərc bəs necə olaydı? Sonra bu xərcə görə beş il Lukyana lənət oxudular, məzəmmət edə-edə kişini o dünyaya göndərmək istəyirdilər... İvanuşka bunu xatırlayıb başını aşağı salaraq, itaətkarlıqla daxmaya girdi. Gecə isə, huşunu itirmiş halda arxası üstə uzanıb, titrək səslə, qəmgin-qəmgin oxumağa başladı, getdikcə də səsi yavaşlırdı, – birdən dizləri əsdi, pəltəklədi, köksünü ötürüb, döşünü dik qaldırdı, açıq dodaqları köpükləndi, donub qaldı...

İvanuşkanın ucbatından Kuzma az qala bir yay yatağa düşdü. Xaçaçuran günün səhəri deyirdilər ki, quş göydəcə donur, halbuki Kuzmanın heç keçə çəkməsi də yox idi. Buna baxmayaraq, o, ölüyə baxmağa getdi. Onun təmiz poskon köynəyinin üstündə, nəhəng sinəsindən aşağıda çarpazlanmış əllərini, bütöv səksən il ərzində ibtidai-ağır işdən əmələ gəlmiş qabarlar ilə eybəcərləşdirmişdi ki, elə qaba və dəhşətli idi ki, Kuzma tələsik üzünü yana çevirdi. İvanuşkanın saçlarına, onun cansız vəhşi sifətinə isə Kuzma heç gözcü da baxa bilmədi; ağ kolenkoru tez saldı. Qızınmaq üçün araq içib, alovlanan sobanın qabağında oturdu. Gözətçinin evi isti və bəyramsayağı təmiz idi, üstünə kolenkor çəkilmiş enli bənövşəyi tabutun üzərindəki, bucaqdakı qara müqəddəs surətə yapışdırılmış mum şamın qızıl rəngli alovu titrəyirdi. Yusifin qardaşları tərəfindən satılması təsvir olunmuş bayağı şəklin əlvan rəngləri parıldayırdı. Gülərzümlü soldat arvadı bir pud ağırlığında çuqun sapılcaları tutqac-la asanca qaldırıb, sobanın içinə qoyur, hökumətin verdiyi odun barədə şən-şən danışır, özü də təkidlə deyirdi ki, əri kənddən qayıdanadək otursun. Lakin Kuzma titrədirdi: sifəti od kimi yanırdı, donmuş bədəninə zəhər kimi yayılan araqdan səbəbsiz olaraq gözləri yaşarmağa başlamışdı. Canı qızmamış Kuzma torpağı bərkimmiş çala-çuxur, ağarmış çöllərlə Tixon İlyiçin yanına yollandı. Qırov basmış, ağımtıl tükləri qıvrım-qıvrım olan axta at yeyin gedirdi; heyvanın dalağı lökküldəyirdi; burun pərlərindən çıxan boz buxar elə bir borudan çıxırdı; xizək səslənirdi; bərkimmiş qarda dəmirli cingildəyirdi; arxada, şaxtalı dairələr içərisində, alçaqda dayanmış günəş saralırdı; qabaqdan, şimal tərəfdən nəfəsi tənqişdirən soyuq külək əsirdi; qəliz, qıvrım qırovda nişan payaları əyilirdi; iri boz tənək quşları atın qarşısında sürü ilə uçar, işıldayan yola səpələnir, donmuş peyini dimdikləyir, təzədən havaya qalxır, sonra yenə səpələnirdi. Kuzma onlara ağırlaşmış, ağ kirpiklərinin arasından baxırdı; hiss edirdi ki, bağının və saqqalını ağ tüklər basmış, taxtaya dönmüş sifəti milad bayramı günlərində taxılan maskaya bənzəməyə başlayıb... Günəş qüruba enirdi; qar qalaqları narıncı parıltı içərisində ölgün yaşıl rəngə çalırdı, onların tənəsindən və diş-diş olmuş yerlərindən mavi kölgələr uzanırdı... Kuzma atın başını birdən döndərüb, onu geriyyə, evə tərəf sürdü. Günəş batmışdı, evə, qırov bürümüş boş şüşələrdən tutqun işıq düşürdü, göyümtül toran çökmüşdü, heç kəs

görünmürdü; hava soyuq idi. Bağa açılan pəncərənin yanından asılmış qəfəsdə qarquşu ölmüşdü, qanadlarını açıb, qırmızı çinədanı şişmiş halda, ayaqları yuxarı düşüb qalmışdı.

Kuzma:

– İşi bitib, – deyərək, qarquşunu tullamağa apardı. Donmuş qarla örtülmüş, qışın soyuğu bürümüş çölün ortasında bütün dünyadan bu qədər uzaq düşmüş Durnovka bu qəmli axşamçağı qəflətən onu dəhşətə saldı. Əlbəttə! Od kimi isti başı hərlənirdi, ağırlaşmışdı; o bu saat uzanıb daha qalxmayacaqdır... Cavan qız əlində vedrə, qarın üstündə çarıqları xırtıldağa-xırtıldağa artırmağa yanaşırdı.

Kuzma qızdan mehriban bir söz eşitmək ümidi ilə ona mehribanlıqla dedi:

– Mən naxoşlamışam, Duniuşka!

Lakin Cavan qız laqeydliklə, könülsüz cavab verdi:

– Bəlkə, samovar qaynadım?

Heç harası ağrıdığını da soruşmadı. İvanuşka haqqında da bir şey soruşmadı... Kuzma qaranlıq otağa qayıtdı, bütün bədəni əsə-əsə divanda uzanaraq dəhşət içində düşünürdü ki, bəs indi təbii ehtiyac üçün bayıra getmək lazım olsa, o hara gedəcəkdir... Beləliklə də axşamlar gecələrə, gecələr günlərə qarışdı, günlərin haqq-hesabı itdi...

İlk gecə, təqribən saat üçdə, Kuzma oyanıb, su istəmək üçün yumruğu ilə divarı döydü, yuxuda bərk ürəyi yanırdı; bir də düşürdü ki, görəsən, qarquşunu atıblar, yoxsa yox, bu fikir ona əzab verirdi. Lakin divarın döyülməsinə cavab verən olmadı. Cavan qız gecələmək üçün nökr otağına getmişdi. Kuzma xatırladı, hiss etdi ki, o bərk naxoşlayıb, onu elə qəm-qüسسə bürüdü ki, elə bil qəbirdə uzanmışdı. Deməli, qar, küləş və boyunduruq qoxusu gələn dəhlizdə heç kəs yox idi! Demək, o, naxoş və aciz məxluq, qurtarmaq bilməyən qış gecəsinin ölüm sükutu içərisində pəncərələri tutqun boz rəng almış və lüzumsuz qəfəsin asıldığı bu qaranlıq, buz kimi soyuq evcikdə tək-tənhadır!

– Xudaya, sən özün kömək ol, mənə rəhm elə, Allah, az da olsa kömək elə, – deyərək o pıçıldağır, qalxıb titrək əllərilə ciblərini axtarırdı.

O, kibrit yandırmaq istəyirdi, lakin qızdırma içində pıçıldağır; od kimi isti başı ağrıyır, beyni partlayırdı, əlləri, ayaqları buza dön-

müşdü... Klaşa, onun doğma, əziz qızı gəlib çıxdı; tez qapını açdı, Kuzmanın başını yastığa qoydu, divanın yanındakı stulda əyləşdi... O, xanım qız kimi, məxmər şuba geymişdi; papağı və muftası ağ xəzdən idi, – qızın əllərindən ətir gəlirdi; gözlər parıldağır, şaxtadan gözləri qızarmışdı... Kim isə pıçıldağır: “Ah, hər şey necə də yaxşı qurtardı!” Lakin Klaşa nə üçün isə işıq yandırmamışdı, bu onun xoşuna gəlmirdi; həm də ki, qız onun yanına deyil, İvanuşkanın dəfn mərasiminə gəlmişdi... özü də birdən yorğun səslə, gitara çala-çala oxumağa başladı: “Ey igid Xas-Polad, yoxsuldur sənin daxman”...

Naxoşluğun ilk vaxtlarında onun qəlbini zəhərləyən dərin qəm-qüسسə içərisində Kuzma sayıqlayır, gözünün qarşısına qarquşu, Klaşa, Voronej gəlirdi, lakin hətta sayıqlayanda da bir fikir onun başından çıxmırdı – bir adama demək istəyirdi ki, ona heç olmazsa bir məsələdə rəhm etsinlər – onu Kolodczidə basdırmasınlar. Lakin aman Allah, Durnovkadan rəhmdillik gözləmək ağılsızlıq deyilmi? Bir dəfə səhərçağı Koşel sobanı yandıranda o özünə gəldi; Koşel ilə Cavan qızın sakitlikdə deyilən sadə sözləri ona misilsiz dərəcədə amansız, yabançı və təəccüblü göründü, sağlam adamların adı, həyatı xəstələrə həmişə necə amansız, yabançı və təəccüblü görünürsə, elə də göründü. O qışqırmaq, samovar qaynatmağı xahiş etmək istəyirdi, amma donub qaldı. Koşelin acıqlı pıçıltısını eşitdi; Koşel, əlbəttə ki, onun haqqında, xəstə barədə danışdı, Kuzma cavan qızın kəsik-kəsik verdiyi cavabı da eşitdi:

– Eh, qoy cəhənnəm olsun! Ölər basdırırlar...

Sonra akasiyanın çıpaq budaqları arasından ikinci çağının güneşi pəncərələrə işıq saçdı. Göy tənbəki tüstüsü yayılırdı. Yatağın yanında, üst-başından dərman və təmiz şaxtalı havanın qoxusu gələn qoca feldşer oturmuşdu; qoca, bığlarından sallanan buz parçalarını qoparırdı. Masanın üstündə samovar qaynayırdı; saçı-saqqalı ağarmış ucaboy, qaşqabaqlı Tixon İlyiç masanın yanında dayanıb ətirli çay dəmləyirdi. Feldşer öz inəkləri barədə, unun və yağın qiymətlərindən danışdı; Tixon İlyiç isə Nastasya Petrovnanı necə gözəl, səxavətlə dəfn etmələri barədə söyləyirdi, axırda ki, Durnovkaya müştəri tapılmasına çox şad olmasından bəhs edirdi. Kuzma başa düşürdü ki, Tixon İlyiç şəhərdən tozəcə gəlib, Nastasya Petrovna orada qəfildən, vağzala gedəndə yolda ölmüşdür; başa düşürdü ki, dəfn mərasimi Tixon İlyiçə çox baha başa

gəlib; özü də Durnovka üçün artıq beh də almışdır – Kuzma buna qarşı tamamilə laqeyd idi...

Bir dəfə Kuzma çox gec oyanıb, ancaq bədəninə zəiflik hiss edirdi; o, samovarın yanında oturdu. Hava tutqun, isti idi; xeyli təzə qar yağmışdı. Pəncərənin yanından Serı keçib getdi; qarın üstündə onun balaca xaçlarla dolu olan çarıqlarının izi qalırdı. Serının dövrəsində, onun cırıq ətəklərini qoxulayan ovçarkalar qaçırdı. Serı isə qocalıb cybəcərləmiş olan arıq, çirkli, hündür atı noxtasından tutub, arxasınca dartırdı; boyunduruq atın çiyinlərini yağır eləmişdi, beli yara, quyruğu seyrək və çirkli idi. Heyvan üç ayağı üstündə zorla yeriyirdi, dizindən aşağı sınımış olan dördüncü ayağını yerlə sürüyürdü. Kuzmanın yadına düşdü ki, üç gün bundan qabaq Tixon İlyiç gəlmişdi; o dedi ki, Serıya tapşırıb ovçarkaları yedirtsin, qoca bir at tapıb kəssin; Serı əvvəllər də bəzən bu cür işlə məşğul olurdu, – dərisini soymaq üçün gəbərmiş, yaxud da işə yaramayan heyvan alıb kəsirdi. Tixon İlyiç söyləyirdi ki, bu yaxınlarda Serının başına dəhşətli bir əhvalat gəlmişdi: madyan bir atın başını kəsməyə hazırlaşırkən, Serı onun ayaqlarını bağlamağı yadımdan çıxarıbmış, başını bağlayıb, ancaq sifətini kənara çəkibmiş, – Serı xaç vurub nazik bıçağı atın körpücük sümüyü yanındakı damarına yeridən kimi madyan başlayır finxırmağa; sonra da qara qanı qarın üstündə fişqıran heyvan inildəyə–inildəyə, ağrıdan və qəzəbdən sarı dişlərini ağardıb, öz canisinin üstünə cumur; lap adam kimi, bir xeyli onun dalınca qaçır, – haqlayanda da. Bəxti gətirib ki, “qar dərin olub...” Bu hadisə Kuzmanı elə heyrləndirmişdi ki, indi pəncərədən baxanda o, ayaqlarında yenə də ağırlıq hiss etdi. Kuzma qaynar çay içməyə başladı – yavaş–yavaş özüne gəldi. Papiros yandırdı, oturub dincəldi... Nəhayət, qalxdı, dəhlizə çıxıb, donu açılmış pəncərədən ağacları çılpıqlaşmış seyrək bağa tamaşa etdi; bağda, talanın qar kimi ağaran örtüyündə boynu uzun və başı kəsilmiş, al qana bulaşmış cəmdək qızarırdı, itlər, bellərini büküb, pəncələrini ətə dirəyərək, heyvanın bağırsaqlarını çıxarıb, acgözlüklə dartışdırırdılar; iki dənə qoca, göyümtül–qara qarğa yanakı, cəmdəyin baş tərəfinə atılırdı; itlər mırıldayıb, onların üstünə cumanda qarğalar havaya qalxır, sonra yenə tərtəmiz qarın üstünə enirdilər. “İvanuşka, Serı qarğalar... – deyə Kuzma düşündü. Pərvərdigara, mənə rəhmin gəlsin, məni xilas et, buradan canımı qurtarmağa kömək et!”

Xəstəlik hələ xeyli vaxt Kuzmanın canından çıxmıdı. Baharın gəlməsini qəmli–qəmli və sevinclə gözləyir, bu fikir onu mütəəssir edirdi, Durnovkadan tez çıxıb getmək istəyirdi. O bilirdi ki, qışın axırı hələ görünmür; lakin qar əriməyə başlayırdı. Fevralın ilk həftəsi qaranlıq, dumanlı idi. Duman tarlaları gizlədir, qarı udurdu. Kənd qaralırdı; çirkli qar qalaqları arasına su yığılırdı; bir dəfə nahiyyə pristavı kənddən minik arabasına qoşulmuş atları çapa–çapa keçdi, onun bütün üst–başına at peyini sıçramışdı. Xoruzlar banlayırdı; ventilyatordan həyəcanlandırıcı bahar rütubəti dolurdu... Kuzma hələ yaşamaq istəyirdi, – yaşamaq, baharı gözləmək, şəhərə köçmək, öz qismətinə tabe olub yaşamaq, bir tikə çörək xətrinə də olsa hər hansı bir işi yerinə yetirmək... Həm də, əlbəttə ki, qar daşının yanında, – hər necə olsa da qardaşıdır. Axı qardaşı ona, xəstə ola–ola, Vorqola köçməyi təklif etmişdi.

Tixon İlyiç fikirləşib dedi:

– Axı mən səni hara qovum. Mən dükanı da həyətlə birlikdə martın birindən təhvil verirəm, – köçək, qardaşcan, şəhərə, dərisoyanlardan uzaqlaşaq!

Doğrudan da dərisoyanlar. Odnovorka gəlmişdi; bu yaxınlarda Serının başına gələn əhvalatın təfsilatını söyləyirdi. Deniska Tuladan qayıdıb işsiz avaralanırdı. Kənddə naqqallayırdı ki, cvlənmək istəyir. Deyirdi ki, pulum var, özü də bir az sonra lap yaxşı yaşayacaq. Kənd camaatı əvvəlcə bu nağılları yalan–palan hesab edirdi; sonra Deniskanın eyhamlarından məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdülər, inandılar. Serı da inanıb, oğluna yaltaqlanmağa başladı. Lakin atı soyub, Tixon İlyiçdən bir manat alandan sonra, dəridən də yarım manat qazanaraq, lovğalandı, kefə başladı. İki gün içdi; çubuğunu itirdi, sobanın üstündə uzanıb dincəlməyə başladı. Başı ağrıyırdı, çəkməyə tənbəki yox idi. Beləliklə də, o, Deniskanın qəzetlər və müxtəlif şəkillər yapışdırılmış olduğu tavanın kağızlarını maxorka bükmək üçün qoparmağa başladı. O, kağızları gizli qoparırdı, lakin bir dəfə Deniska gəlib onu gördü. Görən kimi bağıрмаğa başladı. Hələ xumarlı olan Serı da bağırdı. Deniska onu sobanın üstündən çəkib yerə saldı və başladı kötəkləməyə, o qədər vurdu ki, qonşular tökülüşüb gəldi... Kuzma düşünürdü, yaxşı, bəs dəlicəsinə inadkarlıqla, bu dərisoyanlardan birinə Cavan qızın gedib toy etməsini təkidlə tələb edən Tixon İlyiç özü də dərisoyan deyilmə?

Kuzma bu toy haqqında ilk dəfə eşidəndə qəti qərara gəlmişdi ki, buna yol verməyəcəkdir. Bu nə dəhşətdir, nə mənasız işdir! Sonra naxoş vaxtı özünə gələrək, bu mənasızlığa sevinirdi. Cavan qızın ona naxoş adama qarşı laqeyd münasibəti Kuzmanı təəccübləndirmiş, heyretə salmışdı. “Yırtıcı heyvandır, vəhşidir! – deyə düşünürdü, özü də toy əhvalatını xatırlayıb, kinli-kinli əlavə edirdi: – Lap əladır. Ona lap yerində olur!” İndi, naxoşluq keçəndən sonra, qətiyyəti də çox olmuşdu, kin-küdurəti də. Bir dəfə Kuzma Tixon İlyiçin haqqında qızla danışanda o, sakitcə və arxayın cavab verdi:

– Nə deyə bilərəm, mən Tixon İlyiç ilə bu barədə danışmışam. Allah ona cansağlığı versin, o, bunu yaxşı fikirləşib.

Kuzma heyret etdi:

– Yaxşı?

Cavan qız ona baxıb başını buladı:

– Yaxşı deyil, bəs nədir? Vallah, siz də lap qərribə adamsınız, Kuzma İlyiç! Pul verməyə boyun olub, toy xərcini boynuna çəkir... Özü də ki, məni dul bir kişiye deyil, lap cavan, eyibsiz bir oğlana verir... murdar deyil, əyyaş da deyil...

Kuzma əlavə etdi:

– Amma tənbəldir, davakardır, gicbəsərin biridir.

Cavan qız gözünü yerə dikib, susdu. Köksünü ötürdü, dönüb qapıya sarı getdi.

Səsi titrəyə-titrəyə dedi:

– Necə bilirsiniz. Öz işinizdir... Fikrindən daşındırın... Allah bilsin, siz bilin.

Kuzma gözlərini bərəldib qışqırdı:

– Dayan, əşi, sən dəli olubsan! Məgər mən sənə pislik etmək istəyirəm?

Cavan qız dayanıb, ona tərəf döndü. O qızarmışdı, gözləri parıldaırdı, acıqlı-acıqlı və qaba tərzdə dedi:

– Məgər pislik deyil? Sizcə, mən başıma nə çarə qılmalıyam? Ömrüm boyu başqasının qapısında qalım? Başqasının tikəsinə möhtac olum? Yurdsuz dilənçi kökündə veyllənəm? Bəlkə, dul bir kişi, qoca axtarım? Məgər mən azmı göz yaşı udmuşam?

Qadının səsi tutuldu. O ağlaya-ağlaya otaqdan çıxdı. Axşam Kuzma qadını inandırır ki, o heç də işi pozmaq fikrində olmayıb; qadın, nəhayət, ona inandı, mehribanlıqla və utana-utana gülümsədi.

İvanuşka ilə danışdığı nəvazişkar ahənglə dedi:

– Çox sağ olun.

Lakin onun kirpiklərində yenə göz yaşı titrədi. Kuzma yenə əllərini yellətdi. O dedi:

– Bəs indi niyə qəmgin olursan?

Cavan qız yavaşdan cavab verdi:

Nə bilim, bəlkə, Deniska ilə də xoşbəxt olmayacağam...

Koşel poçtdan, demək olar, ay yarım ərzində yığılmış qəzet gətirdi. Günlər qaranlıq, dumanlı keçirdi, ona görə də Kuzma pəncərənin qabağında oturub səhərdən axşama kimi oxuyurdu. Oxuyub qurtarandan sonra yeni “terror aktları”nın və edamların sayı onu dəhşətə gətirdi, donub qaldı. Dən-dən çəpəki ağ qar yağır, qar yoxsul kəndə, çala-çuxur, palçıqlı yollara, at peyininə, buza və suya səpələ-nirdi, torandan, dumandan çöllər görünmürdü...

Kuzma yerindən qalxıb qışqırdı.

– Avdotya! Koşclə de ki, atı qazalağa qoşsun!

Tixon İlyiç cvdə idi. Qarabəniz, ağsaqqal, çal qaşları çatılmış, yekəpər və qüvvətli Tixon İlyiç çit köynəkdə, samovarın yanında oturub çay dəmləyirdi.

O, qaşlarını aralamadan iltifatla dedi:

– Paho! Qardaşcan! Dünya işığına çıxıbsan? Gözlə ha, hələ tez deyilmi?

Kuzma onunla öpüşərək cavab verdi:

– Yaman darıxmışam, qardaş.

– Bir halda ki, darıxıbsan, gəl qızın, gap eləyək...

Bir-birindən – təzə nə xəbər var, – deyə soruşandan sonra, dinməz-söyləməz çay içib, sonra da papiros çəkdilər.

Tixon İlyiç bir qullab vurub, şübhə ilə Kuzmaya baxa-baxa dedi:

– Sən yaman arıqlayıbsan, qardaşcan!

Kuzma yavaşdan cavab verdi:

– Arıqlayaram da! Sən qəzet oxumursan?

Tixon İlyiç gülümsədi:

– Bu yalan-palanımı? Yox, Allah üzümə baxıb.

– Sən bilsəydin, nə qədər adam edam olunub!

– Edammı? Yerində olur... Sən eşitməyibsən. Yelets yaxınlığında nə olub? Bikov qardaşların xutorunda?.. Yəqin yadında olar?.. Bu Bikovlar axşamçağı elə mənimlə sənə kimi oturub dama

oynayırlarmış... Birdən görəsən nə olub? Artırmada tappıltı çəşidilir, kim isə qışqırır: “Aç!”, Həmin bu Bıkovlar, qardaş, gözünü qırpağa macal tapmamış – onların işçisi, Serı sayağı bir mujikci-yöz, onun da dalınca iki nəfər əcaib qoçu, sözün qıyası, xəspuşlar içəri soxulurlar... Hamısının da əlində ling. Lingləri qaldırıb bağırırlar: “Əllər yuxarı, sizin ananızı!” Bıkovların canına, əlbəttə ki, qorxu düşür, yerlərindən dik qalxıb qışqırırlar: “Bu nədir, nə olub?” Mujikciyöz öz dediyini deyir. Əllər yuxarı, vəssalam!

Tixon İlyiç dilxor halda gülümsədi, fikrə gedib susdu.

Kuzma dedi:

– Sözüünü tamamlasana...

– Tamamlanası bir şey yoxdur... Əllərini, əlbəttə ki, qaldırıb soruşurlar: “Axı sizə nə lazımdır?” – “Vətçinə ver! Hanı sənın açarların?” – “Ay it oğlu, məgər özün bilmirsən? Odur orada, qapının üst tirində mıxdan asılıb...”

Kuzma onun sözünü kəsdi:

– Əlləri yuxarı ola-olamı?

– Əlbəttə, əllərin qaldırılmış halda... Hə, indi bu əlləri qaldırmağa görə onların dərisinə saman tərərlər? Əlbəttə ki, boğacaqlar. Aşnalarını basıblar qazamata...

– Vətçinəyə görəmi boğacaqlar?

Tixon İlyiç yarızarafat, yarıciddi dedi:

– Yox, hoqqa üçün, keç günahımdan, pərvərdigara. Kifayətdir sənın bu tərslıyın, vallah–billah, özünü Balaşkinə oxşatma! Bundan əl çəkmək vaxtıdır...

Tixon İlyiç söhbəti dəyişib, işdən danışdı. Görünür o bayaq, söhbət arasında, ancaq ona görə fikrə getmişdi ki, edamlardan daha artıq mühüm olan nəyisə, – hansı bir işi isə xatırlamışdı.

Ev sahibi ovcundakı çayı çaynikə tökə–tökə möhkəm, aydın və ciddi olaraq sözə başladı:

– Mən artıq Deniskaya demişəm ki, o nə qədər mümkündürsə bu həngaməni tez qurtarsın. Özüm də səndən xahiş edirəm, qardaşcan, – sən bu işdə, bu toy əhvalatında iştirak elə. Mənim qarışmağım, bilirsənmi, yaxşı deyil. Sonra da köçərsən mənim yanıma. Bizim üçün əla olar, qardaş! Bir halda ki, biz hər şeyi ləğv etmək qərarına gəlmişik, sənın orada faydasız oturmağımın mənası yoxdur, ancaq ikiqat xərcə düşərik. Köçəndən sonra da mənimlə yanaşı işə girişər–

sən. Ağır yükü çiyinlərimizdən atarıq, Allahın köməyi ilə şəhərə köçüb, təhvil məntəqəsindən yapışıraq. Burada, bu yarığanda əl–qol açmaq mümkün deyil. Ayaqlarımızı onun toz–torpağından təmizləyərək, – qoy cəhənnəm olsun, lap birdəfəlik yoxa çıxsın. Axı biz burada məhv olmalı ki, deyilik! – O, qaşlarını çatdı, əllərini irəli uzadaraq, yumruqlarını sıxıb dedi:

– Sən nəzərə al, mənim əlimdən hələ qurtara bilməyəcəklər, sobanın üstündə uzanmaq mənim üçün hələ tezdir! Şcytanın buyuzunu sındıraram!

Kuzma onun hərəkətsiz, dəlicəsinə gözlərinə, onun sözləri qəzəb və hiddətlə aydın tələffüz edən əyilmiş ağızına qorxa–qorxa baxıb dinləyirdi, dinləyir və dinmirdi. Sonra soruşdu.

– Qardaş, İsa xatirinə, mənə de görüm, bu toy əhvalatında sənın qəsdin nədir? Mən başa düşmürəm, allah şahiddir ki, başa düşmürəm. Sənın Deniskandan mənim lap zəhləm gedir. Bu təzəcə meydana çıxan tipciyöz, təzə Rusiya, bütün əvvəlkilərdən bəter olacaq. Sən onun utancaq, sentimental olmasına, özünü sarsaq göstərməsinə baxma, – bu çox yaman həyasız heyvandır! Mənim barəmdə hamıya söyləyir ki, mən Cavan qızla yaşayıram...

Tixon İlyiç qaşqabağını töküb onun sözünü kəsdi:

– Əşi, sən heç bir şeydə ölçü–biçi nə olduğunu bilmirsən. Özün daim bədbəxt xalq, bədbəxt xalq! – deyirsən. Amma indi oldu heyvan!

Kuzma coşqunluqla dedi:

– Hə, həmişə deyirəm və deyəcəyəm! Lakin mənim aqlım lap çaşıb! Mən indi heç bir şey başa düşmürəm: bilmirəm bədbəxtdirmi, yoxsa ki... Əşi, sən bir qulaq as: axı sənın özünün ondan, Deniskadan zəhlən gedir! Sizin ikiniz də bir–birinizə nifrət edirsiniz! O sənın barəndə “dərisoyandır, xalqın boğazına keçmişdir”dən başqa ayrı söz demir, sən isə onu “dərisoyan” – deyə söyürsən! O, kənddə həyasızcasına lovğalanıb deyir ki, indi kralın qudasıdır...

Tixon İlyiç yenə onun sözünü kəsdi:

– Əşi, bunu bilirəm!

Kuzma onun dediyinə qulaq asmayıb sözünə davam etdi:

– Bəs sən bilirsənmi Cavan qız haqqında o nə deyir? Qızın, başa düşürsənmi, son dərəcə zərif, ağ çöhrəsi var, amma o heyvan, bilirsənmi nə deyir? “Tamam kaşı kimidir, it qızı!” Əşi, nəhayət, sən bir

şeyi başa düş: axı o, kənddə yaşamayacaqdır, indi o avaranı kənddə heç bir kəməndlə də saxlamaq olmaz. Ondan nə təsərrüfatçı, nə ailə sahibi? Dünən eşidirəm, kənddə gedə-gedə fahişə səsilə oxuyur: “Gözəldir, göylərin meleyi kimi, iblis kimi hiyləgerdir, kinlidir...”

Tixon İlyiç qışqırdı:

– Bilirəm! Kənddə yaşamayacaqdır, heç bir vəchlə yaşamayacaqdır! Cəhənnəmi ki, yaşamasın! O ki qaldı onun təsərrüfatçı olmamasına, elə biz də sənənlə fərli bir təsərrüfatçı deyilik! Yadındadır, sənənlə iş barədə danışdırdım, – meyخانada, yadındadır mı? Amma sən bildirçinə qulaq asırdın... Yaxşı, sonra nə olsun, sonra nə olsun?

Kuzma soruşdu:

– Necə nə olsun? Burada bildirçinin mətləbə nə dəxli var?

Tixon İlyiç masanı barmaqları ilə taqqıldadıb, ciddi surətdə, aydın olaraq dedi:

– Yadında saxla. Nə qədər çalxalasan da su sudur. Mənim sözüm ömürlük müqəddəsdir. Bir halda ki, demişəm – edəcəyəm. Günahım üçün şam yandırmayacağam, xeyirxah bir iş görəcəyəm. Heç olmazsa bir dəfə pay verərəm, bunun müqabilində Allah mənə kömək olar.

Kuzma yerindən dik qalxdı. Falset səslə dedi:

– Allah, Allah! Axı bizim allahımız var! Deniskanın, Akimkanın, Menşovun, Serinin, sənənlə, mənim hansı Allahımız ola bilər?

Tixon İlyiç acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Dayan, o haranın Akimkasıdır?

Kuzma ona qulaq asmayıb sözünə davam etdi:

– Bax, mən naxoş yatmışdım, öldürdüm, onun barəsində çoxmu fikirləşirdim? Bircə şey fikirləşirdim; onun barəsində heç bir şey bilmirəm və fikirləşməyi də bacarmıram! – deyərək Kuzma qışqırdı. – Öyrənməmişəm! Sonra da yaxasını gah düymələyib, gah da aç-aça çəşqin, iztirablı nəzərlərlə ətrafına göz gəzdirdi, otaqda var-gəl edib, Tixon İlyiçin qarşısında dayandı. O:

– Yadında saxla, qardaş, – deyəndə, sifəti qızardı. – Yadında saxla. Sənənlə mənim işimiz bitib. Heç bir şam-filan bizi xilas etməyəcək. Eşidirsənmi? Biz – durnovkalılarq!

Həyəcədən söz tapa bilməyib susdu. Lakin Tixon İlyiç yenə də nə isə fikirləşirdi, sonra da qəfildən razılaşdı:

– Doğrudur. Heç bir şeyə yarayan xalq deyil! Sən bir fikirləş...

Ağlına gələn yeni fikirdən həvəslənərək coşub dedi:

– Sən bir fikirləş: mən ildir yer şumlayırlar, bəlkə də, daha artıq! Mərifətlə, qabiliyyətlə yer şumlamağı demək istəyirəm ki, heç kəs bacarmır! Özlərinin yeganə işini də yerinə yetirməyi bacarırlar! Tarlaya nə vaxt çıxmaq lazım olduğunu bilmirlər! Nə vaxt səpmək, nə vaxt biçmək lazımdır! “Hamı necə, biz də elə” – vəssalam, qurtardı getdi. – Qaşlarını çatıb, Kuzma onun üstünə bir dəfə qışqıran kimi, acıqlı-acıqlı qışqırdı: Yadında saxla! – “Hamı necə, biz də elə!” Heç bir arvad çörək bişirməyi bacarmır, – çörəyin üst qabığı bütünlüklə zay olur, qopub düşür, qabığın altından isə turş su çıxır!

Kuzma çaşıb qaldı. Onun fikirləri dolaşdı. O, lampanı yandıran qardaşını mənasız nəzərlərlə müşahidə edər-edər düşündü: “Onun ağı çaşıb!”

Tixon İlyiç isə onun özünə gəlməsinə aman verməyib, zarafatla sözünə davam etdi:

– Xalq! Ağziyava, tənbel, yalançıdırlar, elə abırsızdırlar ki, heç kəs, heç kimə inanmır! Fikir ver, – deyərək o bağırdı; özü də yandırılmış fitilin alovlanıb, az qala tavana qədər his elədiyini görmürdü, – bizə qarşı deyil, bir-birinə inanmırlar! Onların hamısı belədir, hamısı! – deyərək ağlamsınmış halda qışqıraraq şüşəni şaqqıltı ilə lampaya geydirdi.

Hava qaralardı. Gölməçələrə və qar yığımlarına təzə ağ qar yağır-
dı. Kuzma ona baxır, dinmirdi. Söhbət elə gözlənilməz istiqamət almışdı ki, hətta Kuzmanın coşqunluğu da sönmüşdü. Nə demək lazım olduğunu bilmirdi; qardaşının qəzəbli gözlərinə baxmağa cəsarət etməyib, papiros bükməyə başladı.

O, ümitsiz halda düşünürdü: “Dəli olub. Elə cəzasıdır, qoy çəksin. Fərqi yoxdur!”

Papiros yandırdı. Tixon İlyiç də sakitləşdi. Oturdu, lampanın işığına baxa-baxa burnunun altında yavaşdan dedi:

– Sən də başlayıbsan: “Deniska”... Eşidibsənmi yolçu Makar İvanoviç nə edib? Öz dostu ilə birlikdə, yolda bir nəfər qadını tutub salıblar Klyuçilərdə gözetçixanaya – dörd gün arvadı orada zorlayıblar... növbə ilə... indi də qazamatdadırlar...

Kuzma mehribanlıqla dedi:

– Tixon İlyiç, sən nə çərənləyirsən? Nə üçün? Sən, yəqin, xəstə-sən. Mətləbin birindən o birinə sıçrayırsan; bu saat bir şeyi iddia edirsən, bir dəqiqə sonra isə ayrı şey deyirsən...

Olmaya sən çox içirsən, hə?

Tixon İlyiç dinmədi. O ancaq əlini yellətdi, həm də işığa zillədiyi gözlərində göz yaşı titrəyirdi.

Kuzma yavaşdan təkrar etdi:

– İçirsən?

Tixon İlyiç yavaşcadan cavab verdi:

– İçirəm. Əlbəttə, içirəm. Sən clə bilirsen bu qızıl qəfəs mənə ucuz başa gəlib? Elə bilirsen bütün ömrüm boyu zəncirli it kimi yaşamaq asan idi, özü də ki, qoca arvadla? Qardaş, mənim qəlbimdə heç kimə qarşı mərhəmət yox idi... Elə mənim özümə də bir o qədər rəhm cləməyiblər! Sən clə bilirsen mənə qarşı necə nifrət bəslədiklərini bilmirəm? Sən elə bilirsen, əgər mənim quyruğum onların, bu mujikciyəzlərin əlinə keçsəydi, bu inqilabda onların naxışı gətirəydi, onlar mənim axırıma çıxmıyacaqdılar, mənim başımı əzməyəcəkdilər? Səbr clə, səbr elə – əhvalat olacaq, olacaq! Biz onları əzişdirmişik!

Kuzma soruşdu:

– Vətçinadan ötrü başını əzmək lazımdır?

Tixon İlyiç iztirabla cavab verdi:

– Sən də söz dedin, əzmək... Axı mən bunu elə belə, sözgəlişi deyirdim...

– Bəs, axı özəcəklər!

– O daha bizim işimiz deyil. Allah-təalanın qarşısında onlar cavabdehdirlər.

Sonra da qaşlarını çatıb, fikrə daldı, gözlərini yumdu. Dərindən köksünü ötürüb kədərle:

– Ah, – dedi, – ah, mənim əziz qardaşım! Tezliklə, bir az sonra onun taxt-tacı qarşısında biz də cavab verməli olacağıq! Bax mən axşamlar dua kitabını oxuyuram, – özüm də oxuduqca ağlayıram, hönkür-hönkür ağlayıram. Təəccüb edirəm: bu cür şirin sözləri necə yaratmaq olardı! Budur, sən bir dayan...

Cəld ayağa qalxdı, aynanın arxasından qalın bir dini kitab çıxartdı, əlləri əsə-əsə, çəşməyini taxıb, ağlamsına-ağlamsına, həzin səslə, onun sözünü kəsə biləcəklərindən qorxmuş kimi tələsik oxumağa başladı:

– Ölüm haqqında fikirləşəndə ağlayıram, için-için ağlayaraq tabutda uzananda bizim Allah-təalanın surəti ilə yaranmış gözəllikləri eybəcərləşmiş, dilsiz-ağılsız, biçimsiz vəziyyətdə görürəm...

Həqiqətən fani dünyadır, həyat isə məkan və yuxudur. Zira hər bir növ-bəşər əbəs yerə əlləşir, bir halda ki, chkamda yazılıb: biz dünyanı dərk edəndə, qəbir gedəcəyik, istər padşahlar olsun, istər dilənçilər – hamısının aqibəti birdir...

Tixon İlyiç qəmli-qəmli, vəcdlə:

– Padşahlar və dilənçilər! – deyərək təkrar edib başını buladı. – Həyat məhv oldu, qardaşcan! Sən başa düşürsənmi, mənim lal bir aşpazım var idi, mən bu axmaq arvada xarici bir çarqat bağışlamışdım, arvad isə başına çarqatın tərs üzünü bağlayırdı... Başa düşürsənmi? Axmaqlıqdan, bir də simiclikdən. Deyirdi ki, adi günlərdə üz tərəfini bağlamağa heyifim gəlir, – bayrama kimi gözləyəcəyəm, – bayram gələndə isə çarqat köhnəlib cındıra dönmüşdü... Elə mən də bu cür... və öz həyatımı belə keçirdim. Həqiqətən belədir!

Kuzma Durnovkaya qayıdanda ancaq bircə şey hiss edirdi – dərin kədər. Onun Durnovkada yaşadığı bütün son günləri də dərin qəm-qüssə içində keçdi.

Bu günlər qar yağdı, Serinin həyətinə isə ancaq elə bu qarı gözləyirdilər ki, toy etmək üçün yol düzəlsin.

Fevralın on ikisində, ikinci çağı, soyuq dəhlizin toranlıığında iki adam astanada danışdı. Başına bağladığı qara xallı sarı yaylığı alnına çəkmiş Cavan qız sobanın yanında dayanıb öz çarıqlarına baxırdı. Qısaqıçlı Deniska qapının yanında dayanmışdı; başı açıq idi; çiyinləri sallanan ağır çuxa geymişdi. O da aşağı əllərində hər-lədiyi, nallanmış qısaboğazlı çəkmələrə baxırdı. Qısaboğazlı çəkmələr Cavan qızın idi. Deniska onları təmir etmişdi, indi bu iş üçün beş qəpik almağa gəlmişdi.

Cavan qız deyirdi:

– Məndə pul yoxdur. Kuzma İlyiç isə deyəsən yatıb. Sən saba-ha kimi gözlə.

Deniska dırnağı ilə nalı qurdalaya-qurdalaya dalğın halda cavab verdi:

– Mən heç gözləyə bilmərəm.

– Yaxşı, bəs indi necə olsun?

Deniska fikirləşdi, köksünü ötürdü; qalın saçlarını silkələyib, birdən başını qaldırdı.

Oğlan Cavan qıza baxmadan, öz utancaqlığına zorla üstün gəlib ucadan və qətiyyətlə dedi:

– Əşi, əbəs yerə çərənləməyin nə mənası var. Tixon İlyiç səninlə danışımı?

Cavan qız cavab verdi:

– Danışib. Hətta məni zinhara gətirib.

– Onda mən bu saat dədəmlə gələm. Onun üçün, Kuzma İlyiç üçün, heç fərqi yoxdur, bu saat duracaq, çay içmək istəyəcək...

Cavan qız fikirləşdi.

– Özün bilərsən...

Deniska qısa-boğazlı çəkmələri pəncərənin içinə qoydu, daha pul barədə heç bir şey deməyib gətdi. Yarım saatdan sonra isə artırma-da çarıqlarının qarını təmizləyənlərin tappıltısı eşidildi: Deniska Serı ilə qayıtmışdı, – Serı isə nə üçünsə çuxasının üstündən qurşaqlanmışdı, qırmızı qurşağı pəsrumlarından keçirmişdi. Kuzma onların qabağına çıxdı. Denis ilə Serı üzlərini qaranlıq bucağa çevirib xeyli xaç vurdular, sonra saçlarını silkələyib, başlarını qaldırdılar.

Serı qeyri-adi, təklifsizcəsinə, rəvan tərzdə aram-aram sözə başladı:

– Elçi olsam da, olmasam da xeyirxah adamam! Sənə ərgən qızını ərə vermək, mənə isə oğlumu evləndirmək lazımdır. Onların xoşbəxtliyi naminə gəl oturub öz razılığımızla söhbət edək.

Sonra da təmkinlə belini büküb baş əydi.

Kuzma iztirablı təbəssümünü saxlayıb, tapşırıq Cavan qızı çağırırlar.

Serı kilsədə imiş kimi, pıçıltı ilə Deniskaya əmr etdi:

– Yüür, axtar.

Cavan qız qapının dalından, sobanın yanından çıxıb:

– Mən buradayam, – deyərək Serıya baş əydi.

Araya sükut çökdü. Qaranlıqda barmaqlığı qızaran samovar döşəmədə idi, pıqqapıqla qaynayırdı. Adamların üzləri görünmürdü.

Kuzma gülümsəyib dedi:

– Hə, nə deyirsən, qızım, qət elə.

Cavan qız fikirləşdi.

– Mən oğlandan narazı deyiləm...

– Bəs sən, Denis?

Deniska da dinmirdi.

– Nə deyim, əlbəttə ki, gec-tez evlənmək lazımdır... Bəlkə, Allahın köməkliyi ilə pis olmaz...

Qudalar işin başlanması münasibətilə bir-birini təbrik etdilər. Samovarı nökrə otağına apardılar. Yeni əhvalatdan hamıdan qabaq xəbər tutan və Mısdan yüyürə-yüyürə gələn Odnodvorka nökrə otağında lampaya yandırdı, Koşeli araq və günəbaxan tumu almağa göndərdi, gəlinlə adaxlını müqəddəs surət altında oturdu, onlara çay süzdü, özü də Serı ilə yanaşı oturdu, sıxıntılığı aradan qaldırmaq üçün Deniskaya, onun solğun-bozumtul sifətinə və uzun kirpiklərinə baxa-baxa ucadan oxumağa başladı:

Bizim yaşıl bağçada
Ay sulara çiməndə,
Gözüm bir ıgıd aldı
Ağaclığın içində...

Ertəsi gün bu kef məclisi haqqında Scridan kim söz eşitsə, gülüm-səyib məsləhət verirdi: “Sən cavanlara heç olmasa bir az kömək edəydin!” Koşel də belə dedi: “Onlar təcrübəsiz cavanlardır, cavanlara kömək etmək lazımdır”. Serı dinməz-söyləməz evə gedib, dəhlizdə paltar ütüləyən Cavan qıza iki dənə qazança bir yumaq sap gətirdi. Utana-utana dedi:

– Budur, əziz gəlinim, al, qayınanan göndərib. Bəlkə, bir şeyə yaradı... Axı heç bir şeyimiz yoxdur, – bir şey olsaydı, lap dəridən-qabıqdan çıxardım...

Cavan qız baş əyib təşəkkür etdi. O, Tixon İlyiçin “duvaq əvəzinə” göndərdiyi pəncərə pərdəsini ütüləyirdi, gözləri yaşarmış və qızarmışdı. Serı ona təskinlik vermək istəyir, demək istəyirdi ki, onun da zindəganlığı “şirin deyil”, lakin tutuldu, köksünü ötürdü, qazançaları pəncərənin içinə qoyub çıxdı.

Serı burnunun altında dedi:

– Sapı mən qazançanın içinə qoydum.

Cavan qız ancaq İvanuşka ilə danışdığı nəvazişkar və xüsusi bir ahənglə ona bir daha təşəkkür edərək:

– Sağ olun, ata, – dedi. Serı çıxan kimi də, qəfildən xəfif və kinayəli təbəssümlə gülümsəyib oxumağa başladı: “gəzinirdik bir zaman bağçamızda...”

Kuzma zaldan boylanıb, pəncəsinin üstündən ona ciddi nəzərlə baxdı. Gəlin səsini kəsdi.

Kuzma dedi:

– Bəri bax. Bəlkə, bütün bu əhvalatı boşlayaq getsin?

Cavan qız yavaşdan cavab verdi:

– Daha gecdir. Onsuz da rüsvayçılıqdan yaxa qurtarmaq olmur... məgər camaat bilmirmi kimin hesabına kef çəkəcəyik? Xərc də çökməyə başlayıblar...

Kuzma çiyinlərini atdı. Doğrudur, Tixon İlyiç pərdə ilə birlikdə iyirmi beş manat pul, bir kisə buğda unu, darı və arıq bir donuz göndərmişdi... Lakin axı bu donuz kəsilmişdi deyə, özünü məhv etmək ki, olmazdı!

Kuzma:

– Oh, – deyə səsləndi, – siz məni lap əldən saldınız! “Rüsvayçılıq, xərc”... Bəs sən özün məgər donuzdan ucuzsan?

Cavan qız sadəcə və qəti olaraq:

– Ucuz olmağına ucuz deyiləm, ancaq ölümləri qəbiristandan qaytarmırlar, – deyə cavab verdi, köksünü ötürdü. Ütülənmiş isti pərdəni səliqə ilə qatladı. – İndi nahar edəcəksinizmi?

Cavan qızın çöhrəsi sakit idi. Kuzma: “Hə, daha bitdi, – olan olub, keçən keçib!” – deyə düşünərək dedi:

– Yaxşı, özün bilərsən, necə istəyirsən, elə də et...

Kuzma nahar edib papiros çəkə-çəkə pəncərədən baxırdı. Hava qaralırdı. Bilirdi ki, nökr otağında çovdardan burma bulka bişiriblər – “nikah piroqu”. İki qazan başayaq, bir qazan əriştə, bir qazan kələm şorbası, bir qazan sıyıq bişirməyə hazırlanırdılar – hamısı da kəsilmiş donuz ətindən hazırlanacaqdı. Serı qar qalağının üstündə anbarlarda samanlığın arasında vurmuxur, əl-ayaq edirdi. Təpəcikdə, göyümtül toranlıqda, başı kəsilmiş donuzun üstünə qalaqlanan küləş üzərində narıncı alov parıldayırdı. Alovun ətrafında qənimət gözləyən itlər oturmşdular; onların ağ sifətləri, döşləri çəhrayı rəngə boyanmışdı. Serı qara bata-bata yüyürür, tonqalı düzəldir, ovçarkaların üstünə qışqırırdı. Çuxasının ətəklərini qatlayıb qaldırılmış, toqqasının altına keçirmişdi; sağ əlində bıçaq parıldayırdı. Serı bu əlinin biləyi ilə papağını daim peysərinə itələyirdi. Üstünə gah bir tərəfdən işıq

düşən Serı qarın üzərinə titrəyən böyük kölgə salırdı, bütpərəst kölgəsi. Sonra Odnodvorka anbarın yanından ötüb, cığırla kəndə tərəf yönəldi; yüyürə-yüyürə qar qalağının dalında gözdən itdi – o, çalğıcıları dəvət etməyə və Domaşkadan yolkanı xahiş edib almağa gedirdi; qızların topladığı bir qonaqlıq məclisindən, başqa məclisə keçən bu yolkanı zirzəmidə qoruyub saxlayardılar. Kuzma saçını darayıb, dirsəkləri yırtıq pəncəyini çıxartdı, çox xoşladığı uzunətəkli sürtükünü geyib, qardan ağarmış artırmaya çıxanda, mülayim boz toranlıqda, nökr otağının işıq düşən pəncərələri yanında qızlardan, oğlanlardan, uşaqlardan ibarət böyük bir izdiham toplaşmışdı; səs-küy, danışq ətrafi ağzına almışdı; üç qarmon birdən çalınırdı; hamısı da müxtəlif havalar çalırdı. Kuzma belini əydi, barmaqlarını ovub şaqıldada-şaqıldada izdihama yanaşdı, adamları itələyə-itələyə əyilib, qaralıq dəhlizə girdi. Dəhlizdə də adam çox, danışıqlıq idi. Uşaqlar əlayağa dolaşırdılar, onların yaxasından yapışib, bayıra itələyirdilər, amma uşaqlar yenə içəri soxulurdular...

Qapının ağzında sıxışdırılan Kuzma dedi:

– Siz Allah, qoyun keçim!

Onu daha bərk sıxışdırırdılar – həm də kimsə qapını birdən dartıb açdı. Ətrafi bürüyən buxarın içinə kandan keçib qapının ağzında dayandı. Buraya toplaşanlar daha təmiz idilər – qızlar çiyinlərinə əlvan şallar salmış, oğlanlar başdan-ayağa təzə paltar geymişdilər. Arşınmalının, yarımkürlərin, ağ neftin, maxorkanın, iynəarpağın qoxusu otağı bürümüşdü. Qumaş parçaları ilə bəzədilmiş balaca, yaşıl ağac masanın üstündə idi; ağacın budaqları tutqun işıq saçan tənəkə lampanın üzərinə uzanırdı. Masanın ətrafında, donu açılıb islanmış balaca pəncərələrin altında, qaralmış nəm divarların yanında bəzənmiş çalğıcılar oturmşdular; onlar üzərinə hər necə gəldi ənlək-kirşan sürtmüşdülər; gözləri parıldayırdı; hamısı başına ipək və yun yaylıq bağlamışdı: gicgahlarındakı saçlarına yaşılbaş quyruğundan əlvan qıvrım lələklər taxmışdılar. Kuzma içəri girən kimi, qarayanız, kinli və ağıllı sifəti, iti gözləri, çatma qaşları olan qız Domaşka qaba və gur səslə qədim mübarəkbadlıq nəğməsinə oxumağa başladı:

Avdotyagildə

sonuncu gecə

Nəğmə şama dönmüşdü,

Qızlarsa pərvanəyə...

Qızlar onun son sözlərini yekdilliklə və ahəngsiz xorla təkrar etdilər – hamı da dönüb gəlin baxdı: – o, həmişəki kimi, sobanın yanında oturmuşdu, üst-başını səliqəyə salmamışdı, başına qara şal örtmüşdü, özü də nəğməyə bərkədən ağlaya-ağlaya və oxşamalarla cavab verməli idi: “Mənim əziz atam, mehriban anam, mən ömrümü necə başa vurmaliyam, ərdə dərdli günlərə necə dözməliyəm?” Gəlin isə səsini çıxarmırdı. Odur ki, qızlar mahnını qurtarıb, narazı halda ona əyri-əyri baxdılar. Sonra pıçıldaşdılar, qaşqabaqlarını töküüb, aram-aram və uzada-uzada “yetim” mahnısı oxudular.

İsin, hamamım isin,
Qoy susan zənglər də səslənsin, dinsin!

Kuzmanın möhkəm sıxılmış çənəsi titrədi, başı buza döndü, baldırları soyudu, almacaq sümüklərində xoş bir sızıltı duydu, gözləri yaşardı. Gəlin şala büründü, birdən için-için ağlamağa başladı, onun bütün bədəni hönkürtüdən titrəyirdi.

Kim isə qışqırdı:

– Bəsdir, qızlar!

Lakin qızlar qulaq asmırdılar.

Səslən qızıl zəngim, sən dillən yenə,
Oyat yuxudan atacağımlı...

Gəlinin beli büküldü, göz yaşlarından boğula-boğula üzünü dizlərinə, əllərinə dayadı... əsim-əsim əsən, səndirleyən gəlini, nəhayət daxmanın soyuq tərəfinə – bəzəndirməyə apardılar.

Sonra Kuzma ona xeyir-dua verdi. Adaxlı, Yakovun oğlu Vaska ilə gəlmişdi. Adaxlı onun çəkmələrini geymişdi; saçlarını vurdurmuşdu; krujevalı mavi köynəyinin yaxası ilə dövrələnmiş boynu tərtəmiz qırılmışdı. O, üzünü sabunla yumuş, lap cavanlaşmışdı, hətta gözəl idi; bunu bildiyi üçün, qara kirpiklərini təmkinlə və təvazökarcasına endirmişdi. Onun qırmızı köynək geymiş dostu Vaskanın Romanov yarımkürkünün döşü açıq idi, içəri girəndə çalğıcılarla acıqlı-acıqlı baxdı. Sonra da qaba tərəzdə:

– Bekar oturmaq kifayətdir! – deyib, adət üzrə tələb olunan sözü əlavə etdi: – Başlayın, başlayın görək.

Çalğıcılar bir ağızdan cavab verdilər:

– Üç üqnümsüz ev tikilmir, dörd bucaqsız daxma qurulmur. Bir manat qoy hər bucağa, beşinci ortaya, bir şüşə də araç masaya.

Vaska cibindən yarım ştof çıxarıb masanın üstünə qoydu. Qızlar götürüb qalxdılar. Otaq daha da darısqal oldu. Qapı yenə açıldı, içəri yenə buğ və soyuq doldu – əlində balaca, zərli müqəddəs surət olan Odnodvorka camaatı itələyə-itələyə içəri girdi, onun arxasınca da qırçınlı mavi don geymiş gəlin daxil oldu; gəlinin çöhrəsi elə solğun, elə sakit və elə gözəl idi ki, hamının ağızı açıla qaldı. Vaska qulaylanıb, cnlikürək, iri başlı, taska köpəyi kimi əyri qıçları olan bir oğlanın alınına möhkəm şapalaq ilişirdi – özü də kiminsə yarımkürkünü daxmanın ortasındakı küləşin üstünə tolazladı. Adaxlı ilə gəlin yarımkürkün üstündə dayandılar. Kuzma başını qaldırmadan müqəddəs surəti Odnodvorkanın əlindən aldı – araya elə sükut çökdü ki, hətta, maraqla tamaşa edən yekəbaş oğlanın fişilti ilə nəfəs alması da çşidilirdi. Adaxlı ilə gəlin diz çöküb, Kuzmanın qarşısında təzim etdilər. Qalxıb yenə əyildilər. Kuzma gəlinə nəzər saldı, onların bir anlıq baxışlarında dəhşət ifadəsi göründü. Kuzmanın rəngi qaçdı, o, dəhşətlə düşündü: “Müqəddəs surət bu saat əlimdən yerə düşəcək...” Lakin onun əlləri qeyri-ixtiyari olaraq müqəddəs surətlə havada xaç çəkdi – Cavan qız dodağı ilə müxtəsərcə surətə toxunub, Kuzmanın əlindən öpdü. Kuzma müqəddəs surəti kiməsə ötürüb, Cavan qızın başından ata iztirabı ilə, nəvaziş və mehribanlıqla yapışıb, onun təzə, ətirli çarqatını öpə-öpə acı-acı ağladı. Sonra göz yaşından heç bir şey görməyən Kuzma döndü, camaatı aralaya-aralaya dəhlizə sarı yönəldi. Qarlı külək üzünə çırpıldı. Qar basmış kandar qaranlıqda ağarır, dam uğuldayırdı. Kandardan o tərəfdə isə zülmətə qovuşmuş çovğun viyıldayırdı, kiçik pəncərələrdən, qalın qar basmış torpaq qalaqlarından səpələnən işıq tüstülü sütunlar kimi dayanmışdı...

Çovğun səhər də səngiməmişdi. Boz duman və çən içində nə Durnovka görünürdü, nə də Mısın dəyirmanı. Gah hava bir az açılır, gah da torana bənzər qaranlıq çökürdü. Bağ ağarmışdı, onun uğultusu küləyin viyılıtısına qarışırdı; bu viyılıtda adama elə gəlirdi ki, uzaqdan zəng səsləri eşidilir. Qar komalarının dik uclarından tüstü qalxırdı. Çovğunun sərin havasından nöker otağının borusundan çıxan isti və dadlı yemək qoxusunu duyan, üstlərini qar basmış

ovçarkalar artırmada büzüşüb oturmuşdular. Kuzma buradan mujiklərin duman bürümüş fiqurlarını, atları, xizəkləri çətinliklə seçir, zıncırovların cingiltisini zorla eşidirdi. Adaxlının xizəyinə iki, gəlininkinə bir at qoşmuşdular. Xizəklərin içinə ucları qara naxışlı Kazan keçiləri salmışdılar. Gəzintiyə yollananlar bellərinə müxtəlif rəngli qurşaqlar bağlamışdılar. Arvadlar sarıqlı gödək şubalar geymiş, başlarına şal örtmüşdülər; xizəklərə tərəf ehtiyatla, xırda addımlarla yeriyir, arabir təntənə ilə deyirdilər: “Vay dədə, heç nə görmək olmur!..” Gəlinin şubasını da, mavi donunu da başına qaldırmışdılar, – o, xizəkdə ağ yubkasının üstündə oturdu ki, donu əzilməsin. Kağız çiçəklərdən çələng qoyulmuş başını şallarla, çarqatlarla bürümüşdülər. Gəlin göz yaşı axıtmaqdan elə zəifləmişdi ki, çovğunda qara fiqurları elə bil ki, yuxuda görürdü, çovğunun vıyılısını, danışqları, zıncırovların şən cingiltisini də sanki yuxuda eşidirdi. Atlar qulaqlarını sıxır, qarlı küləkdən yayınmaq üçün sifətlərini yana çevirirdilər; külək danışqları, qışqırığı yayır, gözləri tutur, bıqları, saqqalları, papaqları ağardırı, toyun iştirakçıları dumanda və toranlıqda bir-birini çətinliklə tanıya bilirdilər.

Vaska başaşağı, cilovlar əlində, adaxlı ilə yanaşı oturub burnunun altında deyirdi:

– Vay, səni görüm anan ağlar qalsın!

Sonra da qaba tərzdə, laqeydcəsinə küləyə qışqırdı:

– Cənab boyarlar, gəlin dalınca yollanan adaxlıya xeyir-dua verin!

Kim isə cavab verdi:

– Allah xeyir versin...

Zıncırovlar cingildədi, xizəklər cırıldadı, onların yardığı qar topaları buğlandı, fırlanıb qalxdı, külək burulğanları atların yallarını və quyruqlarını yana yellətdi...

Kənddə, kilsənin gözətçixanasında keşişi gözləyib qızınanların hamısını dem tutmuşdu, kilsəni də dem qazı bürümüşdü; çovğundan, alçaq tağ-tavandan və kiçik pəncərələrin barmaqlıqlarından də dem qazı, soyuq və toran əmələ gəlmişdi. Təkcə adaxlı ilə gəlinin, bir də enlikürəkli qara keşişin əllərindəki şamlar yanırdı: gözü çəşməkli keşiş, üstünə mum dalmış kitaba tərəf əyilmişdi, özü də yeyin-yeyin oxuyurdu. Döşəmədə gölməçələr əmələ gəlmişdi – adamlar çəkmələrində və çarıqlarında xeyli qar çəkib gətirmişdilər, – açılan qapılardan adamların kürəyinə külək vururdu. Keşiş

acıqlı-acıqlı gah qapılara, gah adaxlı ilə gəlinə baxırdı, onların gərgin hər şeyə hazır olan fiqurlarına, aşağıdan şamların qızılı işıq saçdığı itaətkar və fağır üzlərinə nəzər salırdı. Keşiş adəti üzrə, bəzi sözləri bir növ təsirli tələffüz edir, onları həyəcanlı yalvarışla ifadə edərək, nə bu sözlər haqqında düşünürdü, nə də onların kimə aid olması haqqında; bu onu qətiyyənlə maraqlandırmırdı.

O gah səsini ucaldıb, gah da alçalaraq tələsik deyirdi:

“Ey xudavəndi-ələm, bütün canlıların xalığı... Sən də xoşbəxt bəndən İbrahim kimi... Bəndən Yaqub kimi... Bu həqiq bəndələrinə kömək elə...”

Keşiş sifətinin ifadəsini dəyişmədən, zəburçuya müraciət edərək səsini kəsib, ciddi ahənglə pıçıldayırdı:

– Adın? – Sonra da “Denis, Avdotya...” cavabını eşidib, təsirli ahənglə sözünə davam edirdi:

“Sən bu bəndələrin Denis və Yevdokiyaya dinc həyat, uzun ömür, məsumluq bəxş elə... qoy oğullu-qızlı olsunlar... göylərin sayəsini onlardan əskik eləmə... taxılları, şərəbləri və zeytun yağları bol olsun... onların başı Livan sidrləri kimi uca olsun...”

Livan ətrafdakılar, onu dinləyib başa düşmüş olsalar da hər halda İbrahimi İshaqı deyil, Serinin evini xatırlayırdılar. Livan sidrini deyil, Deniskanı yada salırdılar. Başqasının çəkmələrini, başqasının çuxasını geymiş qısaqıclı adaxlı isə özünü çox narahət hiss edirdi, hərəkətsiz dayanan başında çar çələngini – yuxarı tərəfində xaç olan qulaqlarınadək keçmiş nəhəng mis tacı saxlamaq onu dəhşətə gətirirdi. Cavan qızın duvaqda daha gözəl və cansız görünən əli titrəyirdi, əriyən şamın mumu onun mavi donunun qırçımlarına damırırdı...

Toranda çovğun daha dəhşətli idi. Evə gedəndə atları çox yeyin sürürdülər; həm də Vanka Krasnının gur səslə arvadı qabaqdakı xizəkdə idi; sehrbaz kimi rəqs edir, yaylığını yellədə-yellədə küləkdə, qatı zülmətdə, onun dodaqlarına qonub, canavar səsini batıran qarın içində bağırırdı:

Bəyaz göyərçinin, boz göyərçinin
Qızıldır qanadı, qızıldır saçı.

QURUDƏRƏ

I

Natalyanın Qurudərəyə bağlılığı bizi həmişə heyrətə salırdı.

Natalya atamızın süd bacısı idi, onunla bir evdə boya-başa çatmışdı, bizim Lunyovodakı cvimizdə düz səkkiz il müddətində keçmiş kölə kimi deyil, adi bir təhkimli qadın kimi deyil, doğma bacı kimi yaşamışdı. Özü deyirdi ki, düz səkkiz il ərzində onu əzab-əziyyətə məruz qoymuş Qurudərədən canı qurtarmış, dincəlmişdi. Lakin əbəs yerə deməyiblər ki, nə qədər yetirtsən də qurd gözünü meşəyə dikər. Natalya bizi tərbiyə edib, boya-başa çatdırdıqdan sonra yenə Qurudərəyə qayıtdı.

Uşaq yaşlarında onunla etdiyimiz söhbətlərdən bir parası yadımda qalıb.

– Axı sən yetimsən, Natalya, elə deyilmi?

– Yetiməm. Öz ağalarım kimi. Sizin nənəniz Anna Qriqoryevna çox tez vəfat etdi. Mənim atamla anamdan geri qalmadılar.

– Bəs onlar nə üçün çox tez öldülər?

– Əcəlləri çatmışdı, ona görə də öldülər.

– Yox, bəs nə üçün tez?

– Allahın məsləhəti belə idi. Atam təqsirkar olduğu üçün ağalar onu soldatlığa verdilər; anam ağaların hind toyuqlarının ucbatından ömrünü başa vura bilmədi. Mənim, əlbəttə ki, yadımda deyil, haradan yadımda qala bilərdi, amma nökr və qulluqçular deyirdilər ki, anam toyuq-cücəyə baxan idi, onun sərəncamında saysız-hesabsız hind toyuqları var imiş, örüşdə onları dolu vurur, hamısı gəbərir, biri də sağ qalmır... Anam yüyürə-yüyürə özünü örüşə çatdırır. Tələf olan toyuqları görəndə dəhşətdən elə oradaca ürəyi partlayır.

– Bəs sən nə üçün ərə getməyibsən?

– Hələ ki, adaxlım boya-başa çatmayıb.

– Yox, zarafatsız?

– Belə deyirlər ki, guya, xanım, sizin xalanız qadağan eləyibmiş. Elə buna görə də mən günahkarın adını xanım qız qoydular.

– Yox, canım, sən hara, xanım qız hara?

Natalya dodaqlarını qırırdıran xəfif istehzal təbəssümlə:

– Lap əsl xanım qızam! – deyə cavab verərək, dodaqlarını qırı-sıq əli ilə silirdi. – Axı mən Arkadi Petroviçin süd bacısıyam, sizin ikinci bibiniz...

Biz böyüdükcə evimizdə Qurudərə haqqında gedən söhbətlərə daha diqqətlə qulaq asırdıq; əvvəllər başa düşmədiyimiz şeyləri daha aydın başa düşürük, Qurudərədə cərəyan edən əcaib yaşayış tərzini daha kəskin təzahür edirdi. Ömrümün əlli ilini bizim atamızla birlikdə, demək olar eyni həyat tərzini ilə yaşamış olan Natalyanın bizə, əsil-nəsəbli zadəgan Xruşşovlarla həqiqətən doğma olmasını biz heç hiss etməyə bilərdikmi? İndi budur, belə məlum olur ki, bu cənablar onun atasını soldatlığa veribləmiş. Anası isə elə qorxuya düşüb ki, məhv olmuş hind toyuqlarını görəndə ürəyi partlayıb.

Natalya deyirdi:

– Axı doğrudan da, belə bir qəziyyəni görəndə ona necə tab gətirmək olardı? Ağalar onu lap Mojaydan o yana qovardılar.

Sonra biz Qurudərə haqqında daha əcaib şey öyrəndik. Öyrəndik ki, “bütün dünyada” Qurudərə ağalarından sadə, mərhəmətli insanlar olmayıb, lakin onu da öyrəndik ki, onlardan “hiddətliləri” də olmayıb: öyrəndik ki, Qurudərədəki köhnə ev qaranlıq və cansıxıcı olub; bizim dəli babamız Pyotr Kirillıçı bu evdə qeyri-qanuni oğlu Gervaska öldürmüşdür; Gervaska bizim atamızın dostu, Natalyanın isə əmisi oğlu idi; öyrəndik ki, Tonya xala da uğursuz məhəbbət nəticəsində çoxdan dəli olmuşdur; Tonya xala yoxsullaşmış Qurudərə malikanəsinin yanındakı köhnə daxmalardan birində yaşayırmış; özü də, köhnəldiyi üçün uğuldayıb-cırıldayan fortepianoda coşqunluqla ekossezlər¹ çalır; öyrəndik ki, Natalya da divanə olubmuş, hələ kiçik yaşlarından mərhum Pyotr Petroviç əmini ömrü boyu sevmişdir; o isə Natalyanı Soşki xutoruna sürgün etmişdir... Bizim Qurudərə haqqında coşqun xəyallarımız aydın idi. Qurudərə bizim üçün keçmişin ancaq poetik abidəsi idi. Bəs Natalya üçün? O bir dəfə özünün hansı xəyalına cavab vermiş kimi acı bir kərdərlə demişdi ki:

– Nə demək olar, Qurudərədə masa arxasında şallaqlarla oyləşirdilər. Bunu xatırlamaq da dəhşətlidir.

Biz soruşurduq:

– Yəni qamçılarla?

¹ Ekossez – qədim şotland rəqsi

Natalya dedi:

– Bunların hamısı eyni şeydir.

– Nəyə görə?

– Savaş baş verəndə lazım ola bilərdi.

– Qurudərədə hamı savaşırdı?

– Allah göstərməsin. Bir gün də müharibəsiz keçmirdi, hamı hiddətli idi – lap barıt kimi alışırdı.

O danışanda biz valeh olur, məftunluqla bir-birimizə nəzər salırdıq: böyük bağı, böyük malikanəni, zamanın qaraldığı ağır küləş damın altındakı palıd tirlərdən divarları və bu evin zalındakı naharı xeyli vaxt təsəvvürümüzə canlandırırdıq: Hamı masa arxasında əyləşmişdir, hamı yemək yeyir, sümükləri ov itləri üçün döşəməyə atırlar, bir-birinə çöpəki nəzər salırlar, hərəsinin də dizinin üstündə bir şallaq, biz də boya-başa çatıb dizimizin üstündə şallaqlarla nahar edəcəyimiz qızıl dövr arzusu ilə yaşayırdıq. Biz yaxşı başa düşürdük ki, bu şallaqlar Natalyanı heç də sevindirmir. Buna baxmayaraq Natalya Lunyovodan Qurudərəyə, özünün mübhəm xatirələri mənbəyinə getdi. Onun orada nə yaxın qohumları var idi, nə də bir yurd-yuvası; indi Natalya daha Qurudərədə özünün əvvəlki xanımı Tonya xalaya deyil, mərhum Pyotr Petroviçin dul arvadı Klavdiya Markovnaya qulluq edirdi.

Natalya təvazökarlıqla deyirdi:

– Nə etməli: adət-kərdəyəm. Görünür, düz deyiblər, niyyətin hara, mənzilin ora. El içində ol, el içində öl.

Qurudərəyə bağlılıqdan əzab çəkən tək-cə o deyildi. Aman Allah, bütün başqa qurudərəlilər də xatirələrin misilsiz coşqun həvəskarları, son dərəcə atəşin tərəfdarları idilər.

Tonya xala yoxsulluq içində daxmada yaşayırdı. Qurudərə onu səadətdən də məhrum etmişdi, dərrakədən də, insan sifətindən də. Doğma yurdu tərk edib Lunyovoya köçmək barədə atamızın bütün məsləhət və nəsihətlərinə baxmayaraq, Tonya xala bunu heç ağılına da gətirmirdi.

– Dağda daş yonmaq daha yaxşıdır.

Atamız qayğısız adam idi; onun üçün elə bil, heç bir bağlılıq duyğusu mövcud deyildi. Lakin onun da Qurudərə haqqındakı söhbətlərində dərin kədər nidaları hiss olunurdu. O, Qurudərədən Lunyovoya, nənəmiz Olqa Kirillovnanın çöl malikanəsinə çoxdan köçmüşdü. Lakin az qala son nəfəsinə qədər şikayətlənirdi:

– İndi dünyada bircə Xruşşov qaldı. O da Qurudərədə yaşamır!

Doğrudur, çox vaxt elə olurdu ki, bu cür sözlərdən sonra pəncərədən çölə baxa-baxa fikrə dalırdı: özü də birdən divardan gitaranı götürərək kinayə ilə gülümsəyirdi. Bir dəqiqə bundan əvvəl necə demişdisə, elə o cür də səmimiyyətlə əlavə edirdi:

– Amma Qurudərə də Qurudərədir ha, lənətə gəlsin onu! Lakin o da bütün varlığı ilə qurudərəli idi, – xatirələr, bozqır, onun süst və durğun məişəti, kəndi də, qulluqçu və xidmətçiləri də, Qurudərədəki evi də vahid şəkildə birləşdirən qədim evcanlılıq onun bütün varlığına amansız hakim kəsilmişdi... Doğrudur, biz Xruşşovlar əsil-nəsəbli zadəgan idik, adımız altıncı kitaba yazılıb; bizim əfsanəvi babalarımız arasında damarlarında əsrlərdən bəri litvalı qanı axan, hətta tatar knyazları nəslinə mənsub olan bir çox adlı-sanlı şəxslər vardır. Lakin Xruşşovların qanı ta qədimlərdən qulluqçu və xidmətçilərin, kənd əhlinin qanına qarışmışdır. Pyotr Kirillıç kim yaşatmışdır? Bu barədə müxtəlif rəvayətlər mövcuddur. Onu öldürən Gervaskanın valideyni kim olmuşdur? Biz kiçik yaşlarından eşitmişdik ki, Pyotr Kirillıç olub. Atamızla əmimizin xasiyyətlərindəki bu dərəcədə kəskin bənzərsizlik haradan nəşət edirdi? Bu barədə də cürbəcür danışırılar. Atamızın süd bacısı isə Natalya idi; atamız Gervaska ilə xaçlarını dəyişdirmişdilər... Xruşşovların öz qulluqçu və xidmətçiləri ilə, kənd əhli ilə qohum olmalarını etiraf etmək vaxtı çoxdan, lap çoxdan çatmışdır.

Qurudərənin, onun qədim dastanlarının cazibədarlığı bacımla məni də uzun müddət həvəsləndirib cəlb edirdi, biz onları öyrənmək arzusu ilə yaşayırdıq. Qurudərədəki ev, qulluqçu və xidmətçilər, kənd camaatı vahid ailə təşkil edirdi. Bu ailəyə hələ ulu babalarımız başçılıq edirdi. Axı bu vəziyyət nəsilə də uzun zaman hiss olunurdu. Ailənin, tayfanın, qəbilənin həyatı dərin, rişəli və sirlidir, çox cəhətdən dəhşətlidir. Lakin əslində o özünün mübhəm dərinliyi ilə, bir də rəvayətləri və keçmişi ilə qüvvətlidir. Qurudərənin yazılı və sair abidələri başqırd bozqırındakı hər hansı bir ulusdan zəngin deyildir. Rusiyada onları rəvayət əvəz edir. Rəvayətlə mahnı isə slavyan qəlbi üçün zəhərdir. Bizim keçmiş qulluqçu və xidmətçilərimiz hədsiz tənbel, xəyalpərəst idilər, – onlar ürəyini bizim evdən başqa harada boşalda bilərdilər? Qurudərə ağalarından qalan yeganə nümayəndə atamız idi. Bizim danışığa başladığımız ilk dil, Qurudərə

dili idi. Bizi həyəcanlandıran ilk hekayətlər, ilk nəğmələr də Qurudərə hekayət və nəğmələri idi; Natalyanın, atamızın hekayət və nəğmələri. Bir də ki, qulluqçu və xidmətçilərin şagirdi olan atamız kimi mahmı oxuyan bir adam, – tam qayğısız bir kədərlə, misilsiz nəvazişkar bir məzəmmətlə, “öz sədaqətli – ədalətli xanımı” haqqında bu dərəcədə zərif iradə və səmimiyyətlə oxuyan bir şəxs tapılırdımı? Elə bir adam tapılırdımı ki, bütün bunları Natalya kimi nağıl edə bilsin? Bizim üçün Qurudərə kəndlilərindən doğma kim ola bilərdi?

Uzun zaman və sıx birləşmiş halda yaşayan hər bir ailə kimi, Xruşşovlar ailəsi də qədimdən bəri öz didişmə və savaşıları ilə şöhrət tapmışdılar. Bizim uşaqlıq çağlarında isə Qurudərə ilə Lunyovo arasında elə bir dava-dalaş baş verdi ki, az qala on il müddətində atamız doğma yurda ayaq basmadı. Beləliklə də, biz uşaqlıqda Qurudərəni ağıllı-başlı görə bilməmişdik; oraya bircə dəfə, özü də Zadonska gedəndə yol üstü baş çəkdik. Lakin axı rüyalar bəzən hər cür gerçəklikdən güclü olur. Odur ki, biz uzun yay gününü, nəşə kələ-kötlü tarlaları, bəzi yerlərində salamat qalmış oyuqlu ağ söyüdlər olan, kolkos basmış böyük yolu dumanlı şəkildə, lakin möhkəm surətdə, həmişəlik yadda saxlamışıq, yoldan xeyli aralı, taxıl zəmilərində olan bu cür ağ söyüdlərdən birindəki arı pətəyi, zəmilərin arasında kolkos basmış yolun kənarında, Allah amanına qalmış pətək xatirimizdə idi; dikdirin altındakı enli döngə, nəhəng baş örüş, örüşə baxan yoxsul daxmalar, daxmaların arxasındakı sarı daşlı dərələr, dərələr dibindən ağappaq daş və çınqıllar yadımızda qalmışdı. Bizi dəhşətə salan ilk hadisə də Qurudərə hadisəsi oldu: Gervaska babamızı öldürmüşdü. Bu qətl haqqındakı hekayəti dinləyəndə gözümlə qarşısında daim, harasa uzaqlaşan sarı dərələr canlanırdı; bizə daim elə gəlirdi ki, Gervaska dəhşətli əməlini icra edəndən sonra bu dərələrlə qaçaraq “açar kimi dənizin dibinə batmışdı”.

Qurudərə mujikləri Lunyovoya qulluqçu və xidmətçilərin güdükləri niyyət və məqsədlərlə deyil, daha çox torpaq məsələsi üçün gəlirdilər; lakin bizim evimizə onlar da doğma adamlar kimi daxil olurdular. Onlar atamıza qurşağadək əyilib baş endirirdilər, onun əlini öpürdülər, sonra da başlarını yırğalayıb onunla da, Natalya ilə də, bizimlə də dodaq-dodağa üç dəfə öpüşürdülər. Onlar sovqat olaraq bal, yumurta, məhrəbalar gətirirdilər. Biz, çöldə böyüyənlər qoxulara çox həssas idik, onları nəğmələrdən, rəvayətlərdən az

xoşlamırdıq; qurudərəlilərlə öpüşəndə hiss etdiyimiz nəşə xüsusi, xoşagələn çətənə qoxusu həmişəlik xatirimizdə qalmışdı; o da yadımızda qalmışdı ki, onların sovqat və hədiyyələrindən qədim bozqır kəndinin qoxusu gəlirdi: – baldan, çiçəklənən qarabaşağın və çürük palıd pətəyinin qoxusu, məhrəbadan – samanlığın, babamızın dövründəki bacasız daxmaların qoxusu... Qurudərə mujikləri heç nə söyləmədilər. Bir də ki, onlar nə söyləyə bilərdilər! Onların heç bir rəvayətləri də yox idi. Onların qəbirləri adsız idi. Çox yoxsul və əsər-ələməti olmayan güzəranları isə lap bir-birinin eyni idi! Ona görə ki, onların əmək və qayğılarının bəhrəsi ancaq taxıl idi, əsl yeyilən çörəkdən ibarət idi. Onlar çoxdan qurumuş kiçik Kamenka çayının daşlı dibində nohurlar qazırdılar. Lakin nohurlara bel bağlamaq olmazdı – quruyurdular. Onlar ev, mənzil tikirdilər. Lakin evlərin ömrü az olurdu; kiçik bir qığılcım düşən kimi yanib külə dönürdülər... Bəs onda bizim hamımızı hətta bomboş örüşə, daxmalara və dərələrə, Qurudərənin dağılmış malikanəsinə cəlb edən nə idi?

II

Natalyanı yetişdirən, onun bütün varlığına hakim kəsilən malikanəyə, haqqında çox şey eşitdiyimiz bu malikanəyə getmək bizə son yeniyetməlik illərində nəşib oldu.

Yadımda elə qalıb ki, elə bil bu əhvalat dünən baş vermişdi. Biz axşamçağı Qurudərəyə yaxınlaşanda şiddətli yağış yağmağa başlamışdı, bərk göy guruldayır, gözqamaşdıran ildırım çaxır, ilan kimi sürətlə parlayıb yox olurdu. Qaramtıl-bənövşəyi buludlar bütün ağırlığı ilə şimali-qərb tərəfə çökmüşdü, qarşıda göyün yarısını əzəmətlə kəsmişdi. Onun nəhəng fonu altında hamar taxıl zəmilərinin cansız, solğun yaşıllığı aydın sezilirdi, böyük yolun kənarındakı islanmış alçaq otlar parlaq və son dərəcə təravətli idi. Elə bil dərhal arıqlamış, islanmış atların ayaqları göyümtül zığ-palçıqda şappıldayır, nalları parlayırdı; minik arabası rütubət havada xışıldayırdı... Qəflətən Qurudərənin lap dönəcəyində islanmış hündür çovdarın içində xələt geymiş və baş sarğısı bağlamış ucaboy və çox əcaib bir fiqura gördük, başa düşmək olmurdu ki, o qoca kişidir,

yoxsa qarı; bu adam buynuzsuz ala inəyi çubuqlayırdı. Biz yanaşanda çubuq daha bərk işə düşdü, inək quyruğunu hərləyə-hərləyə köntöylüklə yola qaçdı. Qarı isə nəşə qışqıra-qışqıra minik arabasına sarı yeridi, yaxınlaşıb solğun sifətini bizə sarı uzatdı. Biz qarının dəlicəsinə nəzər salan qara gözlərinə qorxa-qorxa baxırdıq, onun soyuq iti burnunun üzümüzə toxunduğunu hiss edəndə, tünd daxma qoxusunu duyduq, onunla öpüşdük. Görəsən bu, küpəgirən qarının özü deyildimi? Lakin küpəgirən qarının başındakı nəşə çirkli bir cındırım içindən hündür baş örtüyü çıxmışdı, çılpaq bədəninə qurşağa qədər islanmış cırıq xələt geymişdi, xələt onun arıq döşlərini örtməmişdi. Həm də qarı elə qışqırırdı ki, sanki biz kar idik, sanki qəzəblə söyüşmək istəyirdi. Biz qarının qışqırığından başa düşdük ki, o, Tonya xaladır.

Fövqəladə oynaq, xırdagözlü, narın çalsaqqalı, balaca tosqun Klavdiya Markovna da qışqırırdı; lakin o, gənc institut tələbəsi kimi şən və fərəhlə qışqırırdı; Klavdiya Markovna iki böyük artırması olan evin açıq pəncərəsi yanında oturub corab toxuyurdu; çəşməyini alnına qaldırıb həyətlə birləşən örüşə tamaşa edirdi. Gündən qaralmış, ayaqlarında çarıq, qırmızı yun yubka və qırışmış qara boynunu dövrələyən enli yaxalı boz köynək geymiş arıq və balaca Natalya sağ tərəfdəki artırmada dayanmışdı; o, belini əyib xəfif təbəssümlə təzim etdi. Yadımdadır ki, mən onun boynuna, arıq körpücük sümüklərinə, yorğun qəmli gözlərinə baxanda düşündüm: çox uzaq keçmişdə bizim atamızla bir yerdə – lakin bax məhz burada, babamızın dəfələrlə yanan palıd evindən qalmış bu daxmada, boya-başa çatan qadın budur: bağdan təkə kolluq və bir neçə dənə köhnə tozağacı və qovaqlar, köməkçi təsərrüfat binalarından və qulluqçu-nökərlərin məskənlərindən – daxma, anbar, gil, samanlıq, bir də yovşan və qanqal basmış buxana qalmışdı... Samovar qoxusu gəldi, sorğu-sual başlandı, yüzillik şüşə dolabdan mürəbbə üçün kiçik vazalar, ağcaqayın yarpağı qədər nazılmış qızıl qaşıqlar, təsadüfi qonaqlar üçün saxlanan şirin halqa qoğallar çıxmağa başladı. Uzun deyişmədən sonra olduqca dostcasına söhbət qızınsınca biz qaralmaqda olan otaqları dolaşmağa getdik, eyvanı, bağın qapısını axtardıq.

Quruluşu babamızın vaxtında olduğu kimi saxlanan bu çoxdan-kı boş, alçaq otaqlarda zaman keçdikcə hər şey qaralmış, sadə, qaba

şəklini saxlamışdı, həm də otaqlar babamızın yaşadığı evin qalıqlarından tikilmişdi. Nökər otağının küncündə dəmir səndəli ilə dəbil-qəsi, qədim Smolensk kilsəsindəki hündür kürsüdə saxlanan müqəddəs smolenskli Merkurinin böyük şəkli qaralırdı. Eşitmişdik ki, Merkuri adlı-sanlı kişi olub, peyğəmbər anası Bələdçi Odigitriya müqəddəs surətinin çağırışı ilə Smolensk diyarını tatarlardan xilas etməyə dəvət olunmuşdu. Müqəddəs Merkuri tatarları darma-dağın edəndən sonra yuxuya getmiş və düşmənlər onun başını kəsmişlər. Belə olanda o öz başını əlinə alaraq, baş vermiş əhvalatı söyləmək üçün şəhərin darvazası yanına gəlmişdir... Bir əlində dəbilqəli, cansız-göyümtül başını, o birində isə bələdçinin müqəddəs surətini tutmuş başsız adamın Suzdal şəklinə baxmaq dəhşətli idi, – bu şəkil belə deyirdilər ki, babamızın ən əziz və çox xoşladığı surət idi, bir neçə dəhşətli yanğına məruz qalmışdı, odun-alovun içində parçalanmışdı, surət qalın gümüş çərçivə içərisində idi, arxasında Xruşşovların ad və rütbələr altında yazılmış şəcərə – nəsil tarixi var idi. Sanki ona tamamilə uyğun olaraq, qapıların ağır taylarında, həm yuxarıda, həm də aşağıda ağır dəmir rəzələr sallanırdı. Zəlif döşəməsinin taxtaları həddən artıq enli, qara və sürüşkən idi, pəncərələr kiçik idi, qaldırılan çərçivələri var idi. Xruşşovların masa arxasında şallaqlarla əyləşdikləri həmin zala bənzəyən kiçik zaldan qonaq otağına keçdik. Burada, cyvanın qapısı qabağında nə zamansa fortepiano var idi, fortepianonu Pyotr Petroviçin yoldaşı olan zabıt Voytkeviçə vurulmuş Tonya xala çalırdı. Qabaqda isə istirahət otağının, küncdəkinin qapıları taybatay açıq idi; bir zaman babamızın otaqları burada idi...

Tutqun axşam idi. Ağacları kəsilmiş bağdan o tərəfdə yarıçılpaq mərəyin və gümüşə çalan qovaqların arxa tərəfində, buludların ördüyü qızıla çalan çəhrayı dağlara ani olaraq işıq saçan şimşək parlayırdı. Görünür, şiddətli yağış, bağdan uzaqlarda, dərələrin arxasındakı yamaclarda qaralan Troşin meşəsini tutmamışdı. Orada yaşıl otların, xiyabandan aralı qalmış tozağaclarının başları üzərindən hündür eyvanın ətrafındakı gicitkənlərin, yovşan və kolluqların üzərindən əsən mülayim, nəm küləyin qoxusuna qarışan isti, quru palıd qoxusu gəlirdi. Hər şeyin üzərində axşamın, bozqırın, ucqar Rusiyanın dərin sükutu hökm sürürdü...

Bizi kim isə yavaşdan səslədi:

– Buyurun çay içməyə.

Sösləyən o idi, bütün bu həyatın iştirakçısı və şahidi onun əsas dastançısı olan Natalya idi. Natalyanın arxasınca isə, o, dəlicəsinə gözlərini zilləyib, diqqətlə baxan xanımı belini bir az əyib, tutqun və hamar döşəmədə təntənə ilə addımlayırdı. Xanım baş örtüyünü çıxarmamışdı, lakin xələt əvəzinə barejdən tikilmiş köhnə modalı don geymişdi, çiyinə solğun-qızılı ipək şal salmışdı.

Xanım nazla gülümsəyərək qışqırırdı:

– Oû êtes vous, mes enfants?¹ – onun tutuqşunun səsi kimi aydın və kəskin səsi boş və qaranlıq otaqlarda əcaib əks-səda verirdi.

III

Natalyanın kəndli sadəliyi, onun Qurudərədə yaranan bütün gözəl və zavallı qəlbi necə məftunedici idisə, Qurudərənin viran edilmiş malikanəsi də bir o qədər valehedici idi.

Döşəmələri əyilmiş köhnə qonaq otağına jasmın qoxusu yayılmışdı. Xeyli vaxt keçdiyi üçün bozumtul-mavi rəngli çürümüş eyvan gicikən, gəndəlaş və gərməşov kolları içərisində qərç olmuşdu; pillələr olmadığı üçün eyvana atılıb çıxmaq olurdu. Günəşin onu qızdırdığı isti günlərdə, çökmüş olan şüşə qapılar açıq olanda və şüşənin parlaq şəfəqi qapı ilə üzbəüzdəki divardan asılmış tutqun oval aynaya düşəndə biz daim Tonya xalanın, bir zaman bu aynanın altında dayanan fortepianosunu xatırlayırdıq. Tonya xala nə zamansa, sərlövhələri burumlar içərisində olan saralmış notlara baxa-baxa fortepiano çalırdı; o isə sol əlini belinə bərk dayayıb, çənəsini qaşqabaqlı halda möhkəm sıxaraq arxada dayanırdı. Qəşəng kəpənəklər – həm əlvan çit donlarda, həm yapon geyimlərində, həm qaramtıl-bənövşəyi məxmər şallar altındakı kəpənəklər – uçub qonaq otağına gəlirdilər. Bir dəfə isə, o, yola düşəndə fortepianonun qapağında titrəyə-titrəyə hərəkətsiz dayanan kəpənəklərdən birinə hiddətlə şapalaq ilişirdi. Orada ancaq gümüşü toz qaldı. Lakin bir neçə gündən sonra qızlar sarsaqlıq edib onu siləndə Tonya xala vay-şivən qopardı. Biz qonaq otağından eyvana çıxır, isti taxtaların üstündə oturur, özümüz də fikirləşir, hey fikirləşirdik. Bağda dolaşan külək bizə

tərəf, gövdələrin, qara ləkələr basmış və geniş şaxəli yaşıl budaqları olan atlas kimi ağ tozağaclarının ipək kimi xışiltısını gətirirdi; tarlalarda viyıldayan, xışıldayan iti külək əsirdi, yaşıla çalan – qızılı sarı-köynəyin kəskin və şən qışqırığı eşidilirdi, saysız-hesabsız qohum-əqrəbası ilə xaraba qalmış borularda və qaranlıq çardaqlarda yuva salmış cikkildəşən dolaşaların arxasınca cummaq, tənəsi aşağı ağ çiçəklər üzərinə şığıyırdı; çardaqlardan köhnə kərpic qoxusu gəlirdi; bozumtul-bənövşəyi kül qalaqları üzərinə bacalardan qızılı işıq zolaqları düşürdü; külək səngiyirdi, öz işlərini aram-aram gören arılar cyvanın yanından çiçəklərin üstündə süst halda sürünürdülər; sakitlikdə ancaq qabaqların gümüşü yarpaqlarının, fasiləsiz yağan narın yağışın şırlıtısı kimi rəvan xışiltısı eşidilirdi. Biz bağda gəzinir, künc-bucaqlara, bağın kənarına qədər gedirdik. Burada taxıl zəmiləri ilə birləşən bu kənarlıqda, ulu babamızın tavanı uçmuş hamamında, Natalyanın Pyotr Petroviçdən oğurladığı güzgünü saxladığı həmin hamamda ağ dovşanlar yaşayırdı. Onlar çox yüngüllüklə astanaya atılır, bığlarını və haçalanmış dodaqlarını tərpedə-tərpedə birbirindən xeyli aralı olan, donbalan gözləri ilə hündür meşə albalısına, bəngotu kollarına və göyümlə albalılığı dövrələyən gicikən kolluğuna əcaib çəpəki nəzər salırdılar! Yarıaçıq mərəkdə isə bayquş yaşayırdı. O, daha qaranlıq bir yer seçərək qulaqlarını şəşələmiş, sarı rəngli kor gözlərini bərəldərək qarmaqlı torda oturmuşdu – çox bədhəybət görkəmi vardı. Günəş bağdan xeyli uzaqlarda, dəniz kimi taxıl zəmilərinin arxasına tərəf əyilirdi, şər qarışırdı, aydın və sakit axşam başlanırdı, Troşin meşəsində ququ quşu ququqlayırdı, haradasa biçənəklərin üzərində qoca çoban Styopanun tütəyi həzin-həzin səslənirdi. Bayquş oturub gecəni gözləyirdi. Gecə hər şey – tarlalar da, kənd də, malikanələr də yuxuya gedirdi. Bayquş isə ancaq ufuldayır və ağlayırdı. O, səssizcə mərəyin ətrafında dolanır, bağa girir, Tonya xalanın daxmasının yanına uçaraq, ehmalıca dama qonur və əzabla ulayırdı... Sobanın yanındakı taxtın üstündə yatan Tonya xala yuxudan oyanırdı.

Qadın köksünü ötürə-ötürə pıçıldayırdı:

– Ey rəhmdil Allah, özün rəhm elə.

İsti, qaranlıq daxmanın tavanında milçəklər yuxulu-yuxulu və narazılıqla vızıldaşırdı. Onları hər gecə bir şey yuxudan oyadırdı. Gah inək böyrünü daxmanın divarına sürtüb qaşınırdı, gah siçovul

¹ Siz haradasınız, balalarım? (frans.)

fortepianonun kəsik-kəsik səslənən dilləri üzərində qaçaraq sürüşüb şaqqıltı ilə, xalamızın qayğıkeşliklə bucağa yığdığı kirəmit qırıqlarının üstünə yığılırdı. Gah yaşılgozlu qar, qoca pişik evə haradansa gec qayıdıb, tənbel-tənbel evə girmək istəyirdi: yaxud da bax həmin bayquş uçub gəlir, bərkdən ulaya-ulaya bədbəxtlik olacağını xəbər verirdi. Beləliklə də, xalamız yuxudan çətinliklə oyanır, qaranlıqda gözlərinə soxulan milçəkləri qova-qova qalxır, skamyaların üstünü axtarır, qapını çırpırdı, – özü də astanaya çıxıb vedrəni qarasına, yuxarıya tərəf, ulduzlu səmaya sarı necə gəldi tolazlayırdı. Bayquş qanadları ilə küləşə toxuna-toxuna şaqqıltı ilə, damdan havaya qalxır, harasa qaranlığa enirdi. O az qala yerə toxuna-toxuna, süzə-süzə mərəyə çatır, havaya qalxıb mərəyin kəlləsinə qonurdu. Malikanədə yenə onun zarıltısı eşidilirdi. O sanki nəyi isə xatırlayaraq otururdu, – sonra da birdən heyrət içində fəryad qoparırdı; susur, qəfildən hay-harayla ufuldayırdı, qəhqəhə ilə gülüb zingildəyirdi, yenə susurdu, – yenə inilti qoparırdı, hıçqırır, zar-zar ağlayırdı... Bənövşəyi dumana bürünmüş gecələr isə qaranlıq, isti, sakit və səssiz idi. Dalğın qovaqların pıçılıtları yuxulu-yuxulu süzülür, axırdı. Qaranlıq Troşin meşəsinin üzərində ani olaraq ehtiyatla şimşək parlayırdı – isti havaya quru palıd qoxusu yayılırdı. Meşənin yaxınlığında, yulaf əkilmiş düzənlik üzərində, səmanın buludlar arasındakı açıqlığında gümüş rəngli üçbucaq şəklindəki Əqrəb ölgün, mavi işıq saçırdı...

Malikanəyə biz gec qayıdırdıq. Çölün, tarla çiçəkləri və otların tərəvətli, şchli havasında doyunca nəfəs alıb ehtiyatla artırmaya qalxır, qaranlıq dəhlizə daxil olurduq. Çox vaxt da görürdük ki, Natalya müqəddəs Merkuri surəti qarşısında dua oxuyur. Bu balaca qadın qollarını büküb surətin qarşısında ayaqyalın dayanır, nəşə pıçıldayır, xaç vurur, qaranlıqda görünməyən surətə təzim edirdi, – həm də bütün bunları elə sadəliklə icra edirdi ki, elə bil kiminləsə, yaxın bir adamla söhbət edirdi, sanki bu adam da sadə, rəhmdil, mehriban bir məxluq idi.

Biz onu yavaşdan səsləyirdik:

– Natalya?

Natalya dua oxumağına ara verib, sakitcə və sadəcə:

– Mənəm! – deyirdi.

– Bəs sən niyə indiyə kimi yatmayıbsan?

– Qəbirdə doyunca yatacağıq.

Biz siyirtməli skamyada əyləşib pəncərəni açırdıq; Natalya qollarını büküb dayanırdı. Əsrarəngiz şimşəklər çaxır, qaranlıq otaqları işıqlandırır, şəh basmış çölün harasındasa, uzaqlarda bildirçin oxuyurdu. Göldə yuxudan oyanmış ördək saqındırırmış kimi təşvişlə vaqqıldayırdı...

– Gözişirdiniz?

– Gözişirdik.

– Nə demək olar, cavanlıqdır... Bir zaman biz də elə bu cür bütün gecəni gözişirdik... Şəfqətin biri qovur, o biri içəri salır...

– Keçmişdə yaxşı yaşayırdınız?

– Yaxşı.

Xeyli susur, dinib-danışmırdıq.

Bacım deyirdi:

– Dayəcan, o bayquş niyə elə qışqırır?

– Səbəbsiz qışqırır, andıra qalsın onu. Onu heç olmazsa tufəng atıb qorxutmaq lazımdır. Yoxsa adam dəhşətə gəlir, daim fikirləşir ki, yəqin bir bədbəxtlik üz verəcək! Xanım qızı daim qorxudur. Axı yamanca qorxaqdır!

– Bəs necə olub ki, naxoşlayıb?

– Məlum işdir: elə hey göz yaşı axıdır, ağlayır, qüssələnir... Sonra dua eləməyə başladı... Bizimlə, qızlarla getdikcə daha sərt rəftar eləyir, qardaşına getdikcə daha bərk acığı tutur...

Biz qamçıları xatırlayıb soruşurduq:

– Deməli mehriban yaşamırdılar?

– Nə mehribansızlıqdır, xüsusilə naxoşlayandan sonra daha pis oldu, baba öləndən sonra, ixtiyar cavan ağaların əlinə keçəndən sonra və mərhum Pyotr Petroviç evlənəndən sonra ədavət daha da şiddətləndi. Hamısı çox hiddətli idilər – xalis bərt kimi!

– Qulluqçu-nökərləri tez-tezmi kötəkləyirdilər?

– Belə bir şey bizdə heç adət olmayıb. Bir dəfə mənim qəbahətim olmuşdu! Pyotr Petroviç cəmi-cümlətəni ömr etdi saçlarını qoyunqırxan qayçı ilə qırxdılar, öynimə ev paltarını geydirib xutora göndərdilər...

– Bəs sən qəbahətin nədən ibarət idi?

Lakin cavab heç də açıq və tez verilmirdi. Natalya bəzən təəcüblü dərəcədə açıq və qayda ilə nağıl edirdi; lakin bəzən duruxa-

duruxa danışır, nəse fikirləşirdi; sonra xəfifcə köksünü ötürürdü, biz qaranlıqda onun üzünü görməsək də, səşindən başa düşürdük ki, Natalya qəmgin-qəmgin gülümsəyir.

– Təqsirim elə bu cür olmuşdu... Axı mən sizə demişdim... Cavan, sarsaq idim. “Bəxtimdən kəsmirdi səşini bülbül, kədərli bir nəğmə sarmışdı bağı...” Məlum məsələdir, mən cavan qız idim...

Bacım mehribanlıqla ondan xahiş edirdi:

– Sən, dayəcan. Bu şeiri axıra kimi oxu.

Natalya çəkinirdi.

– Bu, şeir deyil, nəğmədir... İndi daha yadımda qalmayıb.

– Doğru deyil, düz deyil!

– Di yaxşı, buyurun qulaq asın...

Sonra da nəğmənin sözlərini tez-tələsik bitirdi...

“Bəxtimdən səşini kəsmirdi bülbül...” Yəni: “Tərslikdən kəsmirdi səşini bülbül, kədərli bir nəğmə sarmışdı bağı, əriyib gedirdi qaranlıq gecə... yatmağa qoymurdu bu səş qızcığaz sarsağı...”

Bacım özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

– Sən əmimə bərkmi vurulmuşdun?

Natalya aciz halda və qısa olaraq pıçıldayırdı:

– Olduqca bərk.

– Sən dua oxuyanda onu həmişəmi yada salırsan?

– Həmişə.

– Belə deyirlər ki, səni Soşkaya aparanda ürəyin gedib cləmi?

– Ürəyim getmişdi. Biz, təhkimlilər, olduqca zərif idik... Cəzaya davamsız idik... Axı bizi avam təkhəyətlı kəndli ilə müqayisə etmək olmazdı! Yevsey Bodulya məni aparanda kimi qəm-qüssə və qorxudan donub qaldım... Öyrəncəli olmadığım üçün şəhərdə az qala boğulacaqdım. Bəzqıra yollananda isə qəlbim elə kövrəldi ki, elə mütəəssir oldum ki, daha nə deyim! Ona bənzəyən zabıt qabığımızı çıxmışdı, mən qışqırdım, özümün də ürəyim getdi! Özümə gələndə isə arabada uzanmış halda fikirləşdim ki, indı özümü yaxşı hiss edirəm, elə bil ki, o dünyaya getmişdim!

– O hiddətli adam idi?

– Allah göstərməsin!

– Amma, hər halda, hamıdan inadçıl xalam idi?

– O idi, o idi. Axı mən sizə ərz eləyirəm: onu hətta müqəddəs dindarın yanına aparmışdılar. O bizə yamanca əzab verib! O indı

necə lazımdırsa yaşayıb ömür sürməlidir, amma ki, lovğalanıbdır, əslində ağı da çaşıb... Voytkeviç onu yaman sevirdi! Amma ki gör nə günə qalıb!

– Yaxşı, bəs babamız?

– Onun barəsində nə demək olar? O, ağıldan naqis idi. Amma əlbəttə, onun da başına gəlirdi. O zaman hamısı qızgın idilər!.. Amma burası var ki, keçmişdəki ağalar biz təhkimlilərə xor baxmırdılar. Görürdün, Gervaskanı nahar vaxtı atanız cəzalandırdı, – lap yerində edirdi! Axşam isə, görürdün, xidmətçilərlə yemək yeyir, onlarla birlikdə balalayka çalır...

– Sən bir də görüm, o Voytkeviç yaxşı adam idimi?

Natalya fikrə gedirdi:

– Yox, yalan danışmaq istəmirəm: kalmık kimi bir adam idi. Amma ciddi, inadlı idi. Onun üçün elə hey şeir oxuyurdu, daim qorxudurdu; yəni ki, öləcəyəm, səşin arxanca gələcəyəm.

– Axı babamız da məhəbbətdən dəli olmuşdu, elə deyilmi?

– O, nənədən ötrü idi. Bu, ayrı məsələdir, xanım qız. Əslində bizim evimiz qəm-qüssəxana idi, – ürəkəçan deyildi, Allah göstərməsin. Siz buyurub mənim sarsaq sözlərimə qulaq asın...

Beləliklə, Natalya rəvayətini pıçılı ilə, aram-aram, uzun-uzadı nağıl etməyə başladı...

IV

Rəvayətlərə inansaql, belə məlum olur ki, bizim ulu babamız varlı olmuşdur, ancaq qocalanda Kursk yaxınlığında Qurudərəyə köçmüşdür: bizim yerləri, onların ucqarlarını, meşələrini xoşlamırdı. Bəli, axı bu zərbi-məsəl olmuşdur: “qədimlərdə hər yerdə meşələr olub...” İki yüz il bundan əvvəl bizim yollarla gedənlər sıx meşələrdən keçirdilər. Kamenka çayı da, onun axdığı yuxarı tərəflər – məcraları da, kənd də, malikanə də və ətrafdakı dərə-təpəli çöllər də meşənin içində idi. Amma babamızın vaxtında belə deyildi. Babamızın yaşadığı illər mənzərə ayrı cür idi: yarısı bozqırlıqdan ibarət olan açıqlıq, çılpaq yamaqlar mövcud idi, zəmilərdə – çovdar, yulaf, qarabaşaq əkirdi, böyük yolda nadir oyuqlu qovaqlar ucalırdı. Qurudərənin yuxarıları isə ancaq ağ daşlıqdan ibarət

idi. Meşələrdən təkçə kiçik Troşin meşəsi qalmışdı. Yalnız bağ, əlbəttə, çox gözəl idi: yetmiş dənə qollu-budaqlı tozağaclarının arasında enli xiyaban, gicitkən kolluqlarının arasına qerq olmuş albalı ağacları, qalın moruq kolları, akasiyalar, yasəmənələr, bir də taxıl zəmiləri ilə birləşən qıraqlarda gümüşü qovaqlardan ibarət az qala bütöv bir meşə var idi. Evin damı qalın, qara və möhkəm küləşdən idi. Ev bağa tərəf baxırdı, evin yanlarında çox uzun köməkçi binalar və bir dam altında bir neçə yanaşı tikililərdən ibarət nökr otaqları sıralanmışdı; həyətin dal tərəfində isə ucsuz-bucaqsız yaşıl örüş uzanır və böyük, yoxsul və qayğısız ağalıq kəndi geniş sahəyə yayılırdı.

Natalya deyirdi:

– Bütünlüklə ağalara bənzəyir! Ağalar da qayğısız idilər – təsərrüfatı idarə edə bilmirdilər, simic deyildilər. Semyon Kirillıç, babanızın qardaşı bizdən ayrıldılar: daha çoxunu, daha yaxşısını, şahənə malikanəni özlərinə götürdülər, bizə ancaq Soşkini, Qurudərəni, bir də dörd yüz can verdilər. Dörd yüz candan isə az qala yarısı qaçıb dağıldı.

Babanız Pyotr Kirillıç qırx beş yaşında öldü. Atam çox vaxt deyirdi ki, o, bağda, alma ağacının altına salınmış xalçanın üstündə yuxuya gedibmiş; qəflətən tufan qalxır, almalar onun üstünə dolu kimi tökülür, bundan sonra kişinin ağı çəşmişdi. Natalyanın sözlərindən belə çıxırdı ki, qulluqçularla xidmətçilər babanın ağıdan kəmliyini ayrı cür yozurdular; onunla izah edirdilər ki, Pyotr Kirillıçın, dilbər bir gözəl olan nənəmizin ölümündən sonra, məhəbbətin qəm-qüssəsindən başına hava gəlmişdi, həmin günün ikinci çağı Qurudərə səmasında çox güclü tufan qopmuşdu. Bir az belibükük, qarayanız, diqqətli, mehriban qara gözləri olan azca Tonya xalaya bənzəyən Pyotr Kirillıç başıhavalı, sakitcə yaşayırdı, Natalyanın dediyinə görə, əvvəllər bilmirdilər pulu hara xərcləsinlər; ona görə də tumac çəkmələr və ala-bəzək arxalıq geymiş Pyotr Kirillıç evdə qayğılı halda və səssiz-səmirsiz gəzib dolaşa-dolaşa, dönüb geri baxaraq palıd tirlərin çatlaqlarına qızıl pullar dürtüşdürürdü.

Onu belə məqamda görənlərə dodaqaltı deyirdi:

– Mən bunu Toneçkaya cehiz üçün saxlayıram. Belə daha etibarlıdır, dostlarım daha etibarlıdır... Qaldı ki, ayrı məsələlərdə özünüz bilərsiniz; istəmirsiniz – etmərəm...

Sonra yenə dürtüşdürürdü. Yaxud da görürdün, zalda, qonaq otağında ağır mebellərin yerini dəyişdirir, daim kiminsə gəlməsini gözləyirdi, baxmayaraq ki, qonşular demək olar heç vaxt Qurudərəyə gəlmirdilər; ya da acliqdan şikayətlənərək özü üçün doğramac düzəldirdi – göy soğanı taxta fındanda bacarıqsız tərzdə döyüb-əzişdirir, üstünə çörək doğrayır, köpüklənən qatı un kvası tökür, o qədər boz rəngli iri duz salırdı ki, doğramac şor olurdu, yemək mümkün olmurdu. Nahardan sonra isə malikanədə həyat süstləşir, dərin sükut çökürdü; hamı özünün xoşladığı künc-bucağa çəkilir, xeyli yuxuya gedirdilər; amma hətta, gecələr də az yatan Pyotr Kirillıç tək-tənha qalır, bilmirdi hara getsin. Tənhalığa dözə bilməyib, yataq otaqlarına baş çəkir və yatanları səsləyirdi:

– Sən yatırsan, Arkaşka? Sən yatırsan, Tonyuşa?

“Əşi, Allah eşqinə, əl çəkin, dedə!” – deyər acıqlı qışqırıq eşidib tələsik sakitləşirdi:

– Di yaxşı, yat, yat, canım-ciyərim. Mən səni yuxudan oyatmayacağam.

Onlardan uzaqlaşdı, – ancaq nökr otağının yanından ötürdü, ona görə ki, nökrələr olduqca qaba idilər, – on dəqiqədən sonra isə yenə astanada peyda olur və yenə daha da ehtiyatla səsləyirdi. Özündən məlumat uydurub deyirdi ki, guya kənddən zıncırovlu minik arabası keçib getdi, olmaya Petenka polkdan baş çəkməyə gəlib. Yaxud da deyirdi ki, dəhşətli dolu yağdıran bulud gəlib.

Natalya nağıl edirdi:

– Onlar, biçarələr, tufandan yamanca qorxurdular. Mən özüm hələ balaca vaxtı başıaçıq idim, amma hər halda yadımda qalıb. Bizim evimiz nəşə çox cansıxıcı idi... Ürəksixan idi, Allah göstərməsin. Yayda isə bir gün bir il misində idi. Qulluqçu-nökrələrə iş tapılmırdı... Təkçə nökr beş nəfər idi... Məlum məsələdir ki, cavan ağalar nahardan sonra yatırdılar, onlardan sonra da biz sədaqətli nökrələr, örnək olan xidmətçilər yıxılıb yatırdıq. Bu azman Pyotr Kirillıç bizə, xüsusilə Gervaskaya yaxın gəlməyə peşman olurdu; “Nökrələr! Nökrələr! Siz yatırsınız?” Gervaska isə taxtdan başını qaldırıb ondan soruşurdu: “Yaxşı, istəyirsən bu saat sənin miyançana gicitkən doldurum!” – “Sən kiminlə danışırsan, bu sözləri kimə deyirsən, avaranın biri avara?” – “Damdabacaya, cənab, yuxulu-yuxulu...” Beləliklə də, Pyotr Kirillıç yenə zalda, qonaq otağında gəzib-dolaşmağa

gedir daim pəncərələrə, bağa baxırdı ki, görsün qara bulud görünürmü? Amma qədimlərdə doğurdan da çox tez-tez tufanlar baş verirdi. Həm də çox güclü tufanlar. Bir də görürdün, nahardan sonra sarıköynək qışqırmağa başladı, bu aralıq bağın arxasından qara buludlar peyda olurdu... Evə qaranlıq çökürdü, cəngəllikdə dalamaz gicikən xışıldamağa başlayırdı, hind toyuqları ilə balaları eyvanın altında gizləndirilirdi... Lap dəhşət olurdu, adamı qəm-qüssə basırdı! Onlar isə, vay dedə, kökslərini ötürür, xaç vurur, müqəddəs surətlərin qabağında şam yandırmağa tələsir, mərhum ulu babanın ən qiymətli məhrəbasını asırdılar, – o məhrəbadan mən yamanca qorxurdum! – Ya da pəncərədən bayıra qayçı atırdılar. Qayçı, birinci məsələ idi: tufana qarşı çox yaxşı tədbirdir...

Qurudərə evində fransızlar yaşayanda ev şənlənirdi – əvvəlcə bir nəfər Lui İvanoviç, aşağısı dar, çox enli şalvar geyən, uzunbıçlı və dalğın mavi gözləri olan bir kişi yaşayırdı; daz başından bir qulağından o biri qulağına qədər uzanan saç qoyurdu, sonra da daim soyuqdan donan yaşlı madmazel Sizi yaşayırdı, – evi Lui İvanoviçin bütün otaqlarda gurlayan səsi şənləndirirdi. O, Arkaşkaya bağırırdı: “Çıxın gedin, daha qayıtmayasınız!” Sınıf otağında bu sözləri eşidilirdi: “Matre corveau sur un arbre perche”¹ Toneçka fortepiano çalmaq öyrənirdi. Fransızlar Qurudərədə səkkiz il yaşamışdılar, uşaqları quberniya şəhərinə aparandan sonra da burada qalmışdılar ki, Pyotr Kirillç darıxmasın; Qurudərəni ancaq, uşaqlar üçüncü dəfə tətillə qayıtdıqları günlərin ərəfəsində tərk etdilər: Bu tətillər qurtarandan sonra Pyotr Kirillç və Arkaşkanı bir yerə göndərmişdi, nə də Toneçkanı: onun rəyincə təkcə Petkanı göndərmək kifayət idi. Ona görə də uşaqlar həmişəlik olaraq həm təhsilsiz qaldılar, həm də nəzarətsiz... Natalya deyirdi:

– Amma mən onların hamısından cavan idim. Gervaska isə sizin atanızla yaşd idik, demək, ən yaxın yoldaş, dost idilər. Ancaq doğru deyiblər ki, canavardan ata quda olmaz. Onlar dostlaşdılar, əbədi olaraq dost olacaqlarına and içdilər, hətta xaçlarını dəyişdirdilər, Gervaska isə çox keçmədən dəcəllik edib az qaşla sizin atanızı göldə batıracaqdı! Qoturun biri idi, amma ki, katorqalıq əməllər ustası idi. Bir dəfə ağazadə deyirdi: “Yaxşı, siz böyüyüb, mənə kötəkləyə-

cəksiniz?” – “Kötəkləyəcəyəm”. – “Heç vədə!” – “Necə yəni?” “Elə-belə...” Özü də belə bir hoqqa çıxartdı: gölün üst tərəfində, lap dağın döşündə bir çəlləyimiz var idi. Gervaska bunu görüb, Arkadi Petroviçi dilə tutdu ki, çəlləyə girib, başısağğı diyirlənsin. “Ağazadə, əvvəlcə sən gillənərsən, – dedi, – sonra da mən...” Ağazadə onun sözüne qulaq asdı:

Çəlləyə girdi, itələdi, dağdan gurup-guppazla elə diyirləndi ki, gölə düşdü... Aman pərvərdigara! Çəlləyin altından toz duman kimi qalxırdı!.. Şükür ki, yaxında çobanlar var idi...

Nə qədər ki, fransızlar Qurudərə evində yaşayırdılar, ev hələ ki, yaşayış görkəmini saxlayırdı. Nənəmizin vaxtında orada hələ ağalar da, sahibkarlar da yaşayırdılar, hakimiyyət də var idi, tabelik də, ziyafət və qonaq otaqları da var idi, ailəvi otaqlar da, adi günləri də var idi, bayramlar da. Bütün bunlara fransızların vaxtında da əməl olunurdu. Lakin fransızlar çıxıb getdilər, ev tamamilə sahibsiz qaldı. Nə qədər ki, uşaqlar kiçik idilər, birinci yerdə sanki Pyotr Kirillç idi. Lakin o nə edə bilirdi? Kim kimin ağası idi: qulluqçuxidmətçilərimi onun ağası idilər, yoxsa omu xidmətçilərin? Fortepianonu bağladılar, palıd masa üstündəki süfrə yoxa çıxdı, – süfrəsiz və necə gəldi nahar edirdilər, dəhlizlərdə tazıların əlindən tərpenmək mümkün deyildi. Təmizliyin qayğısına qalan bir adam yox idi, – ona görə də qaralmış tirlə divarlar, qaralmış döşəmələr və tavanlar, qaralmış ağır qapılar və qapıların üst tirləri, öz Suzdal simaları ilə zalın bütün küncünü tutmuş köhnə müqəddəs surətlər bir az sonra lap qaraldı. Gecələr, xüsusilə tufan vaxtlarında, bağ yağışın altında təlatümə gələndə zaldakı surətlər dəqiqəbaşı işıqlanırdı, bağın üzərində çəhrayı-qızılı titrək səma açılırdı, sonra da, qaranlıqda göy gurultusu şaqqaşlaq parçalanırdı, – gecələr ev dəhşətli olurdu. Gündüz isə süst, boş və cansıxıcı görkəm alırdı. İllər keçdikcə Pyotr Kirillç daim zəifləyirdi, gözə çarpmırdı, evin sahibəsi isə, babamızın dayəsi olan qocalıb əldən düşmüş Darya Ustinovna idi. Lakin Darya Ustinovnanın hökmü, demək evin idarə olunmasına qarışmırdı: o ancaq tarla təsərrüfatı ilə məşğul olurdu, bəzən tənbelcəsinə kinayəli təbəssümlə deyirdi: “Nə etməli, mən öz ağalarımı incitmirəm...” Qurudərə gənc atanızın heç yadına da düşmürdü; onu dəlicəsinə cəlb edən məşğuliyyət ov, balalayka, Gervaskaya olan məhəbbət idi. Gervaska nökr hesab olunurdu,

¹ “Ağaca qonmuş qarğa” (frans.)

lakin bütün gün onunla birlikdə hansı Meşşer bataqlıqlarında isə itib-batır, yaxud da haradasa, karet damında balalayka və tütök çalmaq fəndlərini öyrənirdi.

Natalya deyirdi:

– Biz bircə onu bilirdik ki, ancaq gəlib evdə yatırdı. Yatmırdısa, deməli ki, ya kənddədir ya karet damında, yaxud da ovda: qışda dovşan ovuna, payızda tülkü ovuna, yayda bildirçin, ördək ovuna gedirdi; minik arabasına əyləşir, tufəngi çiyinə aşırır, Diankaya qışqırır, Allah amanında yollanırdılar: bu gün Seredina dəyirmanına, sabah Meşşer bataqlığına, o biri gün bozqıra. Həmişə də Gervaska ilə birlikdə. O, hər işdə birinci təşəbbüsçü, dəstəbaşı idi. Amma özünü elə göstərirdi ki, guya onu çəkib apararıq ağzadədir. Arkadi Petroviç onu, öz düşməninə sədaqətlə, həqiqi qardaş kimi sevirdi. Gervaska isə onu gətirdikcə daha çox, daha qəzəblə ələ salır, lağ eləyirdi. Görürdün, Gervaskaya deyirdi: “Hə, Gervasi, gəl balalayka çalaq! Allah eşqinə, sən məni öyrət”, “Qızaran günəş enirdi meşənin arxasına...” Gervaska isə ona nəzər salır, burnundan tüstü buraxıb istehza ilə deyirdi: “Siz əvvəlcə mənim əlimi öpün”. Arkadi Petroviç ağappaq ağarırdı, yerindən sıçrayıb var gücü ilə onun yanına şapalaq ilişdirirdi, o isə ancaq başını bulayır, daha da qaralırdı, lap quldur kimi qaşqabağını tökürdü. “Qalx, əclaf!” Ayağa qalxır, ov iti kimi şax dayanırdı, plis şalvarı sallanırdı. Dinmirdi. – “Üzr istə!” – “Günahkaram, cənab”. Ağzadə isə tutulurdu, bilirdi daha nə desin. “Bəs necə bilirdin, “cənab!” – deyər qışqırırdı. – Mən, – deyirdi, – çalışıram sən yaramazla öz tayım kimi rəftar edim, mən deyirdi, bəzən fikirləşirəm ki, sənün üçün canımı da əsirgəmərəm... Bəs sən nə edirsən? Sən məni qəsdənmi qəzəbləndirirsən?”

Natalya deyirdi:

– Çox təəccüblü işdir! Gervaska ağzadəni də ələ salır, masqaraya qoyurdu, babanı da, məni də xanım qız ələ salırdı. Ağzadə, sözün düzü, babanızın özü də Gervaskaya vurulmuşdu, mən isə ona, xanım qıza... Soşkidən qayıdanda öz təqsirimdən sonra bir az ağılım başıma gəlmişdi.

V

Masa arxasında şallaqlarla, babanın ölümündən, Gervaska qaçandan və Pyotr Petroviç evləndəndən sonra əyləşirdilər; o zaman idi ki, Tonya xalanın başına hava gəlmişdi; arvad bütün ümidini əziz İsa peyğəmbərə bağlayıb rahibə olmuşdu, Natalya isə Soşkidən elə bu zaman qayıtmışdı. Tonya xalanın başına hava gəlməsi və Natalyanın sürgündə olması – məhəbbətin, sevginin ucbatından idi.

Babanın qəm-qüssəli tənəzzül dövrünü gənc ağaların dövrü əvəz etdi. Heç kəs gözləmədiyi halda istefaya çıxan Pyotr Petroviç Qurudərəyə qayıtdı. Onun gəlişi Natalya üçün də fəlakətli oldu, Tonya xala üçün də.

Onların ikisi də aşiq oldular. Nə cür aşiq olduqlarını heç hiss etmədilər. Əvvəlcə onlara elə gəlirdi ki, “yaşamaq sadəcə fərəhli olub”.

Pyotr Petroviç ilk vaxtlar Qurudərədə həyatı təzələdi, yeni məişət tərzi düzəltdi – şən və ağalara layiq məişət tərzi. O öz yoldaşı ilə, Voytkeviçlə gəlmişdi; özü ilə üzü qırılmış əyyaş aşpaz gətirmişdi; yaşllaşmış jele qabına, qaba bıçaqlara, çəngəllərə etinasızlıqla çöpəki nəzər salırdı. Pyotr Petroviçin yoldaşının qarşısında özünü mehriban, əliaçıq, varlı göstərmək istəyirdi, – özü də bunu uşaqqasına, bacarıqsız edirdi. O, əslində, demək olar, uşaq idi, zahirən olduqca zərif və gözəl bir uşaq, lakin təbiətən sərt və amansız idi; sanki özünə güvənən oğlan idi, lakin çox tez həyəcanlanan və az qala hədsiz utancaq idi, sonra da onu həyəcanlandırır utandıran adama qarşı uzun müddət gizlin kin bəsləyirdi.

Qurudərəyə gəldiyi elə ilk gün masa arxasında dedi:

– Qardaşım Arkadi, yadımdadır ki, bizim yaxşı maderamız var idi, elədimi?

Baba qızardı, nəşə demək istədi, lakin cəsarət etməyib, arxalığının döşünü ovuşdurdu. Arkadi Petroviç heyrət etdi:

– Hansı maderə?

Gervaska isə Pyotr Petroviçə həyasızcasına baxıb hırıldadı.

O, istehzasını heç gizlətməyə də çalışmadan Arkadi Petroviçə dedi:

– Siz, lütfən unudubsunuz, cənab. Həmin bu maderə bizdə doğrudan da o qədər idi ki, qoymağa yer tapmırdıq. Hamısını biz,

nökərlər oğurladıq. Ağa şərabi idi, amma biz onu dəcəlliklə kvas əvəzinə içirdik.

Pyotr Petroviç qıpqırmızı pörtüb bağırdı:

– Bu nə ədəbsizlikdir? Kəs səsini!

Baba heyranlıqla onun sözünə qüvvət verdi, sevinclə, cır səslə:

– Ver onun dərisini, gözünə dönüm, Petenka! Bir də de! – Qocanı az qala ağlamaq tutmuşdu. – Onun məni necə məhv etdiyini sən heç təsəvvürünə də gətirə bilməzsən! Mən neçə dəfə fikirləşmişdim ki, onu qəfildən yaxalayıb mis həvəngin dəstəsini təpəsinə ilişdirim, parçalansın... Vallah, ağıma belə bir fikir gəlmişdi! Mən xəncəri dəstəsinə qədər onun böyrünə soxardım!

Gervaska ona da cavab tapdı. Qaşqabağını töküüb etiraz etdi:

– Cənab mən çitmişəm ki, belə şey üçün ağır cəza verirlər. Yoxsa ki, mənim də ağıma hey belə bir fikir gəlir ki, ağanın o dünyaya yollanmaq vaxtı çatıb!

Pyotr Petroviç deyirdi ki, bu cür gözlənilməz qaba cavabdan sonra yalnız yad adamın xatirinə özünü saxlamışdı. Gervaskaya ancaq bunu dedi: “Bu dəqiqə rədd ol buradan!” Sonra da qışqırmağına görə hətta xəcalət çəkirdi, – özü də Voytkeviçin qarşısında tələsik üzr istəyərək, məftunedici gözlərini qaldıraraq gülümsəyə-gülümsəyə Voytkeviçə baxdı; Pyotr Petroviçi tanıyanların hamısı onun bu cür cazibədar gözlərini uzun zaman unuda bilmirdilər.

Natalya da bu gözləri uzun müddət unuda bilməmişdi. Onun səadəti çox qısa olmuşdu, – kimin ağına gələrdi ki, bu səadət onun Soşkiyə səyahəti ilə bütün həyatının ən diqqətəlayiq bir hadisəsi ilə başa çatacaqdır?

Soşki xutoru çoxdan Tambov tacirinin mülkiyyəti olsa da, indiyə qədər də salamaqdır. Bu xutor boş düzənliyin ortasındakı uzun daxmadan, anbardan, quyu mancağından və ətrafında bostanlar olan xırmandan ibarət idi; Qurudərədən xutora doğru yoldakı şəhər də az dəyişmişdi. Nataşkanın təqsirkarlığı ondan ibarət idi ki, heç özü də qətiyyənlə gözləmədən Pyotr Petroviçin gümüş çərçivəyə salınmış bükülən kiçik aynasını oğurlamışdı.

Nataşka bu aynanı görəndə güzgünün gözəlliyi onu elə heyran etmişdi ki, özünü saxlaya bilməmişdi, – bir də ki, Pyotr Petroviçin nəyi var idisə, hamısı Nataşkanı məftun edirdi. Aynanın itməsindən xəbər tutuncayadək Nataşka bir neçə gün ərzində öz cinayətkarlığın-

dan sarsılmış halda, al çiçək nağılında olduğu kimi, öz dəhşətli sirrindən və xəzinəsindən heyran olmuş halda yatmadı, yatağa girəndə Allaha yalvarırdı ki, gecə tez keçsin, səhər tez açılsın; gözəl, yaraşıqlı, saçı ətir saçan, mundirin hündür, qırmızı yaxalıqlı, sifətdən qaranı, lakin qız çöhrəsi kimi zərif çöhrəli ağazadə gələndən sonra canlanmış, nəşə yeni, cəzakar bir tərəvət dolmuş evdə həyat fərəhli olmuş, şənlanmışdı. Hətta Nataşkanın yatdığı dəhliz də şənlanmışdı; ona görə ki, astananın yanında təmizlənməyi gözləyən, şahzadə ayaqlarına layiq yüngül çəkmələr vardır; hər şeydən dəhşətli və sevindirici şey isə bağıın arxasında, başlı-başına qalmış hamamda idi; ağır gümüş çərçivə içərisindəki ikitaylı kiçik aynanı Nataşka burada saxlayırdı; Nataşka nə qədər ki, hamı yatırdı, şəhli kolların arası ildə xəlvətcə buraya yüyürüb gəlir, öz malı olmuş qiymətli sərvətinə ləzzətlə tamaşa etməyə tələsirdi; aynanı astanaya çıxarır, isti səhər günəşi altında açıb başı gicəllənənədək özünə tamaşa edir, sonra yenə gizlədir, sonra yeni qaçır, bütün səhərçağı, gözünü də qaldıraraq baxmağa cəsarət etmədiyi adama qulluq etməyə tələsirdi, onun uzun zaman aynada özünə tamaşa etməsi də həmin adamın xoşuna gəlmək kimi, dəhşətli, uğursuz ümiddən irəli gəlirdi.

Lakin al-qırmızı çiçək nağılı uzun çəkmədi, çox tez qurtardı. Nataşka belə düşünürdü ki, biabırçılıqla və heç cür izah edilə bilməyən üzüqaralıqla qurtardı... Onunla qurtardı ki, Pyotr Petroviç özü ömrü etdi onun saçlarını qaxsınlar, özünə bəzək-düzək verən, ayna qarşısında qaşlarına sürmə çəkən, Pyotr Petroviçlə özü arasında nəşə şirin bir mübhəmlilik, misli görünməmiş bir yaxınlıq yaradan Nataşkanı eybəcərləşdirsinlər. Nataşkanın cinayətinin üstünü Pyotr Petroviçin özü açıb, onun cinayətini sadəcə bir oğurluğa çevirdi, təhkimli bir qızın sərsəm hoqqabazlığı hesab etdi; ağlamaqdan sifəti şişmiş Nataşkanı adi ev paltarında, bütün qulluqçuların və evin xidmətçilərinin gözü qarşısında peyin arabasına mindirib, bədnam olmuş halda, qəfildən bütün doğma şeylərdən ayıraraq harasa naməlum, dəhşətli xutora, uzaq bozqırlara apardılar. O artıq bilirdi ki, orada, xutorada toyuq-cücənin, hind toyuqlarının və bostanların keşiyini çəkməlidir; orada bütün dünya tərəfindən unudularaq günün altında yanacaqdır: orada, üfüqlərin davamsız ilğıma qərqli olduğu vaxtlar bozqır günləri illər qədər uzun olacaqdır, elə dərin sükut çökəcək, elə bürkü olacaqdır ki, qurumuş noxudun chmallı çartılısını, isti

torpaqda kürt toyuqların qayğıkeşliklə əlləşməsinə, hind toyuqlarının qəmli-dinc səsləşməsinə eşitmək lazım olmasaydı, qırğının yuxarıdan düşən dəhşətli kölgəsini izləyərək, yerdən sıçrayıb nazik səslə uzada-uzada “Ki-iş!..” – deyər qışqırmaq lazım gəlməşəydi bütün günü daş kimi yuxuya gedirdi. Orada, xutorda Nataşkanın ölüm-diriminə hakim kəsilən təkçə bir xoxol qarı az aşın duzu deyildi; həm də yəqin, indi öz qurbanını səbirsizliklə gözləyir! Nataşkanın edama aparılanlara nisbətən yeganə üstünlüyü onda idi ki, özünü boğub öldürmək imkanı var idi. Sürgünə gedərkən yolda ona yeganə təsəlli bu fikir idi, – Nataşka belə güman edirdi bu sürgün həmişəlikdir.

Qəzanın bir başından o biri başına uzanan yolda Nataşka nələr görmədi! Lakin onlara fikir verməli halı yox idi. O, bircə şey haqqında düşüncəyə, daha doğrusu, bircə şey hiss edirdi: həyat qurtardı; onun cinayət və bədnamılığı o qədər böyükdür ki, daha həyata qayıtmağa heç bir ümidim yoxdur! Hələ ki, onun yadında yaxın bir adam, Yevsey Bodulya var idi. Lakin o, Nataşkanı əldən-ələ ötürüb xoxol qarının sərəncamına təslim edərək, xutorda gecələyəndən sonra halı necə olacaqdır? Nataşka doyunca ağlayandan sonra yemək istədi. Yevseyin isə buna çox sadə baxması Nataşkanı heyrətləndirirdi, özü də yeyə-yeyə Nataşka ilə elə söhbət edirdi ki, elə bil heç nə olmamışdı. Sonra Nataşka yuxuladı – yuxudan ancaq şəhərdə oyandı. Şəhərin cansızlığı, quruluğu, bürküsü, bir də nəşə ürəksızan mübhəm dəhşətli mənzərəsi onu heyrətə saldı; bu, nağıl edilməsi mümkün olmayan rüyaya bənzəyirdi. Bütün bu gün ərzində yadında qalan ancaq bu oldu ki, yayda bozqır çox isti olur, dünyada yay gününün tükənməzliyindən və böyük yolun uzunluğundan başqa bir şey yoxdur. Yadında qalan bu oldu ki, şəhər küçələrində daş döşənmiş yerlər vardır, araba bu daşların üstündə əcaib tərzdə taqqıldayır, uzaqdan şəhərin dəmir damlarının qoxusu duyulur, dincəlib atı yemlədikləri meydanın ortasında, axşama yaxın “isti yemək satılan” talvarın yanında isə toz, qatran, çürümüş ot qoxusu hər tərəfi bürüyür; çəngə-çəngə çürümüş ot at peyininə qarışmış muşkilərin duruş yerlərində qalır. Yevsey atı açıb arabanın yanına, yemləməyə çəkdi, qızmış şapkasını peysərinə itələyib, qolu ilə tərini silədi, bürküdən qapqara qaralmış halda aşxanaya gətdi. Nataşkaya bərk-bərk tapşırırdı ki, “göz-qulaq olsun”, bir əhvalat baş versə, qışqırıb bütün meydana haray salsın. Ona görə Nataşka

tərpənmədən oturmuşdu, təzəcə tikilmiş, haradansa uzaqlardakı evlərin arxasında nəhəng gümüş ulduz kimi parlayan kilsənin günbəzindən gözünü çəkmirdi; kefi durulmuş, nəşə çeynəyən, qoltuğunda kömbə olan Yevsey qayıdıb atı yenə dişlə altına çəkinçə-yədək oturdu.

Bilmək olmurdu Nataşkayamı, yoxsa atamı müraciət edən Yevsey burnunun altında həyəcanla danışdı:

– Biz sənə bir az gecikmişik, ay kraliçə xanım! Nə etməli, bəlkə də, boğmazlar! Yanğın ki, baş verməyib...Mən geri qayıdanda da bərk sürməyəcəyəm, – mənim üçün, qardaş, ağanın atı sənə boğazından qiymətlidir, – deyər bu dəfə artıq Demyana müraciət edirdi. – Ağzını açıbsan: “Sən mənim gözümlərin içinə yaxşı bax! Bir şey olsa, yoxlayaram görüm sən tumanının arasında nə gizlədib-sən...” Ay belə sənə vayına oturma! Mənə yamanca yer clədi! Yəni ki, ağaların özü də mənim tumanımı heç vaxt çıxartmayıblar... Mən sənə kimi haramzadənin tayı deyiləm. “Gözümlərin içinə yaxşı bax!” Nəyə baxacağam axı? Səndən ağlısız ki, deyiləm. Kefim istəsə, heç geri də qayıtmaram: qızı çatdırıb özüm elə itərəm ki, heç izim-tozum da tapılmaz: qızı çatdırıb özüm elə itərəm ki, heç izim-tozum da tapılmaz... Mən qıza da təəccüb edirəm: axmağın biri niyə qəm-qüssəyə batıb? Məgər dünyada ondan başqası yoxdur? Xutorun yanından keçib-gedən hər hansı bir rahibə, yaxud da çumaka bir kəlmə söz deməyə bənddir; bir göz qırpmında Rostov babadan o tərəfdə olarsan... Orada isə tap görüm necə tapacaqsan!

Bunu eşidən Nataşkanın qırılmış başında “özümü boğacağam” fikrini qaçmaq fikri əvəz etdi. Araba cırıldıyıb yırgalandı. Yevsey susub atı meydanın ortasındakı quyuya sarı apardı. Orada gəldikləri yerdə, günəş böyük monastır bağının arxasına enirdi, yolun o biri tərəfində, monastırın qarşısında sarı dustaqxananın qızıl rəngli pəncərələri parlayırdı. Həm də dustaqxananın görkəmi qaçmaq fikrini bir anlığa daha gücləndirdi. Odu ey, qaçanlar da yaşayırlar! Amma belə deyirlər ki, rahibələr oğurlanmış qızların və oğlanların gözlərini qaynar südlə yandırır, onları şikəst qələmə verirlər, çumaklar isə dəniz sahilinə aparıb, naqaylara satırlar... Belə də olur ki, ağalar öz qaçqınlarını yaxalayıb qandallayır, dustaqxanaya salırlar... Yəqin ki, dustaqxanadakılar da, Gervaska dediyi kimi, öküz deyil, muşkilərdir!

Lakin dustaqxanaların pəncərələri sönmürdü, Nataşkanın fikirləri dolaşır, – yox qaçmaq özünü boğmaqdan daha dəhşətlidir! Elo Yevsey də susmuş, ayılmışdı.

Yevsey arabanın yan ağacına yanpörtü atılıb, indi daha nigarançılıqla dedi:

– Gecikmişik, qız.

Araba şoseyə çıxıb yenə yırğalanmağa, atılıb–düşməyə, daşların üstündə bərk taqqıldamağa başladı... “Eh, arabanı geri döndərmək daha yaxşı olardı, – deyə Nataşka belə düşünürdümü, ya duyurdumu – bunu demək çətin idi, – geri qaytarıb Qurudərəyə çataraq ağaların ayaqlarına döşənərdim!” Lakin Yevsey arabanı bərk sürürdü. Evlərin arxasında daha ulduz görünmürdü. Qabaqda bomboş ağ küçə, küçəyə döşənmiş ağ daşlar, ağ evlər var idi – bütün bunları da təzə ağ tənəkə günbəzli nəhəng ağ kilsə tamamlayırdı; səma da onun üzərində quru, solğun–mavi rəngə boyanmışdı. Orada, evdə isə, bu zaman artıq şəh düşürdü, bağa təravətli ətir saçılırdı, mətbəxdən ocaq qoxusu yayılırdı; taxıl zəmilərindən uzaqlarda, bağın kənarlarındakı gülmüşü qovaqların arxasında, ən əziz köhnə hamamın dal tərəfində şəfəq sönməyə başlayırdı; qonaq otağında isə eyvanın qapıları açılmışdı, al–qırmızı işıq künc–bucaqda torana qarışırdı, həm babasına, həm də Pyotr Petroviçə bənzəyən, arxası şəfəqə sarı oturmuş sarımtıl–qarayanız, qaragöz xanım qız narıncı ipəkdən tikilmiş yüngül və enli donunun qollarını dəqiqəbaşı düzəldə–düzəldə diqqətlə notlara baxır, sarı dillərə toxunaraq qonaq otağını Oginskiyin polonezinin tənənəli, ahəngdar, xoş, həyəcanlı sədaları ilə doldururdu, həm də elə bil ki, arxasında dayanıb, sol əlini belinə dayayaraq, onun iti hərəkət edən barmaqlarına qəmgin və dalğın halda nəzər yetirən qarayanız, pota zabiti qətiyyətlə əhəmiyyət vermirdi...

Belə axşamlarda Nataşka ürək çırpıntısı ilə öz–özünə: “Onun öz sevimlisi, mənim də öz sevimlim var” – deyərək soyuq, şəhli bağa qaçır, sıx gicikən kollarının və tünd qoxulu, nəm pıtraqların arasına girir, dayanıb mümkün olmayan bir şey gözləyirdi. Gözləyirdi ki, ağazadə cyvandan enəcək, xiyabanla gedəcək, onu görüb, birdən dönərək iti addımlarla ona yanaşacaqdır. O isə dəhşət və səadətdən heç cıncırını da çıxarmayacaqdır...

Araba isə taqqıldayırdı. Otrafda isti və üfunət saçan şəhər idi, o şəhər ki, bir zaman Nataşkanın təsəvvüründə nəsə sehrlı bir şey

kimi təcəssüm edirdi. Nataşka daşların üstündə evlərin, darvazaların və qapıları açıq dükanların yanında dala–qabağa gedən geyinib–kecinmiş camaata iztirablı bir heyrətlə baxırdı... “Axı niyə Yevsey buradan gedir, arabanı burada taqqıldatmaq nəyinə görək idi?” – deyə düşünürdü.

Lakin kilsənin yanından ötdülər, tozlu çala–çuxur yamaclarla, qara dəmirçixanaların, çürük meşşan daxmalarının yanından ötərək dayaz çay sahilinə endilər... Yenə tanış qoxular, isti, şirin su, lil, axşamın təravətli çöl qoxusunu duydular. Uzaqda üzbəüzdəki dağda şlaqbaumun yanındakı tənha balaca evdə ilk işıq yandı... Onlar tamam açıqlığa çıxdılar, körpüdən keçilər, şlaqbauma sarı qalxdılar, – tutqun halda ağaran və ucsuz–bucaqsız uzaqlarda, təravətli bozqır gecəsinin göylüyünə uzanan daşlı, boş yol gözə çarpdı. At xırda löhrəm yerləşə gedirdi, şlaqbaumun yanından ötəndən sonra isə lap addım–addım getməyə başladı. Yenə dərin sükut çökmüşdü, gecə yerdə də sakitlik idi, göydə də, yalnız haradasa uzaqlarda həzin–həzin zıncırov cingildəyirdi. Bu həzin cingilti getdikcə daha aydın, daha ahəngdar eşidilirdi, nəhayət, onun səsi üçatlı fayton atlarının birgə tappılısına, şose ilə iti hərəkət edən və yaxınlaşmaqda olan minik arabası çarxlarının ahəngdar taqqılısına qarışdı... Üçatlı arabanı azad bir gənc sürürdü, arabada isə çənəsinə başlıqlı şinelə soxmuş bir zabit əyləşmişdi. Arabaya yanaşanda zabit bir anlıq başını qaldırdı. Nataşka birdən qırmızı yaxalıq, qara bığlar, balaca vedrəyə bənzəyən dəbilqə altında parlayan gənc gözlər gördü... Nataşka qışqırdı, donub qalaraq şüurunu itirdi...

Onun ağına belə bir dəhşətli fikir gəldi ki, bu zabit Pyotr Petroviçdir; buna görə də onun əsəbi təhkimli kəndli qəlbi sızıldı. İldırım sürəti ilə baş qaldıran anı, zərif bir duyğu ona ağır təsir bağışladı; nədən məhrum olduğunu qız qəfləton başa düşdü: başa düşmüşdü ki, ona yaxınlıqdan məhrum olmuşdur... Yevsey tez–tələsik ona yanaşdı, qızın qırılmış, dala əyilmiş başına dolça ilə su tökməyə başladı.

Bərk ürəyi bulanana Nataşka ayıldı, başını tələsik arabanın yan ağacından qabağa uzatdı. Yevsey əlini cəld onun soyuq alınına dayadı...

Sonra isə yüngülləşmiş, üşümüş, yaxası islanmış Nataşka arxası üstə uzanıb, ulduzlara tamaşa edirdi. Qorxmuş Yevsey dinib–

danışmırdı. Elə güman edirdi ki, Nataşka yatıb, ancaq başını bula-yırdı, – özü də arabanı sürdükcə sürürdü. Araba silkələnir, irəli şütüyürdü. Qıza elə gəlirdi ki, bədəni yoxdur, indi onun ancaq ruhu mövcuddur. Həm də onun ruhu “o dünyada özünü olduqca yaxşı, rahat hiss edir...”

Onun sevgisi əfsanəvi bağlarda çiçək açan al-qırmızı gül idi. Lakin o öz sevgisini bozqıra, ucqarlığa, Qurudərə ucqarlığından daha əziz və qiymətli olan ucqarlığa aparırdı; aparırdı ki, orada sakitlik və tənhalıqda bu sevginin ilk şirin və məşəqqətli iztirablarına üstün gəlsin, sonra isə onu öz Qurudərəli qəlbinin dərinliklərində son nəfəsinə qədər, həmişəlik olaraq basdırsın.

VI

Qurudərədəki sevgi qeyri-adi idi. Nifrət də qeyri-adi idi. Öz qatili kimi, Qurudərədə olanların hamısı kimi həlak olan baba elə həmin il öldürülmüşdü. Pokrov günü Qurudərədə dini bayram günü Pyotr Petroviç evinə qonaqlar dəvət etmişdi. O da özünü mehriban ev sahibəsi təsəvvür edərək, səhər başçı görəsən gələcəkdimi? Sevinən babanın da nə üçün həyəcanlandığı məlum deyildi. Başçı gəldi, nahar çox gözəl keçdi. Məclis səs-küylü, şən idi, baba hamıdan artıq şadlanırdı. Oktyabrın ikisində səhər tezdən onu qonaq otağının döşəməsində ölmüş gördülər.

Pyotr Petroviç istefaya çıxanda özünü Xruşşovların ata-baba yurdunun, ata-baba malikanəsinin şərəfini qorumaq xatirinə fəda etməsini gizlətmirdi. Təsərrüfatı “ələcsiz olaraq” öz əlinə almalı olduğunu gizlətmədi. Qəzanın ən mədəni və faydalı zadəganları ilə ünsiyyət bağlamaq üçün tanışlıq da düzəlməlidir, qalanları iləsə – sadəcə əlaqəni kəsməməlidir. Əvvəlcə hər şeyi dəqiq yerinə yetirirdi. Hətta bütün kiçik malikanə sahiblərinə də baş çəkdi; hətta Olqa Kirillovna xalanın xutoruna da getdi; Olqa Kirillovna yuxu xəstəliyinə mübtəla olan dəhşətli şişman bir qadın idi. Özü də dişlərini burunotu ilə təmizləyirdi. Payıza yaxın, Pyotr Petroviçin malikanəni təkbəşinə idarə etməsinə heç kəs təəccüblənmirdi. O daha zahirən də malikanəyə baş çəkməyə gələn yaraşlıq və gözəl zabıt deyildi, sahibkar, gənc mülkədar görkəmi almışdı. Əvvəlki

kimi, utananda daha qıpqırmızı qızarıb pötrmürdü. Bəslənmiş, kökəlmişdi, bahalı arxalıqlar, xırda ayaqlarına qırmızı tatar tufliləri geyirdi, balaca əllərini firuzə qaşlı üzüklərlə bəzəyirdi. Arkadi Petroviç onun qonur gözlərinə baxmaqdan çəkinirdi, bilmirdi onunla nə barədə danışsın, ilk vaxtlar hər işdə ona güzəştə gedirdi, özü də ovda itib-batırdı.

Pokrov günü Pyotr Petroviç hamını öz mehribanlıq və səmimi-liyilə valeh etmək, bir də göstərmək istəyirdi ki, evdə birinci şəxs məhz odur. Lakin babası yamanca mane olurdu. Baba çox sad və xoşbəxt idi, amma nəzakətsiz idi, naqqallıq edirdi, başına qoyduğu məxmər papaq və cv dərzisinin tikdiyi göy rəngli, hədsiz gen təzə qazağı ona miskin bir görkəm vermişdi. O da özünü mehriban ev sahibi təsəvvür edərək, səhər sübhdən vurnuxur, qonaqların qəbulundan nəsə sarsaq bir mərasim düzəldirdi. Dəhlizdən zala keçən qapının bir tayı heç vaxt açılmırdı. Həm aşağıda, həm də yuxarıdakı dəmir sürgünü o özü yana çəkdi; stulu yaxın çəkib, bütün bədəni əsə-əsə stula qalxırdı, qapını açandan sonra da astanada dayandı. Xəcalət və qəzəbdən donub qalan, lakin hər şeyə dözmək qərarına gəlmiş Pyotr Petroviçin dinib-danışmamasından istifadə edərək axırıncı qonaq gəlincə yerindən tərpənmədi. Baba gözünü artırmadan çəkmirdi, – artırmada da qapını açmaq lazım gəldi, – guya ki, bu da hansı qədim adət üzrəsə tələb olunurdu, – qoca həyəcanlı halda bir ayağını götürüb, o biri ayağını qoyur, içəri daxil olan adamı görəndə isə, ona sarı yüyürür, tələsik pa¹ edir, ayağını ayağının dalına atıb, təzim edir, özü də boğula-boğula hamıya deyirdi:

– Bilsəniz mən necə şadam! Nə qədər sevinirəm! Çoxdan mənə qonaq gəlməyibsiniz, bizə buyurmayıbsınız! Xoş gəlib, səfa gətiribsiniz!

Pyotr Petroviçi cin atına mindirən bir də bu idi ki, Toneçkanın Lunyovoya, Olqa Kirillovnagilə getməsini baba nə üçünsə hamıya və hər kəsə nağıl edirdi. “Toneçka qəm-qüssədən naxoşlayıb, xalasıgilə yollanıb, bütün payız fəsli orada qalacaq” – bu cür yersiz, lazım olmayan məlumatdan sonra qonaqlar nə düşünürdilər? Axı Voytkeviç əhvalatı, əlbəttə, artıq hamıya məlum idi. Toneçkanın yanında müəmmalı tərzdə köksünü ötürərək, onunla birlikdə dördəlli fortepiano çala-çala, boğuş səsə ona “Lyudmila” oxuyarkən,

¹ Rəqsdə ayaqların müəyyən hərəkəti

yaxud qəmli–qəmli, dalğın halda ona “sən ölüyə müqəddəs kəlamla nişanlanıbsan...” sözlərini deyərək, Voytkeviçin ola bilər ki, doğrudan da ciddi bir fikri, niyyəti varmış. Lakin Voytkeviç hər dəfə öz hisslərini ifadə etmək üçün ən hətta məsum bir təşəbbüs göstərmək, məsələn, ona çiçək təqdim etmək istəyəndə Toneçka dəlicəsinə coşub pörtürdü. Ona görə də Voytkeviç qəflətən baş götürüb getdi. O gedəndən sonra isə Toneçka artıq gecələr yata bilmirdi, qaranlıqda açıq pəncərənin yanında əyləşir, sanki ona məlum olan müddətin keçməsinə gözləyirdi; qəflətən bərkdən hönkür–hönkür ağlayaraq Pyotr Petroviçi yuxudan oyatmaq istəyirdi. Pyotr Petroviç dişlərini qıcayıb xeyli vaxt uzanır, bu hönkürtü və hıçqırıqları, bir də pəncərədən bayırda qaranlıq bağdakı qovaqların ara verməyən yağış şırıltısına bənzəyən yuxulu pıçılısını dinləyirdi. Sonra da onu sakitləşdirməyə gedirdi. Yuxulu qızlar da onu sakitləşdirməyə gəldilər; bəzən baba da təşvişlə yüyürüb gəlirdi. Belə məqamda Toneçka ayaqlarını yerə döyür, qışqırırdı: “Əl çəkin məndən, mənim qəddar düşmənlərim!” – əhvalat rüsvayçı söyüşlə, az qala vuruşma ilə qurtarırdı.

Pyotr Petroviç qızları, babanı qovub, qapını çırpır, özü də qapının dəstəsindən möhkəm yapışaraq qəzəb və hiddətlə deyirdi:

– Əşi, sən bir başa düş, dərk elə, başa düş, ilanım biri ilan, axı adamların ağına nə gələ bilər! Nə düşünərlər! Ağıllarına nə gələ bilər!

Toneçka acıqlı–acıqlı cır səslə qışqırırdı:

– Aman! Dədəcan, o qışqırır ki, mənim qarnım şişib!

Sonra da Pyotr Petroviç başını tutub, cəld otaqdan çıxırdı.

Pokrov günü Gervaska da çox təşviş doğururdu: qorxurdular ki, cəhtiyatsız bir söz deyilsə, kobudluq edə bilər.

Gervaska dohşətli böyümüşdü, zırpı nöqər olmuşdu, lakin nöqərlərdən ən görkəmlisi, ən ağıllısı idi; o da göy – qazağı, clə o cür də şalvar və dabansız yumşaq tumac çəkmələr geymişdi. Qarayanız, nazik boynuna bənövşəyi Harus yaylıq bağlamışdı. Qara rəngli, quru, uzun saçlarını yana daramışdı, lakin saçını polka sayacağı vurdurmaq istəməmişdi – dəyirmi kəsdirmişdi. Qırılmalı bir şey yox idi, çənəsində və yekə ağzının küncələrində ancaq iki–üç sey-rək və cod, qıvrım–qıvrım tüklər qaralırdı; onun ağzı barədə belə deyirdilər: “Ağzı çatar qulağına, lap bağlama keçir damağına”. İri

sümüklü yastı sinəsi çox enli olan bu qalınbaldır nöqərin balaca başı və çuxura düşmüş hədəqələri, nazik boz–göy dodaqları və iri mavimtraq dişləri vardı; ona bu qədim ariyə, diş ağartmasına nəzər salanların, ösküröyini dinləyənlərin çoxu fikirləşirdi: “Yaxşı, ay Tula, sən teizmi gəbərəcəksən!” Ucadan isə, başqalarından fərqli olaraq, ona Gervasi Afanasyeviç deyə müraciət edirdilər.

Ondan ağalar da qorxurdular. Ağaların da xasiyyəti nöqərlərin xasiyyəti kimi idi: ya hökmranlıq etmək, ya da qorxmaq. Pyotr Petroviç gələndən gün babaya kobud cavab verən Gervaskaya heç nə olmadı; buna qulluqçu və xidmətçilər təəccüb edirdilər. Arkadi Petroviç ona qısaca bunu dedi: “Sən lap heyvansan, qardaş!” – Buna aldığı cavab da çox qısa oldu: “Mənim ondan lap zəhləm gedir, cənab!” Pyotr Petroviçin yanına isə Gervaska özü gəldi: qapının ağzında dayanıb, gövdəsinə heç uyğun olmayan, çox enli şalvar geymiş qıçlarını bükdü, öz ədası ilə saymazyanə çömbəldi, sol dizini qabağa verərək xahiş etdi onu kötəkləsinlər.

İri qara gözlərini oynada–oynada laqeydliklə dedi:

– Mən çox qaba və hirsli adamam, cənab.

“Hirsli” sözündə işarə nidası duyan Pyotr Petroviç qorxdı.

Özünü yalandan qəzəbli göstərərək qışqırdı:

– Vaxt gələr, əzizim! Vaxt gələr! Çıx buradan, rədd ol! Sənin kimi qaba adamı görməyə gözüm yoxdur.

Gervaska bir az dayandı, dinmədi. Sonra dedi:

– İxtiyar sahibisiniz.

Üst dodağındakı cod tükləri burub, mavimtraq dişlərini it kimi ağartdı, sifətində heç bir duyğu ifadə etmədən çıxdı. O vaxtdan sonra, bu cür ədanın – sifətində heç nə ifadə etmədən, mümkün qədər qısa cavablar verməyin sərfəli olmasına möhkəm inandı. Pyotr Petroviç isə onunla nəinki yalnız danışmaqdan çəkinir, hətta onun gözlərinə baxmaqdan da saqınırdı.

Gervaska Pokrov günü də özünü elə bu cür laqeyd, müəmmali aparırdı. Bayrama hazırlaşarkən hamı ayaqdan düşmüşdü, onlar ömrlər verir, ömrlər qəbul edilir, söyüşür, mübahisə edir, döşəmələri yuyur, göy rəngə çalan tabaşirlə müqəddəs surətlərin ağır qara gümüşünü silib təmizləyir, dəhlizlərə soxulan itlərə təpik ilişdirirdilər, qorxurdular ki, jələ soyumasın, çəngəllər çatışmasın, yağlı qoğallar, zərif peçenyələr yanmasın; bu əlləşmə–çaxnaşmada təkə

Gervaska arxayın və sakitcə gülümsəyib, cin atına minən əyyaş aşpaz Kazimirə deyirdi: “Sən yavaş ol, keşiş baba, donun cırırlar!”

Başçı üçün təşviş keçirən Pyotr Petroviç fikri dağınıq halda Gervaskaya dedi:

– Ehtiyatlı ol, içib keflənməyəsən.

Gervaska ona tay kimi cavab verdi:

– Anadan olandan içməmişəm. Maraqsız şeydir.

Sonra da qonaqların yanında Pyotr Petroviç, hətta yaltaqcasına bütün evə haray salmışdı:

– Gervasi! Xahiş edirəm, itib-batmayasan. Sənsiz iş getmir.

Gervaska isə dərin nəzakət və ləyaqətlə cavab verirdi:

Siz lütfən nigaran olmayın, cənab. Gözdən itmərəm.

O elə qulluq edirdi ki, heç vaxt bu cür işləməmişdi. Gervaska Pyotr Petroviçin sözlərini tamamilə doğruldurdu; Pyotr Petroviç qonaqlara ucadan deyirdi:

– Bu yekəpərin nə dərəcədə kobud olduğunu siz təsəvvürünüze gətirə bilməzsiniz! Lakin heç sözsüz dahi adamdır! Əlləri qızıldır!

Pyotr Petroviç heç güman edə bilərdimi ki, kasanı daşdıran onun saldıği məhz bu damcı olacaqdır? Baba onun sözlərini eşitdi. Qazağısının döşünü didişdirib, birdən masanın o başından başçıya qışqırdı:

– Zat-aliləri! Siz mənə kömək əlinizi uzadın! Sizə bir ata kimi müraciət edirəm, nökrəmədən sizə şikayətim var! Bax bundan, bundan – Gervasi Afanasyeviç Kulikovdan! O mənə hər addımbaşı məhv edir! O...

Babanın sözünü kəsdilər, dilə tutdular, yola gətirdilər, sakitləşdirdilər. Baba həyəcanlanıb ağlamaq dərəcəsinə çatmışdı, lakin onu elə mehribanlıqla və elə bir cəhəmlə, əlbəttə ki, rişxəndlə, sakitləşdirməyə başlamışdılar ki, baba təslim olub, özünü yenə də uşağcasına xoşbəxt hiss etdi. Gervaska gözlərini yerə dikib, başını azca döndərərək divarın yanında qaşqabaqlı dayanmışdı. Baba gördü ki, bu nəhəngin başı həddən artıq balacadır, saç qırılmış olsaydı, başı daha da kiçik görünərdi; baba gördü ki, onun peysəri itidir, məhz peysərində saç daha çoxdur, – iri, qara, kobudcasına vurulmuş və nazik boynunun üzərində çıxıq əmələ gətirən saçlar, Gervaskanın ovda gündən, küləkdən qaralmış sifətinin bəzi yeri qabıqdan çıxırdı, üzünü solğun-bənövşəyi ləkələr basmışdı. Baba

Gervaskaya qorxa-qorxa və təşvişlə nəzər salırdısa da, buna baxmayaraq, qonaqlara sevinclə qışqırırdı:

– Yaxşı, mən onu bağışlayıram! Lakin buna görə mən sizi əziz qonaqlar, tam üç gün buradan buraxmayacağam. Qətiyyənlə buraxmayacağam! Xüsusilə xahiş, edirəm, axşam olanda gəlməyəsiz. Axşam yaxınlaşanda mən özümə yer tapa bilmirəm; mənə qəm-qüssə basır, dəhşətə gəlirəm! Qara buludlar gəlir, deyirlər. Troşin meşəsində Bonapartçıqazın yenə iki fransızını tutublar... Axşam mən mütləq öləcəyəm, – mənim sözümlü yadınızda saxlayın! Martın Zadeka mənə xəbərdarlıq edib...

Lakin o, səhər sübhədən öldü.

Qoca hər halda sözünün üstündə durdu; “onun xatirinə” xeyli adam qalib gecələdi; bütün axşamı çay içirdilər, mürəbbə lap çox idi, hamısı da cürbəcür; belə ki, yaxınlaşıb dadına baxmaq olardı; sonra xeyli masa düzdülər, spermasetdən hazırlanmış o qədər şam yandırıldılar ki, onlar bütün aynalarda əks olunurdu, həm də ətirli Jukov tənəkisinin tüstüsü dolmuş, səs-küy və danışıq səsləri ağzına almış otaqları, kilsədə olduğu kimi qızılı parıltı bürümüşdü. Başlıcası bu idi ki, bir çox adam gecələməyə qalmışdı. Deməli ki, qarşıda nəinki yalnız yeni, şən bir gün, həm də böyük qayğı, zəhmət var idi; axı əgər o, Pyotr Kirilliy olmasaydı, bayram heç vaxt belə gözəl, əla keçməzdi, heç vaxt bu cür şən və zəngin nahar olmazdı.

Gecə baba qazağısını çıxarıb, öz yataq otağında analoyun¹ qarşısında, onun üstündə yandırılmış balaca mum şamların qabağında dayanaraq, qara merkuri sürətinə baxa-baxa həyəcanlı halda:

“Bəli, bəli, – deyər düşünürdü. – Bəli, bəli, günahkarın ölümü əzablı olur... Qoy günəş bizim qəzəbimizdə sönməsin!”

Lakin bu dəm o xatırladı ki, nəşə ayrı bir şey barədə fikirləşmək istəyirdi; belini büküb, əllinci zəbur surətini pıçılı ilə oxuyaraq otaqda var-gəl etdi, gecə masasında zəif közərən, ətirli şamı düzəltdi, zəbur kitabını əlinə aldı, açaraq yenə sevinclə dərinləndi köksünü ötürdü, gözünü qaldıraraq başsız müqəddəsə baxdı. Birdən fikirləşmək istədiyi şeyi taparaq fərəhlə gülümsədi:

– Hə, hə qoca mövcud olsaydı – öldürərdim onu, qoca mövcud olmasaydı, satın alardım onu!

¹ Аналой – kilsədə üzərinə müqəddəs surət və ya dua kitabları qoyulan hündür masa

Yuxuya qalaraq nə barədə isə sərəncam verə bilməyəcəyindən ehtiyat edib, qoca, demək olar, heç yatmamışdı. Hələ yığışdırılmamış və tənbəki qoxusu çökmüş otaqlarda, ancaq bayram şənliyindən sonra dərin sükut hökm sürən sübh tezdən ehtiyatla, ayaqyalın qonaq otağına keçdi, açılmamış yaşıl masaların yanında yerə düşmüş bir neçə xırım-xırdanı qayğıkeşliklə qaldırdı, şüşə qapılar arxasındakı bağa: soyuq sübhün parlaq şəfəqinə, eyvanı da, sürahini də bürümüş saxtali şöhərin gümüşü rənginə, eyvanın altında çılpaq kolluqlar arasında qəhvəyi yarpaqlara nəzər salanda vəcdə gəlmiş halda, heyranlıqla xəfifcə ah çəkdi. Qapını açıb burnu ilə dərinədən nəfəs aldı: kollardan hələ acı və spirtli payız çürüntüsünün qoxusu gəlirdi, lakin bu qoxu qışın tərəvətli havasında yox olurdu. Hər şey hərəkətsiz, sakit, demək olar, təntənəli idi. Arxadan, kənddən o tərəfdə azca peyda olan günəş mənşərəli xiyabanın zirvələrinə, seyrək və narın qızılı halələr səpələnmiş ağgövdəli tozağaclarına şəfəq saçır; həm də mavilikdə görünən bu qızılı-ağ zirvələr yaraşlıq, fərəhli, sezilməyən – bənövşəyi ahəng kəsb etmişdi. Eyvanın altında soyuq kölgəlikdən köpək qaçdı, şaxtanın yandırdığı və sanki üstünə duz səpələnmiş otlar onun ayaqları altında xırtıldaırdı. Bu xırtıltı qışı xatırladırdı – baba ürpəşən çiyinlərini məmnuniyyətlə oynadıb, qonaq otağına qayıtdı, nəfəsini dərmədən döşəmədə cırıldayan ağır mebeli çəkib düzməyə başladı; özü də arabir, səmanın əks olunduğu aynaya nəzər salırdı. Birdən Gervaska xəlvətcə və cəld içəri girdi – qazağısız, yuxulu idi, “çox qəzəbli idi”, sonra Gervaska özü haqqında danışanda məhz belə demişdi: “Çox qəzəbli idim”.

O içəri girib, pıçıltı ilə acıqlı-acıqlı dedi:

– Səs salma! Sənə dəxli olmayan işə niyə əl qatırsan?

Baba həyəcanlanmış üzünü qaldırdı, bütün dünənki axşam və bütün gecə ərzində onu tork etməyən mehribanlıqla, pıçıltı ilə dedi:

– Bax, görürsənmi sən necə adamsan, Gervasi! Dünən mən səni bağışladım, amma sən ağana təşəkkür etmək əvəzinə...

Gervaska onun sözünü kəsdi:

– Sən məni zinhara gətiribsən, ağzıseliklinin biri, payızdan da pissən!

Baba indi onun nazik boynunda daha artıq qabaran ağ köynəyinin yaxasından dik çıxan peysərinə qorxa-qorxa baxdısa da, lakin

hiddətlənib, bucağa çəkmək istədiyi lomber masasının qabağında dayandı.

Bir anlığa fikirləşib yavaşdan qışqırdı:

– Çökil görüm! Ağaya sən güzəştə getməlisən. Sən məni o yerə çatdıracaqsan ki, xəncəri soxacağam sənə böyrünə!

Gervaska dişlərini ağardıb dilxor halda:

– A! – deyər səslənərək babanın sinəsinə var gücü ilə yumruq ilişirdi.

Hamar palıd döşəmədə babanın ayağı sürüşdü, əllərini yellətdi, – gicgahı masanın iti bucağına dəydi.

Qanı, mənasız çəpləmiş gözləri və açıq ağızı görəndə Gervaska qızıl surətlə köhnəlmiş qaytandan asılı duanı babanın hələ soyumamış boynundan dartıb çıxartdı... dönüb geri baxdı, babanın çeçələ barmağındakı nişan üzüyünü də çəkib çıxartdı... Sonra səssizcə və cəld qonaq otağından çıxaraq əlli-ayaqlı itdi.

Bundan sonra bütün Qurudərə camaatından onu görəndə yeganə adam Natalya idi.

VII

Natalya Soşkidə yaşadığı vaxt Qurudərədə iki böyük əhvalat da baş verdi: Pyotr Petroviç evləndi və qardaşlar Krım müharibəsinə “kənüllü” yollandılar.

Natalya ancaq iki ildən sonra qayıtdı; onu unutmuşdular. Həm də qayıdanda Qurudərəni tanımadı. Qurudərə də onu tanımadı.

Ağalığ həyətindən göndərilmiş araba həmin yay axşamı xutor daxmasının yanında cırıldayanda Nataşka cəld astanaya çıxdı, Yevsey Bodulya heyrətlə dilləndi:

– Mən doğrudanmı səni görürəm, Nataşka?

Nataşka azca sezilən təbəssümlə cavab verdi:

– Bəs kimi görəcəksən?

Yevsey başını buladı:

– Sən yamanca dəyişibsən, korlanıbsan!

Nataşka əvvəlki qıza ona görə bənzəmirdi ki, girdəşifət və aydınbaşılı, başı qırılmış kiçik qız, bəstəboy, arıq, mütənasib əndamlı, sakit təmkinli və mehriban bir qıza çevrilmişdi. Başına bizdəki sayağı

qara yaylıq örtmüş olsa da, zolaq-zolaq qalın parçadan don və naxışlı köynək geymişdi, gündən bir az qaralmışdı, bütün üzünü darı rəngli narın çillər basmışdı. Əsl qurudərəli Yevseyə isə qara yaylıq da, gündən qaralma da, çillər də, əlbəttə ki, çirkin görünürdü.

Qurudərəyə qayıdanda Yevsey yolda dedi:

– Hə, demək belə, qız, gəlin olubsan. Ərə getmək istəyirsən?

Nataşka ancaq başını buladı:

– Yox, Yevsey əmi, heç vaxt getməyəcəyəm.

– Bu hansı şadlıqdandır? – deyə Yevsey soruşdu. Hətta çubuğunu da ağzından çıxartdı.

Nataşka aram-aram izah etdi: hamının ərə getməsi vacib deyildir; onu, yəqin, xanım qızın sərəncamına verəcəklər, xanım qız isə özünü Allaha tapşırıb, demək ki, onu ərə getməyə qoymayacaqdır; həm də ki, o, dəfələrlə çox aydın yuxular görürdü...

Yevsey soruşdu:

– Sən nə görürdün?

Nataşka dedi:

– Elə-belə, boş şeydir. O zaman Gervaska məni çox bərk qorxutmuşdu, təzə xəbərlər söylədi, mən fikirləşdim, götür-qoy etdim... Ona görə də yuxu görürdüm.

– Doğrudurmu ki, Gervaska sizdə səhər yeməyi yeyib?

Nataşka fikirləşdi:

– Səhər yeməyi yeyib. Gəlib belə dedi: ağalar məni sizin yanınıza böyük bir iş üçün göndəriblər, ancaq siz əvvəlcə mənə yemək verin. Biz də ona işgüzar adam kimi süfrə açdıq. O isə doyunca yedi, daxmadan çıxıb, mənə göz vurdu. Mən cəld bayıra çıxdım, tində mənə hər şeyi açıb söylədi, sonra da baş götürüb getdi...

– Bəs nə üçün ev sahiblərini səsləmədin?

– Əcəb söz deyirsən. Məni hədələdi, öldürərəm dedi. Tapşırı ki, axşamada bir söz deməyim. Ev sahiblərinə isə belə dedi: – Gedirəm anbarın yanında yatmağa...

Qurudərədə bütün qulluqçu və nöqərlər Nataşkaya böyük maraqla baxırdılar, rəfiqələri və kənz otağındakı yaşlıları ondan əl çəkmir, sorğu-suala tuturdular. Lakin Nataşka rəfiqələrinə də eynən qısa cavablar verərək, elə bil ki, öhdəsinə götürdüyü hansı roldansa həzz alırdı.

Nataşka təkrar edirdi:

– Yaxşı idi.

Bir dəfə də ziyarətçi qadın tərzində dedi:

– Allahın hər neməti boldur. Yaxşı dolanırdım.

Özü də sadəcə, dərhal gündəlik, işgüzar həyata qoşuldu, sanki babanın olmamasına, cavan ağaların “kөнüllü” olaraq müharibəyə yollanmalarına, xanım qızın “başına hava gəlməsinə”, babanı təqlid edə-edə otaqları gəzib-dolaşmasına, Qurudərəni hamıya yad olan, yeni, balacaboy, tosqun, çox zirək, hamilə bir xanımın idarə etməsinə heç qətiyyənlə təəccüblənmirdi.

Nahar vaxtı evin xanımı qışqırdı:

– Əşi, onu... adı nədir? Nataşkanı bir buraya çağırın görüm.

Nataşka cəld və səssiz içəri daxil oldu, üzünə xaç vurdu, bucaqdakı müqəddəs surətlərə, sonra evin xanımına və xanım qıza baş əydi, dayanıb sorğu-sualları və əmrləri gözlədi. Sual verən, əlbəttə ki, yalnız xanım idi, – olduqca böyümüş, arıqlamış, nazikburun xanım qız isə qeyri-adi, qara gözlərini zilləyib, ifadəsiz nəzərlə baxır, bir kəlmə də danışmırdı. Xanım isə Nataşkanı xanım qız qulluqçu təyin etdi. Nataşka baş əyərək, sadəcə dedi:

– Baş üstə.

Xanım qız axşamçağı ycnə də eynilə laqeydcəsinə – diqqətlə baxa-baxa qəfildən Nataşkanın üstünə cumdu, gözlərini qəzəblə çəpləşdirərək amansızcasına və ləzzətlə qızın saçlarını yoluşdurdu, ona görə ki, Nataşka xanım qızın corablarını ayağından bacarıqsızlıqla çəkib çıxartmışdı. Nataşka uşaqcasına ağladısı da, dinib-danışmadı; kənz otağına çıxanda isə, siyirtməli skamyada oturub, yolunmuş saçının tüklərini ayıra-ayıra, kirpiklərindən süzülən göz yaşları arasından, hətta gülümsədi də.

Nataşka dedi:

– Yamanca rəhmsi-iz-dir! Mənim işim çətin olacaq!

Xanım qız səhər oyanıb yatağında xeyli uzandı, Nataşka isə başını aşağı salıb qapının ağzında dayanmışdı, qızın solğun üzünə çəpəki nəzər salırdı.

Xanım qız soruşdu:

– Yuxuda nə görübsən? – Özü də bunu elə laqeydliliklə soruşdu ki, elə bil onun əvəzinə başqası danışdı.

Nataşka cavab verdi:

– Deyosən, heç nə.

Bunu eşidəndə xanım qız, dünənki kimi yenə cləcə qəfildən yatağından cəld qalxdı, çayla dolu fincanı quduzcasına Nataşkanın üstünə atdı, yatağa sərilərək, acı-acı, qışqıra-qışqıra hönkür-hönkür ağladı. Nataşka fincandan yayındı, – çox keçmədən fəvqəladə bir çəvikliklə yayınmaq öyrəndi. Belə məlum oldu ki, rüyalar haqqındaki suala: “Heç nə görməmişəm” – deyə cavab verən sarısaq qızlara xanım qız bəzən qışqıra-qışqıra deyirmiş: “heç olmazsa yalandan bir şey de!” Lakin Nataşka yalan danışmaq ustası olmadığı üçün, özündə ayrı bir bacarıq: – yayınmaq bacarığı inkişaf etdirilməli olmuşdu.

Nəhayət, xanım qıza həkim gətirdilər. Həkim bir xeyli həb, damcı dərmanı verdi. Onu zəhərləyəcəklərindən qorxan xanım qız bu həblərlə damcıları dadmağa Nataşkanı vadar etdi. Nataşka da imtina etmədən onların hamısından dalbadal dadı. Nataşka Qurudərəyə qayıdandan bir az sonra öyrəndi ki, xanım qız onu “gün işığı kimi” gözləyirmiş: onu yada salan da xanım qız olmuşdu – gözləməkdən gözləməyin kökü saralmışdı ki, görəsən Soşkidən gəlirlər, yoxsa yox, hamını coşqunluqla inandırır ki, Nataşka qayıdan kimi tamam sağlacaqdır. Nataşka qayıtdı, amma tamamilə laqeyd qarşılandı. Lakin xanım qızın göz yaşları acı, ümitsizlik göz yaşları deyildimi? Nataşka bütün bunları dərk edəndə ürəyi sarsılmışdı. Qız dəhlizə çıxdı, ərzaq sandığının üstündə oturub, yenə ağlamağa başladı.

Nataşka sonra gözləri şişmiş halda xanım qızın yanına daxil olanda xanım qız ondan soruşdu:

– Hə, necədir, indi yaxşısanmı?

Dərmanlardan ürəyinin bulanmasına və başının hərlənməsinə baxmayaraq Nataşka pıçıltı ilə:

– Yaxşıyam, – deyərək, yanaşdı xanım qızın əlini hərəkətlə öpdü.

Bundan sonra, xanım qıza rəhmdən ürəyi yumşalan Nataşka gözlərini yerə dikib yeri yir, başını qaldıraraq qıza baxmaqdan qorxurdu.

Kəniz otağındakı rəfiqələrindən biri olan Soloşka bir dəfə qışqıra-qışqıra demişdi:

– Ay sənə nə deyim, fitnəkar xoxol qızı! – Soloşka Nataşkanın bütün sirləri və duyğularına vəqif olmağa hamıdan artıq çalışır, həmişə də qızlar arasındakı dostluğun hər cür cazibədarlığını aradan qaldıran qısa, sadə cavablarla qarşılaşırdı.

Nataşka qəmli-qəmli gülümsədi. Fikirli-fikirli dedi:

– Nə deyə bilərəm. O da doğrudur. Atı at yanında bağlarsan həm xasiyyət olar. Mənim bəzən ata-anamdan çox öz xoxollarıma heyfəm gəlir...

Soşkidə onu əhatə edən yeniliyə Nataşka əvvəlcə qətiyyətlə əhəmiyyət verməmişdi. Oraya səhər sübhədən çatmışdılar, həmin səhərçəği ona təəccüblü görünən daxmanın çox uzun və ağ olması idi; ətrafdakı düzənliklərdə uzaqlardan görünürdü; ona təəccüb etmişdi ki, sobanı qalayan xoxol qadın onunla səmimi salamlaşdı, xoxol isə Yevseyin dediklərinə qulaq asmırdı. Yevsey ağalar haqqında da, Demyan barədə də, yoldakı isti haqqında da, şöhrətə yediyi şey barədə də, Pyotr Petroviç haqqında da, əlbəttə, balaca ayna barədə də, yoldakı isti haqqında da, əlbəttə balaca ayna barədə də ara vermədən çərənləyirdi; xoxol Şarı, yaxud da, qurudərəlilər onu adlandırdıqları kimi, – Porsuq isə ancaq başını bulayırdı; Yevsey susanda birdən fikri dağınıq halda ona baxıb, şən və sevinclə burunun altında zümzümə etməyə başladı; “Hərət, fırlat, ay çovğun...” Sonra Nataşka yavaş-yavaş özünə gəlməyə başladı. O, Soşkiyə heyrət edir, orada getdikcə daha çox gözəllik tapır və görürdü ki, Qurudərəyə bənzəmir. Təkcə xoxol daxması nəyə desən deyirdi – ağappaq damı hamarlanmış, dümdüz idi, qamışla örtülmüşdü. Bu daxmanın daxili səliqəsi, Qurudərə daxmalarının səliqəsiz miskin görkəminə nisbətən çox zəngin təsir bağışlayırdı! Daxmanın bir bucağında çox bahalı folq surətləri asılmışdı, surətləri olduqca qəşəng kağız çiçəklər dövrələnmişdi, onların üzərindən çox ala-bözək möhrəbalar asılmışdı! Bəs masa üzərindəki naxışlı süfrə! Bəs soba yanındakı rəflərdə sıra ilə düzülmiş dibçəklərlə küpələr. Lakin hər şeydən heyrətli ev sahibləri idilər.

Onların heyrətli cəhəti nədən ibarət idi? Nataşka bunu əməlli başa düşə bilmirdi, lakin bunu daim hiss edirdi. Qız Şarı kimi səliqəli, sakit və işgüzar mujikləri heç vaxt görməmişdi. O, boydan uca deyildi, qırılmış başı uzunsov idi, xeyli ağarmış qalın, sıx saçları var idi, bıığı da, – o ancaq bıığı saxlayırdı, – nazik, tatar bıığı gümüşü rəngə boyanmışdı, sifəti və boynu gündən yanmış, qaralmışdı, dərin qırıqlar basmışdı; lakin nəşə bunlar da müəyyən əndazəli, zəruri, işgüzarlıq dərəcəsinə idi. O, yöndəmsiz yeri yirdi, – çəkmələri ağır idi, – ağardılmış qaba, qalın kətdən tikilmiş şalvarının balaqlarını çəkmələrin içinə salırdı, elə bu cür parçadan da, qatlama yaxası

olan, qoltuqları enli köynəyin ətəyini şalvarına salırdı. Yeriəndə belini azca əyirdi. Lakin nə bu xasiyyət onu qoca göstərə bilərdi, nə qırıqlar, nə də ağ saçlar: onun üzündə nə bizim kimi yorğunluq təzahür edirdi, nə də süslük; istehza ilə baxan kiçik iti gözləri incədən incəni seçirdi. O, Nataşkaya bir dəfə haradansa balaca bir oğlanla Qurudərəyə gəlmiş skripkaçalan qoca bir serbi xatırladırdı.

Xoxol qadın Marinaya isə qurudərəlilər Mizraq deyirdilər. Bu, əlli yaşlı ucaboy qədd-qamətli idi. Qurudərə adamlarının derisinə bənzəməyən enli sifətinin zərif dərisi gündən qaralıb sarımtıl rəng almışdı; gözlərindəki səmimiyyət və ciddi oynaqlıq bir az kobud sifətinə, demək olar, gözəllik verirdi; – gözləri pişik gözü kimi dəyişərək, gah əqiq rəngi alırdı, gah da bozumtul kəhrəba rəngi. Başına örtüyü qırmızı xalı, qaramtıl-qızılı rəngdə böyük yaylıq hündür çalma kimi dayanmışdı, köynəyinin ağ rəngini kəskin tündləşdirən zolaq-zolaq qalın parçadan tikilmiş qara rəngli qısa donu uzunsov yançaqları ilə dizlərini kip tuturdu. Nal vurulmuş başmaqları yalın ayağına geyirdi, çıpaq baldırları nazik, lakin girdə idi, günəşdən elə qaralmışdı ki, pardaxlanmış sarımtıl-qəhvəyi ağaca bənzəyirdi. Qadın işləyəndə bəzən qaşlarını çatıb, sinədən gələn güclü səslə Poçayevin kafirlər tərəfindən mühasirəyə alınması haqqındakı:

Şər qarışdı yavaş-yavaş,
Poçayevdə qaraldı qaş

– nəğməsinə oxuyanda, müqəddəs monastırın özü də dilə gəlir, mübarizəyə girişirdi, qadının səsində o qədər ümitsizlik, o qədər hüzn, lakin eyni zamanda o qədər əzəmət, qüvvət, təhdid var idi ki, dəhşətli vəcdə gələn Nataşka gözünü ondan çəkə bilmirdi.

Xoxolların uşaqları yox idi; Nataşka yetim idi; əgər Nataşka qurudərəlilərlə yaşamış olsaydı, onu ögey qız, bəzən isə oğru da adlandırardılar, gah ona rəhm edər, gah da utandırar, məzəmmət edərdilər. Amma xoxollar demək olar laqeyd idilər, lakin mülayim rəftar edirdilər, hər işə qarışan deyildilər, çox danışmırdılar. Payızda kaluqalı arvadlarla qızları biçinə, taxıl döyməyə gətirirdilər, bu qadın və qızlar rəngbərəng sarafanlar geydikləri üçün onların adını “raspaşonka”¹ qoymuşdular. Lakin Nataşka raspaşonkalara yaxın

düşmürdü; onlar pis naxoşluğa mübtəla olan, əxlaqsızlar kimi şöhrət tapmışdılar; döşləri iri, sırtıq və kobud idilər, pis söyüş söyürdülər, özləri də söyüşü nəşə ilə, zərbi-məsəllərlə yağdırardılar; ata kişisayağı minir, başalovlu çapırdılar. Nataşkanın dərdi adi məişət şəraitində, açıq səmimi söhbətlərdə, göz yaşları və nəğmələrdə dağılardı. Amma kiminlə səmimi, açıq söhbət edəydi, yaxud nəğmə oxuyardı? Raspaşonkalar qaba səslərlə nəğmə oxuyurdular, nəğməyə hədsiz əlbir və gur səslə, fit çala-çala qoşulurdular. Şarsı nəşə, ancaq məzəli rəqs nəğməsi oxuyurdu. Marina isə öz nəğmələrini, hətta məhəbbət nəğmələrini də ciddi, qürurla və dalğın, qaş-qabaqlı oxuyurdu.

Əkdiiym bədmüşklər yaşıl,
Yarpaqları pıçıldadır...

Bu nəğməni uzada-uzada, qəmli-qəmli oxuyaraq, axırda səsinə yavaşdıb, mətin və ümitsiz halda əlavə edirdi:

Yoxdu mənim
bir əzizim,
Bir sevənim.

Beləliklə də, Nataşka tənhalıqda öz nakam məhəbbətinin ilk acılı-şirinli zəhərini aram-aram içdi, xəcalətinin, qısqançlığının iztirablarına dözdü, dəhşətli və fərəhli rüyalardan, gecələr tez-tez gördüyü rüyalardan həyəcanlandı, sükutla keçən bozqır günlərində ona uzun zaman əzab verən qeyri-mümkün intizar və xəyallarla yaşadı. Çox vaxt qəlbində baş qaldıran əzablı təhqir duyğusu məhribanlıqla, ehtiras və ümitsizlik, itaətkarlıq duyğusu ilə əvəz olunurdu; Nataşka onun yanındaca ən sakit, nəzərə çarpmayan bir məişət, əbədi olaraq gizli saxlanan, mübhəm qalan və heç nə tələb etməyən bir məhəbbət arzulayırdı. Qurudərədən gələn xəbərlər, yeniliklər onu ayılırdı. Lakin çoxdan idi ki, xəbər-ətər yox idi, gündəlik, adi Qurudərə həyatı hiss olunmurdu – ona görə Qurudərə Natalyaya elə gözəl, elə cazibədar görünməyə başlamışdı ki, daha tənhalığa və qəm-qüssəyə dözməyə təqəti çatmırdı... Qəflətən Gervaska gəldi. O bütün Qurudərə yeniliklərini tələsik və qaba tərdə açıb Nataşkaya söylədi, başqasının bir gün ərzində də söyləyə

¹ Düyməsiz uşaq köynəyi

bilməyəcəyi şeyi yarım saatda söylədi, – hətta babanı necə “itələyib öldürdüyünü” də nağil edib, qətiyyətlə dedi:

– Hə, indi isə birdəfəlik əlvida!

Əndazəsiz iri gözlərini zilləyib çasmış Nataşkaya nüfuzedici nəzərlərlə baxaraq yola çıxanda qışqırdı:

– Sarsaq fikirləri başından çıxartmaq vaxtı isə çatıb! O, bu gün-sabah evlənəcəkdir, sən heç onun aşnası olmağa da layiq deyilsən... Ağlımı başına yığ!

Nataşka ağlımı başına yığdı. Dəhşətli yeni xəbərlərə dözdü, özünə gəldi – ağlımı başına yığdı.

Bundan sonra günlər ağır-ağır, cansıxıcı keçməyə başladı; onlar şosce ilə, xutorun yanından ara vermədən keçib, gedən, dincəlirkən onunla uzun-uzadı söhbətlər edən, ona səbirli olmağı, ümidini Allah-təalaya bağlamağı, – adını itaətkarlıqla, qəmgin-qəmgin çəkdikləri Allaha bağlamağı, hər şeydən artıq isə fikir çəkməməyi öyrədən ziyarətçi qadınlar kimi keçirdi.

Ziyarətçi qadınlar, çarıqlarını bağlayıb, haldan düşmüş üzlərini qırışdıraraq, bozqırın oğniliklərinə təqətsiz halda baxa-baxa deyirdilər:

– Nə qədər fikirləşirsən fikirləş, biz istəyən kimi olmayacaqdır. Allah-təalanın hər şeyi boldur... Sən, qızım, bizim üçün xəlvətə soğan yığ...

Bir parası isə, adət üzrə, günahlarla, o dünya ilə qorxudurdular, daha dəhşətli bədbəxtlik və bəlalar vəd edirdilər. Bir dəfə az qala dalbadal iki dəhşətli yuxu gördü. Daim Qurudərə barədə düşündü, – düşünməmək əvvəlcə çətin, çətin idi! – Xanım qız haqqında, baba haqqında, öz gələcəyi barədə düşündü, fikirləşir, götür-qoy edirdi ki, görəsən ərə gedəcəkdirmi, gedəcəksə, nə vaxt gedəcəkdir, kimə gedəcəkdir?.. Düşüncələri bir dəfə elə hiss edilmədən rüyaya çevrildi ki, o, günün bürkülü, tozlu təşviş doğuran küləkli ikinci çağını çox aydın şəkildə gördü, vedrələrlə gölə sarı yüyürdü, – birdən gördü ki, gilli quru yamacda – ayağında yırtıq çəkmələr olan papaqsız, yekəbaş, cırtan bir kondli dayanmışdır: kəməri açılmış kəndlinin sarı saçlarını külək pırtlaşdırmışdı, al-qırmızı köynəyi yellənirdi. Nataşka təşviş və dəhşət içində qışqırdı: “Baba! Olmaya yanğın var?” Cırtan da isti küləyin batırdığı boğuc səsle qışqırdı: “Bu saat hər şey çilik-çilik olub havaya sovrulacaq. Misli

görünməmiş qara bulud gəlir! Ərə getməyi heç ağlına da gətirmə!” Digər yuxu bundan da dəhşətli idi: guya ki, Nataşka günortaçağı bayırdan kiminsə kilidlədiyi isti, boş daxmada dayanmışdı, donub qalmış, nəşə gözləyirdi – elə bu dəm sobanın dalından nəhəng boz bir keçi sıçrayıb çıxdı, şahə qalxdı, ədəbsizcəsinə ehtirashı halda düz onun üstünə yüyürdü; keçinin gözləri köz kimi yanırıdı, ona sevinclə, coşqun və yalvarıcı nəzərlərlə baxırdı. Keçi adam səsi ilə: “Mən sənin adaxlınam!” – deyər qışqıraraq, dal ayaqlarının xırdaca dırnaqlarını tappıldada-tappıldada, qaça-qaça və köntöylüklə yaxınlaşıb qabaq ayaqları ilə Nataşkanın sinəsinə yıxıldı...

Dəhlizdə yatan Nataşka bu cür yuxulardan sonra yatağından dik qalxıb, ürəyinin çırpıntısından, qaranlığın qorxusundan az qala nəfəsi kəsilirdi, pənah aparmalı bir adamın olmaması onu dəhşətə salırdı.

Nataşka yeyin-yeyin pıçıldayırdı:

– Aman, ay İsa peyğəmbər! Ey göylərin sahibi Allah! Ey Allahın müqəddəs bəndələri!

Lakin bütün müqəddəslər onun gözüne qəhvəyi və Merkuri kimi başsız görüdükləri üçün Nataşka daha artıq dəhşətə gəlirdi.

Yuxuları götür-qoy etməyə başlayanda isə ağlına belə bir fikir gəldi ki, onun qızlıq illəri qurtarmışdır, taleyi artıq müəyyənleşmişdir, – ona nəşə qeyri-adi bir şeyin – ağaya məhəbbətin nəşib olmasısı əbəs ki, deyildi! – düşünürdü ki, qarşıda onu hələ naməlum sınaqlar gözləyir, təmkinli olmağı xoxollardan öyrənmək lazımdı, sadəlik və itaətkarlığı isə ziyarətçi qadınlardan. Bir halda ki, qurudərələr rol oynamağı xoşlayırlar; guya ki, baş verməli hadisənin – bu, baş verməli şeyi özləri uydurmalarına baxmayaraq, – mütləq baş verməli olduğunu özlərinə təlqin etməyi xoşlayırlar, Nataşka da öz üzərinə rol götürdü.

VIII

Nataşka Petrov günü ərəfəsində qapıya yüyürüb Bodulyanı görəndə sevincdən az qala dizləri büküldü; hər yeri laxlayan, toz basmış Qurudərə arabasını görəndə, Bodulyanın saçı pırtlaşmış başında yırtıq papağı, onun gündən bozarmış pırtlaşıq saqqalını, bu müddət ərzində qocalıb eybəcərleşmiş, yorğun və həyəcanlı sifətinin, hətta

sifətinin cizgilərindəki nəsə anlaşılmaz miskin və uyğunsuz əlamətləri görəndə, bir növ, nəinki yalnız Bodulyaya, hətta hər cəhətdən bütün qurudərəliyə bənzəyən tanış köpəyi də görəndə, – kürəyi tutqun-boz rəngli, qabaq tərəfi, sinəsi ilə bacasız daxmanın qara tüssündə sanki hissə verilmiş boynu olan bu köpək də pırtlaşıq idi, – başa düşdü ki, Bodulya onun dalınca gəlib. Lakin Nataşka cəld özünü ələ aldı. Bodulya evə qayıdanda yolda ağıma gələni söyləyirdi, Kırım müharibəsindən danışdı, gah elə bil ki, müharibə olmasına sevinirdi, gah da qüssələnirdi, Nataşka düşüncə ilə deyirdi:

– Nə demək olar, görünür onların, fransızların ipini yığmaq lazımdır...

Qurudərəyə gedən yolda uzun sürən bütün gün dəhşətli duyğularla keçdi – köhnə, tanış şeylərə yeni nəzərlə baxmaq, doğma ocağa yaxınlaşarkən öz keçmiş günlərini yenidən yaşamaq, dəyişiklikləri görmək, rast gələnləri tanımaq lazım gəlirdi. Böyük yoldan Qurudərəyə dönəndə əlaq basmış herikdə ikiyaşar dayça qaçırdı; ayaqyalın balaca oğlan bir ayağını buruntağa qoyub dayçanın boynundan yapışaraq, o biri ayağını dayçanın belinə aşırmağa çalışırdı, dayça isə tabe olmurdu, qaçır, onu silkələyirdi. Bunu gören Nataşka sevincdən həyəcanlandı, oğlanın Fomka Pantyuxin olduğunu tanıdı. Boş arabada artıq kəndli kimi deyil, arvad kimi əyləşmiş yüzyaşlı Nazaruşkaya rast gəldi; qoca qıçlarını düz uzadıb oturmuşdu, çiyinləri gərgin vəziyyətdə, taqətsiz halda yuxarı qalxmışdı, qəmgin gözləri nursuz, acınacaqlı idi, o qədər arıqlamışdı ki, “tabuta qoymağa bir şey qalmamışdı”, başı açıq idi, əynində uzun, köhnəlmiş köynək var idi, həmişə sobanın üstündə uzanmaqdan, küldən gömgöy olmuşdu. Nataşkanın qəlbi yenə sızıldadı, – yadına düşdü ki, üç il bundan əvvəl ən məlahətli və ən qayğısız Arkadi Petroviç bu Nazaruşkanı kətləkləmək istəyirdi, qocanı bostanda tutmuşdular, ağı turp çıxartmışdı, dövrəsinə toplaşmış qulluqçu-nökərlərin arasında, qorxudan tir-tir əsərsə ağlayırdı, Arkadi Petroviç isə qəhqəhə ilə gülə-gülə qışqırırdı:

– Heç elə şey yoxdur, baba, boş danışma: görünür, tumanını çıxartmalı olacaqsan! Canını qurtara bilməzsən!

Nataşka öürüşü, sıra ilə dayanan daxmaları və malikanəni: bağı, evin hündür damını, nökər otaqlarını, anbarların, tövlələrin dal divarlarını görəndə qəlbi çırpınmağa başladı. Pcyğəmbərçiyyəyi ilə dolu olan sarı çovdar zəmisini lap bu divarlara, cəngəlliklərə, meşə

albalılarına yanaşırdı; kiminsə qəhvəyi xallı ağ danası yulafın içində idi – yalnız onun beynində hər şey getdikcə daha qeyri-adi, daha təşvişli şəkil alırdı, araba sürətlə geniş həyəətə girəndə fikirlər daha da dumanlandı; qəbiristanda daşlar ağaran kimi, yatan tulalar da həyətdə ağarırdı; Nataşka daxmada iki il yaşayandan sonra sərin evə ilk dəfə qədəm basanda mum şamın, cökə çiçəyinin, yemək otağının, dəhlizdə Arkadi Petroviçin skamyasının üstünə atılmış kazak yəhərinin, pəncərənin üzərindən asılmış boş bildirçin qəfəslərinin qoxusunu duyanda daha həyəcanlandı, – babanın otaqlarından dəhlizin bucağına köçürülmüş Merkuriyə qorxa-qorxa nəzər saldı...

Bağdan kiçik pəncərələrə düşən gün işığı qaranlıq zalı əvvəlki kimi yenə də şənləndirirdi. Evə nə üçün girdiyi məlum olmayan cücə qonaq otağında gözə-gözə kimsəsizcəsinə cikkildəyirdi. Cökəçiyyəyi gündən qızmış pəncərənin içində quruyub ətir saçırırdı... Elə bil ki, Nataşkanın ətrafında olan hər şey – evlərdə adam öldəndən sonra həmişə olduğu kimi, – bütün köhnə şeylər cavanlaşmışdı. Hər şeydə, nə var idisə, hamısında, xüsusilə çiçəklərin ətrindən onun öz qəlbinin, yeniyetməliyinin, ilk məhəbbətin bir parçası duyulurdu. Böyüyənlərə, önlərə, dəyişənlərə – özünə, xanım qıza heyfi gəlirdi. Onun rəfiqələri və yaşdqları böyümüşdülər. Lap əldən düşdükləri üçün başları əsən və nökər otaqlarının astanasından bəzən mənasız nəzərlərlə dünyaya baxan qoca arvadlarla qoca kişilərin çoxu bu dünyadan həmişəlik köçmüşdülər. Darya Ustinovna da köçmüşdü. Ölümdən lap uşaq kimi qorxan, ölümün onu aram-aram qavrayacağını, onu məhşər ayağına hazırlayacağını düşünən, əcəl kərəntisinin belə gözlənilməz tərzdə, ildırım sürəti ilə məhv etmiş olduğu baba da o dünyaya köçmüşdü. İnanmaq olmurdu ki, o daha yoxdur, inanmaq olmurdu ki, Çerkizovo kəndinin kilsəsi yanındakı qəbirdə çürüyən məhəz odur. İnanmaq olmurdu ki, bu qara, arıq, nazikburun qadın, gah laqeyd, gah qeyzli, gah həyəcanlı naqqal və Nataşka ilə öz tayı kimi açıq və səmimi söhbət edən, gah onun saçını yoluşdurən qadın, Toneçka, xanım qızdır. Başa düşmək olmurdu ki, evin sahibəsinə üçün Klavdiya Markovna adında tanımadığı qara, narın bıqlı, balaca, çığırğan bir qadındır... Nataşka bir dəfə çəkinə-çəkinə onun yataq otağına nəzər salanda, gümüş çərçivəli məşum aynanı gördü, – əvvəlki qorxuları, sevincləri, zərifliklər, xocalət və səadət intizarı, axşam şəfəqində şəhli pıtraqların qoxusu gözləri qarşısında şirin bir xətirə kimi canlanıb

bütün qəlbini çulğadı... Lakin Nataşka bütün hissələrini, bütün düşüncə və fikirlərini gizlədir, mübhəm saxlayırdı. Onun damarlarında, köhnə, qədim Qurudərə qanı axırdı! Qurudərəni əhatə edən həmin gilli torpaqdan yediyi çörək həddən artıq duzsuz olmuşdur. Babalarının suyu qurumuş kiçik çayın yatağında qazdıqları nohurlardan hədsiz şirin su içmişdi. İnsanı üzüb çərlədən fərəhsiz həyat onu qorxutmurdu. Onu qeyri-adi şeylər qorxudurdu. Hətta ölüm də onu qorxutmurdu: lakin rüyalar, gecənin qaranlığı, tufan, göy gurultusu, bir də od onu lərzəyə salırdı. Nataşka hansı labüd bədbəxtlik və fəlakətləri isə qəlbinin altında uşaq gözdürən kimi gözdürürdü.

Bu intizar onu qocaldırdı. Bir də Nataşka daimi surətdə özünə təlqin edirdi ki, gəncliyi keçmişdir. Hər şeydə buna sübut axtarırdı. Nataşkanın Qurudərəyə gəldiyi vaxtdan bir il də keçməmiş, Qurudərə evinin astanasından içəri adladığı anlardakı gənclik duyğusundan əsər-əlamət də qalmamışdı.

Klavdiya Markovnanın uşağı oldu. Toyuq-cücəyə baxan Fedosyanı dayəliyə keçirdilər. Odur ki, hələ gənc qadın olan Fedosya qara rəngli qoca paltar geydi, dinc, sakit, Allahdan qorxan bir məxluq oldu. Yeni Xruşşov, südəmər uşaq gözlərini hələ təzəcə açmışdı, ağızının seliyindən qabarcıqlar buraxırdı, başının ağırlığını saxlaya bilməyib qabağa yığılırdı. Özü də bar-bar bağırırdı. Amma onu artıq ağazadə adlandırırdılar, – uşaq otağından artıq köhnə, qədim oxşamalar eşidilirdi:

– Odur ey, odur ey, kilsə ilə gələn qoca. Qoca, ay qoca! Gəlmə bizə, biz ağazadəni sənə vermərik, o daha qışqırmayacaq...

Nataşka da özünü dayə – xəstə xanım qızın dayəsi və rəfiqəsi hesab edərək Fedosyanı təqlid edirdi. Qışda Olqa Kirillovna öldü. Nataşka icazə aldı ki, öz ömürlərini nöker otaqlarında başa vuran qarılarda birlikdə dəfn mərasiminə getsin, orda şit və ürəkvrən təmi ilə onu iyrendirən kutya¹ yedi. Qurudərəyə qayıdanda isə rıq-qətlə söylənirdi ki, xanım tabutda lap diri insan kimi uzanmışdı, baxmayaraq ki, hətta qarılar da bu müdhiş cəsəd qoyulmuş tabuta baxmağa cəsarət etmirdilər.

Baharda isə xanım qıza baxmaq üçün Çermaşno kəndindən cadugər gətirildilər; bu, uzun çal saqqalı olan xoşgörmək, varlı, təkhəyətlə

kəndli məşhur Klim Yeroxin idi, çal saçını ortadan düz ayırmışdı, çox işgüzar təsərrüfatçı və çox ağıllı kişi idi, danışıqı adətən sadə olsa da, xəstələrin yanında dəyişib sehrbaza çevrildi. Paltarları nadir dərəcədə möhkəm və səliqəli idi – çuxası sarı rəngli qaba mahuddan tikilmişdi, qırmızı qurşaq bağlamışdı, ayağında çəkmələr vardı. Xırda gözləri hiyləgər və iti idi, gözlərini gözdürüb müqəddəs surəti axtarırdı, tapmağa çalışırdı, cvə yaraşlıq gövdəsini azca əyib ehtiyatla daxil olurdu, söhbətə işgüzarlıqla başlayırdı. O, əvvəlcə taxıldan, yağışlardan və quraqlıqdan danışırdı, sonra xeyli vaxt, səliqə ilə çay içirdi, sonra yenə üzünə xaç vururdu. Ancaq bütün bunlardan sonra dərhal səsinin ahəngini dəyişərək, xəstə haqqında soruşmağa başlayırdı.

Əsrarəngiz ahənglə deyirdi:

– Şəfəkdir... qaralır... vaxtdır.

Xanım qız titrəyirdi, toran vaxtı yataq otağında oturub Klimin qapının ağızında peyda olmasını gözləyəndə ürpoşmuş halda döşəməyə diyirlənməyə hazır idi. Onun yanında dayanan Natalyanı da təpədən dırnağadək dəhşət bürümüşdü. Bütün cv sükuta qorq olurdu, – hətta evin xanımı da qızları öz otağına doldurub, pıçıltı ilə danışırdı. Heç kəs bir çırağ da yandırmağa cəsarət etmirdi, səsinə də ucaltmağa heç kəsin cürəti çatmırdı. Hər ehtimala qarşı birdən çağırırsalar, Klim əmrlər versə, dəhlizdə növbətçilik edən xoştəbiət Soloşkanın gözləri qaralır, ürəyi ağzına gəlirdi. Bu dönmə Klim Soloşkanın yanından keçə-keçə içində nəsə schirli aşıqları olan dəsmalı açırdı. Sonra yataq otağından dərin sükut içində onun qeyri-adi, gur səsi ucalırdı.

– Qalx, ey Allahın bəndəsi!

Sonra qapıdan onun çal başı görünürdü. Klim zəif səslə:

– Taxta gətirin, – deyirdi.

Dəhşətdən gözləri bərəlməmiş, bədəni ölü kimi soyumuş xanım qızı döşəməyə qoyulmuş taxtaya əyləşdirdilər. Artıq elə qaranlıq idi ki, Natalya Klimin sifətini zorla seçə bilirdi. Cadugər qəflətən, sanki uzaqdan gələn əcaib bir səslə deyirdi:

– Filat qalxacaq... Pəncərələri açacaq... Qapıları aralayacaq... Səsləyib deyəcək: qüssə, xiffət!

Səhrbaz qəfil bir qüvvət və müdhiş hakimiyyətlə ucadan deyirdi:

– Qüssə, xiffət! Sən get, qəm-qüssə, qaranlıq meşələrə, sənəyin yerin oradadır! Dənizə, deryaya get, – deyə boğuc, məşum bir

¹ Kutya – pravoslavlarda bal, düyü və kışmışdən hazırlanan ehsan xörəyi

tələsiliklə burnunun altında danışır: – dənizdə, deryada. Buyan arasında mahud var, mahudun üstündə qoyun dərisi var...

Natalya hiss edirdi ki, onun bütün ruhunu və qəlbini dərhal, insan ayağı dəyməmiş ibtidai – qaba, əfsanəvi aləmə aparən bundan da dəhşətli sözlər yoxdur və ola da bilməz. Bu sözlərin qüvvəsinə, xəstəliyə mübtəla olanlara bəzən möcüzəli təsir göstərən Klim özü də inanmaya bilmədiyi kimi, bu qüvvəyə inanmamaq mümkün deyildi. Sehrbazlıqdan sonra dəhlizdə əyləşib, dəsmalla alnını silərək, yenə çay içməyə başlayan Klim olduqca sadə tərzdə təvazökarlıqla deyirdi:

– Demək, indi hələ iki gün qalıb... Bəlkə, Allahın köməkliyi ilə bir az yaxşılaşar... Bu il qarabaşaq əkibsinizmi, xanım? Deyirlər, bu il qarabaşaq yaxşı gəlib! Yox yaxşı olacaq!

Yayda ev sahiblərinin Kırımdan gəlməsini gözləyirdilər. Lakin Arkadi Petroviç “xəbərdarlıq” məktubu göndərüb, yenidən pul tələb edirdi; məlumat verirdi ki, onlar payızın əvvəlindən tez qayıda bilməyəcəklər, – ona görə ki, Pyotr Petroviçin yarası kiçik olsa da, uzunmüddətli istirahət və dinclik tələb edən yaradır. Çerkizovaya qeybdən xəbər verən Danilovnanın yanına adam göndərdilər soruşsun ki, xəstəlik sağ-salamatmı qurtaracaq. Danilovna rəqs elədi, çirtiq çaldı, barmaqlarını şaqqıldatdı, bu da, əlbəttə, o demək idi ki, sağsalamatlıq olacaq. Evin xanımı sakitləşdi. Xanım qızla Natalyanın isə onlar barədə fikirləşməyə halları yox idi. Xanım qızın vəziyyəti əvvəlcə bir az yaxşılaşdı. Lakin Petrov günlərinin axırından yenə başladı: yenə qəm-qüسسə və tufanlardan, yanğınlardan və qızın gizli saxladığı nədəsə elə bir qorxu başlanmışdı ki, xanım qızın qardaşları haqqında düşünməyə halı yox idi. Natalyanın da onlar barədə düşünməyə təqəti qalmamışdı. O hər dəfə dua oxuyanda Pyotr Petroviçi xatırlayır, sağ-salamat olmasını arzulayırdı, sonralar da bütün ömrü boyu, son nəfəsinədək onu rəhmətlə xatırlayırdı. Lakin xanım qız artıq ona hamıdan yaxın idi. Həm də xanım qız öz qorxuları ilə, fəlakətlər gözləməsi ilə bir də gizli saxladığı şeylə Natalya-yə daha artıq təsir göstərir, bütün bunları ona da sirayət etdirirdi.

Yay isə bürkülü, tozlu, küləkli idi, hər gün tufan qopurdu. Camaatın arasında qorxunc, təşvişli şayiələr yayılırdı. Nəsə yeni müharibədən, naməlum qiyamlardan və yanğınlardan danışırıldı. Bir parası deyirdi ki, bütün kəndlilər bu gün-sabah azad olacaq, başqaları əksinə

deyirdilər ki, payızda bütün kəndliləri başdan-başa soldat aparacaqlar. Həm də, həmişəki kimi, saysız-hesabsız avaralar, sarsaqlar, rahiblər peyda olmuşdu. Xanım qız isə onlara görə evin xanımı ilə az qala dalaşmaq istəyirdi: onlara çörək, yumurta verirdi. Uzundraz, küren, tamam cır-cındır içində olan Dronya gəlirdi. O, sadəcə əyyaş idi, lakin müqəddəs rolu oynayırdı. Həyətdə düz evə sarı elə dalğın yeriyirdi ki, başı divara dəyir, özü isə gülürlə geri atılırdı.

Dronya atılıb-düşərək, bütün bədənini oynada-oynada əzilib-büzülür, sağ qolunu bükür, guya günəşdən qorunmaq üçün qalxan düzəldirdi, özü də zil səslə qışqırırdı:

– Mənim quşcuğazlarım! Uçdular, göylərin yeddi qatına uçdular, mənim quşcuğazlarım!

Natalya da arvadları təqlid edərək, Allah bəndələrinə necə baxmaq lazımdırsa, o da o cür ifadəsiz nəzərlərlə və qəmgin-qəmgin baxırdı. Xanım qız pəncərəyə yüyürüb, göz yaşları ilə, yanıqlı-yanıqlı qışqırırdı:

– Ay Allahın müqəddəs bəndəsi, Dronya, mənim üçün Allaha yalvar, dua elə, mən günahkara rəhm etsin!

Bu cür qışqırığı eşidəndə dəhşətli ehtimallardan Nataşkanın gözləri bərəlirdi.

Kliçina kəndindən Timoşa Kliçinski gəlirdi. Timoşa qadına bənzəyən iridöşlü, kök və balaca küren bir adam idi; üzdən – köklükdən boğulan, ağıl çasmış, çəpgöz körpəyə bənzəyirdi, ağ pambıq parçadan köynək və elə bu cür də parçadan tikilmiş qısa şalvar geyirdi. Balaca, ətli ayaqlarının ata-ata xırda addımlarla yeyin-yeyin barmaqlarının ucunda yeriyərək artırmaya yanaşırdı, qıyıq gözlərini zilləyib, yaxud da canını həlak olmaqdan xilas etmişdi. Burunun altında boğula-boğula deyirdi:

– Müsibət! Fəlakət...

Onu sakitləşdirir, yemək verirdilər, ondan nəsə gözləyirdilər. Lakin o dinmirdi, fısıldaya-fısıldaya acgözlüklə tıxırdı. Doyandan sonra yenə kisəsini dalına atıb, təşvişlə uzun ağacını axtarırdı.

Xanım qız qışqıra-qışqıra ona deyirdi:

– Bir də nə vaxt gələcəksən, Timoşa?

O da qışqıra-qışqıra xanım qızın atasının adını nə üçünsə təhrif edərək, mənasız, uca səslə cavab verirdi:

– Ey müqəddəs Lukyanovna!

Xanım qız onun arxasınca qəmli-qəmli qışqırırdı:

– Ay Allahın müqəddəs bəndəsi! Mənim üçün, gənc günahkar üçün, misirli Mariya üçün Allaha yalvar!

Hər gün fəlakətlər haqqında – tufanlar və yanğınlar barədə hər tərəfdən xəbərlər gəlirdi. Qurudərədə qədimdən bəri davam edən oddan qorxu duyğusu artdıqca artırdı. Sarı qumlu dəniz kimi geniş zəmilərdə yetişməkdə olan taxıl sahələri malikanə arxasından baş qaldıran qara buludlar altında qaralmağa başlayan kimi, örişdə ilk burağan azca qalxaraq, uzaqlardan göy gurultusu ağır-ağır səslənən kimi, arvadlar evə cumub qara rəngli müqəddəs çərçivələrini qapının ağzına çıxarıb, məlum olduğu kimi, odu hər şeydən tez söndürən süd bəmilərini hazırlayırdılar. Malikanədə isə gicitkən kolları arasına qayçılar atırdılar, miras qalmış dəhşətli məhrəba ortaya çıxırdı, pəncərələrə pərdə salınırdı, əlləri əsə-əsə mum şamlar yandırırırdılar... Qorxu hissi hətta evin xanımına da, bilmək olmurdu, doğrudan da sirayətmi edirdi, yoxsa ki, özünü yalandanmı qorxmış göstərirdi. Evin sahibəsi əvvəllər deyirdi ki, tufan “təbiət hadisəsidir”. İndi o da xaç vurur və gözlərini qıyırdı, ildırım çaxanda qışqırırdı. Öz qorxu hissini də, ətrafındakı adamların da qorxusunu artırmaq üçün daim, 1771-ci ildə Tirola baş verən və dərhal yüz on bir adam öldürən qeyri-adi bir tufan əhvalatını söyləyirdi. Onu dinləyən qadın və qızlar isə xanımın sözünə qüvvət verir öz bildiklərini nağıl etməyə tələsirdilər: gah böyük yolda ildırımın yandıraraq külə döndərdiyi ağ söyüd barədə, gah da bu günlərdə Çerkizovada ildırımın vurulduğu arvad haqqında, gah yolda qulaqları tamam bataraq, bütünlüklə diz çökən üçatlı bir minik arabası barədə söyləyirdilər... Nəhayət, bu ciddi-cəhdli söhbətə özünü “təqsirli rahib” adlandıran bir nəfər – Yuşka qarışırdı.

IX

Yuşka anadangəlmə kəndli idi. Lakin heç vaxt əlini ağdan qara-ya vurmamışdı, harada Allah nə yetirirdisə, onunla da dolanırdı, duz-çörək üçünsə özünün tamam bıkarçılığı, avaraçılığı və öz “təqsirli olması” barədə hekayələr söyləyirdi. O deyirdi: “Mən qardaş, kəndliyəm, amma ağıllıyam və özüm də qozbelə bənzəyirəm. İşləmək nəyimə gərəkdir!”

Doğrudan da, o, qozbel kimi – kinayə ilə və ağıllı nəzərlərlə baxırdı, saqqalı yox idi, döş qəfəsi raxit xəstəliyinə mübtəla olduğu üçün çiyinlərini dik tuturdu, dırnaqlarını gəmirirdi, qırmızımtıl-tunc rəngli uzun saçlarını dəqiqəbaşı geri atdığı barmaqları nazik və qüvvətli idi. Yer şumlamaq ona “ədəbsiz və cansıxıcı” iş təsiri bağışlamışdı. Buna görə də Kiyevdəki böyük monastıra getmiş, “orada böyümüşdü” – “bir qəbahət” üçün oradan qovulmuşdu. İş belə olanda, fikirləşmişdi ki, özünü müqəddəs yerlərin ziyarətçisi qələmə vermək, qəlbinin ruhunu xilas edən adam kimi göstərmək, köhnəlmiş şeydir, həm də sərfəli olmaya bilər, özünü ayrı cür göstərməyi sınaqdan keçirirdi: keşiş donunu çıxarmayıb öz biabırçılığı, avaraçılığı və şöhrətpərəstliyi ilə açıqdan-açığa öyünməyə başladı, nə qədər bacarsa tənbəki çəkirdi və içirdi, – o heç vaxt keşlənmirdi – böyük monastırı lağa qoyur və oradan məhz nəyə görə qovulduğunu əl-qol oynatmaqla, ən ədəbsiz bədən hərəkətləri ilə izah edirdi.

Göz vura-vura mujiklərə nağıl edirdi:

– Demək məlum işdir, məni, Allahın bəndəsini, bu saat, elə həmin bundan ötrü boynumun ardından vurub bayıra atdılar. Mən də ayaq aldım evə, Rusiyaya... Yəni ki, acından ölməyəm, məhv olmaram!

Elə doğrudan da belə oldu – məhv olmadı: Rusiya o abırsız günahkarı, ruhunu xilas edənlərdən az mehribanlıqla qəbul etmədi: onu yedirib içirir, gecələməyə yer verir, söhbətlərini fərəhlə dinləyirdi.

Gözləri bərələn mujiklər kinayəli, açıq cavab gözləyərək soruşurdular:

– Demək, sən ömürbillah işləməməyə and içibsən?

Yuşka belə cavab verirdi:

– İndi məni heç şeytan da işləməyə vadar edə bilməz! Ərköyünləşmişəm, qardaş! Monastırın keçisindən də qəzəbliyəm. Həmin bu qızlar, – arvadlar mənə heç müftəsinə də lazım deyil? – Məndən yamanca qorxurlar, amma məni sevirlər. Axı nə etməli! Mən özüm də bəd deyiləm: çulum yaxşı olmasa da, özüm əndamliyam!

Qurudərə malikanəsinə gəlib dünyagörmüş adam kimi düz bir evə, dəhlizə girdi. Orada Nataşka skamyada oturub oxuyurdu: “Mən cavanam, dəhlizi süpürürdüm, tapmışam özüm üçün qənd...” Onu görəndə, dəhşətə gəlib yerindən dik qalxdı.

– Sən ki-i-msən? – deyə qışqırdı.

Yuşka onu başdan-ayağa cəld süzüb:

– Adamam, – dedi, – evin xanımına xəbər ver.

Evin xanımı da zaldan qışqırdı:

– Kimdir gələn?

Lakin Yuşka onu bir dəqiqədə sakitləşdirdi: dedi ki, keçmiş rahibdir, qətiyyətlə fərari soldat deyil, yəqin, xanım onu fərari hesab edib, dedi ki, vətənə qayıdır, xahiş edir onun üst-başını axtarsınlar, sonra isə gecələməyə icazə versinlər, bir az dincəlsin. Açıq danışması ilə evin xanımını elə heyretə saldı ki, elə ertəsi gün nökr otağına köçüb, evdə, onların lap öz adamı oldu. Tufanlar başlanmışdı, o isə ev sahiblərini öz söhbətləri ilə yorulmadan əyləndirirdi, damı ildırımlardan qorumaq üçün bacaları bərkitmək fikrinə düşdü, ildırımın heç də qorxunc olmadığını göstərmək üçün ən dəhşətli ildırım zərbələrinin altında yüyürüb artırmaya çıxırdı, samovar qaynatmaq üçün qızlara kömək edirdi. Qızlar ona çəpəki nəzər salır, onun iti, ehtiraslı baxışlarını hiss etsələr də, zarafatlarına gülürdülər; qaranlıq dəhlizdə bir neçə dəfə dayanıb cəld pıçılıtlı ilə: “Mən sənə vurulmuşam, ay qız!” dediyi Nataşka isə gözünü qaldıraraq ona baxmağa cəsarət etmirdi. Nataşka ondan gələn maxorka qoxusundan da iyənirdi, onun bütün uzun keşiş paltarına maxorka qoxusu çökmüşdü, özü də dəhşətli idi, dəhşətli.

Nə baş verəcəyini Nataşka artıq möhkəm bilirdi. O, dəhlizdə, xanım qızın yataq otağının qapısı yanında tək yatırdı, Yuşka isə artıq ona qəti olaraq demişdi: “Gələcəyəm. Lap öldürsən də gələcəyəm. Qışqırsan, hamınızı yandırıb külə döndərəcəyəm”. Natalyanın bütün iqtidarını hər şeydən artıq əlindən alan belə bir düşüncə idi ki, nəse labüd bir şey baş verir, onun dəhşətli yuxusunun – Soşkidə gördüyü keçi əhvalatının həyata keçməsinə az qalır, görünür, xanım qızla birlikdə məhv olmaq alınmış yazılıb. İndi artıq hamı başa düşürdü ki, gecələr evə iblisin özü girir. Tufanlardan və yanğınlardan savayı xanım qızı məhz daha nəyin dəli clədiyini, yuxuda onu ləzzətlə və amansızcasına inildəyərək, sonra da, dəhşətli vay-şivənlə yerindən dik qalxmağa vadar edən şeyin nədən ibarət olduğunu hamı başa düşürdü, ən dəhşətli göy gurultuları, ildırım şaqqıltıları da onun vay-şivənləri qarşısında heç bir şey idi. Xanım qız bağıra-bağıra deyirdi: “Məni Beytül müqəddəs ilanı boğur!” Bəs bu ilan, gecələr qadınların

və qızların otaqlarına girən iblis deyilsə, həmin boz keçi deyilsə, bəs nədir? Tutqun havalı gecə vaxtı, qaranlıqda, ara verməyən göy gurultularının və qara müqəddəs surətləri işıqlandıran ildırımların parıltısı altında dünyada onun gəlişindən dəhşətli bir şey varmı? Fırıldaqçı tülkünün Nataşkaya pıçıldadığı o ehtiraslı, o şəhvani sözlər də qeyri-bəşəri idi: ona gecə müqavimət göstərmək olardı? Gecəyarısı dəhlizin döşəməsində, öz çulunun üstündə oturaraq, gözünü ürək çırpıntıları ilə qaranlığa zilləyib öz məşum labüd anları haqqında düşünən Nataşka, yuxuya getmiş olan evdə hər bir cüzi şıqqıltı və xışiltıya qulaq verə-verə artıq sonralar ona uzun müddət əzab verən o ağır xəstəliyin ilk sızıltılarını duyurdu: onun pəncəsi qəflətən qaşınmağa başlayırdı, tikan kimi batan kəskin ürəmə əmələ gəlir, bütün barmaqlarını pəncəsinə tərəf əyirdi, özü də damarlarını qəddarcasına ehtirasla burub, qıçlarına, xirtdəyədək bütün bədənini yayılırdı; elə bir məqama çatırdı ki, xanım qızın qışqırığından da bərk qışqırmaq, ondan daha nəşəli, ehtiraslı və iztirablı şivən qoparmaq istəyirdi.

Labüd şey baş verdi. Yuşka gəldi. O məhz yayın axırındakı dəhşətli gecədə, qədim odpüskürən İlya Nadelyaşsı gecəsi gəlmişdi. Həmin gecə göy guruldandı, Nataşkanın yuxusu qaçmışdı. O mürğləyirdi. Birdən, təkən vurulmuş kimi, ayıldı. Ən səssiz vaxt idi, – bunu çılğıncasına çırpınan qəlbindən başa düşmüşdü. Yerindən dik qalxdı, dəhlizin bir başına nəzər saldı, o biri başına baxdı, başdan-baş alovlanıb yanan, sirlərlə dolu dinməz səma hər tərəfdən parlayır, alışır, titrəyir, qızıl rəngli və solğun-mavi şəfəqləri ilə gözləri qamaşdırırdı. Dəhliz dəqiqəbaşı gündüz kimi işıqlaşdı. Nataşka qaçdı – sonra da yerə mıxlanmış kimi dayandı: pəncərədən bayırda, çoxdan həyəətə atılıb qalmış ağcaqovaq tirləri şəfəq parlayanda göz-qamaşdırıcı ağ rəngə boyanırdı. Nataşka zala girdi: orada pəncərənin biri açıq idi, bağı ahangdar xışiltısı eşidilirdi, ora daha qaranlıq idi, lakin bütün şüşələr arxasındakı işıqlar gur şəfəq saçırdı, hər yerə qaranlıq çökür, lakin dərhal yenə titrəyir, gah bir yerdə, gah da başqa yerdə şölələndirdi, bütün bağ özünün şəbəkə-şəbəkə zirvələri ilə, solğun-yaşıl tozağaları və qovaqları ilə, gah qızıl rənginə, gah da ağımtıl-bənövşəyi rəngə boyanan səma altında görünüb yox olur, böyüyür, titrəyir və işıqlanırdı.

Geri qaçaraq sehrbaz ovsunlara özünü tamamilə məhv etdiyini duyan Nataşka pıçıldayırdı:

– Dənizdə, deryada, Buyan adasında... Orada mahud var, mahudun üstündə qoyun dərisi var...

Bu ibtidai, dəhşətli sözləri deyən kimi dönüb Yuşkanı gördü; ciyinləri qalxıq Yuşka ondan iki addım aralı dayanmışdı. İldırım onun solğun, girdə, qara gözlü sifətini qolları ilə işıqlandırdı. Fırıl-daqçı səssizcə ona tərəf yüyürdü, uzun qolları ilə qızın belini cəld qucaqladı, sonra da sıxışdırıb, əlüstü əvvəlcə diz çökdürdü, sonra da arxası üstə dəhlizin soyuq döşəməsinə uzandırdı...

Yuşka o biri gecə də Nataşkanın yanına gəldi. Hələ bir çox gecə də gəlməyə davam edirdi. Dəhşət və nifrətdən şüurunu itirən Nataşka itaətkarlıqla ona təslim olurdu. Gecələr xanım qızdan həzz alan iblisə xanım qız müqavimət göstərməyə cəsarət etmədiyi kimi, Nataşka da, Yuşkaya müqavimət göstərmək, özünü qorumaq üçün ağalardan, nökrərdən kömək istəmək fikrini heç ağına da gətirməyə cəsarət etmirdi; belə deyirlər ki, hətta hökmlü dilbər gözəl olan nənənin özü də öz nökrəri olan çox qoçaq əclaf və oğru Tkaça müqavimət göstərməyə cəsarət etməmişdi, bu, Tkaçı, ən nəhayət, Sibirə sürgün etmişdilər... Nəhayət, Nataşka Yuşkanı bezikdirdi, Qurudərə də bezikdirdi: Yuşka qəflətən necə gəlmişdisə, elə o cür də qəflətən yox oldu.

Bu əhvalatdan bir ay sonra Nataşka hiss etdi ki, ana olmuşdur. Sentyabrda isə, gənc ağaların müharibədən qayıdıqları günün ertəsi Qurudərə evi alışıb-yandı, həm də xeyli vaxt, dəhşətli surətdə alovlanırdı: onun ikinci yuxusu da yerinə yetdi. Ev toran vaxtı, şiddətli yağış yağanda ildırımdan, qızıl rəngli alovdan odlanmışdı; Soloşka deyirdi ki, alov babanın yataq otağındakı sobadan çıxıb, atıla-atıla bütün otaqlara qaçdı. Nataşka isə odla tüstünü görəndə hamamdan var gücü ilə yüyürdü, gecə-gündüz göz yaşı axıtdığı hamamdan, – sonra söyləyirdi ki, bağda, qırmızı arxalıq geymiş, başına baftalı hündür kazaka papağı qoymuş bir adama rast gəldi, o da islanmış kolların və pıtraqların arasında var gücü ilə qaçırdı... Bütün bunlar baş vermişdimi, yoxsa ancaq onun gözüne mi görünmüşdü, Nataşka bunu qəti deyə bilmirdi. Yəqin olan bircə bu idi ki, Nataşkanı heyrətə gətirən dəhşət, onu gələcək uşaqdan azad etdi.

Həmin payız fəslindən sonra Nataşka saralıb-soldu. Həyatı, adı və gündəlik məişət yoluna düşdü, elə bir yol ki, ömrünün axırına-dək ondan kənara çıxma bilmədi. Tonya xalanı Voronejə, müqəddəs

dindarın qurumuş cəsədlərinin ziyarətinə apardılar. Bundan sonra iblis daha ona yanaşmağa cəsarət etmirdi; Tonya xala sakitləşdi, hamı kimi yaşamağa başladı, – ağılının çəşması və qəlbinin sarsıntısı ancaq dəlicəsinə bərələn gözlərindən, hədsiz pintiliyindən, dəhşətli əsəbiliyindən və hava pozulan vaxtlar qəm-qüssəyə qapılmasından görünürdü. Onunla birlikdə Nataşka da qurumuş cəsədlər ziyarətinə getmişdi – bu səfərdən o da sakitləşmiş, müvazinət kəsb etmişdi, sanki çıxış yolu olmayan bütün acılıqlardan şəfa tapmışdı-lar. Təkcə Pyotr Petroviçlə görüş fikri onu dəhşətli lərzəyə salırdı! Bu görüşə nə qədər hazırlaşsa da, lakin onu sakitliklə təsəvvür etməyə təqəti çatmırdı. Bəs Yuşka, bəs özünün rüsvayçılığı, başına gələn fəlakət! Lakin bu fəlakətin son dərəcə müstəsnaılığı, onun iztirablarının qeyri-adi dərinliyi, bədbəxtliyindəki məşumluq, axı yangın dəhşətinin bu bədbəxtliyə təsadüf etməsi əbəs deyildi! Müqəddəs şəxs ziyarətinə getməsi ona nəinki yalnız bütün ətrafdakı adamların, hətta Pyotr Petroviçin də gözü üçün içinə sadəliklə və arxayın baxmağa haqq vermişdi: Allah-təala xanım qızla onu öz əli ilə məhvə məhkum etmişdi, məsələ belə ikən məgər onlar adamlardan qorxmalı idilərmi? Voronejdən qayıdanda, hamının başaşağı, itaətkar və sadə qulluqçusu olan rahibə kimi, sanki ölüm-qabağı dini ayindən sonra, yüngül və təmiz üreklə Qurudərə evinə daxil oldu, cəsarətlə Pyotr Petroviçin əlinə yanaşdı, dodaqları onun firuzə qaşlı üzük taxdığı balaca, qarayanız əlinə toxunanda, onun zərif duyğularla çırpınan gənc qız qəlbi bir anlıq titrədi.

Qurudərədə həyat adı şəkil aldı. Azadlıq haqqında müəyyən şeylər gəlib çatdı. Bu şeylər hətta qulluqçu-nökrələri də təşvişə saldı, kəndi də, qarşıda nəşə olacaqdır, vəziyyət pisləşəcəkmi? Yeni tərzdə yaşamağa başlamaq – belə demək asandır! Ağalar da yeni tərzdə yaşamaq istədilər, onlar isə heç köhnə qayda ilə də yaşamağı bacarmırdılar. Babanın ölümü, sonra müharibə, bütün ölkəni vələləyə salan komet, sonra yangın, sonra azadlıq haqqında şeylər – bütün bunlar ağaların sifətlərini də cəld dəyişdi, qəlblərini də, onlar gənclikdən, qayğısızlıqdan, əvvəlki tündməcazlıqdan məhrum edərək, əvəzində qəzəb, qəm-qüssə, bir-birinə ağır tərzdə öcəşkenlik verdi: ataları dediyi kimi, “ovqattəlxlik” başlandı, iş gəlib masa arxasında şallaqlarla oturmağa çatdı... Ehtiyac Krim müharibəsinin, yangının, borcların tamamilə korladığı işləri

birtəhər düzəltmək zərurətini, çox inadlı zərurəti xatırlamağa başlamışdı. Təsərrüfatda isə qardaşlar bir-birinə ancaq mane olurdular. Biri mənasızcasına simic, sərt və hər şeydən şübhələnən adam idi, digəri mənasızcasına əliaçıq, mehriban və hər kəsə inanan idi. Onlar birtəhər ümumi dil tapıb, böyük mədaxil verməli olan bir tədbir görməyi qət etdilər: malikanəni girov qoyub üç yüzə qədər arıq yabı aldılar, – onları İlya Samsonov adlı bir nəfər qaraçının köməyi ilə az qala bütün qəzadan topladılar. Onlar atları qış mövsümündə kökəldib, baharda qazanla satmaq istəyirdilər. Lakin külli miqdarda unla küləş sərf etsələr də, atların, demək olar, hamısı bir-birinin dalınca nədənsə gəbərdilər...

Qardaşlar arasında ixtilaf getdikcə artırdı. Bəzən iş o məqama çatırdı ki, onlar bıçaqlar və tüfənglərə əl atırdılar. Heç məlum deyil ki, Qurudərədə yeni bir fəlakət baş verməsəydi, bütün bunlar nəylə qurtara bilərdi. Pyotr Petroviç Kırımdan qayıdandan dörd il sonra, qışda bir dəfə Lunyovoya yollandı, orada onun aşnası var idi. Xutorda iki gün qaldı, orada daim içirdi, kefli halda da evə yollandı. Çox qar yağmışdı; xalı döşənmiş xizəyə bir cüt at qoşulmuşdu. Pyotr Petroviç sürücüyə əmr etdi yandan qoşulmuş qarnına qədər yumşaq qara batan, cavan, qızgın atı açıb xizəyin dal tərəfinə bağlasın, özü isə uzandı, – sanki başı at tərəfə uzanaraq yatdı. Duman çökmüşdü, gömgöy toran başlayırdı. Pyotr Petroviç yuxuya gedə-gedə Yevsey Bodulaya bağırdı: “Sür get!” Özü də Yevseyin kürəyinə bir təpik ilişdirdi: Pyotr Petroviç sürücü Vaska Kazakın əvəzinə özü ilə həmişə Yevsey Bodulyanı aparırdı. Qorxurdu ki, Vaska onu öldürər, ona görə ki, Pyotr Petroviç nökrələri kötəklədiyi üçün onları özünə qarşı bərk hiddətləndirmişdi. Artıq tərlənmiş olan, tüstülənən qüvvətli orta kəhər at dalağı lökküldəyə-lökküldəyə, onları qar basmış ağır yolla bomboş çölün dumanlı qaranlığında, tutqun qış gecəsinin getdikcə qatılaşan zülmətinə çəkib aparırdı... Qurudərədə hamını daş kimi yuxuya getmiş olduğu gecəyarısı isə Natalyanın gecələdiyi dəhlizin pəncərəsini kim isə cəld və təşvişlə döyürdü. Natalya skamyadan dik qalxdı, ayaqyalın artırmaya qaçdı. Artırmanın yanında tutqun halda qaralan atlar, kirşə və əlində qamçı olan Yevsey dayanmışdı.

Yevsey sayıqlayırmış kimi, boğuc səslə, burnunun altında əcaib tərzdə:

– Fəlakət baş verib, qız, fəlakət, – dedi – ağanı at öldürdü... Yandan qoşulan at... Qaçaraq yanaşdı, acıqlanıb təpiklə... Bütün sifətini basıb əzdi. O artıq soyumağa başlayıb... mən eləməmişəm, mən eləməmişəm, İsa peyğəmbərə and içirəm, mən eləməmişəm!

Natalya artırmadan dinməz-söyləməz enib, yalın ayaqları qara bata-bata kirşəyə yanaşdı, xaç çəkdi, diz çökdü, buza dönmüş, qanına qəltan olmuş başı qucaqladı, öpməyə başlayaraq hıçqırıqlardan və qəhqəhələrdən boğula-boğula çılgıncasına, sevinclə bütün malikanəni ağızına alan vay-şivən qopardı...

X

Şəhərlərdən ayrılaraq sakit və yoxsul ucqar Qurudərədə istirahət etmək fürsəti düşəndə Natalya özünün məhv olmuş həyatının hekayətini bizə dönə-dönə nağıl edirdi! Bəzən də onun gözləri dumanlanır, bir nöqtəyə zillənir, səsi ciddiləşir, ahəngdar pıçılıya çevrilirdi. Mən daim köhnə evimizin nökr otağının bucağında asılmış müqəddəs şəxsin qaba surətini xatırlayırdım. Başı kəsilmiş müqəddəs öz həmvətənlərinin yanına gəlir, cansız başımı – öz hekayətinin şahidi kimi əlində gətirir...

Keçmişin, bizim bir zaman Qurudərədə gördüyümüz az-maz əşyaların izləri artıq yox olmuşdu. Ata-babalarımız bizə nə şəkil qoyub getmişdilər, nə məktublar, nə də, hətta, öz gündəlik sadə məişət ləvazimatlarından bir şey. Salamat qalan nə var idisə, yığından tələf olmuşdu, dəhlizdə xeyli bir vaxt sandıq var idi, bu sandığa daş kimi bərkimiş və tükü tamam tökülmüş suiti dərisindən üz çəkilmişdi; təqribən yüz il bundan əvvəl çəkilmiş dəri parça-parça olmuşdu, – babamızın bütünlüklə mum damcıları basmış, karel tozağacından siyirtmə yeşikləri olan sandığı qarsalanmış fransız vokalbulaları¹ ilə, bir də dini kitablarla dolu idi. Sonra o da itdi-batdı. Zaldakı qonaq otağındakı ağır mebel də sındı, yox oldu... Ev köhnəlir, getdikcə daha çox çökürdü. Burada nağıl edilən son hadisələrin baş verdiyi vaxtdan bəri keçən bütün uzun illər onun üçün yavaş-yavaş ölümə məhkum olmaq illəri idi... Buna görə də onun keçmişini daha artıq əfsanəvi şəkil alırdı.

¹ Əzbər öyrənmək üçün ana dilinə tərcümə edilmiş xarici söz

Qurudərəlilər ucqarlıqda, qəmgin və qüssəli həyat şəraitində böyüyüdürlər; lakin hər halda bu, möhkəm məişət və firavanlıq mislində olan mürəkkəb bir həyat idi. Bu məişətin atilliyini nəzər alanda, qurudərəlilərin bu məişətə sadıq olmalarını nəzərə alanda elə güman etmək olardı ki, onun heç axırı olmayacaqdır. Lakin onlar, bozqır köçərilərinin nəsiləri üzüyola, zəif, “divan tutmağa davamsız” idilər. Tarlada hərəkət edən xışın altında, yeraltı yolların və dağ siçanları yuvalarının üzərindəki kəsəklərin, izi-tozu qalmadan yox olduqları kimi, qurudərəlilərin də yurdları-yuvaları bizim gözlərimiz qarşısında bir-birinin ardınca tamamilə və çox tez yox oldular. Onların sakinləri həlak olur, qaçıb dağılırdılar, salamat qalanlar isə, öz qalan günlərini birtəhər keçirirdilər. Buna görə də biz artıq orada məişət, həyat deyil, onların haqqında ancaq xatirələr, yarıvəhşi güzəran sadəliyi gördük. İllər keçdikcə bozqır diyarımıza daha seyrək baş çəkirdik. O bizim üçün getdikcə daha artıq yadlaşdı, hiss edirdik ki, törəmiş olduğumuz məişət və zümrə ilə əlaqəmiz daha da zəifləyir. Bizim həmnəsillərimizin bir çoxu, özümüz kimi, adlı-sanlı və qədim nəsilərdir. Bizim adlarımız salnaməni xatırladır; bizim dədə-babalarımız həm saray xadimləri idilər, həm də qoşun başçıları və vilayət hakimləri idilər, həm “adlı-sanlı xadimlər”, həm də çarların yaxın silahdaşları, hətta qohumları idilər. Əgər onları rıtsar adlandırsaydıqlar, biz qərb tərəflərdə doğulsaydıq, onlar haqqında çox möhkəm danışardıq, hələ xeyli vaxt davam gətirər, yaşayardılar! Rıtsarlar nəslinə deyə bilməzdi ki, yarım əsr müddətində bütöv bir zümrə demək olar yer üzündən silinib yox oldu, deyə bilməzdi ki, filan qədər adlarımızın nəslə pozuldu, dəli oldu, özünü öldürdü, əyyaşlığa qapıldı, tənəzzül edərək, sadəcə haradasa itib-batdı! O, mən etiraf edən kimi etiraf edə bilməzdi ki, nəinki yalnız öz nəsilərimizin, hətta ulu babalarımızın da həyatı haqqında ən müxtəsər dəqiq təsəvvürümüz yoxdur; etiraf edə bilməzdi ki, hətta yarım əsr də bundan əvvəl mövcud olmuş şeyi təsəvvürə gətirmək bizim üçün getdikcə, gündən-günə daha da çətinləşir!

Bir çox başqa malikanənin yerlərində torpaqlar şumlandığı, əkil-di-yi kimi, Lunyovo malikanəsini mövcud olduğu yer də artıq çoxdan şumlanıb əkilmişdi. Qurudərə hələ birtəhər davam gətirirdi. Lakin bağdakı son tozağaclarını kəsib, demək olar bütün şumlu torpağı hissə-hissə sataraq hətta sahibinin özü – Pyotr Petroviçin oğlu da Qurudərəni tərk etdi, – xidmət etməyə getdi, dəmir yolunda konduk-

tor işləməyə başladı. Qurudərənin qədim qadın sakinləri – Klavdiya Markovna, Tonya xala, Natalya öz son illərini çox çətinliklə başa vururdular. Baharı yay, yayı payız, payızı qış əvəz edirdi... Onlar bu əvəz olunmaların sayını itirmişdilər. Onlar xatirələrlə, rüyalarla, mübahisələrlə, gündəlik ruzi qayğıları ilə yaşayırdılar. Keçmişdə malikanənin geniş yayıldığı yerlər yayda kəndlilərin əkdikləri çovdar zəmilərinə qər q olurdu: bu zəmilərin əhatə etdiyi ev indi uzaqlardan görünürdü. Kolluqlar, bağın qalığı elə yabanılaşmışdı ki, bildirçinlər lap eyvanın yanında qışqırırdılar. Qarılar deyirdilər: Yaya nə var ki, Yay bizim üçün cənnətdir! Qurudərədə yağışlı payız fəsilləri, qarlı qış ayları uzun sürür, ağır keçirdi. Uçub sökülən boş ev soyuq idi. Evin sakinləri aclıq çəkirdilər, ev çovğunlardan buza dönmüşdü, şaxtılı sarmat küləyi bu başdan vurub, o başdan çıxırdı. Bəs sobalar? – sobanı nadir halda qızdırırdılar. Axşamlar pəncərələrdən, qoca ev sahibəsinin otağından, – adam yaşayan yeganə otaqdan, – balaca tənəkə lampanın zəif işığı düşürdü. Gözündə çeşmək, əynində yarımkürk, ayaqlarında keçə çəkmələr olan ev sahibəsi başını əyib corab toxuyurdu. Natalya soyuq ocaq səkisində mürgüləyirdi. Sibir şamanına bənzəyən xanım qız isə öz daxmasında oturub çubuq çəkirdi. Xala Klavdiya Markovna ilə küsülməyəndə Klavdiya Markovna öz balaca lampasını masanın üstünə deyil, pəncərənin içinə qoyurdu. Belə halda Tonya xala evdən onun buzxanaya dönmüş daxmasının daxilinə düşən əcaib dərəcədə zəif işıqda oturdu; onun köhnə mebelin sınıqsalxaq qalıqları döşəmənin daxması sınımış qab-qacaq qırıntıları ilə dolu idi, yana yıxılmış fortepiano daxmanın xeyli hissəsini tutmuşdu. Daxma elə soyuq idi ki, bu qırıntı və tör-töküntünün üstündə gecələyən toyuqların ayaqları donurdu; Tonya xala bütün səy və qüvvəsini onların qayğısına sərf edirdi.

İndi isə Qurudərə malikanəsi bomboş idi. Bu salnamədə xatırladılanların hamısı, onların bütün qonşuları, bütün yaşıdları ölmüşdülər. Bəzən düşünürdüm: əşi, burax bu fikirləri. Məgər onlar bu dünyada yaşayırdılarmı?

Adam ancaq qəbiristanda hiss edirdi ki, belə olmuşdur; hətta onlarla dəhşətli bir yaxınlıq hiss edirdi. Lakin bunun üçün də səy etmək, əyləşmək, doğma məzar başında düşünmək lazım idi, – əgər bu məzarı tapa bilsəydi. Deməyə adam xəcalət çəkir, amma gizlətmək olmaz: babamızın, nənəmizin, Pyotr Petroviçin qəbirlərinin yerini biz bilmirdik. Təkcə onu bilir ki, onların yeri – Çerkizov

kəndindəki köhnə kilsənin mehrabı yanındadır. Qışda oraya getmək mümkün deyildir: orada qar yığını qurşağa çatır, qarın içindən adda-budda xaçların ucu və çılpaq kolların, çubuqların başları çıxır. Yayda malikanə qızmar, sakit və bomboş kənd küçəsi ilə gedib, atı kilsənin çəpərinə bağlayırdıq. Çəpərdən o tərəfdə tünd yaşıl divar kimi ucalan şam ağacları gündə qızırlar. Açıq qapıdan o yanda, paslanmış günbəzli ağ kilsədən o tərəfdə şaxlı-budaqlı alçaq qarağaqlardan, göyrüslərdən, Zəncirlərdən ibarət bütöv bir meşə var idi, hər yer kölgəlik və sərin idi. Xeyli vaxt kolların arasında zərif qəbiristan otu basmış təpəciklər və çökəkliklərdə yerə batmış. Yağışlardan deşik-deşik olmuş, üzərində kövrək qara mamır göyərmiş tava daşlarının üstündə xeyli vaxt gəzib dolaşırdıq... İki-üç dəmir abidəyə yanaşdıq. Lakin onlar kimin üçün idi? Onlar elə yaşımtil-qızılı rəngə boyanmışdılar ki, üzərilərindəki yazıları oxumaq mümkün deyildi. Bəs nə-nə-mizlə babamızın sümükləri hansı təpəciklərin altında idi? Onu Allah bilir! Ancaq birçə şeyi bilirdim: haradasa, buralarda, yaxında idi. Oturub fikirləşir, hamının unuduğu Xruşşovları təsəvvürümüzdə canlandırmağa çalışırdıq. Onların dövrünü gah sonsuz uzaqlarda, gah da son dərəcə yaxın görünməyə başlayırdı. Onda öz-özümüz deyirdik:

– Bunu təsəvvür etmək çətin deyil. Ancaq yadda saxlamaq lazımdır ki, göy yay səmasının altındakı bu əyilmiş qızılı xaç onların zamanında da göy rəngli yay səması altında elə bu cür saralır, yetişirdi. Burada isə kölgəlik, sərinlik, kollar var idi... həm də bu kolların arasında bax elə bu cür, tülənmiş yaşılımtıl cilovlu və çəhrayıdırnaqları əzilmiş qoca ağ yabı kimi bir yabı gəzib-dolaşır, otlayırdı.

SAN-FRANSİSKOLU CƏNAB

*Vay sənin halına, Babil, ey möhkəm şəhər!
Apokalipsis*

San-Fransiskolu cənab – onun adı nə Neapolda bir adamın yadında qalmışdı, nə də Kapridə – öz arvadı və qızı ilə birlikdə, ancaq əylənmək üçün, düz iki il müddətinə Köhnə Dünyaya¹ yollanırdı.

O, çox əmin idi ki, istirahətə, zövq-səfaya, uzun müddətli, rahat səyahətə, daha bir çox şeyə, – azmı tapırdı – tam ixtiyarı vardı. Belə qənaətə onun əsası bu idi ki, əvvələn, o varlı idi, ikincisi, əlli səkkiz yaş olmasına baxmayaraq, həyata yenicə qədəm qoyurdu. Bu vaxta qədər o yaşamırdı, ancaq keçinirdi; doğrudur, heç də pis keçinmirdi, amma hər halda bütün ümidini gələcəyə bağlamışdı. O, yorulmadan işləyirdi, – onun işlətmək üçün, minlərlə sifariş edib gətirdiyi çinlilər bunun nə demək olduğunu yaxşı bilirdilər! – Nəhayət, gördü ki, artıq çox iş görülmüşdür, həm də bir zaman özü üçün nümunə hesab etdiyi adamlarla, demək olar ki, bərabərleşmişdi: ona görə də dincəlmək qərarına gəlmişdi. Onun mənsub olduğu zümrənin adamlarının adəti belə idi ki, həyatdan zövq almağı Avropaya, Hindistana, Misirə səfərdən başlayırdılar. O da bu cür hərəkət etmək qərarına gəldi. Əlbəttə ki, o, əmək sərf etdiyi, çalışdığı illərin əvəzində ən əvvəl özünü mükafatlandırmaq istəyirdi; buna baxmayaraq arvadı ilə qızı üçün də şad idi. Onun arvadı heç vaxt xüsusi bir həssaslığı ilə fərqlənməmişdi, lakin qoca amerikalı qadınların hamısı coşqun səyahətçilərdir. O ki qaldı ərgən və bir az nasaz qızına, onun üçün səyahət son dərəcə zəruri idi: səhhəti üçün faydalı olmaqdan başqa, məgər səyahətlərdə xoşbəxt və uğurlu təsadüflər olmurmu? Belə vaxtlarda adam bəzən masa arxasında milyarderlə yanaşı oturub, divar naxışlarına tamaşa edir.

Marşrutu San-Fransiskolu cənab geniş tərtib etmişdi. Dekabr və yanvarda o, Cənubi İtaliyanın günəşindən nəşələnmək, qədim dövrün abidlərindən, tarantelladan köçəri müğənnilərin serenadalarından, bir də onun yaşında olan adamların xüsusi incəliklə duyduqları şeydən – gənc neopalitan qızlarının bir o qədər təmənnəsiz olmayan sevgisindən zövq almaq ümidində idi. Karnavalı o, Nitsşada, Monte-Karloda

¹ Avropa, Asiya və Afrika (tərc.)

keçirmək fikrində idi, – bu vaxt oraya ən seçilmiş cəmiyyət adamları axışb gəlirdi, – elə adamlar ki, mədəniyyətin bütün nemətləri: smokinqlərin fasonu da, taxt-tacların möhkəmliyi də, müharibələrin elan edilməsi də, mehmanxanaların rifahı da onlardan asılı idi, – burada onlardan bəziləri qızğınlıqla avtomobil və yelkənli qayıq yarışlarına, bəziləri ruletkaya, üçüncüləri flirt deyilən şeyə, dördüncülər – göyərçinləri güllə ilə vurmağa qurşanırdılar, bu quşlar yaddaşçıqəyi rəngində olan dəniz fonunda zümrüd çalarlı çəmən üzərindəki ov yerlərindən havaya çox gözəl uçuşlar qalxır, dərhal da ağ yumaq kimi guppultu ilə yerə dəyirdilər; martın əvvəllərini o, Florensiyaya həsr etmək istəyirdi: Allah-təalaya ibadət məramı ilə Romaya gəlib, orada miserere¹ dinləmək fikrində idi; onun planlarına Venetsiya da, Paris də, Sevilyada öküz döyüşləri də, ingilis adalarında çimmək də, Afina da, İstanbul da, Fələstin də, Misir də, hətta Yaponiya da daxil idi, – buraya, əlbəttə ki, geri qayıdanda gedəcəkd...

Əvvəlcə hər şey yaxşı gedirdi.

Noyabrın axırı idi, – Cəbəlüttariqə qədər gah buz kimi soyuq qaranlıqda, gah Sulu qar yağın tufanda üzmək lazım gəlirdi. Sağ-salamat və tamamilə rahat üzdürdülər. Sənişin çox idi, gəmi məşhur “Atlantida” idi – hər bir səliqə-sahmanı və rahatlığı olan nəhəng mehmanxanaya bənzəyirdi – burada gecə barı, şərq hamamları vardı, xüsusi qəzet nəşr olunurdu, – burada həyat olduqca ahəngdar keçirdi: səhər tezdən şeypur sədələri altında qalxırdılar; bu şeypurun kəskin səsi koridorlarda, hələ ala-torandan, duman içərisində ağır-ağır dalğalanan bozumtul-yaşıl su səhrasının üzərində havanın çox yavaş cansıxıcı tərzdə işıqlaşdığı vaxt ucalırdı. Flanel pijamalarını çiyinlərinə salıb qəhvə, şokolad, kakao içirdilər; sonra mərmər vannalarda əyləşir, iştahaları açılmaq, yaxşı əhvali-ruhiyyə kəsb etmək üçün gimnastika edir, gündəlik tualetlə məşğul olub, birinci səhər yeməyinə yollanırdılar. Saat on birə qədər, göyörtələrdə gümrahlıqla gəzirmək, okeanın təmiz və soyuq havasını udmaq, yaxud da təzədən iştaha gəlmək üçün şəffibord və başqa oyunlar oynamaq lazım idi; saat on birdə isə ot suyu və buterburodla qarnı bərkidirdilər, bundan sonra, məmnuniyyətlə qəzet oxuyur və arxayınca birinci səhər yeməyini gözləyirdilər; sonrakı iki saat istirahətə sərf olunurdu; bu zaman bütün göyörtələrə lonqşezlər düzürdülər; səyahətçilər yun

şallara bürünüb, bunların üstündə uzanır, buludlu səmaya və göyertənin yanlarında görünüb gözəndən itən, köpüklənən ləpələrə tamaşa edir, yaxud şirin-şirin mürgüləyirdilər; saat beşə işləyəndə təmiz havada təravətlənmiş və kefləri açılmış səyahətçilərə ətirli tünd çayla peçenye verirdilər; saat yeddide şeypurla xəbər verirdilər ki, bütün bu güzəranın ümdə məqsədini təşkil edən, onun ən yüksək zirvəsi olan tədbir başlanır... Bu vaxt həyat qüvvələri coşan San-Fransiskolu cənab əllərini ovuşdura-ovuşdura tələsik özünü bahalı kabinasına, geyinməyə gedirdi.

Axşamlar “Atlantida”nın mərtəbələri qaranlıqda sanki saysız-hesabsız odlu gözlər kimi parıldayırdı, mətbəxlərdə, qab yuyulan yerlərdə və şərab zirzəmilərində çoxlu xidmətçi işləyirdi. Divarlardan o tərəfdə hərəkət edən okean dəhşətli idi, lakin onun haqqında düşünmürdülər; komandirin okean üzərindəki hakimiyyətinə möhkəm inanırdılar: çox zırpı və tosqun bir adam olan sarışın komandir, elə bil ki, daim yuxulu gəzirdi, enli və zərli baftaları parıldayan mundirdə o, nəhəng bütə bənzəyirdi, həm də özünün sirlili otaqlarından çox nadir halda adam içinə çıxırdı; yuxarı göyertənin qabaq hissəsində dəqiqə-başı insanda cəhənnəm qüssəsi oyadan fit verilirdi; onun səsi kinli və qəzəblə yayılsa da, bunu nahar edənlərdən çox az adam eşidirdi – onun səsinə gözəl simli orkestrin xoş sədələri batırırdı, yorulmadan çalınan orkestrin zərif və ruhoşsayan sədələri, məxmər xalılar döşənmiş iki işıqlı mərmər zaldan ucalırdı; zal bayramsayağı gur işıqlara qərq olmuşdu; boynu, sinəsi açıq donlar geymiş qadınlarla, fraklar, smokinqlər geymiş kişilərlə, boylu-buxunlu xidmətçilər və ehtiramla qulluq göstərən baş ofisiəntlarla ağızına kimi dolmuşdu; baş ofisiəntlər arasında bir nəfəri, ancaq şərab üçün sifariş qəbul edən, hətta lap lordmer kimi boynuna zəncir salmışdı. Smokinqlə kraxmallanmış köynək San-Fransiskolu cənabı xeyli cavan göstərirdi. Arıq, bəstə-boy, bədəcə yöndəmsiz, lakin çox möhkəm, təmizlənib par-par parıldayan və əndazəsində həyəcanlanmış olan həmin cənab bu kaşanenin qızıla çalan mirvari ziyaları içərisində bir şüşə köhrəba rəngli İoqanisberq şərabının, ən zərif şüşəli iri və xırda qədəhlərin arxasında qıvrım sünbülçiklərinin qarşısında əyləşmişdi. Çal bıqları qısa vurulmuş cənabın sarımtıl sifətində bir növ monqol əlaməti vardı; onun iri dişlərinin qızıl qapaqları, möhkəm daz başı – köhnə fil sümüyü kimi parıldayırdı. Onun iri gövdəli arxayın arvadı qəşəng, lakin yaşına görə geyinmişdi; ucaboy, incə qızı bir az açıqlıqla geyinmişdi;

¹ “Rəhm elə” – katolik duası (frans.)

qızının qəşəng yığılmış çox gözəl saçları vardı; dodaqlarının yanına, azacıq pudralanmış kürəklərinin arasına zərif çəhrayı sızanaqlar səpələnmişdi... Nahar bir saatdan artıq davam edirdi; nahardan sonra bal salonunda rəqslər başlanırdı; rəqs vaxtı kişilər, o cümlədən, əlbəttə ki, San-Fransiskolu cənab da, qıçlarını qaldırıb, son birja yenilikləri əsasında xalqların müqəddəratını həll edirdilər; barda qıpqırmızı qızarıncı Havana siqaraları çəkib, likör içirdilər; barda xidmət göstərənlər qolsuz qırmızı kişi paltarları geymiş, gözlərinin ağı, qabığı soyulmuş bişmiş yumurtaya bənzəyən zəncilər idi. Okean divarların arxasında qara dağlar kimi uğultu ilə hərəkət edirdi, tufan ağırlaşmış alətlərin, cihazların arasında viyıldayır, bütün gəmi titrəyər-titrəyər tufanı da dəf edirdi, bu dağ kimi dalğaları da, – daim qaynayıb, yüksələn, ucalan nəhənglərin köpüklü kövrək quyruqlarını kotan kimi ikiyə böldür, yanlara atırdı, – dumanın boğduğu sirena fiti dərin qüssə və kədərlə zarıyırdı, növbətçilər öz nəzarət qülləsində soyuqdan donmuş və çox ağır, son dərəcə gərgin müşahidədən lap gic olmuşdular; gəminin su altındaki sanki acı, çirkli tərdən islanmış və alovdan qıpqırmızı olan qurşağa qədər çıpaq adamların atdıqları qalaq-qalaq daş kömürü, közərmiş ağızlarını açıb udan nəhəng ocaqların gurladığı yer, cəhənnəmin dərin və qızmar zülmətinə qərq olmuş məşəri mislində idi; burada, barda isə qıçlarını qayğısızlıqla kresloların dəstəklərinə aşırır, konyakla likör içirdilər; ətirli tüstü dalğalarında süzürdülər; rəqs salonunda hər şey parıldayır və işıq saçır, isti və sevinc əhvali-ruhiyyəsi hökm sürürdü; cüt-cüt vals və tanqo rəqs edənlər gah fırlanır, gah da əyilirdilər – musiqi isə inadla, nəse abırsızcasına nəşəli kədərlə daim yalnız bir şeyin təmənnası ilə səslənirdi... Bu təmtəraqlı izdiham içərisində varlı bir adam idi; köhnə modalı frak geymiş bu uzun, üzü qırxılmış adam preleta¹ bənzəyirdi: məşhur ispan yazıçısı da burada idi; bir dünya gözəli, bir-birinə vurulmuş qəşəng oğlan və bir qız var idi; hamı bir iki nəfəri maraqla müşahidə edirdi; həm də ki, bu iki nəfər öz xoşbəxtliklərini gizlətmirdilər, oğlan ancaq bu qızla rəqs edirdi; həm də onların hər bir hərəkəti elə zərif, elə füsunkar idi ki, bu oğlanla qıza Loydun xeyli pul verib, sevgi macərəsi nümayiş etdirmək üçün saxladığını təkcə gəminin komandiri bilirdi: özü də bu iki nəfər gah bu, gah da başqa gəmidə üzürdülər:

¹ Katolik kilsəsində yunan ruhani vəzifələrindən birinin adı

Cəbəllüttariqde günəş hamını sevindirdi, ilk bahar fəslinə bənzəyirdi; “Atlantida”nın göyertəsində, hamının marağını cəlb etmiş yenə bir sənişin görüldü, – bu bir Asiya dövlətinin gizlin siyasət edən vəliəhd şahzadəsi idi, balaca, başdan-ayağa çəlimsiz, enlisifət, gözləri qıyıq, qızıl çeşməkli bu adam bir az xoşagəlməz idi – ona görə ki, şeşə, uzun qara bığları ölü sifətində qabaran bığ təsiri bağışlayırdı; ümumiyyətlə isə mehriban, sadə və təvazökardı. Aralıq dənizində yenə qışın nəfəsi duyulurdu, hündür, tovuz quyruğu kimi əlvən rəngli dalğa gəlirdi, parlaq işıqda və tərtemiz səmanın altında bu dalğanı qarşından çılgınlıqla əsən tramontana¹ parçalayırdı... Sonra, ikinci sutka başlayanda, hava tutulmağa başladı, üfuku duman bürüdü: quru yaxınlaşırdı, İskiya, Kapri görünürdü; durbinlə, ətəklərinə nə isə göy bir şey səpələnmiş qənd parçaları kimi gözə çarpan Neapolu görmək olurdu... xanımların və centelmenlərin çoxu xəzləri bayıra tərəf olan yüngül şubalarını geymişdilər; dinməz, həmişə pıçıltı ilə danışan çinli xidmətçi oğlanlar, zil qara hörükləri dabanlarınadək sallanan və qız kirpikləri kimi sıx kirpikləri olan, qıçları əyri yeniyetmələr yol şallarını, çəlikləri, çamadanları, nesəsərləri xəlvətcə pilləkənlərin yanına çıxarırdılar... San-Fransiskolu cənabın qızı göyertədə, şahzadə ilə yanaşı dayanmışdı; şahzadəni dünən axşam xoşbəxt bir təsadüf münasibət ilə qızla tanış etmişdilər; qız özünü elə göstərirdi ki, guya diqqətlə, şahzadənin ona göstərdiyi uzaqlara tamaşa edir, şahzadə nəyisə izah edir, yeyin-yeyin və yavaşdan qıza nə isə söyləyirdi; bu adam boyuna görə, başqalarının arasında balaca oğlan kimi görünürdü, özü də çox kifir və əcaib idi – gözlərində çeşmək, başında katelok, əynində ingilis paltosu vardı; seyrek bığının tükləri elə bil at tükü idi; yastı sifətinin qarabuğdayı nazik dərisi üzünə sanki tarım çəkilmiş və azca laklanmışdı – lakin qız onu dinləyir və şahzadənin ona nə dediyini həyəcədən başa düşmürdü; qızın qəlbi onun qarşısında anlaşılmaz məftunluqda çırpınırdı: onun hər şeyi, hər bir şeyi – arıq ɵlləri, onun təmiz dərisi, başqalarından fərqlənirdi; hətta onun lap sadə, avropalı geyimində, lakin elə bil xüsusilə səliqəli olan geyiminin özündə izahedilməz bir füsunkarlıq vardı. Lak ayaqqabıların üstündən boz getrlər geymiş San-Fransiskolu cənabın özü isə onun yanında dayanmış ucaboy,

¹ İtaliyada və Şimali İspaniyada əsən soyuq şimal-şərq küləyi (ital.)

misilsiz qəşəng əndamlı məşhur sarışın dilbər gözəldən gözünü çəke bilmirdi; bu göyçək qadının gözləri son Paris modası il sürmələnməmiş və rənglənməmişdi; qadın boynuna gümüş zəncir salınmış xırdaca, beli çökək, tükü tökülmüş küçüyün zəncirindən tutub, daim onunla danışırdı. Cənabın qızı nə isə mübhəm və anlaşılmaz nigarançılıqla cəhd edirdi ki, atasını görməməzliyə salsın.

Cənab yolda olduqca əliaçıq idi, buna görə də, onu yedirib-çirənlərin, cənabın ən cüzi arzusunu da dərhal başa düşərək səhərdən axşamədək ona xidmət edənlərin, onun təmizliyini və rahatlığını mühafizə edənlərin, şey-şüyünü daşıyanların, onun üçün hambal çağıranların, sandıqlarını mehmanxanalara aparınların qayğıkeşliyinə inanırdı. Hər yerdə belə idi, üzdukləri vaxt da belə idi, Neapolda da belə olmalı idi. Neapol getdikcə böyüyür və yaxınlaşırdı; mis nəfəs alətləri parlayan musiqiçilər artıq göyertəyə toplaşmışdılar, birdən marşın tənənəli sədaləri hamının qulağını batırdı, parad partı geymiş zorba komandir öz müşahidə meydançasında göründü, özü də rəhmdil bütperəst Allahı kimi, əlini yellədilib sərnəşinləri salamladı, bütün qalan adamlar kimi, San-Fransiskolu cənaba da elə gəlirdi ki, məğrur Amerikanın marşı təkcə onun üçün gurlayır, sağ-salamat çatmaları münasibəti ilə komandir məhz onu təbrik edir. “Atlantida” nəhayət, limana daxil olaraq, özünün hər tərəfi adamlarla dolu olan çoxmərtəbəli nəhəngi ilə sahilə yan alanda, gəzdirmə körpülər taqqıldadı, – başlarına zərli güləbətənlə işlənmiş papaqlar qoymuş saysız-hesabsız qapıçılar və onların köməkçiləri bir yığın cürbəcür komisionçu, fit çalan uşaqlar və əllərində dəstə-dəstə rəngli açıqcalar olan zorba və sağlam səfillər onun qabağına yüyürüb qulluğunda hazır olduqlarını bildirdilər. Cənab şahzadə də düşə biləcəyi mehmanxananın avtomobilinə sən gedə-gedə bu cır-cındırlı səfillərə baxıb gülümsəyir, özü də ağızucu gah ingiliscə, gah da italyanca sakitcə deyirdi:

– Go away!! Via!²

Neapolda həyat dərhal müəyyən edilmiş qayda üzrə davam etdi: səhər tezdən – ala-toran yeməxanada sabah yeməyi, az ümid verən buludlu səma və vestibülün qapısı ağızında bələdçilər izdihamı; sonra isti günəşin ilk təbəssümləri, sonra da, hündürdən sallanan eyvandan,

ətəklərinə qədər sübhün parıltılı çəni bürümüş Vezuviyə, körfəzin gümüşü-mirvari rəngli zərif ləpələrinə və üfəqdə Kaprinin nazik çevrəsinə açılan mənzərəyə; aşağıda, yaş sahil küçəsi ilə ikitəkərli arabalara qoşulmuş balaca uzunqulaqların qaçışına və meydan oxuyan gümrah musiqi çala-çala harasa addımlayan xırda soldat dəstələrinə tamaşa edirdilər; sonra avtomobilə minib, çoxpəncərəli hündür evlərin arasında izdihamlı ensiz və rütubət küçələrlə hərəkət edirdilər; bu kilsələrin hamısında eyni şeylər görürdülər: ağır dəri pərdə ilə örtülmüş möhtəşəm qapı, içəridə isə – nəhəng bir boşluq, sükut, lap dib tərəfdə taxta skamyaların arasında tənha dayanmış krujevalı bir qarı: ayaqlar altında sürüşkən qəbir tava daşları və kiminsə “çarmıxdan endirmə” şəkli; özü də mütləq məşhur şəkil; saat birdə San-Martino dağında ikinci səhər yeməyi; günorta vaxtı buraya bir çox ən seçmə adamlar gəlirdi; həm də burada bir dəfə San-Fransiskolu cənabın qızı az qala bayılacaqdı: ona elə gəlirdi ki, şahzadə zalda oturmuşdur, baxmayaraq ki, qıza qəzetlərdən artıq məlum idi ki, o, Romadadır; saat beşdə mehmanxanada, xahırlardan və alovlardan, divar sobalarından qazan bəzəkli salonda çay içirdilər; bir az sonra yenə nahara hazırlıq gedirdi – yenə bütün mərtəbələrdə sincin qüdrətli, hökmlü uğultusu eşidilirdi: yenə də pilləkənlərdə ipək donları xışıldayan, aynalarda əks olunan sinələri və kürəkləri açıq xanımlar; yenə yeməxananın kaşanəsinə qonaqpərəstliklə geniş açılan qapılar və estrada musiqiçilərinin qırmızı gödəkçələri və nimçələrə fəvqəladə məharətlə qəliz çəhrayı su tökən baş ofisiyanın yanına toplaşmış qara geyimli xidmətçilər izdihamı görünürdü... Nahar vaxtı yenə də yeməklər, şorablar, mineral sular, ədviyyat və meyvə o qədər bol idi ki, axşam saat on birdə qulluqçu qadınlar bütün nömrələrə mədələri qızdırmaq üçün içi isti su ilə dolu kauçuk qovuqlar daşıyırdılar.

Amma həmin ilin dekabr ayı lap da uğurlu deyildi; qapıçılarla hava haqqında danışanda onlar təqsirkar kimi çiyinlərini atır, burunlarının altında deyirdilər ki, bu cür bir il onların yadına gəlmir; halbuki bu cür sözləri onlar illər boyu təkrar etməli olurdular; həm də belə bir fikrə əsaslanırdılar ki, “hər yerdə nə isə dəhşətli əhvalat baş verir”. Riverdə görünməmiş şiddətli yağışlar yağır, tufan olur; Afinada qar yağır, Etnanı da bütünlüklə qar basıb, özü də gecələr işıq saçır; səyahətçilər soyuqdan canlarını qurtarmaq üçün Palermodan başlarını götürüb qaçirlar... Səhər günəşi hər gün aldadırdı: günorta-

¹ Rədd ol! (ing.)

² Rədd ol! (ital.)

dan sonra mütləq bozarır və yağış yağmağa başlayırdı, özü də getdikcə şiddətlənir və hava soyuyurdu, belə hallarda mehmanxananın küçə qapısının yanındakı palmalar tənək kimi parıldayırdı, şəhər, xüsusilə çirkli və darısqal görünürdü, muzeylər həddən artıq yeknəsəq təsir bağışlayırdı; küləkdə rezin çiyinlikləri qanad kimi yellənən tosqun sürücülərin siqarlarının kötökləri dözülməz üfunət saçırdı, onların boyunların nazik yabıları səylə qamçılamları açıq-aşkar saxta görünürdü, tramvay relslərinin süpürən senyorların ayaqqabıları dəhşətli olurdu; yağışın altında, palçıqda ayaqlarını şappıldada-şappıldada yeriyan, qara saçları açıq qadınlar isə elə bil ki, eybəcərcəsinə gödəkqıçlı idilər; rütubət və sahil küçəsinin yanında köpüklənən dənizdən qoxumuş balıq üfunətinin ətrafa yayılması barədə heç danışmağa da dəyməz. San-Fransiskolu cənabla xanımı səhərlər mübahisə etməyə başlamışdılar; onların qızının rəngi qaçmışdı, başı ağrıyırdı; gah kefi açılır, hər şeyə heyranlıqla tamaşa edirdi; belə dəqiqələrdə qız həm məlahətli, həm də qəşəng olurdu: çirkin adamla görüş qızda çox gözəl, zərif və mürəkkəb duyğular oyatmışdı; bu adamın damarlarında axan qan qeyri-adi məxluq qanı idi; zira ki, axı işin əslində, ola bilsin, qız qəlbinə məhz nəyin – pulunmu, şöhrətinmi, nəsil-nəcəbətini oyaqıb həyəcanlandırmasının elə bil əhəmiyyəti yoxdur... Hamı inanırdı ki, Sorrentoda, Kapridə iqlim şəraiti bambaşqadır – ora həm isti, həm də günəşlidir, limonlar çiçək açıb, orada insanlar daha namusludurlar. Şərabları da xalis şərabdır. Beləliklə də, San-Fransiskolu ailə özlərinin bütün sandıqları ilə Kapriyə yollanmaq qərarına gəldilər; bu niyyətlə ki, Kapriyə gəzsinlər, Tiveri saraylarının daşları üzərində dolaşsınlar. Lacivərdi Mağaranın əfsanəvi kahalarına baş çəksinlər, milad bayramı ərəfəsində bütöv bir ay müddətində adamı gəzib-dolaşaraq, Məryəm ananı mahnılarla mədh edən abruts zurnaçılarını dinləyəndən sonra Sorrentoya köçsünlər.

Yola düşən gün – San-Fransiskolu ailənin yadında çox yaxşı qalmış olan həmin gün! – Hətta səhərdən gün çıxmamışdı. Qalın duman Vezuvini lap ətəklərinədək bürümüşdü, dənizin qurğuşun rəngli sakit suları üzərində bozarırdı. Kapri heç görünmürdü, elə bil ki, bu yer heç dünyada mövcud deyildi. Kapriyə yol alan balaca gəmi o tərəf-bu tərəfə elə yırğalanırdı ki, San-Fransiskolu ailə üzvləri, bu kiçik gəminin miskin bir kayut-kompaniyasındakı divarlarında hərə-

kətsiz uzanıb, ayaqlarını şallara bürümüşdülər, ürəkləri bulandığı üçün gözlərini yummuşdular. Cənabın arvadı elə düşünürdü ki, o hamıdan çox əzab çəkir, bir neçə dəfə sifraq eləmişdi; qadına elə gəlirdi ki, ölür, əlində ləyən yüyürə-yüyürə ona yanaşan, qızmar havada da, soyuqda da, artıq uzun illər ərzində bu dalğalarda hər gün yırğalanan, buna baxmayaraq, yorulmaq bilməyən qulluqçu qadınsa gülürdü. Xanımın rəngi lap ağarmışdı, dişlərinin arasında limon dilimi tutmuşdu. Əynində enli palto və başında yekə papaq olan, arxası üstə uzanmış cənab bütün yol müddətində çənəsini də açmadı: son günlər havalər pis keçdiyi üçün, o, axşamlar həddən artıq içirdi, bəzən fahişəxanalarda “canlı mənzərələrdən” həddən artıq həzz alırdı. Yağış isə cingildəyən şüşələrə çırpılırdı, su pəncərə şüşələrindən divarlara axırdı; külək viyılı ilə dor ağaclarını silkələyir, arabir də hücum çəkən dalğa ilə birlikdə, gəminin lap böyrü üstə əyirdi; belə məqamda aşağıda nə isə gurultu ilə diyirlənirdi. Dayanacaqarda, Kastellamarda, Sorrentoda vəziyyət bir az yüngülləşirdi; lakin burada da gəmi dəhşətlə yırğalanırdı, sahil özünün bütün yarıqları ilə, bağları ilə, tüstülü, qıvrım-yaşıl dalğaları ilə birlikdə pəncərədən bayırda gah qalxır, gah da enərək sanki yelləncəkdə yellənirdi; qayıqlar taqıltı ilə gəminin divarlarına dəyir, üçüncü dərəcəli yerdə səfər edənlər bar-bar bağırdılar, haradasa, sanki nədənsə əzilən bir uşaq qışqırırdı, qapılardan rütubətli külək əsirdi. “Royal” mehmanxanasının bayrağı altında yırğalanan barakda bir oğlan boğazını yırtayırdı, bir dəqiqə də ara vermədən bar-bar bağıra-bağıra səyahətçiləri cəlb etməyə çalışırdı. San-Fransiskolu cənab əslində özünü necə hiss etməli idisə, o cür – lap qoca – hiss edərək, sarımsaq qoxusu saçan, italyalı adlanan bu acgöz, miskin adamlar haqqında artıq hiddətlə düşünürdü; bir dəfə gəmi dayananda cənab gözünü açıb, divandan qalxanda qayalı dik yamacın altında lap suyun kənarında, qayıqların yanında, cır-cındırın, tənəkələrin və qəhvəyi torların yanında bir-birinə yapışmış olan bir yığın başdan-ayağa kif basmış elə acınacaqlı daş evciklər gördü ki, bunun əsl İtaliya, onun gəzib, kef çəkib nəşələnmək məqsədi ilə gəlidiyi İtaliya olduğunu xatırlayaraq qanı qaraldı, qüssələndi... Nəhayət, axşamın toranlıığında, ətəyini elə bil ki, qırmızı işıqlar dəlib açmış olan qara ada görünməyə başladı; külək səngimişdi, istiləşmişdi, xoş ətir saçırdı; getdikcə sakitləşən,

qara yağ kimi parlayan dalğalarda körpünün fənərlərindən qızıl şüalar axışmağa başladı... Sonra birdən lövbər guruldayaraq, şappıltı ilə suya düşdü, hər tərəfdən bir-birinin səsinə üstələyən qayıqların bağırtiları eşidildi – dərhal könuələr açıldı, kayut-kompaniyanın işıqları gurlaşdı, yemək, içmək, papiros çəkmək, hərəkət etmək arzusu oyandı... On dəqiqədən sonra San-Fransiskolu ailə böyük bir barkaya endi, on beş dəqiqədən sonra isə sahil küçəsinin daşlarına çıxdı, sonra da işıqlı balaca vaqona əyləşib, meynəliklərin payaları, yarıuçuq daş hasarların və bəzi yerlərdə küləş talvarlarla örtülmüş yaş, kələ-kötür portağal ağaclarının par-par parıldayan narıncı meyvələrin və vaqonçanın açıq pəncərələrinin yanından aşağıya, enişə sarı hərəkət edən qalın parlaq yarpaqların arası ilə taqqanaqla dikə qalxmağa başladılar... İtaliyada yağışdan sonra torpağın çox xoş qoxusu olur, həm də onun hər bir adasının öz xüsusi qoxusu var.

Kipri adası bu axşam rütubət və qaranlıq idi. Lakin bu aralı da bir dəqiqəlik şənəndi, bəzi yerlərdə işıq parladı. Dağın başında, funikulyorun meydançasında yenə də, San-Fransiskolu cənabı ləyaqətlə qəbul etmək vəzifəsi daşıyan adamlardan ibarət izdiham dayanmışdı. Başqa müsafirlər də var idi, lakin onlar diqqətəlayiq adamlar deyildilər, – bunlar Kapriyə köçmüş pinti və huşsuz, çeşməkli, saqqallı, köhnəlib vecdən çıxmış paltolarının yaxalarını qaldırmış bir neçə nəfər rusdan və tirol kostyumları geymiş, çiyinlərindən qalın kətan çantalar asılmış, heç kəsin xidmətinə və qulluğuna ehtiyacı olmayan, hər yerdə özlərini öz evində hiss edən və pulu heç də səxavətlə sərf etməyən bir dəstə uzunqıçlı, girdəbaş alman gənclərindən ibarət etdi. Bu dəstənin hər ikisindən arxayınca kənara çəkilən San-Fransiskolu cənab isə dərhal gözə çarpmışdı. Ona və onun xanımlarına çıxmaq üçün tələsik kömək etdilər, onun qarşısında yol göstərə-göstərə qabağa yüyürdülər, onu yenə uşaqlar, mötəbər və nəcib səyahətçilərin çamadanlarını və sandıqlarını başlarında daşıyan yekəpər qüvvətli kapriqli arvadlar dövrələdilər. Üzərində rütubətli küləkdən elektrik şarının yırğalandığı, sanki opera meydançası kimi kiçik meydançaya onların taxta başmaqlarının taqqıltısı yayıldı, bir dəstə fit çalan və mayallaq aşan uşaqların hay-küyü meydançanı ağzına aldı, San-Fransiskolu lap səhnədə olduğu kimi, onların dövrəsində, bütöv şəkildə birləşmiş

evlərin altındakı bir orta əsr alaqaşına tərəf yeridi, alaqaşdan o tərəfdə, solda, yastı damlar üstündə bir yığın palma görünən və qarşıda, qara səmada göy ulduzlar sayrışan səs-küylü, enişli küçə ilə irəlində parlayan mehmanxananın qapısına sarı addımladı. Yenə də elə təsir oyanırdı ki, Arahq dənizindəki qayalıqlı adada mövcud olan daşlı, rütubətli şəhərcik San-Fransiskodan gələn qonaqların şərəfinə canlanmışdı, sanki mehmanxana sahibinin son dərəcə xoşbəxt edib sevindirən məhz onlar olmuşdu, onlar vestibülə qədəm qoyan kimi bütün mərtəbələrdə nahara toplaşmağa çağırən çin sinqi ancaq onları gözləyirmiş kimi çalınmağa başladı.

Qonaqları qarşılayan mehmanxana sahibi, son dərəcə qəşəng və zərif gənc oğlan onlara misilsiz nəzakətlə baş əyəndə San-Fransiskolu cənabı bir anlığa heyrətə gətirdi: San-Fransiskolu cənab ona baxıb birdən xatırladı ki, bu gecə, rüyada onun gözləri qarşısında canlanan başqa qatmaqarışlıq içərisində o, məhz bu cəntimni, eyni ilə bunun kimi bir adamı görmüşdü; o da girdə ətəkləri olan həmin bu cür vizitka geymişdi, o da saçlarını bu cür hamar daramışdı. Heyrət edən cənab az qala ayaq saxlayıb dayanacaqdı. Lakin onun qəlbində artıq çoxdan idi ki, mistik duyğu adlanan şeydən zərər qədər də əsər-ələmət qalmadığı üçün heyrəti dərhal söndü; cənab mehmanxananın koridorundan keçərkən, yuxu ilə həqiqət arasındakı bu əcaib uyğunluq əhvalatını zarafatla arvadı ilə qızına söylədi. Lakin qızı bu dəm təşvişlə ona baxdı: qəm-qüssədən, bu yad, qaranlıq adada dəhşətli tənhalıq duyğusundan qızın qəlbi qəflətdən sıxılmağa başladı...

Kapridə qonaq olan hörmətli şəxsiyyət – XVII Reys təzəcə getmişdi. San-Fransiskolu qonaqlara həmin şəxsiyyətin tutmuş olduğu böyük və gözəl otaqları ayırdılar. Onlara ən qəşəng və məharətli, belçikalı xidmətçi qızı təhkim etdilər; qız korset bağladığı üçün beli çox nazik və bərk idi, başına xırda, diş-diş taca bənzəyən ləçək bağlamışdı; təhkim olunanlardan biri də kömür kimi qara sifəti olan, gözləri od kimi parlayan ən görkəmli siciliyalı lakey və bu cür yerləri ömründə çox dəyişmiş olan balaca və kök bir adam, ən zirək və diribaş koridor xidmətçisi Luici idi. Bir dəqiqədən sonra isə San-Fransiskolu cənabın otağının qapısını restoranın fransız olan baş ofisiyantı yavaşca döydü: söyləmək istəyirdi ki, müsafir cənablar nahar edəcəklər, yoxsa yox,

əgər cavab müsbət olsaydı, – bir də ki, buna heç şübhə yox idi, məlumat verəcəkdə ki, bu gün nahara lanqust, rostbif, qulançar, qırqovul və sair var. San-Fransiskolu cənabı o murdar italyan gəmisi ilə yırğalamışdı ki, ayağının altındakı döşəmə elə bil hələ də tərpənirdi, lakin o, baş ofisiant içəri girəndə taqqıltı ilə örtülmüş pəncərəni, şəxsən özü, adət etməmiş bir iş olduğu üçün, aram-aram və bir az yəndəmsizliklə kip ördü; ona görə ki, pəncərədən içəri uzaqda olan mətbəxin və bağdakı yaş çiçəklərin qoxusu dolurdu; sonra da aram-aram, aydın şəkildə cavab verdi ki, onlar nahar edəcəklər; onlar üçün masa qapılardan uzaqda, zalın lap dib tərəfində qoyulmalıdır, əlavə etdi ki, yerli şərab içəcəklər; baş ofisiant onun hər kəlməsinə müxtəlif ahənglərlə bəli-bəli deyirdisə də, lakin əslində, bunların yeganə mənası ondan ibarət idi ki, San-Fransiskolu cənabın arzularının həqiqət olmasına şübhə yoxdur və ola da bilməz və hər şeyə dəqiq surətdə əməl olunacaqdır. Ofisiant axırda başını əyib, ədəb və nəzakətlə soruşdu:

– Bu qədərmi, ser?

Sualın cavabında ağır-ağır deyilən “yes”¹ cavabını eşidib əlavə etdi ki, bu gün onların vestibülündə tarantella olacaq – bütün İtaliyada məşhur olan və “bütün dünya turistlərinin” tanıdıqları Karmella və Cüzeppe rəqs edəcəklər.

San-Fransiskolu cənab bir az duruxdu, nəsə fikirləşdi.

– Mən qadının şəklini açıqcalar görmüşəm. Bəs o Cüzeppe qadının öridirmi?

Baş ofisiant cavab verdi:

– Əmisi oğludur, ser.

San-Fransiskolu cənab bir az duruxdu, nəsə fikirləşdi, lakin heç bir söz deməyib, başını tərpədərkə onu buraxdı.

Sonra isə elə hazırlaşmağa başladı ki, elə bil nikah mərasiminə gedəcək: hər yerdə elektrik işıqlarını yandırdı, bütün aynalarda gur işıq və parıltı əks olundu, mebellər və açıq sandıqlar parıldadı, üzünü qırmağa, yuyunmağa başlayıb, hər dəqiqə zəngi basırdı, bu zaman bütün koridorda onun zəngini batıran başqa zənglər də səbirsizliklə çalınırdı – bunlar onun arvadı ilə qızının otaqlarından çalınan zənglər idi. Qırmızı önlük taxmış Luici, üz-gözünü əyərək, süni dəhşət ifadəsi ilə, əllərində kaşı vedrələrlə onun yanından

¹ Bəli (*ing.*)

yüyürə-yüyürə keçən qulluqçu qadınları bərk güldürərək tosqun adamların çoxuna xas olan çevikliklə zəng çalınan tərəfə tərəsi üstə cumur, qapını taqqıldadıb, saxta ürkəkliklə sarsaqlıq dərəcəsinə varan ehtiramla soruşurdu:

– Ha sonato, signore?¹

Divarın arxasından təhqiredici nəzakətlə, xırıltılı səslə aram-aram verilən cavab eşidilirdi:

– Yes, come in...²

San-Fransiskolu cənab, onun üçün bu dərəcədə əlamətdar olan həmin axşam nə hiss edir, nə düşünürdü? Gəmidə yırğalanmağa məruz qalmış hər bir adam kimi, o da ancaq iştaha ilə yemək istəyirdi, ilk qaşığı şoraba, ilk udum şərab haqqında müəyyən həyəcanla icra edirdi, ona görə də duyğular və düşüncələr üçün vaxt qalmırdı.

Cənab üzünü qırxdı, yuyunaraq, bir neçə dişini səliqə ilə taxdı, aynaların qarşısında dayandı, qarayanız-sarı kəlləsinin ətrafındakı mirvari rəngli saçlarının qalığını isladıb, gümüş sağanaqlı şotkalarla daradı, bel yeməkdən beli kökələn möhkəm qoca bədəninə açıq-sarı rəngli ipək triko, yastı pəncəli ayaqlarına isə qara ipək corabla bal tufilləri geydi, əyilib ipək aşırmasının çox yuxarı qaldırdığı şalvarını və döşü qabaran qar kimi ağ köynəyini qaydaya saldı, parlaq manjetlərinə zaponkalar keçirərək, bərk yaxalıq altındakı boyun zaponkasını tutmaq istəyərkən xeyli əlləşməli oldu. Onun ayaqları altında döşəmə hələ də yırğalanırdı, barmaqlarının ucları yaman sızıldayırdı, zaponka bəzən xirtdəyinin altındakı çökəkliyin bürüşük dərisini bərk çimdikləyirdi, lakin o, inadkar idi, gərginlikdən gözləri parlayan, həddən artıq sıx yaxalıq boğazını sıxdığı üçün tamam göyərmiş olan cənab, axır ki, işini başa çatdırdı – bütünlüklə əks olunan bədənnüma aynanın qabağında taqətsiz halda əyləşdi; o, başqa aynalarda da əks olunurdu.

Cənab möhkəm daz başını sallayıb, burnunun altında:

– Ah, bu, dəhşətdir! – deyərək məhz nəyin dəhşət olduğunu nə başa düşməyə səy edirdi, nə də bu barədə düşünmək istəyirdi; sonra adəti üzrə və diqqətlə özünün oynaqları podaqradan bərkimiş qısa barmaqlarına, badamı rəngdə iri və qabarıq dirnaqlarına baxıb inamla təkrar etdi: – Bu, dəhşətdir.

¹ Siz zəng çalmışdınız, sinyor? (*ital.*)

² Hə, gəlin içəri (*ing.*)

Lakin bu dəm lap bütpərəst m b dindəki kimi bütün evə ikinci dəfə vurulan sincin gur uęultusu yayıldı. San-Fransiskolu cənab yerindən tələsik qalxıb, yaxalığını qalstukla, qarnını isə a ıq jiletl  daha bərk sıxdı, smokinqini geydi, manjetl rini düzəltdi, aynada  z n  bir də nəzər saldı... Narıncı rəngi daha çox olan əlvan paltar geymiş, mulata bənzəyən, s ni baxışlı bu qarabuędayı Karmella, yəqin ki, çox gözəl rəqs edir, – deyə d ş nd . Sonra da  z otaęın-
dan gümrahlıqla çıxıb, xalçanın  st  ilə qonşuluqdakı otaęa, arva-
dının otaęına yanaşaraq, ucadan soruşdu: – Tezmi  ıxırırsınız?

Qapının arxasından qızı ucadan və artıq şən ahənglə cavab verdi:

– Beş dəqiqədən sonra!

San-Fransiskolu cənab:

–  ox gözəl, – dedi.

 z  də tələsmədən, qırmızı xalılar düşünmüş koridorlar v  pillə-
k nl rl  aşaęı enib, qira txananı axtardı. Qarşısına çıxan xidmətçilər
ondan  ekinib divara sığınrdılar, cənab isə onları g rm rm ş kimi
keçib-gedirdi. Nahara gecikmiş, belib k k, saçları aęarmış, lakin
açıq boz rəngli ipək dekolte don geymiş qarı çox tələsir, yeyin-yeyin
g lm li tərzdə, toyuq yerışı ilə gedirdi; cənab qarını asanlıqla ötüb
keçdi. Artıq hamının toplaşmış olduęu v  yeməyə başladığı yemək-
xananın şüşə qapılarının yanında,  st  siqar v  Misir papirosu qutu-
ları ilə dolu masanın qarşısında o, ayaq saxladı, böyük bir manilla
götürüb, masanın  st n   c lir  atdı; qış eyvanında ötəri olaraq a ıq
pəncərəyə nəzər saldı; qranlıqdan onun  z n  sərin meh əsdi,
nəhəng görünən yarpaqlarını ulduzlara s pmiş qədim palmanın başı
g z n  g r nd . dənizin uzaqdan g l n müntəzəm səs-k y n  eşi-
di... səliqəli, rahat, sakit və ancaq masalarının  st  işıq olan qira txa-
nada bir nəfər  bsen  bənzəyən aę saçlı alman ayaq  st  dayanıb
qəzetləri xışıldadırdı; o, g z n  girdə gümüş çeşmək taxmışdı, dəli
kimi gözləri heyrətlə baxırdı. San-Fransiskolu cənab onu etinasızlıq-
la süzüb, bucaqda, yaşıl  rt kl  lampanın yanında, dəridən  z şekil-
miş dərin kresloda əyləşdi; pensnesini taxdı, yaxalıq boynunu sıxdı-
ğı  c n başını t rp dib, qəzeti  z n  tutdu. O, bəzi məqalələrin
s rl vh l rini cəld gözədən keçirdi, heç vaxt arası k silmiy n Bal-
kan müharibəsi haqqında bir ne  sətir oxudu, adət etdiyi hərəkətlə
qəzet çevirdi, – elə bu dəm, qəfildən xətlər onun qarşısında şüşə
kimi parıldadı, boynu g rildi, gözləri b r ldi, pensnesi burnundan
düşdü... O, qabaęa dartındı, hava udmaq istədi, – birdən d ş tl  xı-

rıldamaęa başladı;  n si sallandı, aęzının bütün qızıl diş qapaqları
parıldadı, başı çiyinə əyilib, yıręalandı, köynəyinin d ş  qabardı,
– bütün bədəni qıvrılarak, xalını dabanları ilə  k - k , kiminsə var
qüvvəsi ilə mübarizə edə-edə döşəməyə sürüşdü.

Alman qira txanada olmasaydı, mehmanxanada bu d ş tl  hadi-
sənin  st n  çox cəld v  məharətlə ört-basdır edə bilər, San-
Fransiskolu cənabın ayaqlarından v  başından yapışıb dalı-dalı
 k - k  bir anda uzaq bir yerə aparardılar – qonaqlardan bir nəfər
də, onun nə etmiş olduęunu bilməzdi. Lakin alman qira txanadan
başıalovlu, qışqıra-qışqıra çıxdı, bütün evi, bütün yem kxananı  ax-
naşdırdı. Nahar edənlərin çoxu stulları aşırdı, yerlərindən dik qalxır.
Bir çoxu da rəngi qaçmış halda qira txanaya y y r rd , bütün dillər-
də bu sözlər eşidilirdi: “Nə var, nə olub?” – heç kim də aęıllı-başlı
cavab vermirdi, heç kim, heç nə başa düşmürdü, ona görə ki, adam-
lar hələ indiyə qədər də hər şcyd n artıq heyrət edir və  l m  heç bir
vəchlə inanmaq istəmirdilər. Mehmanxana sahibi qonaęın birindən o
birinin yanına cumur, y y r nl ri saxlamaęa çalışır, onları tələsik
inandırıb arxayınlaşdırmaq istəyirdi ki, elə-belə, boş şeydir, bir nəfər
San-Fransiskolu cənabın bir balaca ürəyi gedib... Lakin onun dedik-
lərinə heç kəs qulaq asmırdı, bir çoxu görmüşdü ki, n k rl rl  dalan
xidmətçiləri bu cənabın qalstukunu, jiletini,  zilm ş smokinqini dar-
tışdıra-dartışdıra açırdılar, hətta n   c ns , onun qara ipək corab
geymiş olduęu yastı p nc li ayaęından bal başmaqlarını da  ekib
 ıxarırdılar. O isə hələ də  palayırđı. O,  l ml  inad v  israrla
mübarizə edirdi, onun başının  st n  belə gözlənilməz v  qaba
tərzdə k sdirmiş olan  l m  heç bir vəchlə yaxa vermək istəmirdi.
Cənab başını yıręalayır, boęazı kəsilmiş kimi xırıldayırdı, gözləri
sərxoş kimi b r lm şdi... Onu tələsik, alt koridorun baş tərəfindəki
 n kiçik,  n pis,  n rütubət və soyuq olan qırx  c nc  n mr y  g ti-
rib, çarpayıya uzadanda – cənabın saçları açılıb tökülmüş qızı y y -
r -yüyürə gəldi; qızın kapotu aralanmış, korsetin qaldırdığı d ş 
açılmışdı, sonra cənabın yekəpər, kök və artıq nahara getmək  c n
başdan-ayaęa geyinib-ke inmiş arvadı gəlib çıxdı, onun aęzı d ş t-
d n gird l nm şdi... Lakin indi cənab daha başını da yıręalamırdı.

On beş dəqiqədən sonra mehmanxanada hər şey birtəhər qaydaya
düşdü. Lakin axşam mərasimi tamamilə pozulmuşdu. Bəziləri yemək-
xanaya qayıdaraq naharlarını tamamlayırdılar, lakin dinməz-s yl -
m z oturmşdular,  zl rindən görünürdü ki, incikdir r, bununla belə,

mehmanxana sahibi gah birinə, gah da digərinə yanaşaraq, aciz halda və nəzakətlə əsəbiliklə çiyinlərini atır, özünü günahsız müqəssir hiss edirdi, daim adamları inandırır ki, “bunun nə qədər xoşagəlməz əhvalat olduğunu” çox gözəl başa düşür, özü də söz verirdi ki, bu xoşagəlməz pis əhvalatın aradan qaldırılması üçün “ondan asılı olan bütün tədbirləri görəcəkdir”, tarantelları ləğv etməli oldular, artıq işıqları söndürdülər, qonaqların çoxu pivəxanaya getdi; elə sakitlik oldu ki, vestibüldəki saatın taqıltısı eşidilirdi: burada tək-cə tutuquşu öz qəfəsində, yuxuya getməmişdən qabaq əlləşə-əlləşə nə işə anlaşılmaz tərzdə öz-özünə danışır, ayağını mənasız şəkildə üst şüvülə qaldırır yatmağa çalışırdı...

San-Fransiskolu cənab ucuz dəmir çarpayıda, qaba yun adyalların altında uzanmışdı, adyalların üstünə tavandakı bircə lampadan zərif işıq düşürdü. İçində buz olan qovuq onun islanmış və soyuq alına sallanmışdı. Cənabın cansız, göy sifəti yavaş-yavaş soyuyur, qızılın parlısından işıqlanan açıq ağızdan çıxan boğuş xırıltı zəifləyirdi. Bu xırıldayan artıq San-Fransiskolu cənab deyildi, – o artıq mövcud deyildi, – kim işə ayrı bir vücut idi. Arvadı, qızı, həkim qulluqçu dayanıb ona baxırdılar. Birdən onların gözlədikləri, qorxduqları şey baş verdi, – xırıltı kəsildi. Hamının gözünün qabağında, yavaş-yavaş, aram-aram ölünün sifəti soldu, sifətinin cizgiləri nazıldı, bu onun artıq çoxdan layiq olduğu gözəllik əlaməti idi...

Mehmanxana sahibi daxil oldu. Həkim ona pıçıldadı: – “*Gia e morto*”¹. Sahibkar laqeyd halda çiyinlərini çəkdi. Ölən cənabın, yanaqlarından sakit göz yaşları axan arvadı ona yanaşaraq çəkinə-çəkinə dedi ki, indi mərhumu onun otağına aparmaq lazımdır.

Mehmanxana sahibi tələsik, nəzakətlə, lakin artıq heç bir iltifat göstərmədən, özü də ingiliscə deyil, fransızca etiraz etdi:

– Yox, yox, xanım. – İndi daha, San-Fransiskodan gələnlərin onun kassasına ata biləcəkləri xırım-xırda sahibkar üçün qətiyyətlə maraqlı deyildi. – Bu qətiyyətlə mümkün deyil, xanım, – deyərək, aydın olmaq üçün əlavə etdi ki, bu otaqlar onun üçün son dərəcə qiymətlidir; əgər o, xanımın arzusunu yerinə yetirmiş olsaydı, onda bu əhvalat bütün Kapriyə yayılırdı, ona görə də səyahətçilər bu otaqlardan boyun qaçırdılar.

Ona daim təəccüblə baxan xanım qız stulda əyləşdi, dəsmalını ağzına tutub hönkürdü. Xanımın göz yaşları dərhal qurudu, sifəti qızardı. Qadın səsini ucaldaraq tələb etməyə başladı. O öz dilində danışır və hələ də inana bilmirdi ki, onlara qarşı göstərilən ehtiram birdəfəlik yox olmuşdur. Sahibkar nəzakət və ləyaqətlə qadını susdurdu: əgər mehmanxananın qayda-qanunu xanımın xoşuna gəlmirsə, o, xanımı ləngitməyəcəkdir; özü də qəti olaraq dedi ki, cəsədi elə bu gün, dan ağaranda çıxarılıb aparmaq lazımdır, polisə artıq xəbər verilmişdir, polis nümayəndəsi bu saat gəlib, lazım olan rəsmiyyəti icra edəcəklər... Xanım soruşdu ki, Kapridə heç olmazsa sadə hazır bir tabut tapmaq mümkündürmü? Təəssüf ki, yox, heç bir vəchlə mümkün deyildir, heç kəs də təcili hazırlaya bilməz. Birtəhər başqa cür hərəkət etmək lazım gələcək... Məsələn, sodalı ingilis suyunu mənə böyük və uzun yeşiklərdə göndərirlər... Bu cür yeşiyin içindən arakəsmələri çıxarmaq olar...

Gecə bütün mehmanxana yatmışdı. Qırx üçüncü nömrədə pəncərəni açmışdılar, – bu pəncərə bağın küncünə açılırdı, burada, yuxarısına şüşə qırıqları basdırılmış hündür daş divarın dibində ölgün banan ağacı bitmiş, – elektrik işığını söndürmüş, qapını kilidləyib getmişdilər. Ölü qaranlıqda qalmışdı, səmadan ona göy ulduzlar tamaşa edirdi, divarda sisəy qəmli-qəmli, qağışsızlıqla səslənirdi... Tutqun işıq yanan koridorda pəncərənin içində iki qulluqçu qadın oturub nə işə gözləyirdilər. Əlində bir yığın paltar, ayağında tuflı olan Luici içəri girdi.

O, koridorun o başındakı dəhşətli qapını gözləri ilə göstərərək, pıçıltı ilə, fikirli-fikirli soruşdu:

– Pronto?¹ – Sonra da boş əlini yüngülcə o tərəfə yelləyərkən: – Partenza,² – deyərək qatarı yola salmış kimi bərkdən pıçıldadı. – İtaliyada stansiyalarda qatarları yola salanda adətən belə qışqırırlar; – səsiz gülməkdən uğunan qulluqçu arvadların başları bir-birinin çiyinə əyildi.

Sonra Luici səsiz atıla-atıla lap qapıya yanaşdı, qapını xəfifcə tiqqıldatdı, başını yana əyib, yavaşdan ehtiramla soruşdu:

– Ha sonato, signore?

– Sonra da boğazını basıb, çənəsini qabartdı, xırıltı ilə, aram-aram və sanki qapının arxasından özü-özünə qəmli-qəmli cavab verdi:

¹ Hazırdır? (*ital.*)

² Yola düşür (*ital.*)

¹ Öldü (*ital.*)

– Yes, come in...

Dan yeri ağaranda, qırx üçüncü nömrənin pəncərəsindən bayırda hava işıqlanmağa başlayanda və rütubətli külək bananın ölüşgən yarpaqlarını xışıldadanda, mavi səhər səması Kapri adası üzərində ucalıb açıldı. İtaliyanın uzaq göy dağları arxasından qalxan günəş qarşısında Monte-Solyaronun təmiz və aydın zirvəsi qızıl rəngə boyandı; elə bu vaxt, adada səyahətçilər üçün cıgırları düzəldən bənələr işə yollandıqları anlarda, – qırx üçüncü nömrənin qapısına sodalı su daşman uzun yeşik gətirdilər. Bir az sonra yeşik çox ağırlaşdı – ona görə də kiçik qapıçının dizini basıb əzirdi; o yeşiyi bir atlı faytonda, Kaprinin gah dala, gah da qabağa burulan yamacları ilə, ağ şosədə, daş hasarların və üzümlüklərin arası ilə dənizin sahilinədək daim başısağrı, enişə gedən yolla çox sürətlə apardı. Gözləri qırmızı, qolları qısa köhnə pencək və yırtıq başmaqlar geymiş, süst və sısqı sürücü sərxoşluqdan hələ də ayılmamışdı, – o bütün gecəni trattoriyada aşıq oynamışdı, – Siciliya adəti ilə bəzəkləri olan qotazlı cilovda və sürətlə hərəkət edən atın qısaldılmış yelgəsinin altından titrəyə-titrəyə baş qaldıran bir arşın hündürlükdə quş lələyi sancılmış hündür mis qaltaq yastığının iti uclarındakı cürbəcür zınqırovlar bərk cingildəyirdi. Sürücü dinmirdi, özünün əxlaqsızlığı, eyib və nöqsanları onu məyus etmişdi, – onu dilxor edən bu idi ki, ciblərini dolduran bütün xırda pulları gecə uduzmuşdu, axırınıcı maaşına qədər dolanmağa bir şey qalmamışdı. Lakin səhər hava sərin və təmiz idi, bu cür havada, dənizin ortasında, sübh səmasının altında, sərməstlik çox tez yox olur və çox keçmədən yenə də qayğısızlaşır; bir də ki, arxasındakı yeşikdə ölü başını yırğalayan hansı San-Fransiskolu cənabımsa ona verdiyi gözlenilməz qazanc sürücüyə təskinlik verirdi. Xeyli aşağıda, Neapolitan körfəzini hər tərəfdən geniş əhatə edib bürüyən zərif və parlaq göylükdə böcək kimi dayanmış kiçik gəmi artıq son fitini çalırdı, – bu fit səsləri bütün adada gümrah əks-səda yaradırdı, adanın hər bir döngəsi, hər bir qılıncı, hər bir daşı hər tərəfdən elə aydın görünürdü ki, sanki adada heç vaxt hava yox idi. Körpünün yanında kiçik-qapıçını, San-Fransiskolu cənabın rəngləri qaçmış aqlamaqdan və yuxusuz gecədən gözləri çuxura düşmüş arvadı ilə qızının avtomobilində sürətlə gedən böyük qapıçı haqladı. On dəqiqədən sonra isə kiçik gəminin altında su yenidən şarıldadı, yenidən sürətlə Sorrentoya, Kastellamaraya sarı hərəkət edərək, san-

fransiskolu ailəni Kapridən həmişəlik olaraq apardı... Adada yenə də dinclik və rahatlıq bərpa olundu.

Bu adada, iki min il bundan əvvəl, özünün qəddar və çirkin hərəkət və əməllərlə tamamilə dolaşmış olan bir adam yaşayırdı, bu adam isə nə üçünse milyonlarla insanlar üzərində hakimiyyəti qəsb etmişdi, həm də belə hakimiyyətin mənasızlığından və onu bir adamın tindən vurub öldürəcəyindən qorxdığı üçün özü də çasıb haqq-hesaba gəlməyən qəddarlıqla yol vermişdi; – buna görə beşəriyyət onu əbədi olaraq yadında saxladı, həm də, ümumiyyətlə, hazırda bu dünyada eyni dərəcədə amansız və qəddarlıqla hökmranlıq edənlər, dünyanın hər tərəfindən, adanın ən sıldırım yoxuşlarından birində də yaşamış olan bu adamın həmin daş evinin qalıqlarına tamaşa etməyə gəlirlər. Bu fərəhli səhərçağı Kapriyə məhz bu məqsədlə gəlmiş adamların hamısı mehmanxanalarda hələ yatırdılar, baxmayaraq ki, belələrində qırmızı yəhərlər olan balaca boz uzunqulaqları mehmanxanaların qapılarına çəkib gətirirdilər; bu gün yuxudan oyanaraq yeyib doyandan sonra cavan və qoca amerikalı kişi və qadınlar, alman kişiləri və arvadları yenə bu eşşəklərin belinə minəcəkdilər; kapri dilənçi qarıl-lar, damarları qabarmış əllərində ağac onların dalınca daşlı cıgırlarda, daim dağa, lap Monte-Tiberionun zirvəsinədək yüyürəcəkdilər. San-Fransiskodan gəlmiş cənab da səyahətçilərlə birlikdə eşşək belində seyrə çıxmağa hazırlaşdı, lakin bunun əvəzində onlara ölümü xatırladıb, canlarına ancaq qorxu salmışdı; indi isə ölmüş qocanı artıq Neapola göndərmiş olduqlarına görə sakitləşmiş səyahətçilər bərk yuxuya getmişdilər, ona görə də adada hələ sakitlik idi, şəhərdə mağazalar hələ bağlı idi, yalnız kiçik meydandakı bazarda alver edirdilər – orada balıq və göyərti satılırdı, buraya ancaq sadə adamlar toplaşmışdı; bütün İtaliyada məşhur olan, bir çox rəngkarlara dəfələrlə model olmuş ucaboy qoca qayıqçı, qayğısız, kefcil və çox gözəl Lorentso, həmişəki kimi onların arasında işsiz-gücsüz dayanmışdı; o, gecə tutmuş olduğu, indi isə San-Fransiskolu ailənin gecələdiyi mehmanxananın aşpazının önlüyündə xışıldayan iki dənə dəniz xərçəngini dəyər-dəyməzinə satdığı üçün, ətrafına şahənə əda ilə nəzər sala-sala, damağında gil çubuq, başında bir qulağına tərəf sürüşmüş qırmızı yun beret, cır-cındırını nümayiş etdirə-ətdirə lap axşama qədər də sakit və arxayın dayana bilərdi. Monte-Solyaronun uçurum və yarıqlarından, qayaların arasından yarılıb salınmış qədim Finikiya yolu ilə, onun daş pillələri ilə Anakapridən iki abrutslu dağlı enirdi.

Birinin dəri plaşının altında tuluq zurnası – iki tütəkli böyük keçi dəri-si var idi, o birisininkində, – ağac neyə bənzər bir şey vardı. Onlar gedir, – ayaqlarının altında isə sevincli, gözəl, günəşli bütöv bir ölkə ənginlikləri açılırdı. Dağlılar başlarını açdılar, öz ağac neylərini dodaqlarına dayayıb çalmağa başladılar – onların günəşə, səhərə, bu kinli və gözəl dünyada bütün əzabkeşlərin təmiz himayəçi və müdafiəçisi olan Ananın və Vifleyem¹ kahasında, yoxsul çoban məskənin-də, uzaq İudina torpağında onun bətmindən dünyaya gəlmiş məxluqun şərəfinə sadələvh və itaətkar-fərəhli alqışları ucaldı...

San-Fransiskodan gəlmiş qocanın cəsədi isə evə, qəbirə, Yeni Dünyanın sahillərinə qayırdı. Bir çox təhqirə, bir çox bəşəri etinasızlığa məruz qalıb, bir körpü, anbarından, başqa körpü anbarına düşəndən sonra, cəsəd, nəhayət, yenə də, hələ bu yaxınlarda onu böyük ehtiramla Köhnə Dünyaya apardıqları həmin məşhur gəmiyə qoyuldu. Lakin indi daha onu dirilərdən gizlədirdilər – onun cəsədini qatranlanmış tabutda qara tryumun dərinliklərinə saldılar. Gəmi yenə, yenə də öz uzaq dəniz yoluna istiqamət aldı. Gecə o, Kapri adasının yanından keçdi, onun qaranlıq dənizdə aram-aram gözdən itən işıqları, onlara adadan tamaşa edən adamı qüssələndirən işıqlar idi. Lakin orada, çilçiraqlar və zalların mərməri ilə parlayan gur işıqlı gəmidə, bu gecə, həmişəki kimi, yenə də izdihamlı bal təşkil edilmişdi.

İkinci, üçüncü gecə də bal var idi – yenə də dəfndə ibadət mərasimi kimi uğuldayan və gümüşü rəngli köpükdən matəmli dağlara dönmüş çağlayan okean üzərində çılğın tufan və çovğun hökm sürürdü. Cəbəllüttariq qayalarından iki dünyanın daşlı-qayalı darvazalarından, gecə vaxtı və tufanda uzaqlaşan gəmini müşahidə edən iblis qarın arxasından onun saysız-hesabsız odlu gözlərini zorla görə bilərdi. İblis yalçın qaya kimi nəhəng idi, lakin köhnə qəlbli yeni insanın hədsiz lovğaltığı ilə yaradılmış çoxyaruslu, çoxborulu gəmi ondan da nəhəng idi. Çovğun onun təchizatına və qardan ağarmış enli borularına çırpılırdı, lakin o, möhkəm, davamlı, özəmətli və dəhşətli idi. Onun ən hündür damında, qarlı çovğun və tufan içərisində, zərif işıqlandırılmış, rahat və səliqəli otaqlar tək-tənha ucalırdı; burada sayıq və təşvişli mürgüyə dalmış şəxs, bütün gəminin üzərində hökmran olan, onun bütpərəst pərəstişgahına bənzəyən zırpı sürücüsü əyləşmişdi. O, tufanda səsi boğulan fitin ağır viyılısını və çılğın

zingiltisini eşidirdi, lakin işin əslində, özü üçün də anlaşılmayan bir şeyin, onun divarı arxasındakı şeyin yaxınlığı ilə təsəlli tapırdı: içərisinə hər dəqiqə sirlə uğultu ilə, başında metal yarımçənbər olan solğunbənzir teleqrafçının ətrafında parlayıb parçalanan göy işıqların titrəyişi və quru çatırtısı dolan sanki zirehlənmiş böyük kayutanın divarı arxasında nə olduğunu bilmirdi. Lap aşağıda, “Atlantida”nın suyun altındakı hissəsində min pudlarla ağırlığı olan nəhəng çənlər və hər cür başqa polad maşınlar zəif-zəif işıldayır, fişilti ilə buxar buraxır, hamısından qaynar su və yağ damcıları sızılırdı; altından cəhənnəm odluğu ilə qızdırılan bu yer elə bir mətbəx idi ki, orada gəminin hərəkəti tənzim edilirdi, – onun bir yerdə cəmlənmiş dəhşətli qüvvəsi çağlayır, gəminin lap kilinə, sanki ucsuz-bucaqsız uzun zirzəmisinə, zəif elektrik işığı düşən girdə tunelinə yönəldilirdi; burada insan qəlbini özünün hökmü, məcburiyyəti ilə əzən zaman bir vərdənə yağlı yatağından, top lüləsinin ağzına bənzəyən bu tuneldə uzanmış canlı əjdaha kimi yavaş-yavaş fırlanırdı. “Atlantida”nın ortası, onun yeməxanaları və bol zalları işıq saçır, şadlanır, izdiham təşkil edən, bəzənib-düzənmiş adamların danışıqları uğultu kimi yayılır, tər çiçəklərin ətri ətrafı bürüyür, simli orkestrin sədaları ucalırdı. Bu izdihamın içərisində, çıraqların, ipəklərin, brilyantların və çiyinləri açıq qadınların arasında pulla tutulmuş iki incə, çevik sevgili yenə də iztirabla qıvrılıb, bəzən də həyəcanla qucaqlaşır; kirpiklərini endirmiş, saçlarını məsum qız kimi daramış, özünü təvəzökar, utancaq göstərən qəşəng qızla, qara saçları sanki yapışdırılmış olan boylu-buxunlu gənc oğlan; oğlanın sifəti pudradan solğun görünürdü, ayaqlarında çox qəşəng lak tuflilər və ətəkləri uzun dar frak geymiş bu yaraşlıq və gözəl oğlan nəhəng zəliyə bənzəyirdi. Nə bu oğlanla qızın, abırsız-kədərli musiqi sədaları altında özlərini süni surətdə xoşbəxt göstərməkdən misilsiz əzab çəkdiklərini, çoxdan zinhara gəldiklərini bilən var idi, nə də onlardan xeyli aşağıda, xeyli dərinlikdə, qara tryumun dibində, zülmətə okeana, çovğuna çətinliklə üstün gələn gəminin qaranlıq və bürkülü dərinlikləri ilə yanaşı qoyulmuş tabutdan xəbəri olan bir adam var idi...

¹ Dini kitab Əhdi-Ətiqədə İsa peyğəmbərin vətəni kimi şöhrət tapmış Fələstin

KİTABDAKILAR

Ön söz 4

HEKAYƏLƏR

Mityanın məhəbbəti 9
Qaranlıq xiyabanlar 74
Rusya 79
“Saratov” gəmisi 90
Son görüş 94

POVESTLƏR

Kənd 105
Qurudərə 238
San-Fransiskolu cənab 297

İVAN ALEKSEYEVİÇ BUNİN

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“AVRASİYA PRESS”
BAKİ-2006

Buraxılışa məsul:	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Texniki redaktor:	<i>Mübariz Piri</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Allahverdi Kərimov</i>
Kompyuter operatoru:	<i>Asifə Əfəndi</i>
Korrektor:	<i>Tofiq Qaraqaya</i>

Yığılmağa verilmişdir 05.09.2006. Çapa imzalanmışdır 25.12.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 20. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 262.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.